

PADOMJU SAVIENĪBAS NODARĪTIE ZAUDĒJUMI BALTIJĀ

Moto: patiesa vēstures izpratne
kopīgai nākotnei

PADOMJU SAVIENĪBAS NODARĪTIE ZAUDĒJUMI BALTIJĀ

**STARPTAUTISKĀS KONFERENCES MATERIĀLI
RĪGĀ, 2011.gada 17.-18.jūnijs**

UDK nr.: 94(474)(063)

Pa053

PADOMJU SAVIENĪBAS NODARĪTIE ZAUDĒJUMI BALTIJĀ

2011. gada 17.-18. jūnija starptautiskās konferences materiāli, Rīga

Social, economic and environmental losses-damage caused by the Soviet Union in the Baltic States

Konferences organizatori:

- Latvijas Okupācijas izpētes biedrība
- Eiropas Parlamenta deputāte, Dr.oec., profesore Inese Vaidere

Konferences atbalstītāji:

- Eiropas Komisijas pārstāvniecība Latvijā
- Eiropas Parlamenta ETP grupa
- Eiropas Parlamenta Informācijas birojs
- Organizācija „Daugavas vanagi”
- Amerikas Latviešu Apvienība (ALA)
- Pasaules Brīvo Latviešu Apvienība (PBLA)

Izdevējs: Latvijas Okupācijas izpētes biedrība

www.loib.lv

Otrais tehniski koriģētais izdevums

Pirmizdevums – Rīgā, 2012.

Redkolēģija:

- Zinātniskais redaktors – *Juris Prikulis*
- Literārie redaktori – *Ruta Pazdere, Valters Lācis*
- Tehniskā redaktore – *Ruta Pazdere, Karmena Mangusa*
- Maketētāja – *Valija Bērziņa*
- Vāka dizainu veidojis – *Valters Lācis*

Par referātos sniegtās informācijas saturu atbild autori.

Tipogrāfija „Dardedze”, Rīga, 2013.

ISBN 978-9934-8363-0-5

© Latvijas Okupācijas izpētes biedrība, 2013

© Autori, 2012

SATURA RĀDĪTĀJS

Ievads (<i>I.Vaidere un R.Pazdere</i>)	7
Uzrunas (<i>I.Vaidere, Ģ.V.Kristovskis, R.Pazdere, T.Jundzis</i>)	9
I. SOCIĀLEKONOMISKIE ZAUDĒJUMI	
1. Vēsturiskais fons (1939.-1991.) (<i>A.Mežmalis</i>)	19
2. PSRS Lietuvai radītie zaudējumi – iedzīvotāju skaita samazināšanās 1940.g.-1941.g. un 1944.g.-1953.g. (<i>A.Bubnys</i>)	61
3. Ekonomiskie zaudējumi, ko Igaunijas tautsaimniecībai radīja padomju okupācija (<i>K.Kukk</i>)	75
4. Padomju Savienības Polijai radītie ekonomiskie un demogrāfiskie zaudējumi laikā no 1945.-1947. gadam (<i>D.Rogut</i>)	81
5. PSRS nodarītie zaudējumi Gruzijai (<i>T.Papaskiri</i>)	91
6. Daži vispārēji apsvērumi par padomju ekonomiskās sistēmas nodarītajiem zaudējumiem Baltijā (<i>H.G.Wieck</i>)	99
7. Latvijas rūpniecība 40.-60. pēckara gados (<i>J.Prikulis</i>)	101
8. Okupācijas zaudējumu noteikšana: Latvijas attīstības trajektorijas hipotētiskais novērtējums, ja tā nebūtu okupēta (<i>J.Kalniņš, G.Piņķe</i>)	117
9. Latvijas tiešie demogrāfiskie zaudējumi padomju akciju rezultātā (<i>P.Zvidriņš</i>)	127
10. PSRS okupācijas režīma radītie netiešie demogrāfiskie zaudējumi Latvijai (<i>E.Vītolņiņš</i>)	147
11. Cilvēkvērtības noteikšanas metodoloģija (<i>J.Počs</i>)	157
12. Par Baltijas valstu zaudējumiem un to kompensēšanas iespējām (<i>B.Sokolov</i>)	161
Kopsavilkums (<i>U.Osis</i>)	167
II. VIDEI NODARĪTIE ZAUDĒJUMI	
Uzruna (<i>V.Nollendorfs</i>)	171
13. Padomju režīma kaitējums videi; skatījums no Eiropas Savienības (<i>R.Morkunaite-Mikuleniene</i>)	175
14. PSRS režīma Latvijas videi nodarītie zaudējumi (<i>R.A.Bebriš</i>)	181
15. Rūpnieciskais un naftas produktu radītais piesārņojums (<i>I.Krūmiņa, I.Semjonovs</i>)	211
16. PSRS lauksaimniecības sistēmā izmantoto pesticīdu radītais kaitējums Latvijas videi (<i>D.Pužule, I.Krūmiņa</i>)	219
17. PSRS (Krievijas) armijas un militāri rūpnieciskā kompleksa nodarīto zaudējumu aprēķins Latvijas tautsaimniecībai (<i>I.Upmalis</i>)	233
18. PSRS armijas Latvijas valstij nodarītie zaudējumi, tai izvietojoties Kurzemē 1939.g. (<i>Ē.Tilgass</i>)	241
19. PSRS Baltijas kara flotes radītais kaitējums Latvijas videi un aprēķinātie zaudējumi (<i>O.Gerke</i>)	247
20. Lielvārdes bijušās PSRS gaisa spēku bāzes vēsturiski piesārņotās teritorijas sanācības metodes un rezultāti (<i>O.Aleksāns</i>)	255
Rezolūcija	261

IEVADS

Kaut arī pagājuši jau vairāk nekā divdesmit gadi kopš Baltijas valstis ir atguvušas neatkarību, sabiedrība vēl arvien ir pārāk maz informēta par PSRS totalitārā okupācijas režīma negatīvo ietekmi uz tautsaimniecību, ekoloģiju, demogrāfiju, kā arī sociālo sfēru. Nepietiekami tiek runāts par to, kādas sekas tas atstājis līdz pat mūsdienām un cik ilgi mēs vēl tās jutīsim. Lai arī Krievija un bijušās PSRS republikas ir kļuvušas neatkarīgas, tiek izplatīta dezinformācija un klaji meli par „labumiem”, kādus saņēmušas Baltijas valstis. Īpaši tiek akcentēts, ka tās esot vairāk saņēmušas, nekā devušas utt. Lai izplatītu šādu dezinformāciju, PSRS garīgajā un juridiskajā mantniecē – Krievijā joprojām iegulda lielus līdzekļus, veido institūcijas, strādā ar masu saziņas līdzekļiem, *de facto* cenzē, dažādiem paņēmieniem cenšas noslēpt patiesību un radīt mītu maldus. Joprojām Krievijā daudzviet slēgti arhīvi, kuri varētu atklāt patiesos faktus par PSRS laika nodarījumiem, noziegumiem pret cilvēci.

Skumjš ir fakts, ka dažādu politisku iemeslu dēļ arī Baltijas valstīs, īpaši Latvijā, par šiem padomju noziegumiem izvairās runāt. Tieši šo apstākli var izcelt kā spilgtāko liecību tām smagajām sekām, ko okupācija ir atstājusi uz cilvēku domāšanu, pasaules uztveri, savas valsts un citu novērtējumu. Kopumā tas veido saspringtas attiecības sabiedrībā un starptautiskajās attiecībās.

Lai sniegtu sabiedrībai vajadzīgo informāciju, kas palīdzētu tai saliedēties, kopīgi veidot nākotni un cīnīties pret šīs pagātnes paliekām, lai mazinātu dezinformācijas ietekmi, tika organizēta starptautiska konference „PSRS nodarītie zaudējumi Baltijā”. Konferences moto – *patiesa vēstures izpratne kopīgai nākotnei*. Šajā konferencē pārstāvji no sešām valstīm, ieskaitot Krieviju, konstatēja, ka PSRS totalitārais okupācijas režīms ir nodarījis milzīgus ekonomiskos, demogrāfiskos, sociālos un ekoloģiskos zaudējumus visām šīm valstīm un tautām. Neviena nācija nebija ieguvēja šajā režīmā. Diemžēl, ļoti daudzi to joprojām nesaprot nezinašanas vai pašapmāna dēļ.

Konferencē nolasītie referāti sniedz vispusīgu un interesantu informāciju par PSRS laika periodu no dažādiem aspektiem. Lasītājam atklāsies fakti, kuri līdz šim ir maz vai pat nemaz nav publicēti. Tāpēc grāmatas izdevēji cer, ka šī daudzpusīgā informācija lasītājam būs interesanta un noderīga.

Prof. Dr. oec. I.Vaidere
Eiropas Parlamenta deputāte,
LOIB Konsultatīvās padomes vadītāja

R.Pazdere
LOIB valdes priekšsēdētāja

UZRUNAS KONFERENCES DALĪBNIEKIEM

Inese Vaidere

Eiropas Parlamenta deputāte,
ekonomikas doktore,
LOIB biedre un Konsultatīvās
padomes vadītāja

Labdien ekselences, godājamais ārlietu ministr,
dāmas un kungji!

Man ir liels prieks par šīs dienas konferenci, kurā varēsim runāt un izvērtēt mūsu tautām nozīmīgus pagātnes jautājumus. Tāpēc paldies konferences organizatoriem par ieguldīto darbu, paldies mūsu atbalstītājiem Ārlietu ministrijai un citām institūcijām un organizācijām, paldies prominentajiem referentiem, kuri šeit uzstāsies un, protams, visiem jums, kas šeit esat klāt.

Dažus vārdus par Eiropas nostāju. Mēs zinām, ka Latvijā dažkārt nostāja ir dažāda. Izskan arī tādas domas, ka nav ko pagātni pieminēt, nav jārunā par zaudējumiem, ir jāveido draudzīgas attiecības, ir jāskatās uz priekšu, jāsāk viss no baltas lapas. Es uzreiz gribu uzsvērt, ka tas ir tieši pretēji Eiropas Savienības nostājai. Eiropas Savienība uzskata, ka ikviens izlīgums ir iespējams tikai tad, ja ir godīgi, atklāti, taisnīgi izvērtēta pagātne, ja ir izpētīti fakti. Tam liecinājums ir nesen jūnijā iznākušais Eiroparlamenta dokuments par totalitārajiem režīmiem, kas izsauc lielu gandarījumu. Un tur ir skaidri pateikts, ka visi totalitārie režīmi neatkarīgi no tā, vai tas ir bijis nacionālsociālistu, vai tas ir bijis totalitārais komunistu režīms, tie ir vienlīdz noziedzīgi. Tā ir liela uzvara. Pirms dažiem gadiem izdevās panākt, ka Eiropas Savienībā 23.augusts ir kopīga nacisma un staļinisma noziegumu piemiņas diena. Diemžēl, atskanēja dažas balsis: „Vai tiešām šī diena ir savienojama, vai šie upuri ir savienojami?” Tagad ir skaidrs, ka tas bērns, kurš aizgāja bojā Sibīrijas sniegos un tas ebreju bērns, kurš aizgāja bojā geto noietnēs, ir vienlīdzīgi noziedzīgo režīmu nevainīgi upuri. Eiropas Savienības un Eiroparlamenta nostāja šajos gados ir kļuvusi pat stigrāka. Kad 2004.gadā pievienojāmies Eiropas Savienībai un kad mums ar tagadējo ārlietu ministru Valdi Kristovski tika uzticēti pirmie mandāti Eiroparlamentā, mēs

pietiekoši daudz izdarījām, lai vairotu šo izpratni gan Eiroparlamentā gan Eiropas Komisijā.

Iepriekšminētais dokuments ir sevišķi nozīmīgs un tas padara īpaši nozīmīgu arī mūsu konferenci. Jo šajā dokumentā ir skaidri pateikts, ka tās valstis un valdības, kuras pēta savu pagātni ar visu totalitāro smagumu, ir arī finansiāli un visādi citādi atbalstāmas. Protams, jāsaka liels paldies mūsu valdības komisijai, kura darbojās līdz 2009.gadam. Finanšu trūkuma dēļ šī komisija uz laiku ir spiesta savu darbību pārtraukt. Toties ir nodibināta Latvijas Okupācijas izpētes biedrība, kur cilvēki ar savu entuziasmu turpina šo darbu, turpina pētīt un pierādīt, kādi ir bijuši zaudējumi tautai. Viens ir materiālie zaudējumi. Tos gan nav viegli rēķināt, bet tos var aprēķināt: sagrautās mājas, zaudētie īpašumi, neiegūtā peļņa utt. Bet kurš var aprēķināt tās dzīves, kuras mēs esam zaudējuši? Kurš var aprēķināt tos zaudējumus, ko nes bērni, kuri nav piedzimuši? Ja latviešu skaits pirms kara bija 1,47 miljoni, tad joprojām mēs neesam sasnieguši šo pirmskara līmeni. Šajā ziņā mēs esam viena no nedaudzajām Eiropas tautām. Un tāpēc ir ārkārtīgi svarīgi apzināt šos zaudējumus.

Dažkārt saka: „Jā, bet krievi jau tik un tā nemaksās”. Es gribētu cerēt, ka Krievija, būdama viena no resursu ziņā bagātākajām pasaules valstīm, kādreiz būs pietiekami spēcīga, lai pateiktu: „Jā, mēs kā Padomju Savienības tiesiskie mantinieki uzņemamies atbildību, mēs atvainojamies Baltijas tautām”. Tie ir vārdi, ko, protams, mēs visi ļoti gaidām. Varbūt Krievija, kad tā kļūs demokrātiskāka un bagātāka, kad bagātāki kļūs ne tikai tās oligarhi, bet arī vienkāršā tauta, varbūt tad, tāpat kā Vācija kompensēja materiālos zaudējumus cilvēkiem, arī Krievijai pienāks šādi laiki. Bet šis rēķins ir jāsagatavo, šim rēķinam ir jābūt. Tādēļ šie pētījumi, tādēļ šī konference.

Man liels prieks par šodienas un rītdienas referentiem, īpaši no kaimiņvalstīm kā Polijas, Lietuvas, Igaunijas, Vācijas, Gruzijas. Es ticu, ka mēs uzzināsim daudzas interesantas lietas, es ticu, ka mēs izdarīsim svarīgus secinājumus. Jo lietuvieši ir tikuši ļoti tālu, arī Igaunijas pētījumi ir ļoti interesanti. Un es esmu pārliecināta tāpat kā igauņu zinātnieki, ka, ja mēs būtu attīstījušies kā neatkarīga valsts, mēs būtu Eiropas Savienības dibinātājvalstu vidū un mēs būtu tikpat attīstīta valsts kā Somija, Beļģija vai Nīderlande. Bet mūsu attīstības ceļš tika pārtraukts. Tāpēc šodien mums par to ir jārunā.

Paldies par uzmanību!

Ģirts Valdis
Kristovskis
Ārlietu ministrs

*Ekselences, dāmas un kungi,
ļoti cienījamā Vaideres kundze,
konferences dalībnieki!*

Jūsu klātbūtne šodien šajā pasākumā ir ļoti būtiska un ļoti svarīga, jo dažādu apsvērumu dēļ Latvijas valsts uzsāktais darbs par Latvijas valstij un sabiedrībai nodarīto zaudējumu aprēķināšanu okupācijas laikā ir pārtraukts. Un varbūt kādam šķita, ka ekonomiskie apstākļi, kas spieda valdību konsolidācijas mērķu sasniegšanai samazināt līdzekļus veselā virknē jomu, kuras patiesībā ir ļoti nozīmīgas, varēja radīt sajūtu, ka jautājums par nodarīto zaudējumu aprēķināšanu jau ir sevi izsmēlis, ka to varētu izņemt no politiskās dienaskārtības. Taču jūsu klātbūtne un Latvijas okupācijas izpētes biedrības darbs, šīs biedrības izveidošana, liecina par to, ka tā nav. Un, protams, tas būs ierosinājums valdībai meklēt iespējas atrast finansējumu, lai to nozīmīgo darbu, ko valdības komisija iepriekšējos gados Stankēviča kunga vadībā ir paveikusi, varētu turpināt.

Patiesībā lielākais darba apjoms jau ir paveikts, ir tikai palikusi apkopojuma pabeigšana, beigu secinājumi un, protams, vēl nepieciešams padziļināt atsevišķus jautājumus. Ar šo es gribēju teikt, ka jūsu klātbūtne apliecina, ka mēs šo tēmu neesam izņēmuši no dienaskārtības un nepadodamies grūtību priekšā, jo tas būtu noziedzīgi mūsu valsts un sabiedrības vēsturiskai atmiņai.

Mainās gadsimti un kādreiz šķiet, ka iepriekšējā gadsimta notikumi liekas ļoti seni. Kā Inese Vaidere minēja, dažkārt tiek piedāvāts skatīties tikai nākotnē un izlīgt ar pagātņi, aizmirstot to, tad šāda pieeja mums nav pieņemama. Nav pieņemama tāpēc, ka 20.gadsimts patiesībā joprojām vēl ir šeit un tepat. Tas ir ļoti reāls un sasaucas ar konkrētu cilvēku pieredzi. Mēs šo neseņo vēsturi saucam par totalitāro pagātņi. Tā patiešām ir pavisam reāla pieredze. Un tā nav pagātne, kuru mēs varam vienkārši nolikt malā, jo tai diemžēl ir bijušas ļoti smagas sekas. Sekas reālajā, materiālajā un es gribētu uzsvērt – morālajā sfērā. Droši vien Latvijā nav nevienas ģimenes, kurā nevarētu atrast okupācijas režīma izcirstos robus. Arī manas ģimenes rindās Ventspilī, Rīgā un Vidzemē 1941.gada

14.jūnijs izcirtapietiekami lielurobu—aptuveni 10 cilvēki tika izsūtīti. Tie bija valsts darbinieki, tie bija labākie zemes kopēji, tie bija Latvijas bruņoto spēku virsnieki, Aizsargu organizācijas vadītājs un bija pat maza meitene no Trapenes, kura bija tikai dažu nedēļu veca. Man mājās ir fotogrāfija, kur redzama šī mazā meitene ar savu māti un ar savu tēvu, kuru pēc dažām nedēļām nošāva kā aizsargu organizācijas vadītāju Trapenes pagastā. Mamma ar mazo meiteni tika izvesta uz Sibīriju un šī mazā meitene, kura redzama tajā fotogrāfijā, nomira ceļā. Ja mēs parēķinām, kādas sekas tas radījis mūsu tautai, tad to vislabāk apliecina pēdējā tautas skaitīšana. To apliecina katastrofālā reklāma Latvijas televīzijā, kur iepriekšējā gadsimtā tiek salīdzinātas Latvijas ar Norvēģijas tautas. Norvēģu pirms 100 gadiem bija mazāk par latviešiem. Šobrīd norvēģi ir vieni no konkurētspējīgākām pasaules nācijām ar divreiz lielāku un drīz jau būs jāsaka – trīsreiz lielāku iedzīvotāju skaitu, nekā tas ir šeit Latvijā. Tas vislabāk parāda, ko nozīmē divu totalitāru režīmu noziedzīgas vienošanās un kādas ir okupācijas sekas, cik tās ir dramatiskas. Mēs esam ļoti smagā situācijā, mēs esam ļoti grūtas izvēles priekšā. Viena no šīm sekām ir tā, ka mūsu tauta pusgadsimta garumā ir bijusi nošķirta no Eiropas civilizācijas, no Rietumu kultūras. Lai mēs kļūtu par pilnasinīgu Eiropas Savienības un Ziemeļatlantiskās drošības telpas dalībniekiem, mums ir jāatgūst tas zaudējums, kas bija visus šos gadus valstij nodarīts. Mums ir jāatgūst tie sakari un jāizveido tās saites, kas diemžēl pusgadsimta garumā nav koptas. Mums ir jāsteidz pārliecināt tie cilvēki, kas pēc Otrā pasaules kara attīstījās līdz ar visu Eiropas attīstības telpu, ka mēs esam viņiem piederīgi. Jāpārliecina, ka mēs neesam ne mazāk konkurēt spējīgi, ka mums nepiemīt mazāks talants, ka mēs neesam tikai korumpēta tauta, ko šajos apstākļos diemžēl esam paši spiesti sev piedēvēt.

Ar šo es gribu teikt, ka mums ne tik ļoti ir svarīga materiālā puse šim jaunatījumam, cik daudz svarīgāka ir morāli ētiskā puse. Jo tieši šī morāli ētiskā puse mums ļautu runāt ar Eiropas sabiedrību un dotu mums iespēju Eiropas sabiedrību pārliecināt par to, ka šī nav Eiropas vēstures lapaspuse, kuru labāk neatvērt, jo, pasarg Dievs – varbūt, piemēram, Krievija kā PSRS mantiniece apvainosies par to, ka mēs runājam par noziegumiem, kas tā vai citādi ir meklējami arī Krievijas bijušajā telpā, režīmā, ko sauca par Padomju Savienību, kas bija staļinisks totalitārais režīms. Tāpēc ir ļoti svarīgi, ka attiecības ar kaimiņvalsti Krieviju mums veidojas civilizētas ar izpratni par noziegumiem, kuri ir nodarīti. Krievija un Krievijas vēsturnieki šodien diezgan atklāti un

droši runā par Staļina noziegumiem. Krievijas kultūras cilvēki, ja viņiem uzdod jautājumu par to, kas ir lielākais negatīvais faktors Krievijas vēsturē, tad daudzi nekavējoties saka – tas ir Staļins. Bet, ja šī režīma noziegums apskata kaimiņvalstīs, tad nereti mēs redzam, ka Krievijas attieksme diemžēl ir vecās vēstures pieejas veidota. Tad tās vēsturnieki saka, lūk – ir noziegumi, ir notikumi, kas ir attaisnojami, jo ir tikuši paveikti cīņas pret nacismu vārdā. Šādu pieeju mēs nevaram pieļaut, to mēs nedrīkstam darīt ne tikai mūsu pašu zemes vārdā, to mēs nedrīkstam pieļaut arī pašas Krievijas vārdā.

Un tāpēc paldies Inesei Vaideres kundzei, ka viņa pieminēja laiku, kad mēs ar viņu kopā strādājām Eiropas Parlamentā. Ir ļoti patīkami, ka Eiropas Savienības institūcijas pēc Eiropas Parlamenta iniciatīvas atkārtoti rekomendēja rezolūciju par 23.augustu, ko mēs kopīgi tikām veicinājuši. Inese Vaidere personīgi apstaiģāja simtiem deputātu, lai viņus pārliecinātu, ka šādu rezolūciju ir nepieciešams atbalstīt. Un šādu rezolūciju Eiropas Parlaments pieņēma. Tas ir apliecinājums visiem tiem skeptiķiem, kas saka, ka Eiropas Savienībā neko nav iespējams panākt. Tas ir skaidrs apliecinājums tam, ka pat nelielas valstis dažreiz var panākt ievērojamu domas un attieksmes maiņu vai par vēstures notikumu lappušu atvēršanu. Bet tas nenozīmē, ka darbs ir pabeigts. Nē, tas nozīmē to, ka darbs ir uzsākts, ka ir panākta pirmā izpratne un darbs noteikti ir jāturpina. Tāpēc jautājumi, kas ir saistīti ar Eiropas izpratni par rasismu, ksenofobiju, par genocīda jautājumiem, tie visi ir ļoti nopietni jāstudē. 2005.gadā, kad mēs kopā ar poļu izcilo vēsturnieku Voiceku Ražkovski rosinājām Eiropas Parlamentā pieņemt rezolūciju par Eiropas nākotni sešdesmit gadus pēc Otrā pasaules kara, mums veselu gadu nācās strādāt, lai panāktu Eiropas Parlamenta atbalstu. Un 2005. gada 10. maijā Eiropas Parlaments šādu rezolūciju pieņēma. Pirmo reizi šajā dokumentā tika nosodīti gan nacistiskie, gan staļinisma noziegumi.

Tātad, ar šo es gribētu pielikt punktu savai uzrunai un rosināt Jums diskusiju, rosināt pārliecību par to, ka valsts nav nolikusi malā tēmu, kas ir saistīta ar totalitāro noziegumu nodarīto zaudējumu aprēķināšanu. Tas ir ļoti nozīmīgs darbs un tas ir mūsu pašcieņas jautājums.

Vēlu veiksmi šodien šajā darbā!

Ruta Pazdere

Latvijas Okupācijas izpētes biedrības
valdes priekšsēdētāja

Ļoti cienījamā Vaideres kundze, eksekences,
cienījamie konferences dalībnieki!

Šajās dienās aprit vairākas nozīmīgas gadadienas. Pirmkārt, šodien aprit 71 gads kopš aizsākās 50 gadus ilgā PSRS okupācija Latvijā. Otrkārt, pirms 70 gadiem Baltijas tautas savā vēsturē piedzīvoja pirmās neaprakstāmu ciešanu pilnās masu deportācijas. Treškārt, pirms 20 gadiem pasludinājām neatkarības atjaunošanas deklarāciju. Un tomēr, kaut pagājuši 20 neatkarības gadi, PSRS okupācijas sekas joprojām nav pilnvērtīgi apzinātas un novērtētas. Par šiem jautājumiem joprojām ir atšķirīgi viedokļi gan Latvijā, gan ārpus tās. Tā, piemēram, 2010.gada rudenī Krievijas un Baltijas krievu mēdijos tika izplatīts Krievijā izstrādāts prezidenta pasūtīts darbs, kurā teikts: „Praktiski visā pēckara periodā Baltijas republikām starprepublikāniskajā apmaiņā bija negatīvs saldo”. Šāda patiesībai neatbilstoša informācija no paša okupācijas sākuma līdz pat mūsdienām regulāri tiek izplatīta Krievijā un ārvalstīs, tā šķeļot sabiedrību ne tikai pēc tautībām. Tās ietekme joprojām jūtama gan Baltijā, gan arī citur Eiropā.

Mēs zinām, ka fakti ir pilnīgi pretēji. Un tāpēc mūsu pārliecība ir, ka jārunā un nedrīkstam par to klusēt. Tautai ir jāzina patiesība par grandiozajiem zaudējumiem, par tiem vēl nav skaļi runāts. Latvieši īsti nezina un neizprot šos jautājumus, jo gan padomju laikā, gan joprojām mūsdienās apzināti tiek izplatīta dezinformācija, vai arī mīļā miera labad – vienkārši tiek klusēts. Šie fakti jāzina īpaši tiem cittautiešiem, kuri šeit dzīvo, lai viņi labāk izprastu mūs – baltiešus. Šī informācija jāsniedz pašas Krievijas iedzīvotājiem un Eiropas sabiedrībai. Par šiem zaudējumiem jārunā, jo tie ir atstājuši dziļas sekas mūsu tautsaimniecībā, demogrāfijā, vidē, sociālajā sfērā, cilvēku attiecībās, daudzās sfērās. Zinot šos faktus, mēs labāk izpratīsim šodienas situācijā valstī. Un tad vairs nononiecīnāsim sevi, cik mēs sliktā tauta, cik mums sliktā valdība, kāpēc dzīvojam sliktāk kā citur. Tad kopīgi domāsim par to,

kā labāk strādāt, lai mēs varētu atkal atgriezties Eiropas attīstīto valstu vidū, kur bijām pirms okupācijas.

Starptautiska konference par šādiem jautājumiem ir pirmā. Bet mēs ceram, ka tā būs labs iesākums šī kopējā darba turpināšanai. Organizējot konferenci, mūsu mērķis ir:

veidot objektīvu, zinātniskajā aprītē aprobētu un akceptētu izpratni par PSRS okupācijas režīma nodarījumiem un iespējamajiem to seku pārvarēšanas ceļiem, lai radītu starptautiskajā sabiedrībā vienotu Eiropas vēstures izpratni par PSRS okupācijas režīma nodarījumiem Baltijas un citās Eiropas valstīs, kā arī veidotu vienotu Eiropas vērtību telpu.

Šīs konferences uzdevumi ir:

1. Apkopot reģiona valstu pieredzi un veidot kopīgu skatījumu uz PSRS okupācijas režīma nodarījumu izvērtējumu;
2. Dalīties pieredzē zinātniski pētnieciskā darba veikšanā un tā rezultātu apkopošanā;
3. Plaši informēt vietējo, kā arī starptautisko sabiedrību, ieskaitot Krieviju, par PSRS okupācijas laikā tautsaimniecībai nodarīto zaudējumu apmēriem un Eiropas videi radīto kaitējumu;
4. Publicēt konferences referātu un materiālu apkopojumu latviešu, krievu un angļu valodās.

Mūsu konferences moto ir: *patiesa vēstures izpratne – kopīgai nākotnei.*

Ja strādāsim, lai izprastu mūsu pagātnē notikušo, tad labāk izpratīsim šodienu, kāpēc esam šādā vai citādā situācijā vienā vai otrā jomā. Tad ar vienotu izpratni varēsim kopīgi labāk veidot mūsu nākotni. Tāpēc novēlu visiem dalībniekiem, gan tiem, kuri runās, gan klausītājiem – radošu un jaunām atziņām bagātu kopā pavadīto laiku konferencē.

Paldies par uzmanību!

Tālavš Jundzis
Latvijas Zinātņu akadēmijas
viceprezidents

Godātais ministra kungs, ekscelences,
dāmas un kungi!

Manuprāt, tas ir zīmīgi, ka pēc 21 gada mēs esam sapulcējušies tieši šajā zālē, lai apspriestu šos svarīgos jautājumus. Kāpēc pēc 21 gada? Tāpēc, ka 1990.gada aprīlī un maija sākumā Latvijas republikas Augstākās Padomes Tautas frontes frakcija tieši šajā zālē nedēļām ilgi strādāja pie Latvijas republikas Neatkarības atjaunošanas deklarācijas. Un šī zāle kopš tiem laikiem nav mainījies (kāpēc, tas ir cits jautājums), bet zīmīgi ir tas, ka šo neatkarības atjaunošanas jautājumu mēs vēl pēc 21 gada turpinām risināt. Un, manuprāt, tas ir ļoti pareizi. Daži saka: „Nav ko rakņāties vēsturē, domāsim par nākotni”. Bet es tam kategoriski negribētu piekrist. Jo vēsture man kā zinātniekam, tā ir kā mācību grāmata. Un ignorēt šādu mācību grāmatu – tas būtu pilnīgi nepieņemami.

Es domāju, ka šodienas konferences mērķis noskaidrot un diskutēt par tiem zaudējumiem, ko padomju okupācijas režīms mums nodarījis, ir pareizi un atbalstāmi. Bet man kā zinātniekam nav pats svarīgākais aprēķināt šo zaudējumu skaitli ar cik tur daudz nullēm. Svarīgākais nav šis daudzciparu skaitlis. Bet svarīgi ir apzināt tās metodes, formas, veidus, kā šis režīms toreiz darbojās. Kāpēc? Tāpēc, lai mēs palīdzētu tām pasaules tautām, kuras vēl joprojām cieš no šāda režīma, ātrāk no tā atbrīvoties. Un pats galvenais, lai mūsu jauniešiem, mūsu tautā nevienam vēl nerastos vēlme atgriezties šādā režīmā, vai kaut ko no tā pārņemt. Man liekas, tas ir pats galvenais! Es ļoti priecājos, ka šī konference šodien notiek ne tikai Latvijas pētnieku vidū, bet šeit piedalās mūsu brāļu tautu Lietuvas un Igaunijas pārstāvji, Polijas, Vācijas un Gruzijas pārstāvji. Ar visiem viņiem mums bija laba sadarbība arī atmodas laikā. Un īpaši jauki, es gribētu atzīmēt, ka šeit piedalās arī pārstāvis no Krievijas. Jo nav jau noslēpums, ka krievu tauta no šī režīma nav mazāk cietusi, kā mūsu Baltijas tautas. Un tāpēc mums ir kopīgs mērķis šo patiesību noskaidrot un nest tālāk sabiedrībai.

Jā, militāristu radītie zaudējumi ir viens no galvenajiem jautājumiem, kas arī šeit konferencē skanēs, jo Baltija un it īpaši Latvija – tā bija viena vienīga PSRS militārā kara bāze. Karaspēka daļas atradās visās Latvijas pilsētās, pat gandrīz visās mazpilsētās. Jāsaka, Latvijā toreiz bija 26 lauku rajoni, no kuriem tikai Ludzas rajons bija vienīgais, kurā neatradās kāda karaspēka daļa. Un, protams, svarīgi ir noskaidrot šos darbības veidus, kā darbojās padomju armija, un līdz ar to arī šis totalitārais režīms. Tas ir ļoti svarīgi. Un ļoti svarīgi ir pieskarties ne tikai armijas nodarītiem zaudējumiem, bet arī ekoloģiskiem zaudējumiem, demogrāfiskiem zaudējumiem un citiem, par ko konferencē tiks runāts.

Es priecājos, ka šīs dienas konferencē un Latvijas Okupācijas izpētes biedrībā darbojas ne tikai ļoti augsta ranga speciālisti, militārās jomas speciālisti, bet arī zinātnieki. Tieši šis aspekts ir ļoti svarīgs un tas ļaus novest pie labiem rezultātiem.

Es, protams, ļoti labi apzinos, ka nevar salīdzināt totalitāru režīmu ar demokrātisku režīmu. Bet arī demokrātiskā režīmā ir jāzina tās mācības no totalitārā režīma, lai nekas nekādā veidā ne līdzībā nekad vairs neatkārtotos. Un šodien, kad apzinām Latvijas tautas skaitīšanas datus, tomēr ir jādomā: ja Otrā pasaules kara rezultātā politisku iemeslu dēļ Latviju bija spiesti pamest 150 000 Latvijas iedzīvotāji, pārsvarā latvieši, tad tomēr paliek jautājums, kā tas ir iespējams, kā to pieļāvām, ka šodienas demokrātijas apstākļos ekonomisku apstākļu dēļ Latviju pametuši vēl lielāks skaits iedzīvotāju, kā nosauktais. Tāpēc šo mācību grāmatu mums ir jāizmanto visos aspektos. Es ļoti priecājos, ka konferences materiāli tiks publicēti un ceru, ka tie, kuri nevarēja piedalīties šajā konferencē, it īpaši mūs jaunieši, no šīs publikācijas varēs daudz, daudz ko mācīties un stiprināt mūsu demokrātiju, lai varam sekmīgi attīstīties tālāk.

Lai mūsu konferencei veicas ! Paldies.

Andrejs Mežmalis
atvaļināts flotiles admirālis

VĒSTURISKAIS FONŠ (1939.-1991.)

Šīs starptautiskās konferences moto ir „Patiesa vēstures izpratne – kopīgai nākotnei”. Tāpēc ir nepieciešams atskatīties uz pagātņi, objektīvi atdalot faktus no fikcijas un patiesību no propagandas, it sevišķi, ja mēs analizējam to vēsturi, ko sabiedrībai piedāvājuši divi no vislielākajiem vēstures viltotājiem pasaulē – totalitārā Padomju Savienība un nacistiskā Vācija.

Baltijas valstis – “Spilēs starp PSRS un Vāciju” (1920–1930). Pirms Otrā pasaules kara Baltijas valstis un Polija faktiski atradās spilēs starp abām šīm diktatoriskajām lielvalstīm. Abas varas aktīvi „eksportēja” savas ”politiskās propagandas preces” uz Baltijas valstīm un Poliju, abiem diktatoriem bija vīzija iekļaut šīs jaunās un samērā trauslās valstis savās impērijās – Padomju Savienībā un Lielvācijā. Tāda bija tā laika politiskā realitāte, kas ļoti labi ilustrēta vienā no 30.gadu Latvijas avīzēm – Jāņa Dreslera karikatūrā (1933.gada 23.decembrī publicēta avīzē „Jaunākās Ziņas”).

Ceļojošie tirgotāji: „Paņemāt, kundze, skaistus eglīšu izgreznojumus – primā prece!”
Namamāte: „Paldies! Ārzemju ražojumi man iznāk par dārgul!”

Lai sevi aizsargātu, Baltijas valstis un Polija meklēja garantijas gan pret slēptu, gan pret atklātu iejaukšanos savu valstu iekšējās lietās. Latvija bija pievienojusies Tautu Savienībai jau 1922.gada 22.septembrī un aktīvi meklēja drošības garantijas Rietumos un Austrumos. Šajā sakarībā 1932.gada 5.februārī Latvija parakstīja "Latvijas un Padomju Savienības neuzbrukšanas līgumu", ar kuru tika noteikts, ka visi turpmākie konflikti tiks kārtoti miermīlīgā ceļā. Šis līgums atkārtoti apstiprināja arī 1920.gada 11.augusta „Miera līgumu starp Latviju un Krieviju” un pasludināja, ka tā noteikumi ir "nemainīgi un uz visiem laikiem” un ka tie veido stingrus pamatus labām attiecībām starp abām valstīm – Latviju un Padomju Savienību.

Hitlers šajā laikā attīstīja ekspansionistisku Vācijas politiku un jau 1938. gadā bija pievienojis Vācijai Austriju un 1939.gadā okupējis Čehoslovākiju. Latvija arī šajā virzienā meklēja drošības garantijas un 1939.gada 7.jūnijā parakstīja Latvijas – Vācijas neuzbrukšanas līgumu. Šī līguma 1.pants nosaka, ka Latvija no vienas puses un Vācija no otras puses, nekādā gadījumā nekaros viena pret otru; tāpat, ja trešā valsts uzbrūk vienai no līguma valstīm, tad otra līguma valsts nekādi neatbalstīs uzbrūkošo valsti.

Padomju Savienības un Vācijas kooperācija, sadarbība un plāni (1939.g.). Staļiniskās Padomijas un hitleriskās Vācijas kooperācija un sadarbība notika ļoti lielos apmēros un ietvēra sevī pat militāro un institucionālo sadarbību, piemēram starp tādām funkcionāli analogiskām represīvajām instancēm kā NKVD un SD.

Hitlers un Staļins. Abi diktatori viens otru gan nīda, gan viens otru apbrīvoja; viņi kooperējās no 1939.g. augusta un sadarbojās līdz 1941.g. jūnijam, kad nacistiskā Vācija uzbruka savai agrākajai sabiedrotai Padomju Savienībai.

Pirmais solis tika realizēts ar Molotova-Ribentropa pakta parakstīšanu 1939.g.23. augustā, kopā ar šī pakta slepeno protokolu, kas sadalīja Austrumeiropu starp Padomju Savienību un Vāciju.

Atskatoties pagātnē, tagad skaidri saskatāms Padomju Savienības vadītāja Staļina politiski operatīvais plāns izvērst un panākt Baltijas valstu, Somijas un Polijas okupāciju un aneksiju. Plānā paredzētie soļi bija šādi:

1. Noslēgt savstarpēju līgumu starp nacistisko Vāciju un PSRS, sadalot Austrumeiropu abu valstu starpā.
2. Piespiest katru no mazajām valstīm Austrumeiropā (Somiju, Igauniju, Latviju un Lietuvu) noslēgt "savstarpējas palīdzības līgumu" ar Padomju Savienību, kas atļautu Sarkanās armijas karavīru izvietošanu katrā valstī.
3. Apsūdzēt šīs mazās valstīs "savstarpējā palīdzības līguma" laušanā, pēc tam piestādot ultimātus katrai valstij, lai piespiestu tās atļaut neierobežotu Sarkanās armijas karavīru izvietošanu katrā valstī.
4. Veikt invāziju un okupēt katru no šīm valstīm.
5. Sarīkot "vēlēšanas", iecelt padomju "leļļu režīmu" un pēc tam anektēt katru no šīm valstīm, pievienojot tās Padomju Savienībai.

MOLOTOVA-RIBENTROPA PAKTA "SLEPENĀS PĀRĀRĀDĀJUMU PROTOKOLS"

Sakarā ar Vācijas un Padomju Sociālistisko Republiku Savienības neuzbrukšanas pakta parakstīšanu abu valstu pilnvarotie pārstāvji, kas parakstījuši šo paktu, sevišķi konfidenciāli apsprieda jautājumu par abu pušu interešu sfēru norobežošanu Austrumeiropā. Šīs apspriešanās rezultāts ir šāds:

1. *Teritoriāli politiskas pārkārtošanās gadījumā pie Baltijas valstīm (Somijas, Igaunijas, Latvijas un Lietuvas) piederīgos apvidos Lietuvas ziemeļu robeža ir vienlaikus Vācijas un PSRS interešu sfēra robeža. Lietuvas intereses attiecībā uz Viļņas apgabalu tiek abpusēji atzītas.*
2. *Teritoriāli politiskas pārkārtošanas gadījumā Polijas valstij piederīgos apvidos Vācijas un PSRS interešu sfēras aptuveni norobežo upju līnija: Nareva, Visla un Sana. Jautājumu, vai abu pušu interesēm atbilst neatkarīgas Polijas valsts saglabāšana un kādām jābūt tām robežām, galīgi varēs noskaidrot tīk tālākas politiskās attīstības gaitā.*

Jebkurā gadījumā abas valdības šo jautājumu risinās draudzīgas saprašanās garā.

3. *Eiropas dienvidaustrumos padomju puse uzsver PSRS intereses Besarābijā. Vācu puse apliecina savu pilnīgu politisko neieinteresētību šajā rajonā.*
4. *Abas puses šo protokolu turēs stingrā slepenībā.*

Maskavā, 1939.gada 23.augusts

Vācijas valdības vārdā

J. fon Ribentrops

/paraksts/

PSRS valdības uzdevumā

V. Molotovs

/paraksts/

Ribentrops paraksta Vācijas valdības vārdā. Molotovs paraksta PSRS valdības pilnvarojumā.

Stalins sagaida Ribentropu – 1939.g

SLEPENAIS PAPILDUS PROTOKOLS 1939.g. 23.augustā

Entwicklung geklärt werden.
In jedem Falle werden beide
in Wege einer freundschaftlichen Verständigung lösen.
3) Hinsichtlich des Südostens Europas wird von
sowjetischer Seite das Interesse an Reserven betont.
Von deutscher Seite wird das völlige politische Deinter-
essent an diesen Gebieten erklärt.
4) Dieses Protokoll wird von beiden Seiten streng
geheim behandelt werden.

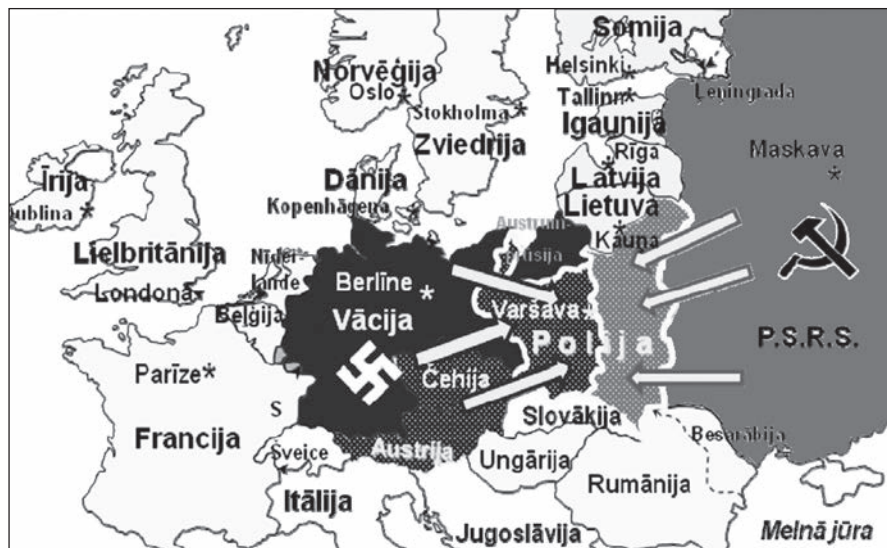
Moskau, den 23. August 1939.

Für die
Deutsche Reichsregierung
J. von Ribbentrop

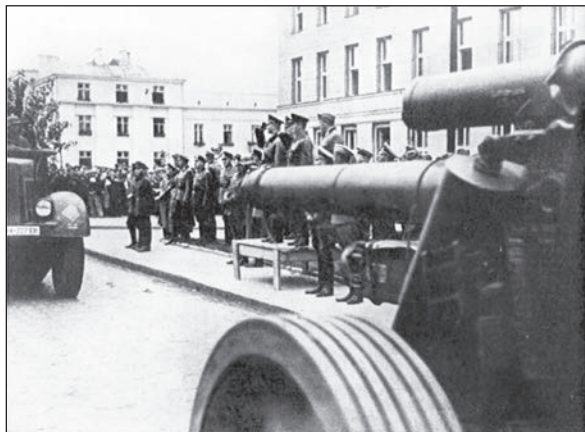
In Vollmacht
der Regierung der
UdSSR:
V. Molotov

Otrais pasaules karš. Nedēļu vēlāk, 1939.g. 1.septembrī, pēc tam kad PSRS un Vācija bija parakstījušas Molotova-Ribentropa paktu, Vācija iebruka Polijā. 3.septembrī Vācijai ultimātu nodeva Lielbritānija – ja Vācija nepārtrauc kara darbību un neizvāc savas armijas daļas no Polijas līdz plkst. 11.00, tad tiks uzskatīts, ka karš ir iestājies starp Lielbritāniju un Vāciju. Hitlers nereaģēja uz šo ultimātu, un tajā pašā dienā vācu zemūdene uzbruka pasažieru kuģim "Athenia" uzsākot karu ar Lielbritāniju, kam sekoja kara pietiekums Vācijai no Francijas puses. Līdz ar to, Otrais pasaules karš bija sācies.¹ PSRS iebruka Polijā 17.septembrī, laužot PSRS-Polijas 1939.gada 5.maijā parakstīto neuzbrukšanas līgumu; PSRS un Vācija jau pilnībā bija okupējušas Poliju 23.septembrī, un abi okupanti noturēja "uzvarētāju" parādi Brestļitovskā (tagad Bresta Baltkrievijā). Nākamais kopīgais PSRS un Vācijas solis bija "kara laupījuma" pārdale. PSRS bija ļoti ieinteresēta izvērst neierobežotu darbību Somijā, Baltijas valstīs un Besarābijā. Piecas dienas vēlāk, 1939.gada 28.septembrī, Maskavā PSRS un Vācija parakstīja "Robežu un draudzības līgumu" un abu sabiedroto kooperācija un sadarbība turpinājās.

Pēc Molotova-Ribentropa pakta slepenā papildus protokola parakstīšanas 1939.g. 23.augustā, Vācija un Padomju Savienība jau mēnesi vēlāk (1939.g. 23.sep.) bija pilnībā okupējušas Poliju.

1 Alfreds Bērziņš. 1939. New York, 1976; 176-177 lpp.

Die Parade deutscher und sowjetrußischer Truppen in Brest-Litovsk.
 • Nachdem der Kommandierende General des deutschen Armeekorps in Brest-Litovsk mit dem sowjetrußischen Bevollmächtigten Borewnelli alle Einzelheiten der zu befehlenden Demarkationslinie besprochen hatte, fand eine gemeinsame Parade von deutschen und sowjetrußischen Truppen statt.

Source/Quelle "Der große deutsche Feldzug gegen Polen", Verlag A. Franz Göth & Sohn, Wien, 1940

Kopīgā krievu-vācu "uzvara pār Poliju" – sadarbības parāde Brestļitovskā 1939.gada 23.septembrī.

VĀCIJAS-PSRS ROBEŽA UN DRAUDZĪBAS LĪGUMS

"Robežu un draudzības līgums" iekļāva arī karti (redzama kreisajā pusē) ar Staļina un Ribentropa parakstiem. Kartē skaidri redzama Polijas sadale, ar ko Vācija "atdod" Baltijas valstis un Poliju PSRS.

Vācijas – PSRS „Robežu un draudzības līgums” bija it sevišķi svarīgs Staļinam, lai nebūtu nekādu pārpratumu ar nacistisko Vāciju, jo jau bija sagatavoti plāni Somijas un Baltijas valstu okupācijai. Šīs kartes svarīgumu skaidri apliecina tas, ka Staļins to parakstīja personīgi. Tā vēl tālāk saliedēja savstarpējo saprašanos starp abiem diktatoriem un apliecina, ka Somija un Baltijas valstis tiešām atradās PSRS interešu sfēras lokā, kā tas bija pateikts Molotova-Ribentropa paktā.

PSRS – Vācijas „poļu apspiešanas līgums”. Papildus PSRS – Vācijas ”Robežu un draudzības līgumam” abas puses 1939.gada 28.septembrī parakstīja slepenu papildus protokolu (skat. zemāk), kas tiešā veidā bija domāts poļu tautas apspiešanai. Šis dokuments pats par sevi ir pierādījums kara laika noziegumam un noziegumam pret cilvēci. Šis dokuments deva ”zaļo gaismu” arī Staļinam, lai vēlāk varētu barbariski izrīkoties arī Baltijas valstīs un Somijā, kad PSRS okupēja šīs valstis.

SLEPENĀIS PAPILDUS PROTOKOLS POĻU TAUTAS APSPIEŠANAI (28.09.1939)

Atsauce: Documents on Nazi-Soviet Cooperation 1939-1941, Yale University webpage.

Apakšā parakstījušies pilnvarotie, pēc vācu-krievu robežlīguma noslēgšanas, ir deklarējuši savu vienošanos par sekojošo:

Abas puses nepieļaus savās teritorijās no poļu puses jebkādu aģitāciju, kas iespaido otras puses teritoriju. Abas puses apspiedīs savās teritorijās jebkuras aģitācijas iesākšanos un informēs otru pusi par piemērotiem līdzekļiem šīm vajadzībām.

Maskavā, 1939.gada 28.septembrī

Vācijas valdības vārdā: J. Ribentrops

PSRS valdības uzdevumā: V. Molotovs

PSRS īstenotās masu slepkavības Polijā. Lai veiktu apspiešanu un panāktu pilnīgu poļu tautas pakļaušanu PSRS okupētajās teritorijās, visaugstāk stāvošie PSRS valdības vadoņi pieņēma lēmumu nošaut visus Polijas virsniekus un vadošus amatus ieņemošos poļus, kuri atradās padomju rokās NKVD kara gūstekņu nometnēs. Čekas (NKVD) priekšnieks Lavrentijs Berija nošaušanai sastādīja ieteikuma dokumentu, kuru ar saviem parakstiem apstiprināja Staļins, Molotovs, Vorošilovs, Mikojaņs, Kaļiņins un

Kaganovičs. Šie padomju valstsvīri patiesībā no saviem krēsliem Maskavā diriģēja masu slepkavības, kā to liecina viņu piekrišanas paraksti uz NKVD priekšnieka Berijas sagatavotā dokumenta.

1940.g. 5.marta Lavrentija Berijas sagatavotais ieteikums nošaut Polijas armijas un policijas virsniekus, kas atradās PSRS gūstekņu nometnēs.²

PILNĪGI SLEPENI

No PSRS Komunistu partijas centrālās komitejas biedram Staļinam.

NKVD gūstekņu nometnēs un Ukrainas un Baltkrievijas rietumu teritorijās atrodas liels skaits agrāko Polijas armijas virsnieku, agrāko Polijas policijas virsnieku un izlūkdienesta aģentūru darbinieki, Poļu nacionālistu k-r (kontrrevolucionāristi) partijas biedri, dalībnieki k-r pagrīdes organizācijās, pārbēdzēji, un tā tālāk. Visi no viņiem ir nesamierināmi ienaidnieki padomju varai un ir pilni ar naidu pret padomju sistēmu.

Kara gūstekņi un policisti, kas atrodas nometnēs, mēģina turpināt k-r darbu un vada pretpadomju aģitācijas. Katrs no viņiem vienkārši gaida lai būtu atbrīvots, lai tad varētu būt iespēja aktīvi pievienoties kaujai pret padomju varu.

NKVD aģenti rietumu Ukrainas un Baltkrievijas izvietojumos ir atklājuši vairākus k-r dumpinieku organizācijas. Katrā gadījumā no šīm k-r organizācijām agrākā Polijas armijas un policijas virsnieki ir spēlējuši aktīvas vadošās lomas.

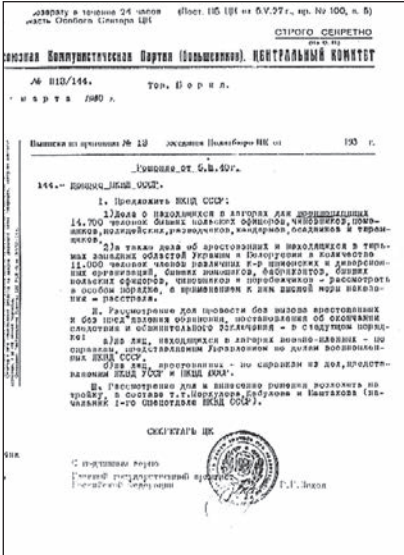
Starp aizturētiem pārbēdzējiem un pretvalstiskajiem - (seko ieslodzīto grupu saraksts uz 2. un 3. lpp).

L. Berija paraksts (4. Lpp)

Piezīme: Paraksti (1. Lpp), kas piekrīt lai nošautu: Staļins, Vorošilovs, Molotovs, Miko-jans. Paraksti dokumenta maliņā, kas piekrīt lai nošautu: biedrs Kaļiņins un biedrs Kaganovičs.

Dokuments liecina, ka Padomju Savienībā visaugstākie valsts vadītāji bija iesaistīti masu slepkavības plānošanā un deva savu piekrišanu šādas masu slepkavības izpildei. Daudzu gadu desmitu garumā šie dokumenti tika slēpti, tas nozīmē, ka pēckara gados un arī vēlākajā laikā PSRS vadošās personas ar savu klusēšanu par šiem noziegumiem ir bijušas "līdzdalībnieki noziegumā pēc fakta" (*accomplices in crime after the fact*). Pēc Rietumvalstu tiesiskās izpratnes, ja šīm personām bija zināma šī informācija, bet to slēpa, tad līdz ar to arī viņi ir pieskaitāmi noziedznieku ierindai.

² Allen Paul. *Katyni*. Warsaw, 2007, 2010. (Māras Poļakovas tulkojums latviešu valodā). Rīga, 2011; 555-558 lpp.

Augšā (kreisajā pusē): PSRS 1939.g. 5.marta dokuments – lēmums nošaut visus poļu virsniekus. Augšā (labajā pusē): Vācu propagandas plakāts parāda PSRS NKVD masu eksekūcijas.

Kreisajā pusē: PSRS propagandas plakāts rāda, ka PSRS palīdz saviem slāvu brāļiem. Labajā pusē: Viena no atklātajām Katiņas vietām, kur poļu masu slepkavības veica PSRS NKVD.

Totalitāro diktatoru sadarbības turpināšanās

Ar PSRS – Vācijas "Robežu un draudzības līguma" parakstīšanu, kas bija saistīta ar Molotova-Ribentropa paktu, PSRS (Staļinam) bija brīvas rokas darīt, ko vien vēlas Baltijas valstīs, Somijā un Besarābijā. Staļina nākamais solis bija piespiest augšminētās "upuru valstis", lai tās pieļauj izvietot Sarkanās armijas karavīrus savās valstīs. Kamēr Staļins un viņa biedri precizēja savus mērķus, jau 1939.gada oktobrī bija sagatavots lēmums par Baltijas valstu "atbrīvošanu" no nevēlamām personām. Starplaikā komunistu- nacionālsociālistu kooperācija turpinājās ar dažādiem līgumiem, tostarp arī ar deklarāciju, kurā abi sabiedrotie mēģināja uzvelt Otrā pasaules "kara turpināšanās vainu" Lielbritānijai un Francijai.

Ļoti intensīva savstarpējā sadarbība un kooperācija starp Vācijas un PSRS bruņotajiem spēkiem 1939.gadā ir labi atspoguļota redzamajās fotogrāfijās.

Vācijas un PSRS sadarbība iesākās jau 20-tos gados un vienu no augstākajiem punktiem sasniedza pēc kopīgi veiktās Polijas okupācijas 1939.gada septembrī. Kopīgie militārie pasākumi ar lielu vērienu turpinājās ar Vācijas invāziju Francijā, Beļģijā, un citur Eiropā un ar PSRS okupāciju Baltijas valstīs.

Vācu – krievu daudzveidīgā sadarbība tika paplašināta pirmajā kara gadā, jo pēc Polijas okupācijas abām sabiedrotajām diktatoriskajām valstīm tagad bija kopīgas robežas, kas atvieglāja šo sadarbību, kā to liecina, piemēram, sazināšanās 1939.gada 28.septembrī.

Reiha Ārlietu ministrs PSRS Tautu komisāru padomes priekšsēdētājam (Molotovam)

Atsauce: Documents on Nazi-Soviet Cooperation 1939-1941, Yale University webpage.

Maskavā, 1939.gada 28.septembrī.

Priekšsēdētāja kungs, man ir tas gods apliecināt, ka esmu saņēmis Jūsu vēstuli šodien, kurā Jūs sniedzat man sekojošo:

„Atsaucoties uz mūsu sarunām, man ir tas gods apstiprināt šeit, ka PSRS valdība ir a mieru uz tiem pamatiem un vispārējo politisko saprašanos, ko mēs sasniedzām, veicināt ar visiem līdzekļiem tirdzniecības attiecības un preču apmaiņu starp Vāciju un PSRS. Tam nolūkam abas puses noformēs ekonomisku programmu, kuras ietvaros Padomju Savienība piegādās Vācijai izejvielas, par kurām Vācija tāpat veiks kompensāciju, piegādājot ražotas preces ilgstoša laika posmā. Abas puses ieplānos šo ekonomisko programmu tādā veidā, lai vācu-padomju preču apmaiņa atkal sasniegtu to visaugstāko apjomu, kāds bija sasniegts pagātnē. Abas valdības tūlīt izdos vajadzīgās direktīvās minēto lietu iedzīvināšanai un nokārtos sarunas un novedīs tās līdz nobeigumam cik ātri iespējams.”

Vācijas valdības vārdā, es esmu vienisprātis ar šo komunikē un Jūs informēju, ka Vācijas valdība arī spers vajadzīgos soļus šim nolūkam.

Pieņemam, priekšsēdētāja kungs, manu visaugstākās cieņas atjaunotu apliecinājumu.
fon Ribentrops

Kopējā Polijas okupācija bija pārlicinoša militāra un politiska partnerība starp Vāciju un Padomju Savienību. Dažādās diplomātiskās sarakstes skaidri norāda, ka abas valstis bija nolēmušas turpināt šo partnerību, it sevišķi saistībā ar notiekošo karu Rietumos un plānoto Padomju Savienības invāziju un okupāciju Somijā un Baltijas valstīs. Turklāt augšminētie dokumenti skaidri norāda, ka vāciešiem un krieviem jau bija cieši komerciālie un cita veida darījumi arī agrāk – 30.gados, un ka viņu nākotnes komerciālās kooperācijas mērķis bija to noformēt tādā veidā, „*lai vācu – padomju preču apmaiņa atkal sasniegtu to visaugstāko apjomu, kāds bija sasniegts pagātnē.*” Tas ietver arī preces, kas vajadzīgas vācu kara mašīnērijai, piemēram, nafta, kā tas ir redzams no zemāk citētā komunikē:

Reiha Ārlietu ministrs PSRS Tautu komisāru padomes priekšsēdētājam (Molotovam)

KONFIDENCIĀLI

Maskavā, 1939.gada 28.septembrī

Priekšsēdētāja kungs:

Man ir tas gods apliecināt Jūsu vēstules saņemšanu šodien, kurā Jūs dariet man zināmu sekojošo:

„Īstenojot manu šodienas vēstuli, saistībā ar kopīgu ekonomiskās programmas formulēšanu, PSRS valdība nodrošinās, lai vācu tranzīta satiksme uz un no Rumānijas caur Augšējās Silēzijas-Lembergā-Kolomejas dzelzceļa līniju tiks veicināta visos veidos. Abas valdības ierosināto tirdzniecības sarunu rāmjos veic darījumus bez kavēšanās šī tranzīta satiksmes nodrošināšanai. Tas pats attieksies uz vācu tranzīta satiksmi uz un no Irānas, uz un no Afganistānas, kā arī uz un no valstīm Tāļajos Austrumos.”

„Turklāt, PSRS valdība deklarē, ka tā ir gatava papildus tam naftas daudzumam, par ko bija vienošanās agrāk vai par ko būtu vienošanās nākotnē, piegādāt papildus naftu atbilstoši gadskārtējai Drohobica un Boislavas naftu rajonu produkcijai, ar nosacījumu, ka puse no šī apjoma tiks nogādāta Vācijai no šiem minētiem rajoniem un otra puse no PSRS naftas rajoniem. Kā atlīdzību par šo naftas piegādi, PSRS ir gatava saņemt akmeņogles un tērauda caurules.”

Ar gandarījumu es pievēršu šim komunikē uzmanību un piekrītu tam Vācijas valdības vārdā.

Pieņemam, priekšsēdētāja kungs, mana visaugstākā apliecinājuma atjaunotu apliecinājumu.

von RIBENTROPS

Stalins uzspiež "Savstarpējās palīdzības līgumu" Baltijas valstīm.

Otrajam pasaules karam izvēršoties jau pilnā sparā Rietumeiropā, Staļins nekavējās tūdaļ spert savu nākošo soli – uzspiest "savstarpējās palīdzības līgumu" katrai no Baltijas valstīm un Somijai. Sarunas starp PSRS un Latviju tika uzsāktas 1939.g. 2.oktobrī. Kad Latvijas delegācija (ārlietu ministrs V.Munters un vēstnieks F.Kociņš) ieradās Kremlī, Staļins pateica viņiem sekojošo: *„Ja mēs vienosimies, ir ļoti labas izredzes komerciāliem un ekonomiskiem darījumiem. Austrija, Čehoslovākija un Polija kā valstis ir jau pazudušas no kartes. Citas arī var pazust. Kas tika nolīgts*

1920.gadā, nevar palikt spēkā mūžīgi. Pēteris Lielais gādāja par to, lai mums būtu pieeja jūrai. Pašreiz, mums tādas nav, un šāds stāvoklis nevar turpināties.” Tātad Staļins pamatā pateica – dariet, kā es jums lieku vai arī Latvija no kartes pazudīs. Beidzot pēc šiem tiešajiem draudiem Baltijas valstis parakstīja Staļina uzspiestos līgumus – Igaunija 27.septembrī, Latvija 5.oktobrī un Lietuva 10.oktobrī. Somija atteicās parakstīt šādu līgumu un sešas nedēļas vēlāk, 1939.gada 30.novembrī, Padomju Savienības karaspēks uzsāka karadarbību pret Somiju. Taču Sarkanā Armija Somijā sastapās ar stipru pretestību. Somi bija labi sagatavojušies šādam gadījumam, kā rezultātā PSRS nespēja sasniegt savu mērķi – pilnīgu un tūlītēju Somijas okupāciju. Ir dzirdētas dažādas spekulācijas – vai Baltijas valstīm vajadzēja vai nevajadzēja pretoties ”PSRS pirmajai okupācijai” – PSRS militāro bāzu iekārtošanai šajās valstīs saskaņā ar ”savstarpējās palīdzības līgumu”. Jāatzīmē, ka ”Savstarpējais palīdzības līgums” starp Latviju un PSRS skaidri norādīja, ka PSRS turpinās respektēt Latvijas – Padomju Krievijas Miera līgumu, kas tika noslēgts 1920.gada 11.augustā. ”Savstarpējais palīdzības līgums” (4.pants) taču it kā skaidri pateica, ka **abas līgumslēdzējas puses neveidos nekādas partnerības vai koalīcijas, kas ir vērstas pret vienu no šī līguma pusēm, kas ir parakstījušas šo līgumu.** Kā zināms, 1939.gada 23.augustā PSRS jau bija parakstījusi Molotova-Ribentropa pakta slepeno papildus protokolu, kas bija tieši vērsts pret Baltijas valstīm, Poliju un Somiju. Raugoties no starptautisko tiesību normām, PSRS un Vācijas kopīgi bija iesākušas un izraisījušas Otro pasaules karu. Staļins tagad spēra savu otro cinisko soli ar ”savstarpējās palīdzības līguma” parakstīšanu un PSRS karavīru izvietojumu Baltijas valstu teritorijās.

³ Ilgonis Upmalis. *Latvija padomju militaristu varā*. Rīga, 2011; 28 lpp.

Pēc tam, kad Padomju Savienība bija uzspiedusi "savstarpējos palīdzības līgumus" Baltijas valstīm, 1939.gada 30.novembrī Sarkanā armija uzbruka Somijai.

Vai Vācija bija informēta par Staļina plāniem Baltijas valstīs? Dažas liecības liek domāt, ka, jā jo, vēl pirms Polijas okupācijas kampaņas beigām, Hitlera deva rīkojumu Himleram steidzami organizēt vācu un baltvācu evakuāciju no Igaunijas un Latvijas. Pēc Vācijas iestāžu ziņām Igaunijā dzīvoja 16 000 vācu izcelsmes iedzīvotāju, bet Latvijā – 70 000. Steiga, ar kādu Vācija centās izvest vāciešus no Igaunijas un Latvijas, Maskavai nepatika. 1939. gada 11.oktobrī Staļina un Molotova uzdevumā Maskavā tiek izsaukts Vācijas vēstnieks Verners Šulenburgs (*Werner fon Schulenburg*), lai informētu viņu, ka Staļins un Molotovs ir pārsteigti "par vāciešu panisko emigrāciju no

Latvijas un Igaunijas, jo tā nopietni kompromitē Padomju Savienības akciju Baltijas valstīs.⁴ 1939.gada 30.oktobrī Vācija noslēdza repatriācijas līgumu ar Latviju par baltvācu izceļošanu uz Vāciju, un līdz PSRS okupācijas laikam apmēram 50 000 baltvāciešu bija atstājuši Latviju, bet pēc padomju okupācijas uz Vāciju izbrauca vēl vairāki tūkstoši. Šī vāciešu izbraukšana bija draudīgs signāls.

Baltijas valstis – Padomju Savienības okupācija un apspiešana (1940).

Lai arī Padomju Savienība nebija spējusi pilnībā okupēt un pakļaut visu Somiju, tā tomēr iekaroja daļu no tās teritorijas. Staļina nākošais solis bija ieņemt Baltijas valstis. Kā pirmo upuri Staļins izvēlējās Lietuvu, apsūdzot šo valsti, ka tā esot sagūstījusi padomju karavīrus un vienu nogalinājusi, lai izspiestu no viņiem PSRS militāros noslēpumus. Šie safabricētie, pat smieklīgie apvainojumi bija īpaši domāti masu medijiem ārzemēs un arī pašā PSRS iekšienē. Padomju provokācijas kulmināciju sasniedza 1940. gada 15.jūnijā, kad Padomju Savienība nāca klajā ar ultimātu Lietuvai – noformēt jaunu valdību un ielaist Lietuvā papildu skaitu PSRS armijas. Tas, protams, bija klajā pretrunā ar 1939.gada 10.oktobrī noslēgto "savstarpējās palīdzības līgumu". Lietuva negribīgi pieņēma šo ultimātu. Tomēr Lietuvas prezidents Antans Smetona, izrādot protestu, aizbrauca uz ārzemēm, pametot valsti.

It kā saistībā ar parakstītā Latvijas – PSRS "Savstarpējās palīdzības līguma" noteikumiem Latvijā kopš 1939.gada PSRS jau bija ievedusi 25 000 Sarkanās armijas karavīru, kam jāpieskaita vēl PSRS flotes un aviācijas bāzu personālu. Latvijā provokācijai izmantoja mazliet atšķirīgu scenāriju – 1940. gada 15.jūnijā PSRS bruņotie spēki uzbruka Latvijas robežposteņiem, nogalinot un aizvedot 37 Latvijas iedzīvotājus, tai skaitā arī sievietes. Nākošajā dienā, 1940.gada 16.jūnijā, Kremlis nodeva ultimātu Latvijai, ka Latvijai ir jāizveido jauna valdība un jāļauj ielaist savā valstī neierobežotu skaitu PSRS karavīru. Paralēli tas pats notika arī Igaunijā. Pie Baltijas valstu robežām atradās trīs PSRS armijas ar 39 motorizētām divīzijām un lielu skaitu tanku, kas tikai gaidīja uzbrukuma pavēli no Maskavas. Šis bija identisks plāns tam, ko Maskava bija pielietojusi pret Somiju 1939.gada 30.novembrī. Visiem ultimātiem tika dotas tikai dažas stundas atbilde, piemēram, Latvijai bija jāatbild sešu stundu laikā, tādējādi nepieļaujot domu par

⁴ Alfreds Bērziņš. *1939*. New York, 1976; 259-260 lpp.

mobilizāciju un pretošanos jau izvietotajiem PSRS spēkiem Latvijas teritorijā un vēl papildus 3 karaspēka motorizētām divīzijām pierobežā. Redzot, ka nav citas iespējas un nesaņemot nekādu palīdzību no lielajām Eiropas valstīm, kas jau bija iesaistītas karā ar Vāciju – PSRS sabiedroto, Baltijas valstis viena pēc otras negribīgi piekrita Padomju Savienības uzspiestajam ultimātam, lai izvairītos no asinsizliešanas. 1940.gada 17.jūnijā Latvijas galvaspilsētā Rīgā iebrāuca pirmie PSRS tanki.

PSRS Sarkanās armijas tanki iebrāuc Rīgā 1940.gada 17.jūnijā.

Tūlīt pēc Latvijas okupēšanas Rīgā ieradās Andrejs Višinskis, pasaulē labi pazīstamais 30. gadu "Stalīna tīrīšanu" prokurors/bende, šī vārda tiešā nozīmē. Viņa uzdevums bija izveidot Latvijas jauno valdību, kas Maskavā bija jau paredzēts pirms viņa atbraukšanas uz Rīgu. Divas dienas vēlāk, 1940.gada 19.jūnijā, tika pasludināts jaunais Ministru Kabinets Augusta Kirhenšteina vadībā. Tolaik Latvijas komunistu partijā bija 400 biedru. Tūlīt pēc jaunās valdības izveidošanas Maskava Rīgā sarīkoja „darbaļaužu demonstrācijas”, kurās bija jādodas piespiedu kārtā, lai radītu ”revolucionāru atmosfēru” Latvijas un citu Baltija valstu galvaspilsētās. Nākamais un pēdējais PSRS

(Staļina) solis bija noturēt „padomju stila” vēlēšanas, līdzās ”leļļu valdībām” katrā no Baltijas valstīm ievēlot arī sava veida „parlamentus”.

Amerikas Savienoto Valstu (ASV) Ārlietu ministrijas 1940.gada 15.jūlija memorands ļoti skaidri un ļoti pareizi raksturo šos notikumus, minot, ka 500 000 vīru liels Padomju krievu karaspēks ir okupējis Baltijas valstis, un ka Baltijas valstu valdības ir nomainītas „ar vienkāršām PSRS lellēm.”

Piecās nedēļās, no 1940.gada 16.jūnija līdz 21.jūlijam, PSRS veica sekojošas darbības:

- 1) izvirzīja ultimātu;
- 2) veica invāziju un okupēja Latviju;
- 3) ar 500 000 vīru lielu padomju armijas klātbūtni noorganizēja parlamentu ”vēlēšanas”;
- 4) iecēla jaunas valdības;
- 5) pievienoja Baltijas valstis Padomju Savienībai!

Visi šie darījumi, protams, pretrunā ar starptautisko tiesību normām un Latvijas Republikas Satversmi un likumiem. Šī rīcība arī notika pret Latvijas un pārējo Baltijas valstu pilsoņu gribu. Bet tas bija tikai iesākums tām šausmām, kas vēl sagaidīja Baltijas valstis. Un joprojām ir neticami, ka PSRS kopš 1940. gada un pat Krievijas Federācija (PSRS tiesiskā mantiniece) vēl šodien pieturas pie absurdā viedokļa, ka Baltijas valstis brīvprātīgi pievienojās Padomju Savienībai. Gan PSRS, gan mūsdienās Krievija ir ieguldījusi daudz laiku un pūļu, lai maldinātu pasauli par šiem notikumiem Baltijas valstīs. Patiesība ir tāda, ka PSRS sagrauba citu valstu teritorijas, tā bija varmācīga okupācija un aneksija, kas pārkāpa starptautiskos likumus un veselu virkni starptautisko un divpusējo līgumu. PSRS pat neveltīja laiku un nespēra nekādus soļus, lai sagatavotu ”brīvprātības līgumu par pievienošanu” atbilstoši starptautisko likumu principiem. Boriss Meisners (Boris Meisner), izcils starptautisko likumu eksperts no Vācijas, ir ļoti skaidri formulējis šo procesu, norādot, ka: ***”Padomju Savienība noslēdza kontraktu pati ar sevi un veica aneksijas aktu, skaidri pārkāpjot ne tikai Baltijas valstu suverenitāti, bet arī pašnoteikšanās tiesības Baltijas valstīs, kuru pamati bija 1920.gada miera līgums (ar Padomju Krieviju).”***⁵

⁵ Meissner, Boris. “The Occupation of the Baltic States from a Present-Day Perspective” in The Baltic States at Historical Crossroads. Political, economic, and legal problems and opportunities in the context of international co-operation at the beginning of the 21st century. A collection of scholarly articles. Second revised and expanded edition. Published in memory of Senator August Loeber and on the occasion of the 75th birthday of Professor Dietrich Andre Loeber. Rediģējis Dr. habil.Tālavas Jundzis, Latvijas Zinātņu akadēmija. Rīga, 2001; 440 lpp.

Tūlīt pēc augšminētajiem notikumiem ļoti brutālā un pieredzējusī PSRS slepenpolicija (NKVD) un padomju aparāts iesāka aktīvu darbību totālai Baltijas valstu pakļaušanai, ieskaitot "pāraudzināšanas operācijas" visās Baltijas valstīs, lai visus iedzīvotājus pārvērstu par "īstiem" padomju pilsoņiem.

Pēc sākotnējās PSRS varas nostiprināšanās Baltijas valstīs, PSRS ieviesa sovjetizācijas programmu, uzspiežot krievu valodas mācības bērniem jau no otrās klases, kā arī papildus mācības par "Staļina konstitūciju", ko ieviesa ar septīto klasi.⁶ Privātie īpašumi, it sevišķi uzņēmumi, tika nacionalizēti. Nacionālos simbolus aizvietoja ar PSRS un komunistu simboliem, ieskaitot karogu, valsts himnu u.c.. Patriotiskā literatūra un agrākās vēstures grāmatas bija aizliegtas un to lasīšana pēc jaunieviestajiem PSRS likumiem bija sodāma kā krimināls noziegums. Viss tas bija tikai iesākums tām šausmām, kas bija plānotas nākotnē – masu slepkavībām un deportācijām uz Sibīriju.

Pēc Baltijas valstu okupācijas sadarbība starp PSRS un nacistisko Vāciju turpinājās gandrīz līdz pat 1941.gada 22.jūnijam – dienai, kad Lielvācija uzbruka Padomju Savienībai un abas šīs valstis uzsāka savstarpējo cīņu par varu Eiropā. Lietuvas jautājums nebija vēl novests līdz galam, un abiem tirāniem bija jāsavēlc kopā „pēdējie gali” saistībā ar 1939.gada 23.augusta Molotova-Ribentropa pakta slepeno papildus protokolu. Konkrēti ir runa par vienu šī protokola daļu: „*Teritoriālās un politiskās pārkārtošanās gadījumā apgabalos, kas pieder Baltijas valstīm (Somijai, Igaunijai, Latvijai un Lietuvai), Lietuvas ziemeļu robeža ir ietekmes sfēras robeža starp Vāciju un PSRS.*” PSRS jau bija spērusi militāros soļus saistībā ar savas „ietekmes sfēras” nostiprināšanu Lietuvā un pārējās Baltijas valstīs, bet paktā, kā tas redzams paktam pievienotajā kartē, nebija iekļauts viens Lietuvas rajons, par kuru notika atsevišķa vienošanās. Šo Lietuvas apgabalu Vācija 1941. gada 10.janvārī patiesībā pārdeva Padomju Savienībai par 7 500 000 zelta dolāriem, kas ir 31 500 000 Vācijas markas – tas bija apgabals, kas nekad nebija piederējis nevienai no minētajām totalitārajām varām.

⁶ Latvijas valsts arhīvs. *Okupācijas varu politika Latvijā (1939-1991)-Dokumentu krājums.* Nordic,1999; 422 lpp.

(Pirmā lapaspuse) PILNĪGI SLEPENI

PSRS Tautu komisāru padomes priekšsēdētājs V. M. Molotovs PSSR valdības pilnvarojumā no vienas puses un Vācijas vēstnieks grāfs fon Šulenburgs (Count von der Schulenburg) ar Vācijas valdības pilnvarojumu no otras puses ir vienojušies par sekojošo:

1. *Vācijas valdība atsakās no savām pretenzijām uz to Lietuvas teritoriju, kas ir atzīmēta 1939.gada 28.septembra Sļepenajam papildus Protokolam pievienotajā kartē.*
2. *PSRS valdība piekrīt izmaksāt Vācijas valdībai kompensāciju par šo teritoriju, kas minēta 1.punktā, samaksājot 7 500 000 zelta dolārus, kas līdzinās 31 500 000 Vācijas markām. Samaksa, 31,5 miljoni Vācijas marku, tiks nokārtota sekojoši: viena astotā daļa, tas ir 3 937 500 Vācijas markas, notiks ar krāsaino metālu piegādi triju mēnešu laikā sākot no šī protokola parakstīšanas dienas, un pārējās septiņas astotdaļas, tas ir 27 562 500 Vācijas markas zeltā, tiks atlīdzinātas, atvelkot summu no Vācijas maksājuma zeltā, kas Vācijai ir jāveic pirms 1941. gada 11.februāra un kas pamatojas uz savstarpējo vēstulju apmaiņu starp PSRS Ārvalstu tirdzniecības tautas komisāru A. I. Mikojanu (Mikoyan) un Vācijas Ekonomijas delegācijas priekšsēdētāju Šnure (Schnurre) kungu, kas notika saistībā ar 1941.gada 10.janvāra parakstīto vienošanos par "Savstarpējo ražojumu piegādi par Otro Līguma Posmu kas bāzēts uz 1940.gada 11.februāra Ekonomisko Līgumu starp PSRS un Vāciju."*
3. *Šis protokols ir sagatavots divos krievu un divos vācu valodas oriģināleksemplāros un stājās spēkā no parakstīšanas brīža.*

Maskavā, 1941.gada 10.janvārī

Ar pilnvarojumu no Vācijas valdības – PSRS valdības

V. Molotovs

/paraksts/

Šulenburgs (Schulenburg)

/paraksts/

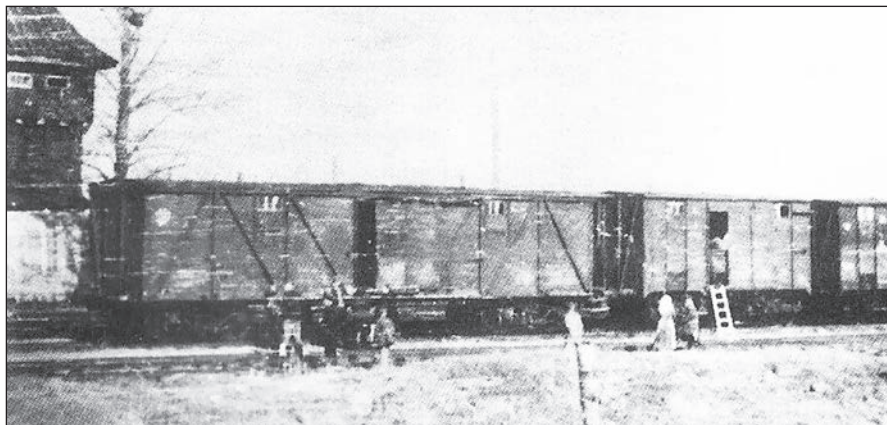
PSRS vadītās masu slepkavības un deportācijas (1941.g.) Starplaikā, kamēr boļševiki un nacisti brāļojās, Baltijas valstīs iebraukušie komunisti un PSRS pilsoņi (pamatā no Krievijas) ar PSRS NKVD nomācošā pārspēka atbalstu pārņēma visas administratīvās un policijas funkcijas. Latvijas un pārējo Baltijas valstu likumi tika atcelti un aizvietoti ar Padomju Savienības likumiem. Šie PSRS likumi, kuri bija piemēroti diktatoriskas varas nostiprināšanai un tās turpināšanai, tika pielietoti ar atpakaļejošu spēku, it sevišķi padomju 1926.gada Krievijas PSR Kriminālkodeksa 58.pants. Tātad,

pēc šī 58.panta NKVD un citas varas iestādes varēja apsūdzēt jebkuru Latvijas iedzīvotāju par iedomātām, fiktīvām vai safabricētām pretpadomju darbībām ar atpakaļejošu datumu – līdz pat 20.-30.gadiem, ieskaitot arī Latvijas brīvības cīnītājus, kas bija cīnījušies pret boļševiku varu. NKVD darbība iesākās ar arestiem, parasti nakts stundās ar klauvējumu pie durvīm. Cilvēki sāka pazust bez vēsts, un terors sāka valdīt visā valstī. Vēlāk, 1941.gadā naktī no 14. uz 15.jūniju, NKVD ar PSRS armijas atbalstu īstenoja Baltijā Slepenu Deportāciju. Tikai Latvijā vien vienā naktī arestēja 15 424 pilsoņu, kurus lopu vagonos deportēja uz Sibīriju.

Pēc tam lēsa, ka NKVD izplānoto un izpildīto deportāciju un masu slepkavošanu rezultātā Latvija zaudēja iespējams 34 250 iedzīvotājus, ieskaitot 50% latviešu virsnieku sastāva, tostarp 22 ģenerāļus un 1 admirāli. Tas notika tikai viena gada laikā, pēc tam kad Padomju Savienība bija okupējusi Latviju. Līdzīgi notikumi bija Igaunijā un Lietuvā. Bija izplatīts viedoklis, ka PSRS plānojusi likvidēt 200 000 Latvijas pilsoņu, bet tās plānus izjauca un pārtrauca Vācijas straujais uzbrukums (*Operācija Barbarossa*) Padomju Savienībai 1941.g. 22.jūnijā. (Rudolfs Bangerskis, "Mana mūža atmiņas (*Memoirs of My Life*)", *Volume II*. Copenhagen, 1959; 142.lpp.) Šis uzbrukums notika plašā frontē, no Baltijas līdz Melnajai jūrai.

PSRS bija pilnībā pārsteigta, un Vācijas armijas vienības okupēja Rīgu jau 1941.gada 1.jūlijā – deviņas dienas pēc uzbrukuma. Daugavpilī vācieši iegāja 26.jūnijā, bet Liepājā un Jelgavā 29.jūnijā. Tā kā vācu vienības ātri virzījās uz priekšu, NKVD vienības lielā steigā veica papildus masu slepkavības Baltijas valstīs. PSRS piespieda tūkstošiem PSRS armijā jauniesaukto Baltijas jauniešu iet līdz PSRS armijai, kas atkāpās, no kuriem lielākā daļa pazuda bez vēsts.

Līdz 1941.gada 7.jūlijam vācieši bija okupējuši visu Latviju. Straujā vācu armijas ienākšana Latvijā un parējās Baltijas valstīs nedeva PSRS NKVD personālsastāvam iespēju aplēpt savus noziegumus pret cilvēci un daudzi NKVD dokumenti nonāca jauno okupantu un latviešu rokās. Pēc PSRS NKVD aizbēgšanas pavērās prātam neaptveramas šausmu ainas. Baltijas tautas ieraudzīja spīdzināšanas pagrabus, sodu izpildīšanas kambarus un masu slepkavības vietas.

1941.gada deportācijas ešelons. Vīrieši tika atdalīti no savām ģimenēm un reti kāds atgriezās.

Noslepkavotie latviešu virsnieki
Litenē

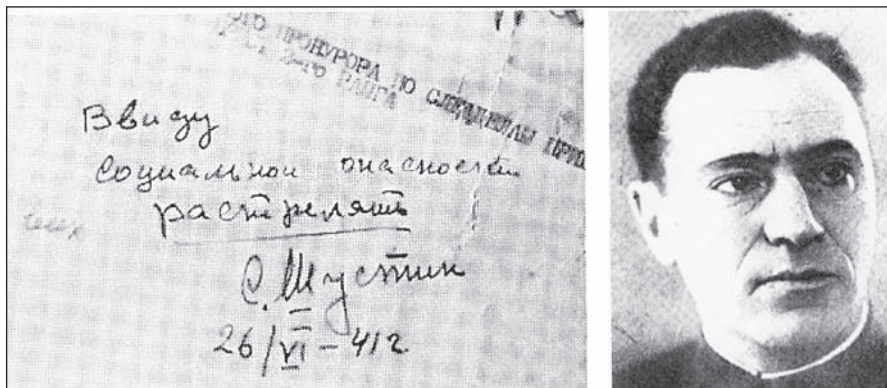

NKVD rīkojumā noslepkavotie latvieši Rīgas centrālcietumā⁷

Iegūtie PSRS NKVD dokumenti atklāja absolūto, totalitāro un neierobežoto varu, kāda bija dota PSRS valdības visaugstāk stāvošajām personām, sākot no Staļina un citiem Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas Politbiroja locekļiem līdz pat zemākā līmeņa PSRS funkcionāriem – viņiem bija dota neierobežota vara pieņemt lēmumus par slepkavošanu bez jebkādam sekām par izdarītajiem noziegumiem. Šis PSRS fenomens arī apliecina to, ka čeka jeb NKVD bija galvenais komunisma balsts – terorisms un slepkavības bija tie pamati, uz kuriem Kremlis turējās pie varas no 1917.gada līdz pat 1991.gadam.

⁷ A. Bērziņš. *The Unpunished Crime*. 1963; 12.-13. lpp.

Viens šāds tolaik iegūtais dokuments, kā redzams zemāk, skaidri ilustrē šo dzīvniecisko uzvešanos pret pakļautām Baltijas valstīm, šajā gadījumā – Latviju.

Šustina rezolūcija: "Nemot vērā sociālo bīstamību, visus nošaut". 1941.gada 26.jūnijā /paraksts/ S. Šustins

Semjons Šustins
NKVD priekšnieks Latvijā

Vācijas okupācija Baltijas valstīs (1941–1945). Atbilstoši Vācijas bruņoto spēku zibens kara (*Blitzkrieg*) plānam, kas tika iedzīvināts, nacistiskās Vācijas armija strauji virzījās uz priekšu un okupēja svešas zemes. Taču Hitleram bija vēl viens plāns, kas bija daudz šausmīgāks – ebreju likvidēšanas plāns visās vācu okupētajās zemēs, ieskaitot Baltijas valstīs. Vēsturniekiem un pētniekiem tagad ir diezgan skaidrs priekšstats par nacistu "slepkavu grupām" un tā saucamajām "*Einsatzgruppen*" vai *EG*, kas bija sadalītas mazākās "*Einsatzkommandos*" vai *EK*. Šīs bija speciāli apmācītas nacistu slepkavu *SS/SD* grupas, kuru uzdevums un „ekspertīze” bija "speciālas darbības" nacistu okupētajās zemēs Austrumeiropā Otrā pasaules kara laikā. Šie *Einsatzgruppen* slepkavu grupējumi sastāvēja no 3 000 vīriem, ko sadalīja četrās grupās (*EG-A, EG-B, EG-C un EG-D*), katra apmēram viena bataljona sastāvā, ieskaitot arī dažas sievietes. Šīs vienības tika apmācītas Vācijas robežu policijas skolā Pretšā (Pretsch). Šo vienību uzdevums bija sekot Vācijas armijai (*Wehrmacht*) un iznīcināt ebrejus vācu armiju okupētajās zemēs. Jau 1941.g. 28.aprīlī Reinhardis Heidrihs (*Reinhard Heydrich*) no Valsts galvenā drošības biroja un ģenerālis E. Vagners (E. Wagner) no Vācijas armijas vienojās par kopīgu sadarbību ar *EG* "speciālās darbības" plāna iedzīvināšanai okupētajās zemēs. Mēnesi vēlāk, 1941.gada 29.maijā, notika

slepena augsta ranga nacistu sanāksme, lai koordinētu valsts un propagandas darbību saistībā ar paredzēto ebreju likvidāciju. Uzsvars bija likts uz to, ka ebreju slepkavībām jānotiek tūlīt pēc tam, kad vācu armija ir okupējusi kādu teritoriju, un tas jāveic tā, lai izskatītos, ka to paveikuši vietējie iedzīvotāji.

Šīs sanāksmes analīze atklāj sekojošo:⁸

- 1) nacistiem bija konkrēti ebreju iznīcināšanas plāni okupācijai paredzētajās zemēs PSRS, ieskaitot Baltijas valstīs;
- 2) vainu par slepkavībām uzvelt vietējiem iedzīvotājiem.

Papildus tika izdota *Reinharda Heidriha direktīva*⁹ kas:

- 1) apstiprina vācu nacistu nodomu mērķtiecīgi iznīcināt ebrejus un komunistus;
- 2) dod instrukcijas apslēpt slepkavības tādā veidā, lai tas izskatītos, ka to ir paveikuši vietējie iedzīvotāji.

Einsatzgruppen vienības ieradās Rīgā vienlaikus ar *Wehrmacht* triecienvienībām. *Einsatzgruppen A (EG-A)* grupas komandieris bija vācu SS ģenerālis Valters Štālekers (Walter Stahlecker), kurš ar saviem vīriem visticamāk, jau bija veikuši "speciālās darbības" Daugavpilī, kas tika okupēta 26.jūnijā, un Liepājā, Jelgavā un Jēkabpilī, kas tika okupētas 29.jūnijā, pirms viņi ieradās Rīgā 1.jūlijā. Štālekers tūlīt izdeva pavēli, ka viņš, un vienīgi viņš ir atbildīgs par drošību vācu armijas frontes aizmugurē. *Einsatzgruppen* pavēlēm un ziņojumiem par "speciālajām darbībām" bija jānotiek mutiski, lai nepaliktu pierādījumi. Kaut arī saglabājies ļoti maz dokumentu par šādiem "darbiem", tomēr ir zināms viens paša Štālekera rakstīts ziņojums – Nirnbergas tribunāla dokuments L-180. Dokumenti liecina, ka pati loģika un nodoms par Baltijas valstu okupāciju bija Hitlera vadīti. Nirnbergas militārā tribunāla gaitā tika izskatīts viens dokuments, ko bija rakstījis Martins Bormans (Martin Bormann), piezīmējot Hitlera teikto kādā sanāksmē. kur šaurā lokā ar savējiem fīrers filozofē par Baltijas valstu okupāciju: **"...mēs bijām spiesti okupēt, administrēt un ieņemt zināmu apgabalu; tas bija vietējo iedzīvotāju interesēs, ka mēs ievadam kārtību, ēdienu, satiksmi, utt., tādi ir mūsu darbības līdzekļi. Nevienam nevarēs uzskatīt, ka tas ievada galējo risinājumu. Tam nevajadzētu kavēt mūs veikt visas**

⁸ Andrew Ezergailis. *Nazi-Soviet Disinformation*; Rīga, 2005. 7-10 lpp.

⁹ Ibid. 11 lpp.

mums nepieciešamās darbības – šaušanu, pārvietošanu un noņemšanu utt., – un, mēs tās veiksim... nedarīt neko, kas kavētu galējo risinājumu, bet gatavoties tam slepeni... Uzsvērt, ka mēs esam atbrīvotāji... Šis partizāņu karš atkal dos mums dažas priekšrocības; tas ļaus mums izskaust visu, kas mums pretojas... Mūsu dzelzs princips ir, un tam tā jāpaliek: Mēs nekad nevaram pieļaut nevienu citu, kā tikai vāciešus, kas nēsā ieročus!... Fīrers uzsver, ka visas Baltijas valstis būs jāinkorporē Vācijā. Hitlers 1941.gada 17.jūlijā.”¹⁰

Piezīme: Šajā dokumentā, Hitlers piemin “galīgo risinājumu” divas reizes, ar ko domāta ebreju likvidācija; viņš arī min, ka cittautieši nedrīkst būt apbruņoti – tātad, visi citi, izņemot vāciešus, ir jāatbruņo.

Trīs dienas pēc vācu okupācijas Rīgā tika nodedzināta sinagoga kopā ar tajā ieslēgtajiem ebrejiem, un tika uzsāktas vispārējas represijas pret ebrejiem un latviešu nacionālistiem. **”Ir pietiekoši daudzi pierādījumi, ka vācu armija (Wehrmacht) Latvijā spēra pirmos organizatoriskos soļus ebreju slepkavošanā.”**¹¹ Papildus tam SS ģenerālis Štālekens tūlīt izdeva pavēli Latvijas iedzīvotājiem, kas bija bez kavēšanās jāizpilda:

- 1) Latvijas nacionālā valdība un pašvaldības tiek likvidētas;
- 2) Latvija ir iekļauta Austrumzemes (*Ostland*) sastāvā;
- 3) padomju likumi tiek paturēti un paliek spēkā;
- 4) valkāt Latvijas uniformas ir aizliegts;
- 5) visi ieroči ir jānodod vāciešiem ar nāves soda draudu par pavēles nepildīšanu.

Ostlandē iekļāva visas trīs Baltijas valstis un Baltkrieviju. Pēc baisajām PSRS zvērībām un deportācijām sākotnējā latviešu reakcija uz vācu ienākšanu Latvijā bija tāda, ka Latvija ir atbrīvota. Patiesība tomēr bija tāda, ka nacistiskās Vācijas rīcība bija ļoti līdzīga padomju rīcībai. Vācu drošības orgānu (Gestapo-SD un SS) taktika bija ļoti līdzīga tai, ko pielietoja padomju Krievijas NKVD. Vācu Gestapo bija daudz ko mācījušies no ”savstarpējās sadarbības ar NKVD 30. gados.”¹²

¹⁰ *Military Tribunal-Nuremberg (Kara tribunāls- Nirnbergā), vol.(sējums) 38, document (dokuments) 221 L, 86-89 lpp.*

¹¹ Andrew Ezergailis. *Nazi-Soviet Disinformation*, Rīga, 2005; 9 lpp.

¹² Edvīns Šnore. *The Soviet Story (Padomju stāsts). DVD filma*, 2008.g.

Alfreds Rozenbergs (*)
Jekelns (**)

Heinrhs Loze
(Heirich LoHse) –
Reiha komisārs
Ostlandē

Otto Heinrihs
Drešlers (Otto-
Heinrich Drechsler) –
Ģenerālkomisārs
Latvijā

SS-ģen. Frīdrihs
(Friedrich) –
SS un Policijas šefs
Ostlandē

Piezīmes: (*) A. Rozenbergs ir Igaunijas izcelsmes baltvācietis un tiek uzskatīts par vienu no galvenajiem nacistu filozofijas (kredo) autoriem, ieskaitot rasisma teoriju un ebreju vajāšanu. (**) Jekelns ļoti cieši sastrādājās ar Štālekeru un Langu (Lange); viņš bija pakļauts tieši Himleram, kas bija SS-Reihfīrers un Vācijas policijas vadītājs.

1941.gada novembrī SS ģenerāli V. Štālekeri aizvietoja SS ģenerālis Frīdrihs Jekelns (*Friedrick Jeckeln*), kas kļuva par SS un policijas šefu Ostlandē (Austrumzemē). Īsi pirms aiziešanas, 1941.gada 15.oktobrī, ģenerālis Štālekers veica rakstisku ziņojumu, kas pazīstams kā *Štālekera ziņojums* (minētais Nirnbergas dokuments L-180). Šis dokuments daudz ko atklāj, un te ir izvilks: „Drošības policijas pienākums bija iesākt *pogromu* (pašattīrīšanās grautiņus), un šīs darbības ievirzīt pareizajā virzienā tā, lai nospraustais attīrīšanās mērķis apgabalā tiek sasniegts, cik ātri iespējams.” Dokuments gan arī norāda: ”Latvijā šādus attīrīšanas pasākumus un *pogromu* panākt bija ievērojami grūtāk. Iemesls tam atrodams faktā, ka visa nacionālā vadība, it sevišķi Rīgā, bija padomju noslepka vota vai izvesta.” No *Štālekera ziņojuma* var gūt sekojošos secinājumus:¹⁵

- 1) ebreju slepkavības notiek pēc augstākstāvošu vāciešu pavēlēm;
- 2) vāciešiem bija ierobežota iespēja organizēt spontānus *pogromus*;
- 3) *pogromi* bija vācu organizēti pasākumi;

¹³ A. Rozenbergs bija Igaunijas izcelsmes baltvācietis un tiek uzskatīts, kā viens no galvenajiem autoriem nacistu ideoloģijas kredo veidošanā, ieskaitot rasistu teorijas un ebreju vajāšanas formulēšanu.

¹⁴ Jeckelna tiešais komandieris bija Himlers, SS-Reihfīrers and Vācijas policijas šefs.

¹⁵ Andrew Ezergailis. *Nazi-Soviet Disinformation*, Rīga, 2005; 12.-16.lpp.

- 4) vietējiem iedzīvotājiem būtu jānogalina ebreji kā atriebība;
- 5) vietējie iedzīvotāji atturējās slepkavot ebrejus;
- 6) uzdevums bija maldināt pasauli par ebreju slepkavībām;
- 7) bija svarīgi parādīt, ka vāciešiem nav nekāda sakara ar šīm slepkavībām;
- 8) organizēšanās pienākumus izpildīja vācu struktūrvienība, Drošības policija un *Vācijas armija*.

„Ebreju slepkavības iesākās, kad nacistiskā Vācija bija okupējusi Latviju. Līdz tam laikam nav atrasta neviena liecība, ka latvieši būtu nogalinājuši ebrejus pirms vāciešu ienākšanas.”¹⁶

„Vācu plāna pamatprincips bija, lai EK-SD organizē un veic slepkavības, bet kur nebija SD personāla, to darīt bija pienākums vācu armijai.”¹⁷

Gan vācu armijai, gan EK/SD bija dota pavēle iznīcināt ebrejus, tiklīdz bija okupēta kāda teritorija, un šīs darbības noformēt tā, lai tās izskatītos kā „vietējo” paveiktas. Vēlāk vācieši organizēja atsevišķas latviešu SD palīg vienības, kas tika vervētas no tām ģimenēm, kuras bija cietušas no PSRS izdarītajām slepkavībām, spīdzināšanām vai deportācijām (cilvēki, kuriem būtu atriebības motīvs); šīs vienības bija tiešā Dr. Langes (*Lange*) un SS ģenerāļa Štālekera pakļautībā. Visplašāk pazīstamā vienība bija *Arāja komanda*. Liecības rāda, ka šī vienība piedalījās ebreju iznīcināšanā pēc vācu pavēlēm un zem stingras vācu uzraudzības.¹⁸ Mums jāpatur prātā, ka vācu EG/EK un SD darbojās bez rakstiskām pavēlēm un nesaglabāja nekādus dokumentus.

Piezīme: Pēc Otrā pasaules kara, latviešu leģionāri kara gūstekņu nometnē paši identificēja Viktoru Arāju kā kara noziedznieku; viņam piesprieda mūža ieslodzījumu 1979. gadā Vācijā. Konrāds Kalējs, vēl viens SD vīrs, tika notverts ar latvieša Hermaņa Rediņa palīdzību; viņš nomira pirms viņu varēja izdot Latvijai no Austrālijas.¹⁹

Vācu nacistu organizētais holokausts Latvijā 1941.g. 1941.gada 23.oktobrī vācieši izveidoja Rīgas geto, kurā atradās apmēram 25 000 ebreji. SS ģenerālis Frīdrihs Jekelns tūlīt pēc tam, kad bija aizvietojis SS ģenerāli Valteru Štālekeru kā SS un policija šefs Ostlandē, izdeva pavēli likvidēt Rīgas

¹⁶ *The Holocaust Research in Latvia - Materials from an International Conference*. Rudite Vīksne. “The Liquidation of Jews in Latvia’s Small Towns - Research problems and results”. Volume (Sējums) 12; 42.lpp. Publisher (Izdevējs): Latvia’s Institute of History (Latvijas Vēstures institūts). Rīga, 2004.

¹⁷ Andrew Ezerģailis. *Nazi-Soviet Disinformation*. Rīga, 2005. 33.lpp.

¹⁸ Ibid. 37-38 lpp.

¹⁹ Andrew Ezerģailis. *Nazi-Soviet Disinformation*. Rīga, 2005; 37, 189.lpp.

geto un personīgi pārraudzīja šo *"speciālo operāciju"*, kas notika 1941.gadā no 30.novembra līdz 8.decembrim. Ir zināms, ka šo holokaustu plānoja un izpildīja vācieši, un tikai vācieši – ne viens latvietis tajā nebija iesaistīts. Vācu SS un policijas vienības Jekelna tiešā pakļautībā izpildīja šo "speciālo uzdevumu" Rumbulā, apmēram 10 km no Rīgas.²⁰ Kopš Otrā pasaules kara, bet it sevišķi Aukstā kara laikā, Padomju Savienība un Krievija atbildību par šīm slepkavībām uzvēla latviešu paš aizsardzības un policijas vienībām vai leģionāriem; Kremļa mērķis bija diskreditēt Rietumos dzīvojošos latviešus, tāpēc ka viņiem bija stingra nostāja pret komunismu. Kremlis darīja visu iespējamo, lai piegādātu falsificētus pierādījumus, fabricētu dokumentus un citus materiālus un apzīmogotu Rietumos dzīvojošos latviešus un viņu līderus kā "fašistus". SS ģenerāļa Jekelna tiešās liecības tika slēptas līdz pat 2005.gadam. Dokumenti liecina, ka tikai vācieši bija iesaistīti šajā masu slepkavībā. Turklāt Padomju Savienība rīkoja "paraugprāvas" Latvijā, kas atgādināja Višinska – Staļina "tīrīšanu prāvas" 30. gados. Divās atsevišķās "grupu prāvās" viņi apsūdzēja latviešu 18. un 21. Policijas bataljonu Otrā pasaules kara laika ebreju slepkavībās; daži no šo bataljonu karavīriem bija nesen atgriezušies no smaga gūsta Sibīrijas vergu noietnēs. Patiesībā tie visi bija safabricējumi, un nevainīgi cilvēki tika notiesāti uz nāvi vai otrreiz iesprostoti Gulagā tikai tāpēc, lai apmierinātu Kremļa pavēli noorganizēt propagandas teātri masu mēdijiem. Kopš neatkarības atgūšanas 1991.gadā, Latvija ir izmeklējusi abas šīs "skatuves prāvas" un konkrēti pierādījusi, kas šīs prāvas tiešām bija "izrādes", kas domātas tieši Rietumu un PSRS masu mediju patēriņam.

Padomju "teātra prāvas" pēc Otrā pasaules kara. Padomju Savienība apsūdzēja latviešu 18.policijas bataljona karavīrus noziegumu izdarīšanā Otrā pasaules kara laikā. Šī 18.bataljona "teātra prāva" notika 1964. gada martā, un tajā bataljona karavīri tika apsūdzēti masu slepkavībā Slonimā 1942. gada 29.jūnijā. Taču vācu dokumenti pierāda, ka Slonimā konkrēti vācu karavīri nogalināja 4000 ebrejus. Latviešu 18.bataljons ieradās Slonimā daudz vēlāk, tikai 1942. gada 18.augustā. 29.jūnijā, nozieguma izdarīšanas laikā, latviešu 18.policijas bataljons atradās 100 kilometrus tālāk – Nalibotskijā, kur bija iesaistīts kaujās ar partizāniem. Šo faktu apliecina 18.bataljona pavēļu dokumenti, kas atrodas Hūvera institūtā (Hoover Institution), kā arī Johana Fede-

²⁰ Andris Grūtups. *Ešafots*. Rīga, 2005. 40.-42.lpp.

ra (Johannes Feder) liecības Husera (Heuser) prāvas pierādījumos Vācijā. Pat Latvijas čekas vadītājs 1949.gadā nosūtīja ziņu, ka nevar atrast neko kriminālu pret Jāni Apermani, kas bija dienējis 18.bataljonā Baltkrievijā.²¹ Līdzīga prāva, 21.bataljona "teātra prāva", notika 1974.gadā, un šo bataljonu apsūdzēja ebreju slepkavībā 1941.gadā Liepājā. Andrejs Ezergailis (Andrew Ezegailis) norāda, ka šo bataljonu nolēma izveidot tikai 1941.gada decembra vidū, un tas tika izveidots tikai 1942.gada februārī; tāpēc šis bataljons nekādā gadījumā nevarēja piedalīties šādā aktā. Turklāt pierādījumi rāda, ka patiesībā šo darbu veica vācu SD vīri, varbūt ar *Arāja kommandas* palīdzību. Latvijas prokurore Astra Leičenko veica šīs prāvas analīzi un secināja, ka šī prāva bija totāla fabrikācija un sodi bija bāzēti uz "safabricētiem pierādījumiem un falsificētām liecībām."²² Citi avoti arī apstiprina, ka 21.bataljons tika nodibināts tikai 1942.gadā.

Bieži tiek minēts, ka vācieši uzņēma fotogrāfijas ebreju slepkavošanas laikā, taču šīs darbības fotografēt bija aizliegts. Ja fotografēt bija atļauts, tad tas notika propagandas nolūkos, lai vainu uzveltu citiem, vai arī šādas fotogrāfijas tika safabricētas vēlāk. Viena šāda pasaulē labi pazīstama fotogrāfija ir ievietota zemāk, kur redzam ebreju grupu, kas nolemta eksekūcijai Šķēdē pie Liepājas 1941.gada decembrī. Ja apskatām šo fotogrāfiju tuvāk, tad ir redzamas vairākas detaļas, kas liek apšaubīt šīs fotogrāfijas autentiskumu; sk. piezīmi zemāk.

²¹ Andrew Ezergailis. *Nazi-Soviet Disinformation*. Rīga, 2005; 44.-50.lpp.

²² Ibid. 44.-53.lpp.

Piezīme: Šī fotogrāfija skaitās viena no vislabāk pazīstamajām "Šķēdes fotogrāfijām", kurā redzam pa kreisi vienu personu Latvijas armijas uniformā apsargājam ebreju grupu pirms viņu eksekūcijas. Šeit nav vajadzīga eksperta acs, lai redzētu, ka kaut kas nav kārtībā ar šo bildi. Skatoties uz karavīru, redzam, ka viņa kājas zābakos ir pagrieztas par 90-100 grādiem uz kreiso pusi no ķermeņa virziena, un pats ķermenis nav vīrs redzamajām kājām. Fotogrāfijā arī redzam, ka aiz ebreju grupas tālāk stāvošajiem karavīriem ir atšķirīgas uniformas, ne tādas kā karavīram priekšplānā (jostas, pleca siksnas, cepures, utt.). Tāpat, redzams, ka zem tālāk stāvošiem karavīriem ir redzamas ēnas, tāpat kā ebreju grupai, bet zem karavīra pa kreisi tādas ēnas vispār nav. Tāpat neviens sargs nestāvētu ierindas stilā, ar šauteni plecā un ar zobenu, kas redzams kreisajā pusē. **Tāpat, secinājums var būt tikai viens – šī ir safabricēta fotogrāfija, tā radīta vai nu vācu vai krievu propagandas nolūkiem, lai vainotu latviešus.**

Vēl kāds fakts. SS ģenerālis Jekelns 1946.gadā Rīgā savas prāvas laikā teica vēl ko tādu, kas Rietumos nebija skaidri zināms līdz 2005.gadam: "Man tomēr jāsaprot, ka jau pirms manas ierašanās Rīgā (domāts 1941.g. novembra vidus) liels skaits ebreju jau bija nogalināti Ostlandē un Baltkrievijā. To man ziņoja." **Prokurors:** "Kas to ziņoja?" **Jekelns:** „Štalekers, Prūtcmans (*Prüutzmann*); ģenerālmajors Šrēders (*Schröder*), SS-policijas komandieris Latvijā; ģenerālmajors Mēlers (*Möller*), SS-policijas komandieris Igaunijā; un, ģenerālmajors Visockis (*Wysocki*), SS-policijas komandieris Lietuvā." **Prokurors:** Kas izpildīja šīs operācijas? **Jekelns:** „Tās vadīja Dr. Lange.”²³

Šeit beidzot skaidri redzama atzišanās no paša augstākā SS komandiera, ka vācieši paši izpildīja sākotnējās ebreju slepkavības Baltijas valstīs, pēc tam kad viņi bija tās okupējuši. Kas bija Dr. Lange? Dr. Rūdolf Lange (*Rudolf Lange*) ir viens no vislabāk pazīstamajiem vāciešiem no *Einsatzgruppen A*, kas piedalījās ebreju slepkavībās *Einsatzkommando 2 (EK-2)* sastāvā. Īsi pēc sākotnējiem „*speciālo operāciju*” darbiem viņu paaugstināja, un viņš bija arī SD vadītājs Latvijā. Viena lieta, kas jāpatur prātā ir, ka liela daļa vāciešu, kas iebruca tūlīt pēc vācu armijas okupācijas, bija baltvāci, kas 1939.-1940.g. bija izbraukuši uz Vāciju repatriācijas laikā un runāja latviski.

Kopumā Latvijā bija ieradušies apmēram 25 000 vācu *administratori un virsuzraugi*,²⁴ viņi kontrolēja katru aspektu no latviešu dzīves, un ebreju slepkavošanu, līdzīgi tam, kā bija darījuši PSRS NKVD jau agrāk 1940.-1941. gadā.

²³ Grūtups, Andris. *Ešafots*. 2007; 41.lpp.

²⁴ Arnolds Aizsilnieks. "Latvijas saimnieciskā izmantošana vācu okupācijas laikā 1941-1945". *Okupācijas varu nodarītie postījumi Latvijā 1940-1990*. Sockholm-Toronto, 2001; 162.lpp.

Latviešu zemes pašpārvalde (1942–1944). 1941.gada decembrī vairāki Latvijas atvaļinātie virsnieki un bijušie valdības ierēdņi, kuri bija paglābušies no Padomju Savienības veiktajām represijām Latvijā, uzrunāja vāciešus ar domu, ka varētu izveidot Latvijas pašvaldību. Sākotnēji vācieši šo ideju pilnībā noraidīja, bet 1942.gada 1.martā tai piekrita, taču ar striktu noteikumu, ka pašvaldībai nebūs nekādas izpildvaras vai lēmumu pieņemšanas varas. Pašvaldība bija vajadzīga, lai nodrošinātu vismaz minimālu organizāciju un stabilitāti, it sevišķi pārtikas piegādi iedzīvotājiem. Pašvaldība arī palika vienīgais veids, kā vāciešiem varēja iesniegt latviešu protestus pret vācu armijas pārmērībām. Visam bija vajadzīgas vācu atļaujas, un pašvaldībai nebija nekādas autoritātes pat sīkākajās lietās. Tā tas turpinājās līdz pat Otrā pasaules kara beigām. Pašvaldībā iekļāvās: Ģenerāldirektors (GD) – ģenerālis Oskars Dankers; GD vietnieks iekšlietās un drošībā – pltn. V. Veiss; Izglītības GD – prof. M. Prīmanis; Tieslietu GD – A. Valdmanis; Finanšu GD – J. Skujevics; Saimniecības GD – V. Zāgers; Satiksmes GD – O. Leimanis; Revīzijas GD – P. Vanags; Pašvaldības biroja administratīvais vadītājs – kapt. A. Skrēbers. Vēlāk, Valdmani aizvietoja agrākais Latvijas prezidents A. Kviesis, pēc tam prezidentu Kviesi atvietoja T. Zvejnieks; 1943.gada beigās, V. Zāgera vietā stājās O. Leimanis, bet no Saimniecības GD tika atdalīta un izveidota Lauksaimniecības GD, ko pārstāvēja J. Andersons.

Latviešu iesaukšana vācu kara vajadzībām. Vāciešiem jau 1941. gada otrā pusē sāka rasties arvien lielākas grūtības ar partizāniem, kuri darbojās vācu okupētajās teritorijās frontes aizmugurē. Saistībā ar to vācieši jau 1941.gadā, ignorējot Hāgas konvenciju, iesāka formēt Latvijas policijas bataljonus no agrākajiem policistiem, aizsargiem un no tiem, kuri agrāk bija dienējuši armijā. Sākotnēji šie bataljoni tika izmantoti kārtības uzturēšanai, dzelzceļu un ostu apsardzei u.tml. Jau 1941.gada 20.jūlijā ar SS ģenerāļa Štālekera pavēli tika izveidota 500 vīru liela "brīvprātīgā policijas rezerve". Sākotnēji, pēc ziņu izplatīšanās par padomju NKVD drausmu darbiem 1941.gadā, jaunie cilvēki brīvprātīgi iestājās šajā pirmajā policijas bataljonā. Tomēr, kad šis bataljons, kurš vēlāk tika pārdēvēts par latviešu 16.policijas bataljonu, 1941.gada 21.oktobrī tika nosūtīts uz Austrumu frontes kara zonu un iesaistīts kaujās pret padomju partizāniem (lielākoties PSRS karavīriem vācu aizmugurē), brīvprātīgo skaits ievērojami nokritās.

Arī latvieši zināja, ka tā ir nelegāla vācu rīcība, kas pārkāpj Hāgas konvenciju. Neskatoties uz visu minēto, vācieši tomēr līdz 1942.gada beigām piespiedu kārtā noformēja 20 šādus bataljonus un nosūtīja tos uz frontes kara darbības zonām. Pēc pašu latviešu datiem, ko devuši tie, kuri bija iesaukti vācu armijā un dienējuši šādos bataljonos, var spriest, ka līdz 1944.gada beigām tika izveidoti 40 šādi bataljoni, kuros dienēja apmēram 20 000 vīru. Patiesie skaitļi var būt arī lielāki, jo vāciešiem bija pilnīga kontrole reģistrācijas un iesaukšanas lietās, taču šī informācija nebija pieejama latviešiem.²⁵

Latviešu leģions (1943–1945) 1942.-1943.gada ziemā Staļingradas kauja mainīja kara gaitu, un vācu spēkiem radās vajadzība veidot jaunus spēkus. Šajā sakarībā, atkal pārkāpjot Hāgas konvenciju, vācieši nolēma radīt igauņu un latviešu leģionus. Sākotnēji vācieši veica iesaukumu brīvprātīgajiem, taču atsaucība bija tik maza, ka nevarēja noformēt pat mazu vienību. Tāpēc 1943.gada 10.februārī Hitlers izdeva divu teikumu pavēli – **”Pavēlu izveidot latviešu SS brīvprātīgo leģionu. Vienības lielums un veids atkarīgs no rīcībā esošā latviešu vīru skaita.”**

/paraksts/

Hitlers un /iniciāļi/ **Himlers**.

Šī pavēle neatstāja nekādas šaubas, ka latviešu jaunekļus mobilizēs kara darbības vajadzībām; vārds ”brīvprātīgie” tika piekabināts, lai maldinātu pasauli. galvenais kas jāievēro šajā Hitlera pavēles valodā ir īpašie vārdi **”... atkarīgs no rīcībā esošā latviešu vīru skaita”**, jo tur nav minēts, ka tas būs atkarīgs no **”brīvprātīgo skaita”**. Tātad, šī pavēle pati par sevi jau liecina, ka Hitlers bija nolēmis izveidot latviešu leģionu ar piespiedu mobilizācijas palīdzību, bet ne ar brīvprātīgo iesaukšanu.

1943.g. 10.februāra Hitlera pavēle noformēt Latviešu leģionu.

Lai izpildītu Hitlera pavēli, vācieši izmantoja divu soļu stratēģiju – pirmais solis, obligāta reģistrācija darbam; otrais solis, mobilizācija, kas bāzēta uz darbā reģistrētajiem, kuri bija fiziski piemēroti dienestam latviešu leģionā.

„Ar šo jūs esat iesaukts latviešu brīvprātīgajā leģionā. Jums ir jāpiesakās Ar šajā pavēlē noteikto brīdi jūs esat pakļauts vācu Bruņoto

²⁵ *Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā*. Vāsterås,1972; 56.-57.lpp.

Papildus vācieši paņēma desmitiem tūkstošu latviešu zēnu 15-17 gadu vecumā, bet daži bija tikai 14 gadus veci, ieskaitot arī vairākus tūkstošus latviešu meiteņu *HiWi* dienestam (vācu armijas un Gaisa spēku izpalīgi).

1943.gads – pirmie 1 000 latviešu leģionā iesauktie jaunekļi.

Piezīme: Vācu SS karavīriem uz viņu uniformu labās apkakles bija SS zīmotne. Latviešiem bija aizliegts to valkāt. SS ģenerālleitnanta Jitnera (Jüttner) pavēle: "Pašreizējā momentā labējā apkakle ir bez zīmotnēm. Uz kreisās apkakles atrodas pakāpes zīmotne." (Atsauce: SS-ģenerālleitnanta Jitnera slepenā vēstule *SS-Führungshauptamt, Amt II, Org.Abt. Ia/II, Tgb. Nr. II/1501/43 geh. Berlin-Wilmersdorf, Feb 26th, 43, Kaiseralee 188*). Šo pavēli vācieši pilnīgi ignorēja un izsniedza no SS noliktavām latviešiem lietotas uniformas, kurām jau bija minētās SS nozīmes. Neviena kara laika apstākļos nepiegrieza šādai detaļai lielu vērību.

Atvaļinātais Latvijas armijas ģenerālis Rūdolfs Bangerskis tika nozīmēts par latviešu leģiona ģenerālinспекtoru; pulkvedis Aleksandrs Plensners bija nozīmēts kā ģen. Bangerska pirmais štāba priekšnieks, vēlāk, kad pulkvedis Plensners tika nozīmēts par pulka komandieri, viņu aizvietoja virspulkvedis Artūrs Silgailis. Ģenerālim Bangerskim bija "jāstaigā pa ļoti šauru līniju" attiecībā uz vāciešiem, it sevišķi, kad viņš protestēja pret vācu pārmērībām. Viņam bija labi saglabājušies oficiālie dokumenti un protokoli, kas ir pieejami pētniekiem. Viens šāds viņa protests vāciešiem bija, kad tie

bija izmantojuši viņa ģenerālinspektora zīmogu, lai veiktu neautorizētu latviešu jaunekļu mobilizāciju.

Latviešu leģiona ģenerālinspektors ģenerālleitnants Rūdolfs Bangerskis

LATVIEŠU SS-BRIVPRĀTIGO LEĢIONA ĢENERĀLINSPEKTORS Rīgā, 1943. g. 4. oktobrī Nr. 3170

Angstākam SS- un policijas vadītājam Austrumzemē.

Noraksts: Zemes pašpārvaldei.

Atgriezies 2. oktobrī no izbraukuma uz Volchovas fronti, šodien dabūju zināt, ka pie 1918.—1924. g. dzimušo jaunekļu iesaukšanas kara dienestā, iesaukšanas pavēles iesaucamiem tiek izsniegtas ar Latviešu leģiona ģenerālinspektora stūrstampu un it kā manā uzdevumā tās paraksta kāds SS- hauptsturmführers.

Tā kā es līdz šim nekādus iesaukšanas rīkojumus neesmu devis un nevienu neesmu pilnvarojis rīkoties manā vārdā, tad šādu patvarīgu rīcību nevaru atzīt un lūdzu Jūsu rīkojumu tādu pārtraukt.

Manas kā ģenerālinspektora tiesības un pienākumi nav nekur noteikti, un līdz šim tie ir izpaukušies galvenokārt morālas dabas pienākumu izpildīšanā, bez tiesībām kaņavīrus iesaukt dienestā, atvaļināt vajadzības gadījumā tos no dienesta vai piešķirt tiem atvaļinājumu.

Līdz šim vienmēr esmu gājis taisnus likumīgus ceļus un no tiem negribu novirzīties arī turpmāk, tāpēc lūdzu Jūsu steidzamu rīcību šinī lietā.

R. Bangerskis

SS- grupenführers un ieroču-SS ģenerālleitnants.

Vāciešu divīziju apzīmējumi tām bija **“15. Waffen-Grenadier-Division der SS (latviešu 1.divīzija)”** un **“19. Waffen Grenadier-Division der SS (latviešu 2.divīzija).”** Pēc šo divīziju apzīmējuma vien var pateikt, ka šīs divīzijas nebija SS, bet gan bija pievienotas (*der SS*) pie SS it kā tās būtu kāda manta, kas pie-der SS vai ir nodota tā vajadzībām. Latviešu 2.divīzija (19.div.) aizsākās kā viens pulks Ļeņingradas frontē un pieauga līdz divīzijas sastāvam, kamēr atradās krievu frontē. Šī divīzija nepārtraukti, divarpus gadus bez pārtraukuma atradās frontē sākot no 1943.gada sākuma līdz Otrā pasaules kara beigām, stāvot pretim pretiniekiem, kura spēki bija skaitliski desmit reizes lielāki. Latviešu 1.divīziju (15. div.) iesāka formēt 1943.gada pavasarī, bet tā bija spiesta nosūtīt savus leģionārus arī 19.divīzijai, kas atradās frontē. 15.divīzija vēl nebija pilnībā apmācīta, kad tā tika nosūtīta uz fronti Neveles-Novosokolņiku rajonā rietumu Krievijā; sākotnēji, divīzija netika turēta vienkopus, bet tika sadalīta mazākās vienībās, ko pievienoja vācu vienībām. Tas izraisīja lielu nesaprašanos, sajukumu un sakaru sabrukumu (lielākā daļa latviešu komandieru nerunāja vāciski); latviešu pulku un bataljonu komandieri arī izvirzīja stingrus protestus, jo viņi bija veikuši apmācības kopā divīzijas sastāvā. Šīs vācu rīcības dēļ, latviešu divīzijām radās nevajadzīgi

zaudējumi, kā rezultātā 15. divīzijas komandieris – vācietis, tika atcelts no amata. Visbeidzot, pēc stingra latviešu leģiona ģenerālinspektora protesta, divīzija atkal tika apvienota. Kļuva skaidrs, ka vācieši nevēlējās redzēt abas divīzijas vienkopus, jo labi bija zināms leģionāru noskaņojums par Latvijas valsts atjaunošanu. Kara apstākļu spiestas, abas latviešu divīzijas tomēr beigās sanāca kopā un tika iekļautas armijas korpusā kopā ar vienu vai vairākām vācu divīzijām 1944.gada martā Ostrovas un Opočkas rajonā.

Jauniesauktie latviešu jaunieši (1943.-1945.g.).

Pēc ļoti sīvām cīņām pret Sarkanu Armiju un pēc tam, kad abām divīzijām jau bija milzīgs skaits kritušo un ievainoto, 15. divīziju atvilka atpakaļ no frontes līnijas un tās pārpalikumu ieskaitīja 19. divīzijā.²⁷ Pavisam kopā zaudējumi bija apmēram vienas divīzijas apjomā, taču abas divīzijas bija noturējušas savas frontes līnijas pret skaitliski vairākkārt lielākiem Sarkanās armijas spēkiem. No 15. divīzijas izveidoja komandējošā sastāva „skeletu”, kas kopā ar no jauna mobilizētiem latviešiem tika nosūtīti uz Vāciju apmācībās.

Šos lielos zaudējumus kaujas laukā latvieši atceras katru gadu līdz pat šai dienai, jo tā skāra gandrīz katru ģimeni Latvijā. Šādi piemiņas pasākumi bija aizliegti Padomju Savienības okupācijas laikā (1945–1991), tomēr latvieši Brīvajā pasaulē atcerējās šos notikumus katru gadu,

²⁷ Andrejs Mežmalis. *The Latvian Legion*. Rīga, 2008; 64.-66.lpp.

pieminot kritušos aizlūgšanās dievnamos, kapsētās un pie pieminekļiem ik gadu 16.martā, kad abas divīzijas bija cīnījušās plecu pie pleca pret milzīgo pārspēku, kas apdraudēja Latviju un latviešu tautu.

Tagad latvieši Latvijā, kā arī svešumā, turpina atzīmēt šo bēdu pilno piemiņas pasākumu katru gadu 16.martā, ejot uz dievnamiem, noliekot ziedus pie pieminekļiem un apmeklējot kapsētas visā Latvijas teritorijā. Tas tiek darīts, lai atcerētos lielos dzīvības zaudējumus, kad apmēram 15 000 latviešu karavīru, lielākā daļa 18-19 gadu vecumā, krita abu divīziju kopējā kaujā pret ienaidnieku ļoti īsā laika sprīdī Otrajā pasaules karā. Latvieši šajā dienā piemin arī citus kritušos latviešu karavīrus Otrajā pasaules karā. Kopā tie ir apmēram 80 000 vīri, ieskaitot bojā gājušos karavīrus, kara gūstekņi un tos, kuri gāja bojā Sibīrijas vergu nometnēs pēc Otrā pasaules kara. Latvieši arī atceras, ka šie jaunieši savas dzīves pašā sākumā bija ar varu mobilizēti, iegērbti svešas varas uniformās un krituši karā, kas nebija Latvijas izraisīts karš. Latvieši skaidri apzinās, ka Otro pasaules karu izraisīja Padomju Savienība un Vācija. Tāpat katru gadu, kad notiek 16.marta pasākums, krievi un pat daži vācieši, apzīmogo šo piemiņas pasākumu par „fašisma atdzimšanu” Latvijā. Cik nezinošam vai tīši ļaunprātīgam ir jābūt cilvēkam, kas var teikt kaut ko tādu!? Abas šīs lielvalstis bija labi sabiedrotie, un īstie fašisti bija Staļina totalitārā Padomju Savienība un Hitlera nacistiskā Vācija, kas izraisīja Otro pasaules karu un noslepkavoja miljoniem nevainīgu un miermīlīgu cilvēku, izdarot drausmīgus noziegumus pret cilvēci, ieskaitot arī atbildību par šo latviešu jauniešu bojāeju Otrā pasaules kara laikā. Latvija bija pasludinājusi striktu neitralitāti jau 1939.gada 1.septembrī, bet Padomju Savienība (krievi) un Vācija (vācieši) to pilnībā ignorēja!

Hipotētiskie Otrā pasaules kara zaudējumi Baltijas valstīs. Kā jau iepriekš minēts, latviešu leģionā kritušo skaits bija ļoti liels, jo latviešu leģionāri bieži tika iesaistīti kaujās tajos frontes iecirkņos, kuros pretinieka spēki bija daudzkārt, pat desmit reizes lielāki par latviešu vienībām. Pēc pašu leģionāru aprēķiniem, Otrā pasaules kara laikā krita 80 000 latviešu karavīru.²⁸ Vienību kaujas zaudējumi sasniedza pat ap 55%.²⁹ Abas latviešu divīzijas, 15. un 19.divīzija, tika papildinātas ar jauniešauktajiem vairākas reizes, lai aizvietotu kritušos un ievainotos. Tāpat krievi mobilizēja vismaz 20 000 latviešu jauniešus, no kuriem krita vai tika ievainoti apmēram 50%. Piemēram, Padomju armijas latviešu 43.kājnieku divīzijas zaudējumi bija 50% – 5 100 kritušo vai

²⁸ *Latviešu karavīrs Otrā pasaules karā.* Plōn, 1985; 468.-469.lpp.

²⁹ Gunars Kurlovičs un Andris Tomašūns. *Latvijas vēsture vidusskolai II.* Rīga, 2000; 243.lpp.

ievainoto kaujās ar vāciešiem no 1942.gada novembra līdz decembra beigām.³⁰ Latvijas pilsoņi tika iznīcināti no abām pusēm, no Padomju Savienības un no Vācijas pusēs.

Latvijas iedzīvotāju zaudējumi Padomju Savienības un Vācijas okupācijas rezultātā bija neiedomājami lieli – noslepkavotie, iesauktie un kritušie, un deportētie. 1939.-1941.gadā vien Latvija zaudēja 165 000 iedzīvotājus (uz Vāciju repatriējās – 70 000; padomju okupācijā noslepkavoti vai deportēti – 35 000; mobilizēti Sarkanajā armijā – 20 000; uz Krieviju aizvesti bēgļi – 40 000). 1941.-1945.gada posmā latviešu zaudējumi jau sasniedza 275 000 (PSRS noslepkavoti vai deportēti – 90 000; aizvesti uz Vāciju – 35 000; krituši latviešu leģionā – 80 000; PSRS noslepkavoti un deportēti – 70 000). Papildus šiem skaitļiem, 1941.-1945.gadā Latvija zaudēja 230 000 iedzīvotāju (100 000 izbrauca uz Rietumiem; 50 000 zaudēti dēļ PSRS veiktās Abrenes aneksijas; dažādu citu iemeslu dēļ – 80 000). **Tātad, Latvijas kopējie zaudējumi no 1939. līdz 1945. gadam bija 670 000 cilvēku vai apmēram 33% no valsts iedzīvotājiem, bet PSRS zaudējumi bija tikai 12% un Vācijas (kopā ar Austriju) - vien 10.5%.**³¹ Papildus tam, PSRS terorisma dēļ, 1945.-1953.gadu posmā Latvija zaudēja vēl 100 000 iedzīvotājus.³² Turklāt PSRS saņēma gūstā 50 000 latviešu karavīrus, kuri tika deportēti uz padomju Gulagu; no tiem tikai varbūt 10% pārdzīvoja vergu nometnes Sibīrijā. Vēl papildus 7909 latviešu partizānu tika nogalināti vai arestēti un deportēti.³³ Citi avoti min vispārīgos noslepkavoto un deportēto skaitļus Latvijā, kā arī parāda zaudējumus Igaunijā un Lietuvā 1940.-1952.gados laikā³⁴:

Baltiešu upuri PSRS okupācijas gados (*)	Igauņi	Lietuvieši	Latvieši	
– Deportēti vai nogalināti PSRS okupācijas laikā (1940.-1941.g.)	60 000	34 000	75 000 ???	
– Deportēti vai nogalināti PSRS okupācijas laikā (1944.-1952.g.)	75 000	136 000	245 000	
	Kopā	135 000	170 000	320 000

- (*) – Helmuth Weiss. Die Baltischen Staaten. Die Sowjetisierung Ost-Mittel-europas. A.Metzener, 1959.
- Andrievs Namsons. “Die Nationale Zusammensetzung der Einwoher der Baltischen Staaten.” Acta Baltica I. Konigstein, 1962. 63-73 lpp.
- Adolfs Silde. The profits of Slavery. Stockholm, 1958. 15 lpp.
- David J. Dallin. Forced Labor in Soviet Russia. New Haven, 1947. 264 lpp.

³⁰ *Latvia's Occupation Museum Yearbook, 2000*. Rīga, 2001; 209.-211.lpp. (Sarkanarmijas kara dokumenti. K. Mahaņko. 1943.g. 3.janvāra slepens ziņojums J. Kalnbērziņam un V. Lācim).

³¹ Gunārs Kurlovičs un Andris Tomašūns. *Latvijas vēsture vidusskolai II*. Rīga, 2000; 264.lpp.

³² Ibid. 276.lpp.

³³ Andrejs Mežmalis. *Latviešu leģions*. Rīga, 2010; 60.lpp.

³⁴ *Okupācijas varu nodarītie postījumi Latvijā 1940-1991*. Stokholma-Toronto, 2001; 497.lpp.

Rusifikācijas politikas izraisītie zaudējumi Baltijā Pēc Otrā pasaules kara, kad slepkavības, deportācijas un apspiešanas jau bija realizētas, Padomju savienībai bija trīs galvenie mērķi, ko tā gribēja realizēt Baltijas valstīs – kolonizācija – galvenokārt ar krieviem, Baltijas valstu iedzīvotāju pārkrievošana un Baltijas valstu ekonomiku (kas bija uz Rietumiem orientētas) 100% integrācija Padomju Savienības saimnieciskajās struktūrās. Tas ietvēra arī visu privāto īpašumu nacionalizāciju, izņemot minimālu apjomu personīgo mantu. Visa simtiem tūkstošu deportēto manta tika konfiscēta, jo deportētie tika uzskatīti par politiski neuzticamiem, vai vienkārši tika apzīmēti par PSRS ienaidniekiem. Praktiski skatoties, pēc Otrā pasaules kara PSRS atsāka to, ko tā bija pārtraukusi 1941.gada jūnijā.

Padomju-krievu kolonizācija bija cieši saistīta ar masu slepkavībām, deportācijām un represijām pret Latvijas, Igaunijas un Lietuvas pamatiedzīvotājiem. Pēc katras masu deportācijas, Baltijas valstīs tika ievesti iedzīvotāji no citām PSRS republikām, pamatā krievu tautības. Deportētie baltieši, tie, kuri nebija NKVD noslepkavoti, drīkstēja ņemt līdzi uz Sibīriju tikai nelielu personīgo mantu, kas iekļāva arī ēdienu garajam ceļam. Visu deportēto baltiešu īpašumus un viņu personīgās mantas, kā arī māju un dzīvokļu iekārtas konfiscēja, tās tika nodotas iebrucējiem – kolonizatoriem. Sākotnēji šie kolonizatori bija PSRS (krievu) militārpersonas, NKVD personāls un komunistu funkcionāri, kā arī ļoti daudzi ekonomiskie bēgļi no Krievijas kolhoziem, kuru ģimenes ieradās jau pēc neilga laika. Pirmajos divpadsmit gados pēc Otrā pasaules kara, vairāk kā 400 000 šādu kolonistu ieradās Latvijā, lai paliktu uz dzīvi deportēto un noslepkavoto dzīvokļos un mājās, bet nākamajos četrdesmit gados iebrucēju skaits sasniedza 708 000.³⁵ Vissmagākais stāvoklis pēc kara bija tieši Kurzemē, kur PSRS ieslodzīja filtrācijas nometnēs ļoti daudzus latviešu vīriešus no 16 līdz 60 gadu vecumam; pēc tam daudzi tikai nosūtīti uz Sibīriju (pēc atsevišķiem aprēķiniem – ap 50 000).

1949.gada 25.martā tika realizēta PSRS NKVD "ļoti slepena speciāla operācija" ar nosaukumu "*Krasta banga*".³⁶ Šo operāciju izpildīja PSRS NKVD-MVD-MGB Iekšējais karaspēks, deportējot apmēram 95 000 cilvēkus

³⁵ Ilgonis Upmalis, et al. *Latvija Padomju militāristu vara*. Rīga, 2011; 98.-99.lpp.

³⁶ Unpunished Crimes. Sockholm-Toronto, 2003; 87.-96.lpp. [Heinricha Stroda raksts. *Operation "Coastal Storm" (PRIBOY) (Krasta banga) – The deportation of the Baltic Peoples 1949*].

NKVD ģenerālis Ivans Serovs (Berija palīgs) autors 1941.g. 21.janvāra instrukcijai Nr.2192, kas ievadīja 1941.g. deportācijas Baltijas valstīs

Ģenerālleitnants Sergejs Ogoļcovs – PSRS VDM ministra vietnieks, kas pārraudzīja 1949.g.25.marta deportācijas Baltijas valstīs.

Piezīme: Serovs, Ogoļcovs un viņu padotie tika apbalvoti par "izcili paveiktajiem darbiem" Baltijas valstīs – igauņu, latviešu un lietuviešu slepkavošanu, deportēšanu un citu PSRS politbiroja lēmumu izpildīšanu.

no Baltijas valstīm (Igaunija – 20 713; Latvija – 42 149; Lietuva – 31 917).³⁷ Tieši Latvijā deportēto skaits tiek lēsts 42 975 cilvēku, kuru lielākā daļa (72.9%) bija sievietes un bērni.³⁸ Kolonizācija, kas jau bija iesākta 1940.–1941.gadā, turpinājās visu okupācijas periodu līdz 1991.gadam. Dati rāda, ka "imigranti" (kolonizatori), kas iebruca Latvijā no 1945. līdz 1955.gadam, sasniedza 535 000, galvenokārt viņi bija no Krievijas.³⁹ Šis skaitlis neiekļauj padomju armijas militārpersonas, kas dienēja okupācijas spēkos un dzīvoja Latvijā. PSRS politika bija mudināt to armijas personālu, kas gāja pensijā, dzīvesvietai izvēlēties Latvijā – palikt Latvijā vai braukt uz Latviju no citām vietām un šeit veidot pensijas dzīvi – saprotams ar visām ģimenēm, par to saņemot speciālu atlīdzību un privilēģijas jaunās dzīves uzsākšanai.

³⁷ Ibid. 93.lpp.

³⁸ *Unpunished Crimes*. Sockholm-Toronto, 2003; 99.-100.lpp. (Sindijas Dimantas un Induļa Zālīša raksts: "Structural Analysis of the Deportations of the 1940s").

³⁹ Gunārs Kurlovičs and Andris Tomašūns. *Latvijas vēsture vidusskolai II*. Rīga, 2000; 265.lpp.

Padomju rusifikācijas programma bija vienkārši strukturēta, bet strikti izpildīta. Vietējo iedzīvotāju bērniem obligāti bija jāmacās krievu valoda, un parasti oficiālās bija jākārto krievu valodā, kaut arī 90% no latviešiem nerunāja krieviski. Daudzās dzīves situācijās un pasākumos krievu valoda dominēja – sanāksmēs, kino utt. Ja bija 10 latvieši un 1 krievs, sarunām parasti bija jānotiek krievu valodā; neviens neiedomājās protestēt, jo Sibīrijā varēja nokļūt pat parniecīgākām lietām. Maskavas mērķis bija pakāpeniski mazināt latviešu valodas nozīmi, kuru lielkrievu šovinisti sauca pat par "suņu" vai "fašistu" valodu. Latvija īpaši cieta no šīs rusifikācijas programmas, jo Latvijā bija sabraucis ļoti liels skaits visāda paveida kolonistu. Latvieši reizēm vairs pat nevarēja nopirkt kukuli maizes, ja to neprastja krievu valodā, tāda bija Maskavas politika. *Krievu valodas vispārīgā lietošana Latvijai tika uzspiesta pēc Otrā pasaules kara. Vadošos amatus Rīgā un reģionālās iestādēs ieņēma iebraucēji, kuri neprata latviešu valodu, to nemācījās, un visas direktīvas un ziņojumus izdeva tikai krievu valodā. Lauksaimnieki lielākoties nesaprata ne vārda no teiktā. Latviešu valodas izspiešana no sadzīves bija tik pārmērīga, ka pat augstāka ranga ierēdņi pret to iebilda.*⁴⁰

"Tātad 2001.gadā tika aprēķināts, kā pamatu izmantojot Modra Šmuldera aprēķinus, ka Padomju Savienība (Krievijas Federācija, kā PSRS mantiniece) Latvijai ir parādā 210 miljardus USD par 50-gadu okupāciju un izraisītajiem materiālajiem zaudējumiem."⁴¹ Papildus tam, padomju armijas izraisītie zaudējumi Latvijā tiek lēsti 2,950, 995 775 Ls vērtībā, vai 5 713 422 920 USD.⁴² Nekāda naudas summa tomēr nevar sniegt kompensāciju par tām pārestībām, ko Baltijas valstīs paveikusi PSRS 50 gadu ilgušās okupācijas garumā. Cik liela summa kā rēķins būtu piestādāma par noslepkavotiem cilvēkiem, par bojāgājušiem deportētajiem un deportēto izpostītajām dzīvēm, par nedzimušām paaudzēm Baltijas valstīs! Tas notika Kremļa komunistu jūga dēļ. Vai kāds vēl var ticēt padomju un krievu pasakai, ka viņi atbrīvo ja Baltijas valstis? Tomēr Latvijā, Igaunijā un Lietuvā, kā arī Krievijā vēl joprojām dzīvo cilvēki, kas tic vecajai PSRS propagandas pasakai, ka viņi atbrīvojuši Baltijas valstis. Pēc neatkarības atgūšanas Latvijai, Igaunijai un

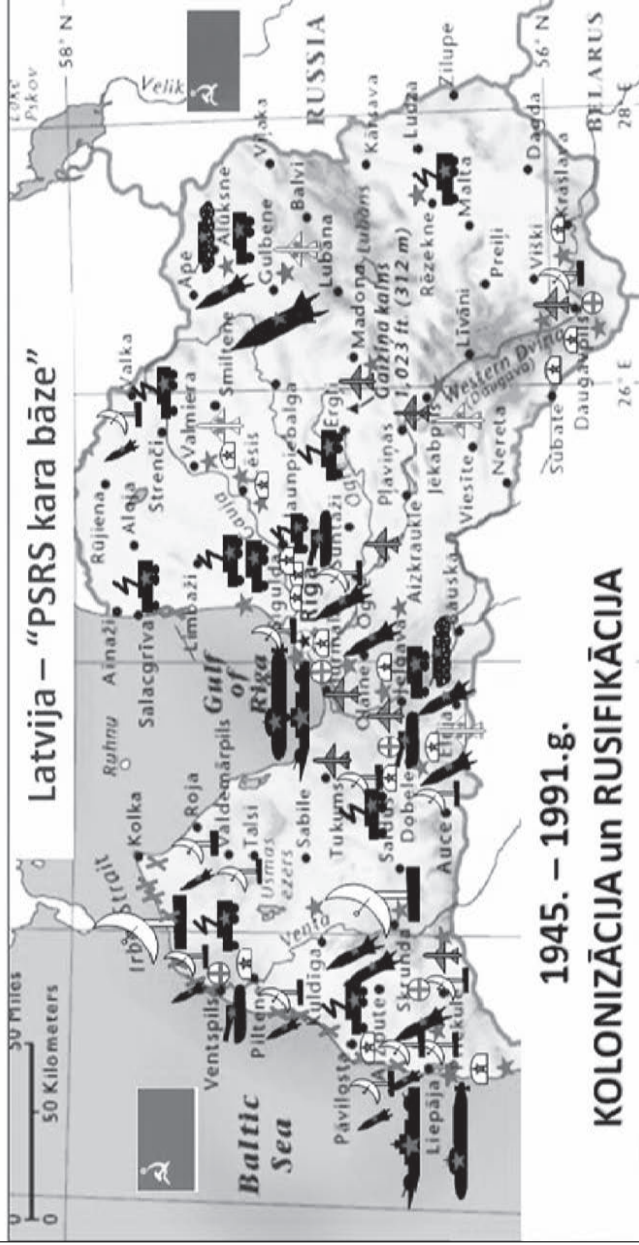
⁴⁰ *Unpunished Crimes*. Sockholm-Toronto, 2003; 81.lpp. (Jāņa Riekstiņa raksts: *The Dictatorship of the Russian Language*).

⁴¹ *Ibid.* 73.lpp. [Nikolaja Balabkina raksts: *The Destruction of Latvia's Economy, 1940-1941*].

⁴² Ilgonis Upmalis, et al. *Latvija Padomju militārist varā*. Rīga, 2011; 225.lpp.

Gaisa spēku bāze ✈
 Reserves lidlauks ✈
 Flotes bāze 🚢
 Kontinentālās raķetes 🚀
 Vidēja attāluma raķetes 🚀
 Liela attāluma radiolokators 📡
 Vidēja attāluma radiolokators 📡

Pretgaisa raķetes 🚀
 Tanku vienības 🚗
 Mehānizētās vienības 🚗
 Speciālas militāras vienības..... ★
 Apgādesnoliktavas 📦
 Sakaru vienības 📡
 Militārās medicīnas vietas ⚕

1945. – 1991.g.

KOLONIZĀCIJA un RUSIFIKĀCIJA

Lietuvai bija jāatjauno viss, ko PSRS bija iznīcinājusi: loģisku ekonomiku un kristīgās ētikas vērtības, ražošanu un tirdzniecības tīklus ar Rietumu valstīm; īstu drošības sajūtu savos dzīvokļos un mājās; kas tika nīcinātas padomju okupācijas laikā.

Piecdesmit gadu garumā PSRS bija pārvērtusi Latviju milzu lielā militārajā bāzē. Latvijas ekonomika bija pilnībā integrēta PSRS militāri-rūpnieciskā kompleksa ekonomikā, kura ietvaros Latvija ražoja praktiski ~ 80% no visām savām precēm un ražojumiem PSRS armijas vajadzībām, it sevišķi tiem militārajiem okupācijas spēkiem, kas lielā skaitā atradās Latvijā un citās Baltijas valstīs. Citiem vārdiem – 80% no Latvijas kopprodukta aizgāja PSRS armijas uzturēšanai un vajadzībām; tas nozīmē, ka 4 no 5 Latvijas iedzīvotājiem strādāja, lai tikai uzturētu PSRS militāro kompleksu Latvijā un citur, kamēr normālas patēriņa preces un elementāra pārtikas izvēles dažādība nebija cilvēkiem normāli pieejama, atskaitot komunistu partijas eliti.

PSRS izraisītie zaudējumi Baltijas valstīs un citur Otrā pasaules kara laikā un PSRS pēckara okupācijas posmā šajā rakstā nav sīkāk iztirzāti un pamatoti. Šī tēma ir prezentēta citos starptautiskās konferences „PSRS nodarītie zaudējumi Baltijā” referātos, ko veikuši pētnieki un eksperti no Baltijas valstīm, Polijas, Krievijas, Gruzijas un citām valstīm.

Dr. Arūnas Bubnys (Lietuva)

Lietuvas ledzīvotāju genocīda un rezistences
pētījumu centra departamenta direktors

PSRS LIETUVAI RADĪTIE ZAUDĒJUMI – IEDZĪVOTĀJU SKAITA SAMAZINĀŠANĀS 1940.g.-1941.g. un 1944.g.-1953.g.

Sākot ar 1940. gadu, Lietuva izgāja cauri virknei iespaidīgu kataklizmu, kas bija saistītas ar neatkarīgās valsts okupāciju. Okupāciju, varas nomainīja viena otru. Padomju un nacistiskā vara nemainīgi īstenoja valsts iedzīvotāju nīdēšanas politiku. Konstatētās un atklātās nacistu pastrādātās zvērības ir tikušas skrupulozi pētītas pēdējo 60 gadu garumā, taču padomju terora seku apzināšana ir sākusies diezgan nesen.

Pēc Baltijas valstu okupācijas lietuvieši un pārējās Molotova – Ribentropa pakta parakstīšanas rezultātā Padomju Savienības ietekmē nonākušās tautas (Rietumukrainas iedzīvotāji, latvieši, igauņi, poļi un Baltkrievijas rietumu daļas iedzīvotāji) kļuva par sovjetizācijas, padomju varas īstenošanās vajāšanas, terora un pat genocīda upuriem. Tika aizliegta valsts un militāro organizāciju darbība. Valsts pārvaldes iestādēs notika „tīrīšana”, tika nomainīta militārā vadība, kā arī īstēnotas plašas vajāšanas akcijas. Padomju Savienībai atkārtoti okupējot Lietuvu pēc 1944. gada, vajāšanas apmēri pat pieauga. Pēc otrās padomju varas okupācijas (atkārtotās okupācijas) Lietuva tika varmācīgi iekļauta Padomju Savienības sastāvā. Sākotnēji tas tika darīts ar Sarkanarmijas spēku palīdzību, bet vēlāk – izmantojot NKVD represīvos militāros formējumus. Lai aizstāvētu un aizsargātu Padomju varas iestādes, NKVD izvietoja savus garnizonus visā Lietuvas teritorijā, tajā skaitā arī lauku teritorijās. NKVD militāro formējumu būtiskais skaitliskais pārsvars ļāva apspiest lietuviešu bruņotās pretošanās centienus. Pēc 2. Pasaules kara beigām, ja neskaita vispārīgus pārmetumus par Padomju Savienības īstēnotajām politiskajām doktrīnām, starptautiskā sabiedrība un ietekmīgākās Rietumu puslodes demokrātiskās valstis faktiski nepretojās PSRS realizētajai politikai

attiecībā uz Baltijas valstīm. Totalitāras komunistiskās valsts noziedzīgās metodes noveda padomju Lietuvu pie terora un represijām. PSRS īstenotā politika pret Lietuvu ietvēra pretlikumīgas metodes un ar varu tika uzspiesti praktiski viss – mērķi un uzdevumi, to saturs un būtība, kā arī sasniegšanas veidi un līdzekļi. Tika pielauti kara noziegumi, noziegumi pret cilvēci un genocīds. Visi minētie noziegumi, kas tika īstenoti ar varas iestāžu ziņu (ar to doto rīkojumu un plānu starpniecību), tika uzskatīti par attaisnojamiem (no ideoloģiskā un praktiskā viedokļa, kā piemēram, „*sabiedrības drošības*” un citu mērķu vārdā) un tos izdarīja Padomju varas augstākās un to pakļautībā esošās instances.

DEPORTĀCIJA

Viens no vērā ņemamākajiem padomju režīma noziegumiem bija deportācija, kuras ietvaros lietuvieši ar varu, masveidā no savām pastāvīgajām dzīvesvietām tika izvesti uz attālākajiem PSRS ziemeļu un austrumu rajoniem. Deportācijas kā represīvas metodes galvenā atšķirība slēpjas tajā, ka tā tiek veikta pēc administratīviem, nevis juridiskiem principiem, un ir vērsta nevis pret konkrētu individu, bet cilvēku kategoriju, kas ir noteikta balstoties uz neskaidriem, iepriekš nolemtiem kritērijiem. Lēmumus par izvešanu pēc NKVD (MVD) un NKGB (MGB) iniciatīvas pieņēma Padomju Savienības Komunistiskās partijas vadītāji.

Deportācijas mērķis bija atbrīvoties no aktīvākajām un organizētākajām nacionālo opozicionāru grupām, kā arī veselīgiem Lietuvas sabiedrības slāņiem, kuriem, lai tos iebiedētu un salauztu to spēju pretoties padomju režīmam, tika atņemti un konfiscēti īpašumi. Lietuviešu tautu skārusī deportācija bija nežēlīga un tā tika veikta rūpīgi un nodevīgā veidā. Saskaņā ar 1939. gada 23. augustā parakstīto paktu, kā arī vēlāk noslēgtajiem Padomju Savienības un Vācijas līgumiem, 1941. gada maijā un jūnijā no anektētajām teritorijām masveidā tika deportētas lielas iedzīvotāju grupas. 1941. gadā par deportācijas zonu tika noteikta Igaunija, Latvija, Lietuva, Besarābija, t.sk. Ziemeļbukovina, Baltkrievijas rietumu rajoni un Ukraina. Kopējais no Lietuvas 1941. gada 14.-18. jūnijam deportēto skaits sasniedza vismaz 18500 cilvēku. Laikā no 1940. gada sākuma līdz 1941. gada beigām uz nometnēm izsūtīti vai deportēti tika apmēram 23 tūkstoši Lietuvas iedzīvotāju. Lielāko daļu deportēto – 29,8% – veidoja zemnieki. Pēc 1941. gada lielāko deportēto daļu

veidoja Altajas reģiona iedzīvotāji – 7232 cilvēki jeb 58,6% no visiem deportētajiem. Deportāciju, kas saskaņā ar Konvenciju par genocīda nepieļaujamību un sodīšanu ir darbība, kas tiek izdarīta nolūkā pilnīgi vai daļēji iznīcināt kādu nacionālu, etnisku, rasu vai reliģisku grupu, sankcionēja padomju varas augstākie ešeloni. Laika gaitā varasvīru pamatojums mainījās. Noziegumi pret cilvēci – „*deportācija un piespiedu pārcelšanās uz dzīvi tās pašas valsts robežās*”, kā arī „*spaidu darbi*” atstāja nospiedumu uz vairāk kā 130000 cilvēku dzīvēm. Precīzs deportēto skaits var tikt noteikts tad, ja tiks publicēti saraksti ar deportēto iedzīvotāju vārdiem. Izsūtītā statuss tika piemērots saskaņā ar padomju likumiem. Sākot ar 1948. gadu, kad sākās masveidīga lietuviešu deportācija, izsūtīto stāvokli vēl vairāk apgrūtināja PSRS varas iestāžu lēmumu uzliktie ierobežojumi (1948. gada 21. februāra lēmums „*Par izsūtīšanu, piespiedu un īpašos gadījumos veicamu pārcelšanos*”, 24. novembra lēmums „*Par personām, kas pārcēlušās piespiedu kārtā*”), kā arī MVD un MGB pavēles (MVD 1948. gada 8. marta pavēle Nr. 00246, MVD 7. decembra pavēle Nr. 0011145 un MVD 1950. gada 16. novembra pavēle Nr. 00552). No juridiskā viedokļa izsūtītā statuss nozīmēja, ka:

1) deportētajiem ir aizliegts pamest izsūtījuma vietu bez attiecīgas MVD atļaujas;

2) milicija deportēto personu pasēs veic attiecīgas atzīmes (zīmoga nospiedumu), kurās norādīti dzīvesvietas ierobežojumi (iespēja dzīvot tikai izsūtījuma vietas rajonā). Neskatoties uz to, izsūtītajiem pasēs tāpat tika atņemtas un atgrieztas tikai 1955. gadā;

3) deportētajiem jāpiesakās uzraugošajās iestādēs vismaz reizi mēnesī. Pieaugušajiem bija jāpiesakās īpašos kara komisariātos, kuriem bija tiesības uzlikt par pienākumu pieteikties biežāk atkarībā no personas „*bīstamības*” un „*darba un dzīvesvietas apstākļiem*”. Komisāriem vai īpašiem pilnvarotajiem vismaz reizi divās nedēļās bija jāveic pilngadību sasniegušo deportēto personu pārbaude to dzīvesvietā;

4) saskaņā ar Padomju Savienības Augstākās padomes prezidija 25. novembra lēmumu „*Par kriminālatbildību gadījumos, kad tiek izdarīts mēģinājums bēgt no izsūtījuma vietas*” ikviens noķertais izbēgušais tiek saukts pie kriminālatbildības un var tikt sodīts ar 20 gadiem katorgas (oficiāli pavēle attiecās uz čečeniem, vāciešiem, Krimas tatāriem un citu tautību kara laikā deportētajiem, taču faktiski tā tika piemērota arī lietuviešiem, latviešiem, igauņiem un ukraiņiem).

Lielākā daļa lietuviešu, latviešu, igauņu un Rietumukrainas iedzīvotāju tika paturēti izsūtījumā līdz 1958. gadam. Tas ir, šo tautību deportētie tika uzskatīti par īpaši bīstamiem. Deportēto masveida repatriācija sākās 1958. gadā un pēdējie izsūtītie tika atbrīvoti tikai 1963. gadā, taču tiem tika liegtas tiesības atgriezties savā dzimtenē.

SPAIDU DARBI

Laikā no 1948. gada līdz 1951. gadam apmēram 80% no deportētajiem lietuviešiem nokļuva izsūtījuma vietās Krasnojarskas apgabalā. Deportēto sadales plāns paredzēja, ka lielākā daļa no tiem tiks nodarbināti meža darbos un kokzāģētavās. Dokumenti liecina, ka uz 1949. gada 1. janvāri 22025 no kopējā 24725 pilngadību sasniegušo deportēto personu skaita strādāja PSRS Mežu un papīra rūpniecības ministrijas pakļautībā esošajās struktūrās. Tas bija viens no grūtākajiem un nogurdinošākajiem darbiem, kuru veica kā vīrieši, tā arī sievietes. Sliktie dzīves apstākļi un pārtikas trūkums noveda pie tā, ka daudzi deportētie ieguva hroniskas slimības – cingu, tuberkulozi, sirds un asinsvadu slimības, kā arī 1. grupas vai 2. grupas invaliditāti. Ar cingu saslima gandrīz visi, kas tika izsūtīti uz Ziemeļjarkutiju vai Ziemeļu ledus okeāna piekrastes rajoniem.

Spriežot pēc atsevišķu dokumentu izrakstiem un izsūtīto atstāstiem, var secināt, ka visi dzīvi palikušajiem deportētie cieta no kādas slimības: cingas, tuberkulozes, tīfa, dizentērijas, sirds un asinsvadu slimībām, kā arī citām slimībām, ko izraisīja piespiedu pārcelšanās, nepiemērotie dzīves apstākļi izsūtījuma vietās, kā arī spaidu darbu radītās veselības problēmas. Oficiālie dokumenti liecina, ka uz 1955. gadu starp dzīvi palikušajiem izsūtītajiem, kas tika nodarbināti spaidu darbos, 104000 personu (tajā skaitā bērnu) veselības stāvoklis bija būtiski pasliktinājies. Apmēram 14 tūkstoši izsūtīto bērnu bija spiesti strādāt savā izsūtījuma vietā, apmēram 7000 no tiem bija 16 gadu vecumā, bet atlikušie 7000 bija 12-15 gadus veci.

No 1941. gada līdz 1953. gadam deportētajiem nācās strādāt spaidu darbus par maizes tiesu, bet to dzīvi noteica vesela virkne ierobežojumu, kā arī Padomju varas 1939.g.-1945. g. pieņemtie lēmumi – 1948. gada 21. februāra lēmums „*Par izsūtīšanu, piespiedu un īpašos gadījumos veicamu pārcelšanos*”, 1948. gada 24. februāra lēmums „*Par personām, kas pārcēlušās piespiedu kārtā*”, kā arī MVD un MGB pavēles (MVD 1948. gada 8. marta

pavēle Nr. 00246, MVD 7. decembra pavēle Nr. 0011145 un MVD 1950. gada 16. novembra pavēle Nr. 00552). Saskaņā ar PSRS Ministru padomes lēmumu, kurš stājās spēkā 1948. gada 3. jūnijā, deportētajiem, kas „izvairās no darba” var tikt piespriests cietumsods. Tas ļauj uzskatīt, ka spaidu darbi tika veikti bez atalgojuma.

Liela daļa Sibīrijas un Ziemeļkrievijas rūpniecisko gigantu izpildīja noteiktos plānus un papildināja savus resursus tieši pateicoties smagajam deportēto darbam. Taču deportētie par to nekādu samaksu nesaņēma.

No 1941. gada līdz 1953. gadam izsūtījumā atradās apmēram 18-20 tūkstoši bērnu, kuriem dzīvs bija palicis viens no vecākiem vai arī abi vecāki izsūtījumā bija gājuši bojā. Bērni dzīvoja nabadzīgos apstākļos. Šajā laika periodā deportācijas gaitā izsūtīti tika apmēram 4000 apgādājamo bez apgādniekiem. Kopējais minētajos gados deportēto bērnu un bez iztikas pelnītājiem palikušo apgādājamo vai izsūtījumā vecākus zaudējušo un nabadzībā dzīvojošo bērnu skaits sasniedza 22-24 tūkstošus.

1941. gadā, kā arī laikā no 1948. gada līdz 1951. gadam, deportējamo personu sarakstos tika iekļauti vismaz 24 tūkstoši personu. Šiem cilvēkiem nācās slēpties, bēguļot, pametot savas dzīvesvietas, vai pievienoties jau izsūtītajiem ģimenes locekļiem.

Atgriežoties no izsūtījuma Lietuvā, deportētajiem bija aizliegts strādāt tādās profesijās, kā jūrnieks un apmēram 70 dažādos rūpnieciskajos uzņēmumos, iestādēs. Tiem tika atņemtas arī tiesības izbraukt no Padomju Savienības. KGB izmantoja šādas metodes, lai „iznīcinātu deportēto personu un politisko ieslodzīto reputāciju un morāli, politiski izolētu tos”. Turklāt deportētajiem, kas atgriezās no izsūtījuma, netika atgriezti nekādi to īpašumi.

SLEPKAVOŠANA VAI VAJĀŠANA, SPĪDZINĀŠANA, PRETLIKUMĪGA AIZTURĒŠANA UN SPĪDZINĀŠANA CIETUMOS

PSRS MVD un MGB izdotie rīkojumi paredzēja plašu spīdzināšanas metožu pielietošanu „valsts noziegumos” apsūdzēto personu nopratināšanas laikā, t.i. pret tiem, kas apsūdzēti par aktīvu vai pasīvu pretošanos okupācijas varai. NKVD un NKGB sistēmā spīdzināšana tika dēvēta par „fizisku iespaidošanu”, „efektīvu nopratināšanu”, utt. Spīdzināšana tika

Istenota ar augstāko varas ešelonu ziņu. 1937. gadā VKP(b) Centrālā komiteja deva oficiālu atļauju lietot „*fizisku iespaidošanu*”. 1939. gada 10.-20. janvārī VKP(b) Centrālkomiteja atkārtoti norādīja, ka „*fiziska iespaidošana ir pilnībā attaisnojama un efektīva metode, kuru ārkārtas gadījumos var izmantot, lai ietekmētu valsts ienaidniekus, kuru pretestību ir grūti salauzt*”. Par nopratināšanas laikā pielietoto spīdzināšanu bija jāklusē, bija aizliegts dokumentos fiksēt jebkādas norādes par tās izmantošanu. Lietuvā spīdzināšana tika izmantota politisko ieslodzīto nopratināšanas laikā. No 1944. gada līdz 1952. gadam šajā kategorijā tika iekļauti aptuveni 62086 personu, no tām 45429 bija pretošanās kustības biedri vai atbalstītāji.

NĀVESSODI. SPĪDZINĀŠANAS UN NECILVĒCĪGU IESLODZĪJUMA VIETU APSTĀKĻU DĒĻ MIRUŠIE

Kopējais mirušo skaits, kuri zaudēja dzīvību nāvessodu dēļ, arestu, nopratināšanas laikā, necilvēcīgu ieslodzījuma apstākļu dēļ, spaidu darbos, kopā ar bezvēsts pazudušajiem:

1940.g.-1941.g. – 470 ieslodzītajiem izpildīts nāvessods nošaujot,

1941.g.-1943.g. – nāvessods izpildīts 595 spaidu darbu nometnēs ieslodzītajiem,

1944.g.-1947.g. un 1950.g.-1957.g. – 1000 ieslodzītajiem izpildīts nāvessods nošaujot,

1944.g.-1945.g. un 1948.g.-1952.g. – ieslodzījuma vietās mirst 718 ieslodzīto,

1946.g.-1947.g. – ieslodzījuma vietās mirst apmēram 200 ieslodzīto,

1946.g.-1955.g. – Šilutes koncentrācijas nometnē mirst apmēram 559 ieslodzītie, kuru vidū ir arī bērni.

Kopumā Lietuvā no dažādām slimībām, bada, nepanesamiem apstākļiem ieslodzījumā un nopratināšanas mokām, spīdzināšanas un nošaušanas bojā gāja ap 3000 apcietināto, no kuriem 70% bija politiskie ieslodzītie. No 1941.g. līdz 1943.g. nāvessodi tika izpildīti 595 ieslodzītajiem. Šobrīd Lietuvā ir noteiktas divas lielas komunistiskā terora upuru apbedīšanas vietas – Viļņā esošie Tuskulēni, kuros apbedīti 760 nošautie ieslodzītie, no kuriem puse bija politiskie ieslodzītie un Šilutes rajona Maciķi, kur ir apglabāti apmēram 560 ieslodzītie, no kuriem 70 bija bērni.

PRETLIKUMĪGA APCIETINĀŠANA

Lietuvas sovjetizācija un pretošanās kustības apspiešana nebūtu tik sekmiņa, ja netiktu veikti plaši aresti. Katrs otrais Lietuvas vīrietis kļuva par genocīda upuri vai gāja caur „sarkanā terora” mašīnas „riteņiem”. Aresti un represīvo iestāžu terors tika īstenoti ar daudz tālejošākiem mērķiem, to nolūks nebija tikai apspiest pretošanās kustību. Pilnīga Lietuvas pakļaušana un sovjetizācija, sabiedriskās iekārtas pārveide atbilstoši padomju varas postulētajiem principiem būtu neiespējama bez spēka lietošanas un terora, bez dziļi patriotiski noskaņotu un ekonomiski patstāvīgu Lietuvas sabiedrības slāņu iznīcināšanas. Viena gada laikā – no 1944. gada decembra līdz 1945. gada decembrim – no okupācijas spēku izvērstajām represijām (cietumsodiem, mobilizācijas, piespiedu bēgulošanas, utt.) cieta vairāk kā 200000 cilvēku. No tiem 54000 personu tika piespriesti ilgstoši cietumsodi un 32661 persona tika nosūtīta uz koncentrācijas nometnēm. Ilgstošus cietumsodus saņēmušie vai uz koncentrācijas nometnēm izsūtītie cieta no fiziskām un morālām traumām, kas sagrāva to veselību. Laikā no 1940. gada līdz 1953. gadam uz koncentrācijas nometnēm tika deportēti ap 150000 ieslodzīto lietuviešu. Ne visi izsūtītie ieslodzītie tika apsūdzēti un notiesāti par t.s. „pretpadomju noziegumiem”. Liela daļa represiju upuru bija apsūdzēti „sadzīves” noziegumu izdarīšanā (par plānotās lauksaimniecības ražas nenodošanu valstij, par pasu režīma pārkāpumiem, par Lietuvas PSR 1947. gada 4. jūnija un 1948. gada 7. aprīļa pavēļu nepildīšanu). No Lietuvas uz koncentrācijas nometnēm tika izvesti apmēram 50-60 tūkstoši ieslodzīto, kuri nebija tiesāti par to politisko pārliecību.

Visiem ieslodzītajiem nācās strādāt spaidu darbus. No 1940. gada līdz 1956. gadam mira vismaz 20-25% vai apmēram 30-40 tūkstoši (no kuriem 20-25 tūkstoši bija politiskie ieslodzītie) uz koncentrācijas nometnēm deportēto (vai, precīzāk sakot, bojā gāja katrs trešais politiskais ieslodzītais, jo tie lielākoties nonāca cietumos un mira 1941.g.-1944.g., kad mirstības līmenis sasniedza augstāko punktu, bet vēlākajos gados galvenais nāves iemesls bija nepiemērotie ieslodzījuma apstākļi). Līdz 1958. gadam Lietuvā bija atgriezušies 19000 cilvēku, kas atradās ieslodzījumā par „īpaši bīstamiem noziegumiem pret revolucionāro kustību”, t.i. politiskie ieslodzītie. Vairāki desmiti tūkstoši politiski ieslodzīto bija pazuduši bez vēsts vai nebija spējīgi atgriezties Lietuvā.

33% no politiskajiem ieslodzītajiem, kuru kopējais skaits bija 80-90 tūkstoši jeb 20-25% no visiem ieslodzītajiem, kuru kopējais skaits sasniedza 150 tūkstošus, tika nošauti, mira apcietinājumā, nopratināšanas laikā, gāja bojā necilvēcīgu ieslodzījuma un spaidu darbu apstākļu dēļ vai tika pasludināti par bez vēsts pazudušiem.

Lietuvas Republikas pieņemtais likums „Par atbildību par genocīdu pret lietuviešu tautu” nosaka, ka lietuviešu vajāšana un spīdzināšana, okupācijas gados veiktā iedzīvotāju deportācija un valsts aneksija Padomju Savienībā satur starptautiskajos tiesību aktos definētās genocīda pazīmes, citiem vārdiem sakot, tajā ir saskatāms genocīds, kas vērsts uz konkrētas etniskās grupas fizisku iznīcināšanu. Lietuvā notikušais genocīds izpaudās kā pretlikumīgi apcietinājumi, cietumsodi, slepkavības un izsūtīšana, kas bija vērsta pret lietuviešiem kā tautu vai etnisko grupu. Padomju genocīds bija vērsts pret lietuviešiem, tā nebija cilvēku iznīcināšana neņemot vērā to etnisko identitāti. Vairāk kā 70% no izsūtītajiem bija sievietes un bērni. Dokumenti liecina, ka, saskaņā ar PSRS 1949. gada plāniem, deportējamo personu sarakstā tika iekļauti „*bērni, kas dzimuši nedeportētajām sievietēm kopdzīvē ar izsūtītu laulāto, un kuriem ir piešķirta tēva tautība*”. Īpašais juridiskais statuss, kas tika piemērots no Lietuvas izsūtītajiem un fakts, ka trešdaļu no izsūtītajiem veidoja bērni, norāda uz mērķtiecīgu lietuviešu tautas iznīcināšanu, kas, pirmkārt, bija vērsta pret Lietuvas pamatiedzīvotājiem.

DEPORTĀCIJU LAIKĀ MIRUŠIE

Deportācijas nestā iznīcība sākās ar brīdi, kad par deportāciju atbildīgās grupas ielauzās cilvēku mājvietās un dzīvokļos. Jebkādi bēgšanas vai pretošanās mēģinājumi tika apstādināti ar spēku. Uz tiem, kas mēģināja bēgt, tika raidīti šāvieni, bet noķertos bēgļus nežēlīgi piekāva. Deportācijas laikā mirušo skaits pieauga. Pie nāves lielākoties noveda ne tikai apstākļi, kādos cilvēki tika transportēti – šaurība, ko radīja lielais lopu vagonos iesprostoto cilvēku skaits, bet arī antisanitārie apstākļi, svaiga gaisa un pārtikas trūkums, kā arī morālā agonija. Mirstību būtiski paaugstināja arī deportēto personu struktūra. Vairāk kā 70% no deportētajiem bija sievietes un bērni. Laika posmā no 1941. gada līdz 1953. gadam tika izvesti 39000 bērnu un 50000 sievietes.

Otrs augstākais mirstības līmenis aiz bērniem bija novērojams starp vecāka gada gājuma ļaudīm, kam sekoja grūtnieces un lopu vagonos

dzimušie zīdaiņi (tie gan netika iekļauti deportēto personu skaitā, jo nemaz nenasniedza izsūtījuma galamērķi). Piemēram, MGB statistika liecina, ka 1948. gadā no 30888 cilvēkiem jeb 77,2% no visiem masveida deportācijas laikā izsūtītajiem 198 nenasniedza galamērķi vai guva traumas transportēšanas laikā – 47 mira ceļā, bet 104 tika izkaisīti pa dažādām slimnīcām. 1949. gada martā ceļā uz izsūtījuma vietām mira vismaz 50 cilvēku, tajā skaitā arī zīdaiņi. 1951. gada oktobra deportācijas laikā līdz galamērķim nenokļuva 39 bērni.

IZSŪTĪJUMĀ MIRUŠIE

No 132000 cilvēku, ieskaitot izsūtījumā dzimušos, kas laikā no 1941. gada līdz 1952. gadam tika „*izsūtīti uz mūžu*”, 28 tūkstoši mira slimību, bada vai spaidu darbu dēļ. Pēc aptuvenām aplēsēm laika posmā no 1953. gada līdz 1958. gadam izsūtījumā bojā gāja vēl 3500 personu (dokumenti liecina, ka mirušo skaits sasniedza 1773 personas, bet dokumentos trūkst informācijas par izsūtīto mirstības līmeni 1953. gadā, 1955. gadā un 1958. gadā). Nāve bija izplatīta parādība izsūtīto vidū līdz pat atbrīvošanas dienai. Turklāt 50000 izsūtīto lietuviešu ilgstoši vai vispār neizdevās atgriezties dzimtenē.

KARA NOZIEGUMI

Slepkavošana sākās līdz ar pirmajām Vācijas – Padomju Savienības kara dienām (1941.g. 22.-28. jūnijs). Slepkavību vilni izraisīja gan strauji augošā, pret padomju okupāciju vērstā bruņotā sacelšanās, gan nežēlīgā attieksme pret visām bijušās neatkarīgās Lietuvas valsts amatpersonām, kas, kopā ar patriotisko organizāciju biedriem, tika uzskatīti par nelokāmiem komunistiskā režīma ienaidniekiem. Slepkavoja ne tikai NKVD un NKGB darbinieki, bet arī padomju aktīvisti un Komunistiskās partijas funkcionāri. Pamatojoties uz ziņotāju liecībām vai vienkārši aizdomām par sadarbību ar dumpinieku spēkiem, tika slepkavoti desmitiem iedzīvotāju, neizlaižot nevienu valsts rajonu. 518 personas no kopējā nogalināto skaita (672) krita no sarkanarmiešu rokas (dati par Viļņas rajonu nav atrodam). Kopējais masveida slepkavību skaits sasniedz gandrīz 40. Nogalināto 1941. gada 23. jūnija sacelšanās dalībnieku sarakstā ir atrodami 1095 ieraksti.

Pēc padomju režīma atjaunošanas Lietuvā 1944. gadā civiliedzīvotāju, pretošanās kustības biedru un atbalstītāju nogalināšana kļuva par vienu no

galvenajiem terora ieročiem. 1944.g.-1945.g. cilvēku fiziskās iznīcināšanas apmēri bija daudzkārt lielāki kā 1946.g.-1953.g. 1944. gada jūlijā frontes aizmugurē strādājošo specdienestu pakļautībā esošie MVD karavīri un dzelzceļa drošības spēki, kā arī iekšlietu spēki izvērša soda operācijas pret bruņotās sacelšanās dalībniekiem vai personām, kuras tika turētas aizdomās par pretošanos, un pēc tā paša gada decembra tās sasniedza savu kulmināciju. Slaktiņi pārņēma visus Lietuvas rajonus. 1944. gada decembrī mēneša laikā Lietuvā tika nodedzinātas 144 zemnieku saimniecības un nošauti vai dzīvi sadedzināti 265 lietuvieši. No 20156 cilvēkiem, ko 1944.g.-1953. g. NKVD (MVD) un MGB nogalināja nodēvējot par partizāniem (oficiālajos dokumentos „*bandītiem*”) apmēram 5 tūkstoši bija neaizsargāti civiliedzīvotāji. Vienīgais secinājums, ko var izdarīt no pieejamajiem dokumentiem ir, ka laikā no 1944. gada līdz 1953. gadam, NKVD (MVD) un MGB veiktās militārās soda operācijas, neatkarīgi no to veicēju veida – bruņoto spēku divīzija, vads, daļa vai Čekas daļas apakšvienība, bija galvenais lietuviešu fiziskas iznīcināšanas veids. MVD, MGB un to pakļautībā esošās bruņotās vienības bija galvenie masveida slepkavību īstenotāji.

Operācijās, ko NKVD Iekšlietu spēku 4.divīzija īstenoja no 1944. gada 31. decembra līdz 1945. gada 31. martam, tika kopumā noslepkavoti 1817 cilvēki. Starp 4. divīzijas nogalinātajiem bija apmēram 550 partizānu, bet pārējie bija neaizsargāti civiliedzīvotāji, no kuriem lielākā daļa bija vīrieši, kas centās izvairīties no piespiedu mobilizācijas. Lielākie slaktiņi notika 1944. gadā un 1945. gadā. Saskaņā ar oficiālajiem datiem šajā laika posmā tika nogalināti 12226 cilvēki. No 1944. gadā nogalinātajiem tikai desmitā daļa bija tādi, kas, cīnoties par Lietuvas neatkarību, gāja bojā bruņotās pretošanās kustības cīņās. Pārējie 90% bija neapbruņoti civiliedzīvotāji, kas tika noslepkavoti, spīdzināti līdz nāvei vai mira ieslodzījumā. NKVD operatīvo ziņojumu izpēte ļauj secināt, ka ne mazāk kā trīs tūkstoši 1945. gadā nogalināto neapbruņoto civiliedzīvotāju tika reģistrēti kā nogalinātie partizāni. Statistikas pārskati norāda, ka nogalināti tika 8527 partizāni un 1080 „atsevišķas personas”.

Dokumentos atrodamās norādes uz neizsargāto civiliedzīvotāju nogalināšanas operācijām 1944. gada beigās		
Laiks	Vieta	Nogalināšanas operācijas pārskats
13. decembris	6km no Ukmerģes	Soda brigāde nodedzināja klēti un nogalināja 8 cilvēkus
17. decembris	Raduču ciems	Soda brigāde nodedzināja māju un nogalināja 7 cilvēkus
17. decembris	Klaviņu ciems	Soda brigāde nodedzināja māju un nogalināja 13 cilvēkus
19. decembris	30km no Birziem, Suvainišķu apkaimē	Soda brigāde nodedzināja saimniecību un nogalināja 15 cilvēkus
17.-21. decembris	Butišķu, Vosbutas, Bauķu un Juodiču ciemos	Robežapsardzes pulka bataljons nodedzināja 46 saimniecības un nogalināja 56 cilvēkus
22. decembris	Bubju, Ligaiņu, Padaugaves un citos, 5km uz austrumiem no Vilkijas esošajos, ciemos	Nodedzinātas 9 saimniecības, nošauti 16 cilvēki un dzīvi sadedzināti vēl 4. Klepoču ciemā tika nogalināti 22 cilvēki, Mirkiņu apriņķa Liždu ciemā tika nonāvēti 10 cilvēki, no kuriem 2 bija sievietes, utt. Kopējais noslepkavoto skaits sasniedza 48 cilvēkus
28. decembris	16-28 km uz austrumiem no Utenas, Stuļu un Mišķiniņķu apkaimē	Soda brigāde nodedzināja māju un klēti, kā arī nogalināja vai sadedzināja 14 cilvēkus

PRIVĀTĀS UN VALSTS MANTAS IZLAUPIŠANA

(likumu un karadarbības pārkāpumi).

1944. gada decembra sākumā PSRS Iekšlietu komisāra vietnieks S. Kruglovs norādīja, ka „*Lietuvas PSR Tautas komisāra vārdā būtu vēlams vērsties pie nelikumīgi izveidotajām bandītiskajām grupām un piedāvāt tām noteiktā laikā padoties, jo pretējā gadījumā to ģimenes locekļi tiks izsūtīti uz Sibīriju un manta tiks konfiscēta*”. Tolaik mantas konfiskācija un nekustamā īpašuma iznīcināšana bija visnotaļ plaši izplatīts soda mērs. Piemēram, M. Suslova 1945. gada jūlija ziņojumā J. Staļinam tiek norādīts, ka pilnā apmērā vai daļēji ir konfiscētas 30899 zemnieku saimniecības jeb 10% no visām saimniecībām. 4055 no tām bija „*tautas ienaidniekiem*” piederošas saimniecības. Izsūtītajiem un politiskajiem ieslodzītajiem atgriežoties dzimtenē, nebija tiesību saņemt atpakaļ agrāk piederējušos īpašumus. 1988. gadā par nelikumīgu tika atzīta 3998 ģimeņu (12342 personu) izsūtīšana. Pirms Lietuvas neatkarības atjaunošanas tikai kādiem 9% deportēto tika (vismaz formāli) atdotas

tiesības daļēji atgūt savus īpašumus. Tomēr informācija par faktiski atgrieztajiem īpašumiem nav. Neskatoties uz to, politieslodzītajiem tika liegta pat teorētiska iespēja kaut vai daļēji atgūt savus īpašumus.

LIETUVAS VALSTIJ NODARĪTIE ZAUDĒJUMI

Noslēgumā – Lietuvai nodarīto zaudējumu aplēses. Smagi zaudējumi tika nodarīti visiem Lietuvas sabiedrības slāņiem, valstij un katram atsevišķam pilsonim. Nedrīkst aizmirst, ka no padomju terora un dažādu veidu varmācības cieta apmēram 456 tūkstoši cilvēku, gandrīz katrs trešais pilngadību sasniegušais, un 93% no visiem ieslodzītajiem, kā arī 96% no visiem deportētajiem bija lietuvieši. No tiem apmēram 350 tūkstoši tika ieslodzīti cietumos, deportēti vai izsūtīti uz Gulaga nometnēm, vai nogalināti (kopējais skaits ir 332000 cilvēku). Lietuvā neatgriezās apmēram 25% no tiem, bet nometnēs mira apmēram 25-33% izsūtīto. 26000 tika nogalināti Lietuvā. Apmēram 500000 cilvēku terora, kara vai okupācijas spēku apsūdzību (sk. 1. pielikumu) dēļ bija spiesti pamest Lietuvu. Ja tiem vēl pieskaita nacistiskās diktatūras upuru skaitu – 215000 cilvēku, no kuriem 200000 bija ebreju tautības un tika fiziski iznīcināti – 1940. gada laikā Lietuvas teritorijā dzīvojošo iedzīvotāju kopskaits saruka par 33%.

Sovjetizācijas procesam, kara noziegumiem, noziegumiem pret cilvēci un genocīdam paralēli notiekošais terors iznīcināja ne tikai atsevišķus cilvēkus, bet arī veselas sabiedrības grupas, to kultūras vērtības, īpašumus un sociālo lomu. Demogrāfiskie, mantiskie un citu veidu zaudējumi, kas tika nodarīti lietuviešiem, ir atstājuši paliekošas un grūti izdzēšamas pēdas pašreizējā Lietuvas valsts un sabiedrības dzīvē. Tie ir kā mūžīgs komunistiskā režīma pastrādāto noziegumu rēgs.

Piezīme:

Plašāk par šī referāta tēmu skat.:

Lietuva, 1940-1990: okupuotos Lietuvus istorija / Arvydas Anušauskas, Juozas Banionis, Česlovas Bauža, Valentinas Brandišauskas, Arūnas Bubnys, Algirdas Jakubčionis, Laurynas Jonušauskas, Dalia Kuodytė, Nijolė Maslauskienė, Petras Stankeras, Juozas Starkauskas, Arūnas Streikus, Vytautas Tininis, Liudas Truska – Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2005.

Dr. Kalev Kukk (Igaunija)

asoc. Prof., Premjerministra padomnieks,

Valsts kanceleja, Tallinas Universitāte

EKONOMISKIE ZAUDĒJUMI, KO IGAUNIJAS TAUTSAIMNIECĪBAI RADĪJA PADOMJU OKUPĀCIJA

Nenoliedzami visas bijušā padomju bloka valstis ir ekonomiski atpalikušas no pārtikušajām rietumvalstīm. Pēc SVF domām tikai četras no tām – Čehija, Slovēnija, Slovākija un Igaunija (sākot ar 2011. gada aprīli) – ir uzskatāmas par ekonomiski attīstītām, taču, spriežot pēc IKP uz vienu iedzīvotāju, plaša starp tām un, piemēram, Ziemeļvalstīm, joprojām ir milzīga. Atpaliecībā lielā mērā ir vainojama centralizētās plānošanas sistēma un sociālistiskās iekārtas vadības daudzu gadu garumā pieļautās kļūdas. Igaunijas un Latvijas, kā arī Lietuvas gadījumā, šiem faktoriem ir jāpievieno arī 50 gadus ilgusī vardarbīgā aneksija Padomju Savienībai (kolonizācija), t.i. padomju Krievijai.

2. Pasaules kara rezultātā 1940. gadā okupētā Igaunijas Republika tika iekļauta PSRS sastāvā – tā kļuva par kopējās Padomju Savienības ekonomiskās sistēmas daļu un padomju republiku. Procesam, kas ideoloģisku apsvērumu dēļ pēckara gados tika dēvēts par „Igaunijas ekonomikas atjaunošanu un sociālistisko pārveidi”, piemita visas ierastās kolonizācijas pazīmes, piemēram:

- 1) mērķtiecīga 1920.g.-1940.g. izveidotās valsts tautsaimniecības struktūras graušana;
- 2) okupācijas varas interesēm kalpojošas ražošanas struktūras ieviešana, kas tika dēvēta par „intensīvu to nozaru attīstību, kurās Igaunija specializējās Padomju Savienības mērogā”;
- 3) plaša un negausīga vietējo dabas resursu ekspluatēšana;
- 4) uz pamatiedzīvotāju asimilāciju vērsta darbaspēka un migrācijas politika;
- 5) Igaunijas agrāko ekonomisko kontaktu pārtraukšana un valsts izolēšana no pasaules ekonomikas.

Vēlme no ekonomiskā (kā arī politiskā) viedokļa padarīt Igauniju par Ļeņingradas „piedēkli” bija viens no galvenajiem iemesliem tam, ka Igaunija (Igaunijas Padomju Sociālistiskā Republika) izpelnījās lielāku centrālā aparāta uzmanību, nekā daudzi citi PSRS reģioni. Tas, pirmkārt, izpaudās kā varmācīga degslānekļa krājumu pārņemšana, lai tos tālāk izmantotu Ļeņingradas iedzīvotājiem nepieciešamās gāzes ražošanai, kā arī pilsētas rūpnieciskā un transporta sektora apgādāšanai ar no degslānekļa ražotu šķidro degvielu (kurināmo), bet sākot ar 1950. gadu, arī elektroenerģijas ražošanai. Minētie plāni tika noteikti jau ar PSRS Valsts drošības komitejas 1945. gada 10. jūnija lēmumu „Par Igaunijas PSR un Ļeņingradas degslānekļa nozares atjaunošanu un attīstību, un Ļeņingradas gazifikāciju”.¹

Šis 1940. gados un 1950. gados „altruistiskā” kārtā veiktais piespiedu ieguldījums savos pamatos un principos bija nepārprotams mēģinājums pārņemt Igaunijas degslānekļa rezerves, un tas tika darīts, lai:

1. izveidotu Igaunijā tās jurisdikcijai nepakļautu rūpniecisku nozari, kas atrastos tiešā Maskavas varas iestāžu pakļautībā, nodarbotos ar resursu eksportu un par eksportētajiem produktiem noteiktu iespējami zemu cenu;

2. ar Igaunijas tautsaimniecības „sociālistiskās” industrializācijas palīdzību rusificētu vietējos iedzīvotājus. Laikā no 1951. gada līdz 1989. gadam Igaunijas iedzīvotāju skaits pieauga par 466600 cilvēkiem (42,2%), no kuriem 241200 jeb 51,7% veido migrācijas saldo.²

Kalifornijas štata Irvainas universitātes profesors Reins Tāgepera 1983. gadā raksturoja Igaunijas industrializāciju šādi: „Tā bija nozare, kurā līdzekļus ieguldīja krievi, tajā strādāja krievi, to vadīja krievi pēc pašu nospraustajiem mērķiem, izejmateriāli galvenokārt tika ievesti no Krievijas un lielākā daļa produkcijas tika eksportēta atpakaļ uz to. Visa tā izrāde saucas „Baltijas” industriālā attīstība tādēļ, ka padomju vara nolēma šo farsu iestudēt Baltijas valstu teritorijā”³.

¹ О газификации Ленинграда. 1945. Материалы IX сессии Ленинградского городского совета депутатов трудящихся. 18–19 июля 1945 г. Ленинград.

² Tautas skaitīšanas dati liecina, ka 1934. gadā igauņu īpatsvars valsts iedzīvotāju vidū bija 88,1%, bet 1959. gadā tas kritās līdz 74,5% un 1989. gadā saruka līdz 61,5%. Igauņu kopējais skaits bija attiecīgi 992520, 892653 un 963281.

³ Romualdas J. Misiunas and Rein Taagepera. 1983. *The Baltic States: Years of Dependence 1940–1980*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, p. 107.

Neatkarības zaudēšana nozīmēja arī gandrīz 50 gadu garu Igaunijas izolāciju no pasaules ekonomikas. „Tuvās radnieciskās attiecības ar pārējām padomju brāļu republikām” aizstāja agrāk izveidotās saites ar visu pasauli.

Padomju Igaunijas ražotā produkcija zaudēja spēju konkurēt pasaules tirgū. 1980. gadā tikai 2-3% tās rūpniecisko izstrādājumu tika tirgoti ārpus Padomju Savienības, no kuriem tikai 0,4-0,5% tika realizēti par brīvi konvertējamu valūtu. T.s. iekšējā eksporta (uz citām padomju republikām) daļa 1980. gadu eksporta bilancē bija 93-95%.

Pēc „dzelzs priekšvara” krišanas (izolēšanās no pasaules tirgus ir uzskatāma par apzinātu vai neapzinātu padomju režīma pašsaglabāšanās instinkta izpausmi) izrādījās, ka uz ideoloģiskiem pamatiem balstītā Igaunijas (un arī citu bijušā padomju bloka valstu) augstā attīstības pakāpe bija tikai fikcija – „Eiropas salīdzinošās novērtēšanas programmas” (European Comparison Program) ietvaros veiktie aprēķini liecina, ka 1993. gadā Igaunijas pašreizējās cenās izteiktais IKP uz vienu iedzīvotāju bija tikai 5% no Austrijas apjoma, bet salīdzinot pēc pirktspējas paritātes standarta, atšķirība no Austrijas bija piekārtīga (skat. 1. tabulu).

1. tabula

IKP uz vienu iedzīvotāju atsevišķās postkomunistiskajās Eiropas valstīs salīdzinājumā ar Austriju (1993. gads, Austrija=100)

	Pēc pirktspējas paritātes standarta	Pašreizējās cenās
Slovēnija	48	28
Čehija	44	13
Ungārija	31	16
Slovākija	30	9
Baltkrievija	26	6
Krievija	26	2
Polija	24	10
Bulgārija	22	6
Horvātija	20	11
Igaunija	20	5
Lietuva	19	3
Rumānija	19	5
Ukraina	17	3
Latvija	16	4
Moldova	12	1

Avots: Wirtschaftslage und Reformprozesse in Mittel- und Osteuropa. 1996. Bonn: Bundesministerium für Wirtschaft, p. 86.

Igaunijas neatkarības atjaunošana 1991. gada augustā kļuva par jaunu valsts ekonomikas sākumu. Saskaņā ar „Eurostat” 1993. gada datiem Igaunijas IKP uz vienu iedzīvotāju bija 7% no attiecīgā Somijas rādītāja (attiecīgi 1000 un 14700 eiro).⁴

Kādēļ pastāv tik liela atšķirība starp kaimiņvalstīm, kam ir kopīga valoda, tradicionālās vērtības un pirms 2. Pasaules kara bija ciešas attiecības? No otras puses, starpkara periodā dzīves apstākļi Igaunijā un Somijā bija aptuveni līdzīgi.⁵ 1980. gadu beigās Somija bija starp attīstītākajām un pārtikušākajām Eiropas valstīm (un tika saukta par Eiropas „Japānu”). Tajā pat laikā lielais lauksaimniecībā un rūpniecībā nodarbināto skaits, kā arī zemu attīstītais terciārais sektors attīstības ziņā bija Igauniju, salīdzinājumā ar rietumvalstīm, aizkavējis par 20-30 gadiem.⁶

Zaudējumi, ko Igaunijai radīja tās iekļaušana Padomju Savienības sastāvā laikā no 1940. gada līdz 1990. gadam, ir jāvērtē no diviem aspektiem:

1. jāaprēķina kopējā padomju centrālā aparāta iznīcināto vai izsaimniekoto īpašumu vērtība, kā arī ar nodokļu un cenu sistēmas starpniecību atņemtā IKP (NKP) procentuālā izteiksme (*daļa*);

2. jānovērtē zaudējumi, ko nesa pasaules tirgum atvērtas un Eiropas praksei, vērtībām pieskaņotas tirgus ekonomikas sagraušana (netiešā novērtēšana).

Pirmais paņēmieni var būt izmantojams un lietderīgs, lai gūtu sākotnēju priekšstatu. Ņemot vērā, ka okupācija ilga divu paaudžu garumā un tās sekas ir jūtamas joprojām, bet cenu noteikšana ar administratīviem mehānismiem PSRS bija patvalīga, otrs paņēmieni ir faktiski vienīgais, ko var izmantot, jo tas ļauj aprēķināt zaudējumus jeb negatīvo ietekmi uz valsts ekonomisko attīstību, kas var tikt izteikta kā Igaunijas atpalcība salīdzinājumā ar kaimiņos esošo Somiju kā atskaites punktu vai jebkuru citu attīstīto rietumvalstu tirgus ekonomiku. Ir jāaprēķina valsts ienākumi, kas netika gūti pagātnē un

⁴ Igaunijas Statistikas pārvaldes dati liecina, ka 1993. gadā IKP uz vienu iedzīvotāju bija 976 eiro vai 1155 ASV dolāri.

⁵ Olev Lugas and Pentti Vartia (Eds.). 1993. Estonia and Finland – a Retrospective Socioeconomic Comparison. Helsinki: Taloustieto Co., p. 1.

⁶ 1990. gadā primārajā, sekundārajā un terciārajā ekonomikas sektorā nodarbināto skaits Igaunijā bija attiecīgi 12,7%, 42,5% un 44,8%. 21,6% rūpniecības nozarē nodarbināto strādāja vieglajā rūpniecībā un 15,2% bija nodarbināti pārtikas ražošanās (Igaunijas Statistikas pārvalde).

netiks gūti nākotnē. Citiem vārdiem sakot, jāveic teorētisks zaudējumu aprēķins, lai novērtētu, ko Igaunija būtu guvusi, ja tā nebūtu okupēta un veidotu tirgus ekonomiku.

Ja pieņemam, ka Igaunija attīstītos līdzīgi Somijai (pēc IKP uz iedzīvotāju rādītājiem), 2010. gadā Igaunijas IKP vajadzētu būt 45 miljardi eiro. Tā vietā valsts IKP bija 14,5 miljardi eiro, kas ir tikai 32% no hipotētiskās vērtības. Līdz ar to, Igaunija ir hipotētiski zaudējusi 2010. gadā 31 miljardu eiro, kas, piemēram, laika periodā no 1993. gada līdz 2010. gadam kopsummā būtu 500 miljardi eiro (sk. 2. tabulu).

2. tabula

IKP uz vienu iedzīvotāju Igaunijā un Somijā 1993.g.-2010.g. (eiro)

Gads	Pašreizējās cenās			Pēc pirktspējas paritātes standarta		
	Igaunija	Somija	Igaunijas rādītāji salīdzinājumā ar Somiju (%)	Igaunija	Somija	Igaunijas rādītāji salīdzinājumā ar Somiju (%)
1993.g.	1000	14700	7
1994.g.	1400	16700	8
1995.g.	2000	19600	10	5300	15800	34
1996.g.	2600	19700	13	5800	16300	36
1997.g.	3200	21900	15	6800	17900	38
1998.g.	3600	22500	16	7200	19300	37
1999.g.	3900	23700	16	7600	20400	37
2000.g.	4500	25500	18	8600	22300	39
2001.g.	5100	26800	19	9200	22800	40
2002.g.	5700	27600	21	10200	23500	43
2003.g.	6400	27900	23	11300	23300	48
2004.g.	7200	29100	25	12400	25200	49
2005.g.	8300	30000	28	13800	25700	54
2006.g.	10000	31500	32	15600	27000	58
2007.g.	11800	34000	35	17300	29400	59
2008.g.	12000	34900	34	17000	29600	57
2009.g.	10300	32500	32	15000	26900	56
2010.g.	10800	33600	32	15900	28300	56

Agrākajos, 1990. gada darbos ir apskatīts laika periods no 1969.g.-1987.g. Aplēses rāda, ka Igaunijas NKP šajā laikā bija jāsasniedz vismaz 153 miljardi ASV dolāru vai 73% no hipotētiskās NKP vērtības, ko tā varētu sasniegt, attīstoties pēc Somijas scenārija.⁷

⁷ Juhan Kahk (Ed.). 1991. World War II and Soviet Occupation in Estonia: A Damages Report. Tallinn: Periodika Publishers, pp. 67–69.

Dr.hist. Dariusz Rogut (Polija)

Jana Kočanovska universitātes

Vēstures institūta pētnieks

PADOMJU SAVIENĪBAS POLIJAI RADĪTIE EKONOMISKIE UN DEMOGRĀFISKIE ZAUDĒJUMI LAIKĀ NO 1945.-1947. gadam (atsevišķas problēmas)

Sakāve, kuru Polija cieta 1939. gada septembrī, kļuva par iemeslu tās teritorijas okupācijai no divu agresoru puses. Pilnīgas valsts teritorijas sadales rezultātā 48,4% iekarotās zemes nonāca Vācijas varā, bet 51,6% platības savā varā ieguva Padomju Savienība. Neskatoties uz Hāgas konvencijā noteiktajām normām, kas aizliedz izmantot ieņemtās valstis militāriem mērķiem, okupācijas režīmu īstenotā ekonomiskā politika bija vērsta uz maksimālu Polijas resursu izmantošanu agresoru labā.

Pārrēķinot uz vienu iedzīvotāju, Polija nenoliedzami 2. Pasaules kara laikā cieta savā vēsturē vislielākos materiālos un demogrāfiskos zaudējumus. Pēc aplēsēm zaudēto īpašumu summa sasniedza 38% no visas nācijas īpašumu kopvērtības. Rūpniecībai nodarītie zaudējumi sasniedza ap 50% no ražošanas jaudām. Polijā pilnībā tika iznīcināti 60% rūpniecisko uzņēmumu no tiem, kuri bija 1939.gadā poļu zemju robežās. Kopējā 1947. gadā aprēķināto Polijas zaudējumu un materiālā kaitējuma summa sasniedza ap 50 miljardiem ASV dolāru (1939.g. cenās). Ņemot vērā reālās vērtības pieaugumu, šobrīd zaudējumi jau veidotu vairāk kā 600 miljardus ASV dolāru! Un šajā summā būtu jāiekļauj arī zaudējumi, ko cieta atsevišķi pilsoņi. Politisku iemeslu dēļ Polijas zaudējumu bilancē netika ieskaitīti zaudējumi, kas padomju okupācijas un izlaušanās dēļ radās laikā no 1939.g.-1941.g., kā arī 1944. gadā un 1945. gadā.

Pēc otrā pasaules kara Centrālās un Austrumeiropas valstis nonāca padomju politiskās ietekmes sfērā. Komunistiskās varas nostiprināšanās Polijā

notika lielā mērā pateicoties Sarkanajai armijai. Kā ir norādījis viens no vēsturiekiem: „*Jaunās varas mehānismi tika veidoti PSRS armijas un politiķu aizsegā. Faktiski tā bija absolūta, pilnīga jaundibināmās Polijas okupācija*”¹. Komunisti saņēma pilnu pretizlūkošanas dienesta „Smerš”, triju NKVD divīziju un Sarkanarmijas atbalstu. Tie visi masveidīgi apcietināja poļu pretošanās kustības biedrus un aizdomās turētos poļu pagrīdes atbalstītājus. Poļiem uzspiestā komunistiskā „administratīvā vara”, kura sevi sauca par Polijas Nacionālās atbrīvošanas komiteju, 1944. gada 26. jūlijā parakstīja līgumu, ar kuru karadarbības zonā dzīvojošie poļu civiliedzīvotāji nonāca padomju jurisdikcijā. Līgumā netika noteikti minētās jurisdikcijas ierobežojumi. Pēc aplēsēm laikā no 1944. gada janvāra līdz 1940. gadu beigām apmēram 80-95 tūkstoši poļu, neskaitot citu tautību Polijas pilsoņu, tika apcietināti un izsūtīti uz t.s. labošanas darbu nometnēm². Represijām tika pakļautas personas, kas iedalāmas piecās lielās kategorijās³. Aresti, internēšana, tiesas procesi (pēc padomju likumiem) un masveida deportācija bija starptautisko tiesību pārkāpums⁴. Komunistu oficiālā propaganda iztēloja Poliju kā pilnībā demokrātisku, neatkarīgu valsti ar stabilu tiesu varu. Realitāte gan bija pavisam citāda. Tika pieņemti politiski lēmumi, ar kuriem tika aizliegta pirmskara periodā

¹ A. Skrzypek, *Mechanizmy uzaleźnienia. Stosunki polsko-radzieckie 1944-1957*, Pułtusk 2002, s. 38, 57.

² S. Ciesielski, W. Materski, A. Paczkowski, *Represje sowieckie wobec Polaków i obywatele polskich*, Warszawa 2002, s. 26-30.

³ Pirmā kategorija bija „internētie” pagrīdes kustības dalībnieki, kas cīnījās par neatkarību. Otrā kategorija (internētie un padomju varā nonākušās otrās Polijas Republikas austrumu pierobežas rajonos dzīvojušie) – civiliedzīvotāji, kuri tikai aizdomu dēļ par piedalīšanos pagrīdes kustības cīņā, tika nosūtīti uz kontroles un filtrācijas nometnēm. Trešajā kategorijā ietilpa personas, kas tika apsūdzētas pretpadomju noziegumu izdarīšanā. Frontes kara tribunāla un NKVD īpašajās apspriedēs notiesātie tika lielākoties izvesti uz labošanas darbu nometnēm. Pie ceturtnās kategorijas pieder personas, kurus nelikumīgi un ar varu iesauca Sarkanajā Armijā. Piektajā kategorijā ir apcietinātie Polijas pilsoņi, t.sk. mazūri, kašūbi un silēzieši, kas bija bijuši iekļauti Vācijas armijai veidotajos darba bataljonos. Plašāka informācija atrodama D. Rogut D., *Polacy z Wileńszczyzny w obozach sowieckich „saratowskiego szlaku” (1944-1949)*, Toruń 2003; Idem, *Polacy i obywatele polscy w obozach NKWD-MWD ZSRR 1944-1956* [w:] *Represje sowieckie wobec narodów Europy 1944-1956*, red. D. Rogut, A. Adamczyk, Żelów 2005; D. Rogut, *Polacy w obozie kontrolno-filtracyjnym nr 283 NKWD-MWD w Stalinogorsku (1945-1947)* [w:] *Od Rosji po Bliski Wschód. Studia historyczne z XX w.*, red. D. Rogut, Żelów, 2010, s. 175-208; idem, *Zarys historii sowieckiego obozu specjalnego nr 4 (Stieplag) w latach 1948-1954*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2010, nr 2, s. 273-293.

⁴ Termins „internēšana”, kas oficiāli tika attiecināts uz poļiem, nav pareiza. Ar šo terminu apzīmē civilpersonas, kas „atrodas pagaidu apcietinājumā līdz bruņota konflikta atrisināšanai”. Šāda veida represijas tiek piemērotas karojošās valsts civiliedzīvotājiem līdz bruņota konflikta izbeigšanai. Polija bija viens no sabiedrotajiem, kurai bija formāla vienošanās arī ar PSRS. Tādēļ šī apzīmējuma lietošana attiecībā uz poļiem nav pieņemama.

izveidoto politisko partiju, biedrību un sabiedrisko organizāciju, neatkarīgu masu informācijas līdzekļu darbība. Cenzūrai bija pakļauti arī tā laika oficiālie (valdības) izdevumi. Līdz 1945. gada jūlijam pat kompartijas vadoņu (Boļeslava Beruta, Vladislava Gomulkas, Edvarda Osubkas-Moravska) personīgā apsardze tika veidota no PSRS NKGB 6. pārvaldes darbiniekiem⁵.

Polijas Tautas republikas vēsturē iezīmējas divi galvenie atkarības posmi (periodi) no PSRS. Pirmais ilga no 1944.g. līdz 1953.g. (1955.g.), bet otrais aizsākās pēc 1956.gada. Minētos periodus var iedalīt arī sīkāk, taču tuvāk apskatīsim dažas 1944.g.-1947.g.(1948.g.) perioda iezīmes⁶.

Lai pirmajos pēckara gados atrisinātu strīdīgos jautājumus, kuru starpā bija arī padomju armijas loma un t.s. kara trofeju jautājumi, tika noslēgti neskaitāmi ekonomiskie un militārās tirdzniecības līgumi, kuri faktiski noteica sava veida ekonomisko pakļautību. Patiesībā to noslēgšana bija domāta, lai „Sarkanā armija, šķērsojot Kerzona līniju, netiktu uzskatīta par iebrucēju attiecībā pret valsti, kas tika uzskatīta par tās sabiedroto, neskatoties uz to, ka tas tomēr bija bruņots iebrukums”⁷. Vietējo padomju varas struktūru attieksmi pret kara trofejām formulēja t.s. padomnieki vai konsultanti. Tie strādāja dažāda līmeņa varas orgānos – no pašvaldībām līdz centrālajam aparātam, dažādās pārvaldes iestādēs, t.sk. tiesās, prokuratūrā un drošības dienestā.

POLIJAS EKONOMISKĀ ATKARĪBA NO PSRS

Divpusējo līgumu bija daudz. Viens no tiem – 1944. gada 4. augustā starp Polijas propadomisko Nacionālās atbrīvošanas komiteju un PSRS noslēgtais līgums – noteica, ka Polijas puse piekrīt tam, ka Padomju armija 1939. gadā pastāvējušās Polijas teritorijas robežās veic pārtikas, lopbarības un rūpniecisko preču rekvizīciju Sarkanarmijas vajadzībām. Tajā pat laikā Staļina 9. augusta pavēle uzlika padomju armijas komandštābam par

⁵ Лубянка. Сталин и НКВД-НКГБ-ГУКР „Смерти” 1939 – март 1946. Документы, состав. Хаустов В.Н., Наумов В.П., Плотникова Н.С., Москва 2006, С. 533.

⁶ R. Sudziński, *Etapy i kierunki oraz metody i formy ekonomicznego uzależnienia Polski od ZSRR w latach 1944-1989 na tle pozostałych krajów bloku komunistycznego* [w:] *W objęciach Wielkiego Brata. Sowietci w Polsce 1944-1993*, red. K. Rokicki, S. Stępień, Warszawa 2009, s. 61.

⁷ A. Skrzypek, *Mechanizmy uzależnienia. Stosunki polsko-radzieckie 1944-1957*, Pułtusk 2002, s. 34-35, 80.

pienākumu aizsargāt jaunveidojamā Polijas teritorijā sabiedrisko, privātpersonu un pašvaldību īpašumus. Šī pati pavēle aizliedza jebkādu mantas, iekārtu un transportlīdzekļu sagrābšanu. Tomēr realitāte bija pavisam cita. Tika konfiscēta pārtika, rūpnīcās pamestās izejvielas un iekārtas, kā arī citi poļu īpašumi. PSRS izturējās pret Poliju kā pret savu koloniju, bet tautsaimnieciskās vērtības uzskatīja par kara trofejām. To atklāti pateica PSRS Aizsardzības ministrs un padomju valdības pilnvarotais pārstāvis Polijā Nikolajs Bulgaņins, tiekoties ar Polijas prosovjetiskās valdības premjerministru Osobku-Moravski, salīdzinādams kara trofejas, kas gūtas Rumānijā un Bulgārijā (Hitlera sabiedrotajās) ar Polijā gūtajām⁸.

1945. gada 20. februārī Staļins parakstīja Dekrētu Nr. 7558, kur attiecībā uz Poliju. 6. punkta „b” apakšpunktā ir norādīts, ka no Polijas uz PSRS ir jāizved militāriem mērķiem paredzētie materiāli, iekārtas un preces, kas ražotas vācu rūpnīcās vai rūpnīcās, ko vācieši kara laikā ir atbilstoši pārorientējuši. Dekrēts attiecās arī uz rūpnīcām, kas atradās Vācijas teritorijās, kurām saskaņā ar Jaltas vienošanos tagad bija jākļūst par Polijas **kā formālā sabiedrotā** teritorijas daļu! Staļina pavēle kļuva par pamatu 1945.g. 26. marta „līgumam” starp Poliju un PSRS. Dekrēts ļāva padomju varai izvest vācu uzņēmumu aprīkojumu uz PSRS. Tas attiecās arī uz uzņēmumiem „Vācijas teritorijās, kas tika iekļautas Polijas sastāvā” un citiem uzņēmumiem, kas darbojās 1939. gada robežu Polijā un kurus vācieši kara gados bija pārbūvējuši vai pārorientējuši⁹. Ar šo prosovjetiskā pagaidu valdība praktiski atteicās no īpašumiem, ko vācieši bija pametuši gan otrās Polijas Republikas teritorijā, gan plānojamās pēckara Polijas rietumu un ziemeļu zemēs. Visa smagā rūpniecība (metalurģija, militārā un ķīmiskā rūpniecība), kas atradās Polijas teritorijā, nonāca Padomju Savienības rokās kā kara trofeja, kas izvedama uz PSRS.

Demontētas un izvestas tika arī iekārtas no rūpnīcām un fabrikām Poznaņā, Bidgoščā, Toruņā, Gdiņā un Žešovā. No Lodzjas (Polijas centrālajā daļā) padomju vara izveda 50% tekstilrūpniecībā izmantoto iekārtu¹⁰. Notika

⁸ E. Osóbka-Morawski, *Dziennik polityczny 1943-1948*, Gdańsk 1981, s. 41-42.

⁹ *Armia Radziecka w Polsce 1944-1956. Dokumenty i materiały*, oprac. M.L. Krogulski, Warszawa 2003, s. 27.

¹⁰ A. Dziurok, B. Musiał, „*Bratni rabunek*”. *O demontażu i wywózce sprzętu z terenów Górnego Śląska w 1945 r.* [w:] *W objęciach Wielkiego Brata. Sowietci w Polsce 1944-1993*, red. K. Rokicki, S. Stepień, Warszawa 2009, s. 332-335; K. Krajewski, T. Łabuszewski, *Wyzwolenia? Terror sowiecki w dokumentach Delegatury Sił Zbrojnych na Kraj* [w:] *W objęciach Wielkiego Brata. Sowietci*

masveidīga kokzāģētavu un kokapstrādes rūpnīcu iekārtu, vilcienu kustības vadības sistēmu, tehniskā sastāva, vagonu, lokomotīvu, sliežu un pat gulšņu izvešana. Polijas dzelzceļu satiksmes sistēma tika pilnībā paralizēta.

Rūpnīcu iekārtu demontāžu, kas norisinājās pēckara Polijai pievienotajās teritorijās (Pomerānijā, Silēzijā un Austrumprūsijā) līdz Potsdamas līguma parakstīšanai (1945. gada 16. augustā), teorētiski var uzskatīt leģitīmu 1945. gada 24. marta vienošanās izpildi, kas pilnībā atbilda padomju varas interesēm. Šajā laikā no rietumu un ziemeļu rajoniem tika izvestas dažādas iekārtas, kuru kopējā vērtība ir vismaz 500 miljoni ASV dolāru. Taču arī pēc marta iekārtu transportēšana turpinājās, tiesa gan, mazākos apmēros. Jāatzīmē, ka laika posmā no 20. aprīļa līdz 20. maijam padomju vara nosūtīja apmēram 6000 ar dažādām rūpnīcu iekārtām piekrautu preču vagonus no Polijas dienvidu rajoniem¹¹. Iekārtas un mašīnas bieži vien tika demontētas tik brutālā veidā, ka vēlāk nevarēja tikt tālāk par izgāztuvēm. Padomju vara no Polijas ziemeļu rajoniem un citām daļām sagrāba un uz austrumiem pārdzina vismaz 487 tūkstošus lopu, 44 tūkstošus zirgu un 100 tūkstošus aitu.

Polijas sovjetizācijas sākumposms noslēdzās ar tai uzspiestā draudzības, savstarpējās palīdzības un sadarbības līguma parakstīšanu 1945. gada 21. aprīlī ar PSRS, bet vēlāk, 16. augustā tika parakstīts divpusējs līgums par Potsdamas vienošanās izpildi attiecībā uz Poliju. **1945. gada 16. augustā prosovjetiskā Polijas Nacionālās vienotības pagaidu valdība** Maskavā parakstīja līgumu, kas noteica, ka Padomju Savienībai jāatdod Polijai 1,5 miljardi dolāru (15%) no sakautās Vācijas saņemtajām reparācijām, atsakoties no jebkādām pretenzijām uz Polijas teritorijā esošajiem vācu īpašumiem un citām materiālajām vērtībām¹². Neskatoties uz to, vienošanās joprojām atstāja Sarkanajai armijai teorētiskas iespējas pabeigt masveida rūpniecisko iekārtu, materiālo vērtību demontāžu un izvešanu ne tikai no „atkalapvienotajām zemēm”, bet arī vēsturiski poļiem pieņērtajām teritorijām.

Līguma tekstā tika veikti arī papildinājumi nosakot, ka PSRS Polijai nodos pat 30% no reparācijām, kas saņemtas no okupētajām Vācijas rietumu zonām, bet Polija savukārt kompensēs pusi no šīs summas ar saražoto

w Polsce 1944-1993, red. K. Rokicki, S. Stępień, Warszawa 2009, s. 448-453.

¹¹ M.L. Krogulski, *Okupacja w imię sojuszu. Armia Radziecka w Polsce 1944-1956*, Warszawa 2000, s. 99.

¹² A. Korzon, *Niektóre problemy polsko-radzieckich stosunków gospodarczych w latach 1945-1957*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 1993, t. 28, s. 135.

produkciju. Maskavai tā bija iespēja pieprasīt padomju okupētajā zonā bada cietējiem nepieciešamās pārtikas un citu preču piegādi. Osubkas-Moravska un Molotova parakstītā slepenā vienošanās, t.s. ogļu līgums, noteica, ka Polijas piegādāto ogļu cena ir 1,22 ASV dolāri par tonnu un koksa tonnas cena ir 1,44 dolāri¹³. Saskaņā ar līgumu Polijai bija pienākums par fiksētu cenu (10% no pasaules cenas) apgādāt PSRS ar oglēm – 1946. gadā 8 miljonus tonnu ogļu, nākamajos četros gados (1947.g.-1950.g.) pa 13 miljoniem tonnu gadā un pa 12 miljoniem tonnu gadā tālākajos gados. Šādi nosacījumi tika izvirzīti tādēļ, ka toreizējā Polijas valdība plānoja atteikties no t.s. reparācijām.

1947. gada 5. martā tika parakstīts līgumu papildinošs protokols, kurā ogļu piegāžu apjomi tika samazināti uz pusi. Tāpat tika uz pusi samazināts Polijai piešķirto reparāciju apjoms, t.i. līdz 7,5% no visām Padomju Savienībai samaksātajām reparācijām. Zaudējumi, ko Polija no 1946. gada līdz 1953. gadam cieta, piegādājot PSRS ogles par pazeminātu cenu, veido apmēram 836 miljonus dolāru¹⁴. Līdz 1953. gadam, kad noslēdzās reparāciju izmaksa, Polija, arī pēc PSRS informācijas, bija saņēmusi iekārtas un preces par kopējo summu 228,3 miljoni dolāru (lai gan vajadzēja saņemt par kopējo summu 750 miljardi dolāru)¹⁵.

Parakstītais līgums neļāva Polijai noslēgt ekonomiski izdevīgus līgumus ar rietumvalstīm, tā izslēdzot ekonomisko sakaru veidošanas iespēju. Tāpat tas liedza Polijai 1945.g.-1946.g. iespēju saņemt no ASV kredītus rūpnieciskās darbības atjaunošanai. Polijai nebija iespēju saņemt informāciju par PSRS samaksātajām reparācijām vai gatavās produkcijas piegāžu apjomiem, jo tā nebija spējīga izpildīt savas ogļu „eksporta” saistības pret PSRS¹⁶.

Padomju vara arī nepiekrita maksāt par veiktajiem darījumiem ASV dolāros un pēc pasaules cenām. Norēķini tika veikti bez skaidras naudas, izejot no pušu savstarpējām finansiālajām saistībām. Tādā veidā Padomju Savienība piespieda Poliju ražot konkrētas preces, ar kurām tā varēja

¹³ W. Materski, *Dyplomacja Polski „lubelskiej” (lipiec 1944- marzec 1947)*, Warszawa 2007, s. 123.

¹⁴ A. Chmielarz, *Ekonomiczna eksploatacja ziem polskich w latach 1939-1945*, www.polishresistance-ak.org/PR_WWII_texts/30_Artykul.rtf.

¹⁵ B. Musiał, *Haracz za „wyzwolenie” Polski*, http://www.rzeczpospolita.pl/dodatki/plus_minus_070721/plus_minus_a_3.html?k=on;t=2007070120070726.

¹⁶ R. Sudziński, *Etapy i kierunki oraz metody i formy ekonomicznego uzależnienia Polski od ZSRR w latach 1944-1989 na tle pozostałych krajów bloku komunistycznego* [w:] *W objęciach Wielkiego Brata. Sowietci w Polsce 1944-1993*, red. K. Rokicki, S. Stępień, Warszawa 2009.

norēķināties par saņemto kredītu. Pēc Maskavas norādījuma īstenotā Polijas atteikšanās no Maršala plāna noveda pie vēl lielākas Polijas atkarības no Padomju Savienības ekonomiskās sistēmas¹⁷.

Līdz 1945. gada beigām neizdevās arī vienoties ar PSRS par vācu okupācijas laikā uz Vāciju pārcelto poļu ražošanas uzņēmumu restitūciju. Neskatoties uz 1945.g. 15. oktobrī noslēgto līgumu, 1946. gadā daudzas ostas, piemēram, Kolobžega, Darlova, Leba, joprojām darbojās kā padomju jūras flotes karabāzes. Caur tām tika ne tikai sistemātiski vestas iekārtas, bet tajās arī tika izcelti un uz austrumiem transportēti nogremdētie vācu tvaikoņi. Līdzīgas problēmas radās arī ar vācu tirdzniecības flotes kuģu daļēju nodošanu Polijai, jo padomju valdība par tiem pieprasīja samaksu ASV dolāros¹⁸.

LAUKSAIMNIECĪBA

Lauksaimnieciskie zaudējumi arī nav viegli aprēķināmi. Minēsim par piemēru kaut vai vienu Bjalistokas vojevodisti Polijas ziemeļaustrumu daļā. 1945. gada septembrī tika izveidota vērtēšanas komisija, kuras uzdevums bija aprēķināt zaudējumus. Tos radīja Sarkanās armijas pārdislokācija, kā arī lopu un zirgu pārdzīšana no Vācijas uz PSRS, jo to rezultātā bija iznīcināti sējumi un cirsti meži. Padomju karavīri atņēma ceļā esošo ciemu iedzīvotājiem pārtiku, mājsaimniecības piederumus un pievāca dzelzceļa staciju noliktavās glabāto malku. Ceļmalās visu laiku ganījās no Vācijas vesto govju un zirgu bari. Komisija, veicot aprēķinus, konstatēja, ka 1944.g.-1945.g. zaudējumi (lauksaimniecības ražas, lauktehnika un darbarīki) sasniedza 188 219 599 poļu zlotu¹⁹. PSRS vadība atteicās izmaksāt jebkādas kompensācijas, tādēļ poļu zemniekiem nācās šos zaudējumus norakstīt. 1946. gadā atkal tika ciesti zaudējumi. 1946. gada maijā apkopotā informācija liecina, ka četros ziemeļu apriņķos ciestie zaudējumi rēķināmi 331 350 000 poļu zlotu apmērā. Tika demontētas un izvestas piena ražošanas, spirta dedzināšanas (degvīna ražošanas), ķieģeļu ražošanas, alusdarītavu, cementa rūpnīcu un elektrostaciju iekārtas.

¹⁷ E. Sudziński, *Etapy i kierunki oraz metody...*, s. 66.

¹⁸ W. Materski, *Dyplomacja Polski ...*, s. 139.

¹⁹ Marek Kietliński, www.bialystok.ap.gov.pl/kalendarium/22_09.htm.

VISPĀRĪGIE JAUTĀJUMI

Poļu tautu visvairāk pazemoja zādzības un izvarošanas, kas bieži bija grupveida rakstura. Sarkanie marodieri izvaroja gan poļu sievietes, gan Polijā dzīvojošās vācietes. Šis process saasinājās sākot ar 1945. gada pavasari, kad kara beigās Sarkanā armija demoralizējās, masveida vācu īpašumu izlauptšana kļuva par normu, zādzības un izvarošanas gāja plašumā²⁰. Vissmagākā situācija bija izveidojusies bijušā reiha teritorijā un rietumu-austrumu transporta maģistrālēm pieguļošajās teritorijās. Karavīri izlauptāja privātmājas, piesavinājās pulksteņus, velosipēdus, apģērbu, darbarīkus un naudu. Laupīts tika gan stacijās, gan vilcienos un uz ceļiem. Popularitāti ieguvušais skaitāmpantiņš „riteņus un pulksteņus ņemiet un pie visiem velniem ejiet” ieguva īpašu nozīmi. Poļiem tas kļuva par nebeidzama haosa periodu, kuru baisāku darīja bailes no izvarošanas, aplaupīšanas, piekaušanas un nogalināšanas.

Tie nebija tikai atsevišķu karavīru pastrādāti noziegumi, visnotaļ iecienīts, gan mazākos apmēros, bija arī grupveida marodierisms. Piemēram, 1945. gada jūlijā pie Lodzjas pilsētas Oļehovas stacijā dislocētie karavīri uzbruka pieciem tuvumā esošajiem ciemiem. To iedzīvotāji tika pilnībā aplaupīti un daudzas sievietes tika izvarotas. Uzbrukuma upuri panikā bēga, atstājot savas mājas likteņa varā²¹.

Tā laika PSRS varas iestāžu pieņemtais lēmums paredzēja, ka Polijā dislocēsies *Sarkanās armijas ziemeļu frontes karaspēks*. Karaspēka komandieris bija poļu izcelsmes padomju maršals Konstantīns Rokosovskis. Viņa vadībā Polijai tika nodarīti materiāli daudzmiljonu zaudējumi.

Minēsim tikai dažus piemērus. Karaspēka daļas izmantoja Polijas telekomunikāciju sistēmu. Pirmajos pēckara gados tas notika bez jebkāda līgumiska pamata. Laikā no 1945. gada līdz 1947. gadam tas radīja Polijai zaudējumus 2 377 tūkstošu zlotu, no kuriem vēlāk – 1948. gadā – izdevās

²⁰ K. Krajewski, T. Łabuszewski, *Wyzwolenia? Terror sowiecki w dokumentach Delegatury Sił Zbrojnych na Kraj [w:] W objęciach Wielkiego Brata. Sowietci w Polsce 1944-1993*, red. K. Rokicki, S. Stępień, Warszawa 2009, s. 445.

²¹ B Kozłowski, *Opuszczenie Polski przez ostatni oddział wojsk rosyjskich*, <http://kalendarium.polska.pl/wydarzenia/article.htm?id=223126>; J. Wróbel, *Represje sowieckie wobec mieszkańców centralnych ziem polskich 1945-1947 [w:] Represje sowieckie wobec narodów Europy 1944-1956*, red. D. Rogut, A. Adamczyk, Żelów 2005, s. 99-123.

atgūt tikai daļu²². Arī 1945. gada 11. jūlijā noslēgtais dzelzceļa līgums nesa Polijas valstij zaudējumus. Saskaņā ar līgumu Polijas valdībai ar 1945. gada 1. augustu bija jāpārņem valsts dzelzceļa sistēma savās rokās. Līdz tam dzelzceļš tika izmantots militāriem mērķiem un to pārvaldīja padomju armija. Līgums noteica, ka Polijas Valsts dzelzceļam bez maksas jānodrošina Sarkanās armijas militāro kravu dzelzceļa pārvadājumi ar elektrību, ūdeni, degvielu un medicīnisko aprūpi, utt.

Maksa par karavīru un viņu ģimenes locekļu pārvadāšanu bija tikai 2,34 zloti par 100 km, bet parastais tarifs, ko maksāja poļu pilsonis, bija 32,40 zloti, kas ir vienpadsmit reizes vairāk. Zaudējumi, ko dzelzceļam radīja kareivju, to mantu un padomju preču pārvadājumi 1947. un 1948. gadā vien sastādīja 1 962 658 867 poļu zlotu. Maksa, kas pienācās par kareivju un preču pārvadājumiem no VDR (Austrumvācijas) uz PSRS līdz 1955. gadam, sasniedza 466 miljonus rubļu, kurus Polija tā arī nekad nesaņēma. Polijas valdībai neskaitāmus gadus nācās subsidēt padomju armijas dzelzceļa pārvadājumus²³.

Nav viegli aprēķināt Polijai radītos zaudējumus, kas radās PSRS nemaksājot muitas un nesedzot dzelzceļa pārvadājumu izmaksas. Dzelzceļa kravu tranzīts caur valsti notika faktiski bez kontroles. No Polijas tika vests gandrīz viss – mēbeles, liellopi, pārtikas preces, velosipēdi un vieglās automašīnas. Tikai 1946. gada augustā vien pēc Ščecinas muitas kontroles punkta ziņām, neskatoties uz aizliegumiem, no Polijas tika izvesti gandrīz 9 tūkstoši tonnu dažādu preču²⁴. Tas pats attiecās arī uz patērētās elektroenerģijas apmaksu. Līdz 1948. gadam Sarkanās armijas parāds par patērēto elektroenerģiju pārsniedza 7 miljonus poļu zlotu. Padomju armijai bija arī parādi par komunālajiem pakalpojumiem, t.sk. ūdensapgādi un gāzes patēriņu. Līdz 1948. gadam šis parāds sasniedza 5 862 000 poļu zlotu. Visā Polijas teritorijā patvaļīgi tika cirsti koki, zvejotas zivis un, ignorējot aizliegumus medīt ārpus sezonas un ekoloģiskos aspektus, plauka malumedniecība.

²² M.L. Krogulski, *Okupacja w imię sojuszu. Armia Radziecka w Polsce 1944-1956*, Warszawa 2000, s. 120-123.

²³ M.L. Krogulski, *Okupacja w imię sojuszu. Armia Radziecka w Polsce 1944-1956*, Warszawa 2000, s. 129-131.

²⁴ *Ibidem*, s. 131-144.

Liela daļa vērtības ziņā lētāku iekārtu un aprīkojuma tika demontēta vispār bez Maskavas iestāžu ziņas. Tika demontētas un izvestas militārās, smagās, ķīmiskās, tekstila un apavu rūpniecības iekārtas un aprīkojums, viss, kam bija kaut niecīga vērtība. Izlauptšana bija plānveidīga un sistemātiska – atbilstoši Staļina personīgi dotajām vispārīgajām nostādnēm. Padomju Savienības vadītāji faktiski uzskatīja, ka Polija ir tās pakļautā teritorija.

PRECĪZI APRĒĶINĀT KONKRĒTUS POLIJAI RADĪTOS ZAUDĒJUMUS IR GRŪTI

Pašreizējā izpētes posmā ir grūti precīzi noteikt Padomju Savienības radīto ekonomisko zaudējumu apmēru. Lai to izdarītu, jāpaiet vēl vairākiem arhīvu materiālu izpētes gadiem. Esmu dziļi pārliecināts, ka šo mērķi var sasniegt ar kopīgiem poļu un krievu zinātnieku pētījumiem. Zaudējumus, kas radās no ogļu „eksporta”, var aprēķināt gandrīz precīzi, bet lauksaimnieciskos, citu nacionālās ekonomikas nozaru un ekoloģiskos zaudējumus var aprēķināt tikai daļēji. Informācijas trūkuma dēļ aprēķināt masveida marodierisma un laupīšanas radītos zaudējumus, ko cieta privātpersonas, būs daudz sarežģītāk. Vai tie uzskatāmi par tīri ekonomisku problēmu? Pat ja izdotos novērtēt notiesāto un labošanas darbu nometnēs izvietoto poļu darba samaksu, tad kā aprēķināt un kompensēt daudzu tūkstošu izvaroto sieviešu morālās ciešanas? Kā aprēķināt to bailes, pazemojumu un sāpes?

Padomju Savienībai neapšaubāmi bija liela loma Polijas atbrīvošanā no vācu okupācijas. Bet Polija, kas sākumā tika okupēta militārā ceļā, pēc tam faktiski kļuva par PSRS koloniju un tika arī maksimāli izmantota.

Teimuraz Papaskirī (Gruzija)

Profesors Tbilisī Ivana Džavahišvili Universitātē,
Humanitāro zinātņu fakultātes dekāna vietnieks

PSRS RADĪTIE ZAUDĒJUMI GRUZIJAI

1918.gadā, kad trīs Baltijas valstis pasludināja neatkarību, arī Gruzija pasludināja Gruzijas Demokrātiskās republikas izveidošanos. Bet 1921. gada 11. februārī, uzbrūkot no vairākām pusēm, padomju Krievijas bruņotie spēki uzsāka ofensīvu pret Gruzijas Demokrātisko republiku. Ar to sākās Krievijas agresija, kura noslēdzās ar Gruzijas padomju okupāciju, kā rezultātā 1921. gada 16. martā Gruzija nonāca boļševiku rokās. Demokrātiskās republikas valdība bija spiesta doties trimdā. Neskatoties uz to, ka padomju režīma pārņemtā Gruzija formāli skaitījās neatkarīga valsts, realitātē tā bija pakļauta Padomju Krievijai. Pēc oficiālās Padomju Sociālistisko Republiku Savienības nodibināšanās 1922. gada 30. decembrī Gruzija tika iekļauta PSRS sastāvā kā Aizkaukāza Padomju Federatīvās Republikas daļa (bet pēc 1936. gadā pieņemtās PSRS jaunās konstitūcijas Aizkaukāza Padomju Federatīvā Republika pārtrauca eksistēt un izveidojās Gruzijas PSR, Armēnijas PSR un Azerbaidžānas PSR kā PSRS sastāvdaļas).

Šī 1921.gada padomju okupācija jau no pirmajām tās dienām nesa Gruzijai milzīgus politiskos, ekonomiskos un demogrāfiskos zaudējumus, no kuriem pirmie un lielākie zaudējumi bija tieši politiska rakstura. Gruzija zaudēja ne tikai savu neatkarību, bet visai drīz no tās **tika atdalītas vairākas teritorijas**. Padomju vara piespieda Gruziju atdot Soču rajonu un Dvaleti (ziemeļu augstieni) Krievijas PFSR, Lores reģions (uz dienvidiem no Tbilisi) tika atdots Armēnijas PSR, Zakatalas reģions (vēsturiski Hereti un Saingailo austrumu apgabals) nonāca Azerbaidžānas PSR rokās, bet daļa no Batumi rajona, Artvinas rajons un Ardaganas rajons (Gruzijas dienvidrietumos) tika Turcijai.¹ Tomēr Kremļa varasvīriem, it īpaši gruzīnu izcelsmes Josifam Staļinam (Džugašvili) un Sergo Ordžonikidzem,

¹ Toidze L. Pilns spektrs – intervencija, okupācija, piespiedu sovjetizācija, faktiskā aneksija. Kooperatīvais apgāds „Iverta Mhare”. Tbilisi, 1991.g., 191.-197. lpp. (gruzīnu val.).

kuri baidījās no tā, ka gruzīni turpinās pretoties boļševiku varai, ar to bija par maz. Tādēļ viņi nolēma mainīt valsts teritoriālo uzbūvi. Abhāzija, kas Gruzijas Demokrātiskās Republikas laikos bija autonomas reģions, formāli kļuva par neatkarīgu Padomju Sociālistisko Republiku (1921. gada nogalē Abhāzijas juridiskais statuss tika ātri nomainīts, to pēc noslēgtā līguma iekļāva Gruzijas PSR sastāvā. Taču 1931. gadā Abhāzija atkal oficiāli kļuva par Gruzijas PSR autonomu apgabalu),² Adžārija kļuva par autonomu republiku un tika korigēts arī Dienvidosetijas autonomā apgabala statuss (Šidakartli).³ Pārmaiņas bija domātas tam, lai nākotnē atturētu Gruziju no pretpadomju sacelšanās. Tās bija kā laika bumbas, kas tika iekapsulētas vēlākai detonēšanai. Padomju varas norietā abhāzi un osētīni tika kūdīti pret gruzīniem. Šo politiku Krievijas valdošās aprindas turpināja arī pēc PSRS sabrukuma. 2008. gada augustā tas izvērtās atklātā Krievijas agresijā pret Gruziju un tās bruņotie spēki joprojām ir okupējuši divas Gruzijai vēsturiski piederīgas teritorijas.

Padomju okupācija nesa Gruzijai arī jūtamus **demogrāfiskos zaudējumus**. Pašos pirmajos gados padomju vara neizvērsa politiskās represijas. Taču pēc 1924. gada dumpja (tā laikā gruzīni mēģināja, un dažos rajonos arī, gāzepadomju varu) sākās pirmais represiju vilnis. Ar nāvesodu tika sodīti 12500 gruzīnu, bet vēl vairāk tika apcietināti un izsūtīti.⁴ Nu Sarkanais terors parādīja savu nežēlīgo raksturu.

Milzīgus zaudējumus Gruzijai radīja arī 1930. gados PSRS īstenotā „lielā tīrīšana” (Staļina kliķei nevēlamo personu fiziska iznīcināšana vai citas eksekūcijas). Lai arī salīdzinoši ar citās padomju republikās veiktās tīrīšanas apjomiem no Gruzijas tika varmācīgi represēti mazāk – „tikai” apmēram 12000 cilvēku,⁵ apcietināto un izvesto skaits sniedzas simtos tūkstošu cilvēku. Šajos gados bojā aizgāja liela daļa no Gruzijas inteligences.

² Plašāka informācija: Papaskiri Z. Abhāzijas nesafabricētā vēsture. Atkārtots izdevums ar labojumiem un papildinājumiem. Tbilisi, Suhumi Valsts universitātes apgāds, 2010. g. (krievu valodā ar priekšvārdu angļu valodā).

³ Plašāka informācija: Topčišvili R. Gruzijas osētieši – mīti un patiesība. Tbilisi, „Universali”, 2009. g. (krievu val.).

⁴ Petibridžs R. V. Divi soļi uz priekšu, viens atpakaļ – padomju sabiedrība un politika jaunās ekonomiskās politikas kontekstā. Oksfordas Universitātes apgāds, 1990. g., 256. lpp. (angļu valodā).

⁵ Avališvili L., Džiškariani D., Kldiašvili G. Staļina saraksti Gruzijā. Atklāta lekcija, kas sagatavota pēc bijušo drošības dienestu arhīvu materiāliem. Informācijas brīvības veicināšanas institūta projekts. Gruzija, Tbilisi, 23. jūnijs.

Starp nāvēssodu saņēmušajiem bija viens no dižākajiem gruzīņu rakstniekiem Mihails Džavahišvili, populārais gruzīņu dzejnieks Ticiāns Tabidze un pazīstamais režisors Sandro Ahmeteli. Baidoties no apcietinājuma, dzejnieks Paolo Jašvili nošāvās. Pazīstamais gruzīņu vēsturnieks Ivans Džavahišvili par pretpadomju uzskatiem tika izslēgts no Tbilisi Valsts universitātes. Tas viss jūtami kaitēja Gruzijas kultūrai.

Arī Otrais pasaules karš nāca ar Gruzijas vēsturē nepieredzētiem demogrāfiskiem zaudējumiem. Lai gan pašas Gruzijas PSR teritorijā nenorisinājās karadarbība (ja neskaita dažas nelielas kaujas Kaukāza kalnu pārejās), karš aiznesa vairāk nekā 300 tūkstošus (no 3,54 miljoniem = 8,5%) gruzīņu dzīvību.⁶ No tiem gandrīz visi bija vīrieši vecumā no 18-40 gadiem. Tā kļuva par lielākiem demogrāfiskiem zaudējumiem gruzīņu tautas vēsturē, kas arī ir uzskatāmi par vienu no padomju okupācijas sekām. Ja Gruzija nebūtu bijusi Padomju Savienības sastāvā, nez vai tai būtu nācies 2. Pasaules karā zaudēt tik lielu savu iedzīvotāju skaitu. Gruzijā joprojām ir jūtamas šī kara izraisītās demogrāfiskās sekas.

Bez politiskiem un demogrāfiskiem zaudējumiem padomju okupācija nesa Gruzijai arī jūtamus **ekonomiskos zaudējumus**. Lai gan Gruzijas Demokrātiskās Republikas ekonomiskā politika pirmajos gados bija diezgan haotiska, tomēr 1921. gadā ekonomiskā situācija neatkarīgajā Gruzijā bija labāka nekā 1918. gadā. Valdībai bija izdevies atrast ārvalstu investorus (no Vācijas un Itālijas), kuri bija ieinteresēti investēt Tkvarčeli ogļraktuvēs un Čiaturas mangāna atradnēs. Viena no pirmajām lietām, ko okupācijas vara izdarīja, bija tālākas ārvalstu uzņēmumu klātbūtnes saglabāšana, jo tādejādi šie investori padomju varai deva konvertējamu valūtu un maizi.⁷ Pēc okupācijas *lielākā daļa ieņēmumu no šīm atradnēm aizplūda uz Maskavu*, bet Tbilisi nesaņēma vairs gandrīz neko.

⁶ Gruzijas Padomju enciklopēdijā ir minēts, ka nogalināti tika 300000 (*Gruzijas Padomju enciklopēdija*, 3. sēj., Tbilisi, 1981.g., 538. lpp. – gruzīņu val.), taču jaunākie gruzīņu speciālistu veiktie aprēķini liecina, ka nogalināto skaits svārstījās ap 350000 un mobilizēto skaits ap 7000000 (sk. *Gruzija 2. Pasaules karā*. <http://www.georgianbiography.com/history9.html>, skatīts 2011. g. 16. jūlijā). Krievijas speciālistu jaunākajās publikācijas savukārt tiek minēts gluži neticams skaitlis – 79,5 tūkstoši (sk. Krivošejevs G. F. Krievijas un PSRS bruņoto spēku zaudējumi 20. gadsimta karos. Statistisks pētījums. Maskava, „Olma-Press”, 2001.g., 121. tabula – krievu val.), taču, šķiet, ka galvenais iemesls, kādēļ tiek operēti tieši ar šādu skaitu, ir panākt, ka izplatās uzskats, ka bojā gājušo gruzīņu bija mazāk par 1%, precīzāk sakot 0,91%, no visiem Padomju Savienības pusē kritušajiem, lai nedaudz mazinātu gruzīņu lomu 2. Pasaules karā.

⁷ Toidez L. Pilns spektrs – intervencija, okupācija, piespiedu sovjetizācija, faktiskā aneksija, 147.-149. lpp.

Viens no būtiskākajiem ekonomiskajiem zaudējumiem Gruzijai tika nodarīts t.s. *kolektivizācijas* laikā. Līdzīgi kā citos Padomju Savienības reģionos arī Gruzijā zemnieki no kolektivizācijas cieta lielus zaudējumus. Viens no tiešiem zaudējumiem bija privātīpašniekiem atņemtie liellopi. Taču bija arī citi, iespējams, pat lielāki netiešie zaudējumi, kas izrietēja no kolektivizācijas. Gruzijas augstieņu iedzīvotāji, kuru labklājība lielākoties bija atkarīga no lopu ganāmpulkiem, bija spiesti atstāt savus ciematus un pārcēlties uz dzīvi pilsētās. Tas ir viens no iemesliem, kādēļ vairāki Gruzijas kalnu apvidi mūsdienās ir gandrīz pamesti.

Starp šķietami pozitīviem ekonomiskiem rezultātiem Gruzijā jāmin *industrializācija*, jo tika uzbūvētas vairākas rūpnīcas un fabrikas. Taču to celtniecības mērķis bija cits – padarīt Gruziju vairāk atkarīgu no Krievijas. Gruzijas rūpnīcas saņēma izejmateriālus no citām PSRS vietām, bet lielākā daļa saražotās produkcijas tika nosūtīta citām Padomju Savienības republikām. Līdz ar to Gruzijas rūpniecība bija pamatā atkarīga no PSRS resursiem un tirgus. Pēc Padomju Savienības sairšanas tika zaudēti abi un Gruzijas rūpnieciskais sektors stipri saruka. Tas ir viens no negatīvākajiem efektiem, ko padomju okupācija radīja Gruzijas ekonomikā.

Arī t.s. *plānveida ekonomikas ieviešana* Gruzijā izsauca negatīvas ekonomiskās sekas. Plānos tika prasīts ražot arvien vairāk un vairāk, tāpēc drīz vien plānos nebija iespējams izpildīt. Tā gandrīz visā Padomju Savienībā izplatījās plānu izpilde „uz papīra”. Dažu ciparu (reizēm pat vairāku nulļu) pielikšana faktiskajiem skaitļiem, sagrozot rādītājus, kļuva plaši izplatīta parādība. Gruzija noteikti bija viena no šī procesa līderēm. Ar katru gadu auga arī brāķa preču ražošanas apjomi. Bet tam nebija nekādas nozīmes, jo Padomju Savienībā bija jūtams krass, gandrīz visu veidu preču deficīts un tādēļ realizēt varēja arī brāķa produkciju. Apskatīsim divus piemērus.

Pirmais piemērs ir *tējas ražošana*. Padomju gados Gruzija kļuva par vienu no lielākajiem tējas piegādātājiem padomju bloka zemēm. Sākotnēji tēja bija labas kvalitātes un tikai nedaudz atpalika no Indijas vai Ceilonas tējas. Taču tādas kvalitātes tējas nepietika padomju valdības pieprasīto apjomu saražošanai. Šī problēma daļēji „tika atrisināta”, ieviešot tējas novākšanas kombainus. Līdz ar to tējas ražā parādījās agrāk nevāktas, neatbilstošas tējas krūma daļas, kvalitāte katastrofāli kritās un gruzīnu tēja pat padomju bloka valstīs kļuva nekonkurētspējīga.

Otrs piemērs ir Gruzijā *Kutaisi autorūpnīcā* ražotās kravas automašīnas. Tehniski nenodrošinātu ražošanas apjomu kāpināšanas dēļ gandrīz neviena no saražotajām automašīnām nevarēja bez problēmām nobraukt vairāk par 500 km. Padomju gados šī autorūpnīca ieguva bēdīgu slavu, un ātri vien izplatījās joki par to, ka „Kolhīda” (konkrētā modeļa nosaukums) ir „labā darba kārtībā” tad, ja ar to ir iespējams izbraukt pa rūpnīcas vārtiem, un vienīgi tikai tās automašīnas, ar kurām nebija iespējams izbraukt, ir uzskatāmas par brāķi.

Padomju okupācija nodarīja ārkārtīgu **kaitējumu arī gruzīnu mentalitātei**. Zemāko punktu tā sasniedza Hruščova atkušņa laikā. Neskatoties uz to, ka Staļins, būdams etniskais gruzīns, diez vai centās spert kādus soļus Gruzijas labā, gruzīni tomēr viņu uzskatīja par savējo pārstāvi Kremlī. Tādēļ daudzi gruzīni uztvēra Padomju Savienības destalinizāciju kā procesu, kas vērsti pret visiem gruzīniem. 1956. gada 9. martā Staļina nāves gadadienas notikumus var uzskatīt par sākumu pārmaiņām gruzīnu apziņā. Šīs gadadienas atcerei veltītais mītiņš ātri pārauga demonstrācijā, kas pieprasīja Gruzijas neatkarību no Padomju Savienības. Šajā dienā arī sākās plašākas pārmaiņas Gruzijas sabiedrības domāšanā, jo padomju valdība pret demonstrantiem bija vērsusi karavīru šautenes un likusi atklāt uguni (precīzs bojāgājušo skaits nav noskaidrots līdz pat šodienai, taču pēc dažādām aplēsēm tas svārstās no 100 līdz pat 2500 cilvēkiem).⁸ Dažas no pārmaiņām bija neatgriezeniskas, jo arvien vairāk un vairāk gruzīnu sāka tikties pēc neatkarības. Taču lielākā daļa pārmaiņu bija ar negatīvām sekām. Minēsim kaut vai dažas no tām, sākot ar *attieksmi pret karadienestu*.

Līdz 1956. gadam Padomju armijā bija vairākas nacionālās divīzijas, starp kurām bija arī gruzīnu divīzijas. Lielākā daļa gruzīnu pildīja karadienestu nacionālajās divīzijās, kuras parasti bija dislocētas Gruzijas PSR. Kad padomju valdība Tbilisi protestu apspiešanai nolēma izmantot šo spēku, gruzīnu divīziju kareivji atteicās pildīt dotās pavēles un viena no tām pat mēģināja palīdzēt demonstrantiem (tiek uzskatīts, ka Gruzijas kompartijas vadītājam Vasīlijam Mžavanadzem bija zināma loma, lai to apturētu,

⁸ Oficiālajos dokumentos par 1956. gada 9.-10. marta notikumiem minēts, ka bojā gāja tikai 21 protestētājs (sk. Gruzijas PSR Ārlietu ministra vietnieka 1956. gada 23. aprīļa ziņojumu – krievu val. Digitālā ziņojuma versija ir atrodamā adresē http://www.idfi.ge/userfiles/files/dagupulebi_da_da-chrilebii.pdf, skatīta 2011.g. 16. jūlijā). Taču aculiecinieki apgalvo, ka minētie skaitļi ir neprecīzi un stipri pazemināti. Tas varētu būt tuvāk patiesībai, jo arī ziņojumā ir minēts, ka „uzskaitīti ir tie upuri, kas tika nogādāti slimnīcās”, bet lielākā daļa slakstiņa laikā nogalināto protestētāju nemaz slimnīcā nenonāca.

jo tas būtu novedis pie vēl lielākas asinsizliešanas).⁹ Padomju vadītāji redzēja nacionālo divīziju neuzticamību un tāpēc drīz tās izformēja. Pēc nacionālo divīziju izformēšanas un centieniem izmantot Padomju armiju pret tautu gruzīnos radās atsvešināšanās no militārā dienesta. Tā kopš 1950-to gadu beigām, pat neskatoties uz izslavināto gruzīnu cīņassparu, karadienests gruzīniem kļuva par vienu no nevēlamākajām lietām un viņi par katru cenu centās no tā izvairīties. Daļa bija gatavi iegūt pat t.s. „balto biļetei” (atbrīvojumu no karadienesta), kas tika izdota garīgi slimajiem. Daži vecāki centās uzpirkt padomju armijas komandierus, tā mēģinot savām atvasēm pagādāt „siltāku vietu” armijā, kur nebija jāpilda aktīvais dienests. Visi, kam vien bija iespēja piekukuļot komisārus, centās izvairīties no dienesta vietās, kas atradās tālu no Gruzijas, un daudziem tas arī izdevās (tika pamatoti uzskatīts, ka dienēšana Gruzijā, Armēnijā un Azerbaidžānā ir daudz vieglāka nekā citās Padomju Savienības vietās). Universitātes, kurās tika izveidotas kara katedras (absolventiem pēc augstskolas pabeigšanas bija jānodien tajā pašā valstī tikai divi, trīs mēneši, nevis divi/trīs gadi obligātajā dienestā, kā tas bija 1960. gados un 1970. gados), gruzīniem kļuva par īstu patvērumu. Tas, savukārt, lika izglītības sistēmā uzplaukt korupcijai. Rezultātā militārā karjera kā tāda Gruzijā kļuva nepopulāra un starp Padomju armijas zemākās vai augstākās pakāpes virsniekiem bija ļoti maz gruzīnu. Tas bija kā cēlonis Gruzijai daudzām problēmām pēc Padomju Savienības sabrukuma. Tikai pašos pēdējos gados attieksme pret karadienestu ir mainījusies un tagad arvien vairāk jauniešu izvēlas militāro karjeru.

Atsvešināšanās procesu no Padomju Savienības veicināja ne tikai karadienests. 1956. gada notikumi mainīja gruzīnu *kopējo attieksmi pret valsti vispār*. Valsts īpašums zaudēja cieņu un gruzīnu vidū zagšana no valsts vairs netika uzskatīta par sliktu darbību (par daudzu cilvēku moto kļuva atruna: „Ko tu gribi no manis? Es jau nezogu tavu īpašumu, es tikai paņemu no valsts”). Patiesībā tā nebija tikai Gruzijas īpatnība. Sākot ar 1960. gadiem padomju vara, kas joprojām nespēja sniegt cilvēkiem nepieciešamo, sāka pievērt acis uz to, ka tie iznes no rūpnīcām, būvlaukumiem vai lauku lielsaimniecībām ražoto produkciju. Taču Gruzija arī šajā ziņā pamanījās „izcelties”.

⁹ Apstiprināt šos faktus nav iespējams, jo oficiālu dokumentu attiecībā uz šiem notikumiem nav. Taču arī padomju vara pārstāja uzticēties gruzīnu nacionālajām divīzijām (sk. Sakva R. Ieskats padomju politikā. 2. izdevums, kas satur pilnībā pārrakstītu padomju politikas atskatu. Londona, Routledge, 1998.g., 243. lpp.).

Tā plānoto triju gadu¹⁰ vietā Inguri HES celtniecība ievilkās uz 12 gadiem, kuru laikā, izmantojot hidroelektrostacijai paredzētos materiālus, Rietumgruzijas daļā tika uzceltas neskaitāmas privātmājas. Protams, kavēšanās nepalika nepamanīta Maskavā, taču, „apbruņojušies” ar vislabākā gruzīnu konjaka kastēm, šīs problēmas Gruzijas amatpersonas vienmēr spēja atri- sināt. Šādu attieksmi bija ļoti grūti mainīt 1990. gados un tā radīja daudzas problēmas Gruzijas valstī. Pat šodien liela daļa gruzīnu uzskata, ka valstij nepieder nekas, tādēļ var mierīgi izsaimniekot valstij piederošos īpašumus.

Runāt par padomju okupācijas nodarīto kaitējumu gruzīnu mentalitātei un nepieņemt *korupciju* nav iespējams. Gruzija ar tās korupcijas līmeni jau 1960. gadu sākumā ieguva sliktu slavu. Jāatzīst, ka to visādi veicināja arī Kremļa vadoņi, tādēļ ka, jo korumpētākas bija Gruzijas amatpersonas, jo vieglāk bija tās kontrolēt. Protams, arī citās valstīs pastāv korupcija, taču, kā zināms, valstij vislielāko kaitējumu rada korupcija vidējā un zemāko līme- ņu vadītāju vidū. Gruzijas PSR korupcija bija plaši izplatīta, sākot no valsts iestādēm līdz pat bērnodarziem. Viens no korumpētākajiem bija izglītības sektors. Ja vajadzēja izcilību apliecināšu zelta diplomu, bija jādod kukulis skolas direktoram (taču arī tas reizēm nelīdzēja, jo kāds cits bija gatavs mak- sāt vairāk vai bija labos draugos ar direktoru). Bez „blata” vai lielām naudas summām iestājek sāmenu komisijas uzpirkšanai daudziem bija grūti iestāties augstskolā. Tā tas turpinājās arī pēc PSRS sabrukuma un, tikai pateicoties radikāliem jaunās Gruzijas valdības pasākumiem, kurus pieņēma pēc „Rožu revolūcijas”, korupciju izdevās krasi samazināt. Šobrīd citu Eiropas valstu kontekstā¹¹ Gruzijas korupcijas līmenis ir salīdzinoši neliels.

Pēdējais jautājums, ko vēlos skart savā referātā, ir gruzīnu *jauniešu lielas daļas kriminalizēšanās*. Protests pret PSRS valsts iekārtu pakāpeniski izpau- dās arī t.s. „likumīgo zagļu” ietekmes pieaugumā. Kā zināms, komunistiskās

¹⁰ HES būvniecība tika uzsākta 1961. gadā, bet pirmā kārta tika nodota ekspluatācijā 1972. gadā. Visas HES kārtas ekspluatācijā tika nodotas 1978. gadā (sīkāka informācija atrodama publikācijā „Enguri HES”. Tbilisi, 2008. g. – gruzīnu valodā).

¹¹ „Transparency International” 2010. gada *Pasaules korupcijas barometrā* Gruzija ir nosaukta starp tām valstīm, kurās mazāk nekā 6% aptaujāto iedzīvotāju atzīst, ka ir devuši kukuļus (precīzāk, ap- sekojuma gaitā tika konstatēts – Gruzijā mazāk nekā 3% aptaujāto atzinuma, ka devuši kukuļus. Tas ir mazāk nekā ASV, Kanādā, Francijā vai Spānijā. Sk. 2010. gada *Pasaules korupcijas barometrs*, 12 lpp., 46. lpp. Izgūts no <http://www.transparency.org/content/download/57399/918005> 2011. gada 16. jūlijā), un līdz ar to valsts iestādēs tagad varbūtēji ir mazāks korupcijas risks nekā Vācijā, Liel- britānijā vai ASV (2010. gada *Pasaules korupcijas barometrs*, 12. lpp.).

elites liela daļa bija cieši saaugusi ar organizēto noziedzību un tādējādi kontrolēja cietumu iekšējo dzīvi. Ziņas par „likumīgo zagļu” pieaugošo ietekmi sāka strauji izplatīties 1950. gadu beigās. Tādēļ pieauga to jauniešu skaits, kuri sapņoja par „likumīgā zagļa” dzīvi un „karjeru” kriminālajās aprindās. Tādā veidā gruzīni kļuva par ietekmīgu spēku PSRS noziedzīgā pasaulē. Saskaņā ar kādu apsekojumu tūlīt pēc PSRS sabrukšanas apmēram $\frac{3}{4}$ „likumīgo zagļu” tieši vai netieši bija saistīti ar Gruziju un Kaukāzu.¹² Vēlāk lielā daļā Gruzijas dzīves sfēru, tāpat kā daudzviet citur Padomju Savienībā „likumīgo zagļu” ietekme pieauga. Piemēram, ja kādam nozaga automašīnu, efektīvāk bija lūgt palīdzību „likumīgajiem zagļiem”, nevis milicijai. „Likumīgie zagļi” par nelielu samaksu to atgriezta īpašniekam pāris dienu laikā, bet milicija zagtās mašīnas gandrīz nekad neatrada. Pēc Padomju Savienības sabrukuma „likumīgie zagļi” savā kontrolē pārņēma gandrīz visas Gruzijas dzīves sfēras (patiesībā tie kļuva par visai iespaidīgiem varas noteicējiem gandrīz visās postpadomju valstīs, it īpaši Krievijā). Pēc tam, kad prezidenta Mihaila Saakašvili vadītā Gruzijas valdība uzsāka reālu cīņu ar tiem, kontrole atkal nonāca valsts rokās un kriminālās autoritātes bija spiestas domāt par Gruzijas pamešanu. Tas ļāva būtiski samazināt noziedzības līmeni un, piemēram, šobrīd Gruzijā vairs nav bīstami atstāt auto uz ielas.

Sava īsā ieskata noslēgumā vēlos uzsvērt, ka Gruzijas valdības pēdējā laikā panāktie sasniegumi skaidri iezīmē potenciālo attīstības gaitu, kādu Gruzija būtu piedzīvojusi, ja Padomju Savienība nebūtu to okupējusi. Žēl, ka Gruzija nevar savas iespējas izmantot pilnībā, jo tās okupācijas sekas nebeidzās ar PSRS sabrukumu. Turklāt, Krievija joprojām ir okupējusi divus Gruzijai piederīgus apgabalus, tā liedzot šai Kaukāza valstij iespēju iet tās izvēlēto attīstības ceļu.

¹² Sergeja Djuševa pētījumi liecina, ka agrāk vairāk kā 400 no 600 „likumīgajiem zagļiem” bija „Kaukāzu izcelsmes – gruzīni (no Tbilisi, Rietumgruzijas – Kutaisi un mazākām pilsētām, piemēram, Zugdidi, Hobi, Calendžihas), armēņi vai kurdi” (sk. Djuševs S. Likumīgie zagļi un varas iestādes. Maskava, Eksmo, 2008.g. – krieviski. Atsevišķi izvilkumi ir pieejami arī elektroniskā versijā http://www.e-reading.org.ua/bookreader.php/97018/Dyshev_-_Vory_v_zakone_i_avtoritety.html skatīts 2011.g. 16. jūlijā).

Dr. Hans-Georg Wieck (Vācija)

1954.-1993. VFR vēstnieks Irānā, PSRS, Indijā, NATO;
Vadījis EDSO padomnieku un novērotāju grupu Baltkrievijā;
1985.-1990. VFR Federālās ārējās izlūkošanas aģentūras
Bundesnachrichtendienst (BND) vadītājs

DAŽI VISPĀRĒJI APSVĒRUMI PAR PADOMJU EKONOMISKĀS SISTĒMAS NODARĪTAJIEM ZAUDĒJUMIEM BALTIJĀ¹

1. Pirms 1940. gada padomju okupācijas Baltijas valstu ekonomikas bija veiksmīgi funkcionējoša Eiropas un pasaules ekonomiskās sistēmas daļa. Tā balstījās uz privātīpašumu, personisko atbildību par uzņēmumiem un lauku saimniecībām. Valsts salīdzinoši maz regulēja ekonomiskās sistēmas darbību un nodrošināja juridiskus ietvarus brīvai ekonomikai, ieskaitot neatkarīgu tiesas varu šajā jomā.

2. Padomju sistēma iznīcināja trīs Baltijas valstu brīvo uzņēmējdarbību, to ekonomiku starptautisko integrāciju, kā arī izskauda sociālos slāņus, kuri, izmantojot savas profesionālās zināšanas un iemaņas, vadīja pilsētās un lauku teritorijās strādājošo, uz tirgu orientēto uzņēmumu darbību. Padomju ideoloģija iznīcināja gan privātīpašuma jēdzienu, gan arī privātīpašniekus pašus. Uzņēmējdarbības veicēja atbildību par saimnieciskajiem, finanšu īpašumiem un vērtībām aizstāja partijas un valsts veidotā centralizētās plānošanas sistēma, kas kalpoja valsts un partijas varas struktūru interesēm, it kā apmierinot iedzīvotāju un plānveida ekonomikas prasības. 1920.-jos gados Padomju Savienība pārņēma to plānveida ekonomikas sistēmu, kuru uz laiku bija izveidojusi Vācija 1. Pasaules kara gados, lai sasniegtu izvīrītās militārās ambīcijas un apmierinātu iedzīvotāju vajadzības. Tā PSRS tika uzceltas šauras specializācijas rūpnīcas, kas, ievērojot padomju tālu no augstas klases esošos tehniskos standartus, lielos apjomos ražoja ierobežota sortimenta produkciju. Plānveida tautsaimniecība izslēdza tādus ekonomikas pamatprincipus, kā uz tirgu orientēta produkcijas kvalitāte, ražošanas inovācijas

¹ Dr.H.G.Vīka (Hans-Georg Wieck) referātu konferencē pēc viņa pilnvarojuma nolasīja LOIB valdes priekšsēdētāja vietnieks, Baltijas-Ziemeļu pētījumu centra prezidents Bonifācijs Daukšts.

un izmaksu efektivitāte. Sabiedrības struktūru pārveidoja tā, ka sabiedrību veidoja tikai valsts algoti darbinieki un partijas birokrāti.

3. Padomju plānošanas sistēmas mērķis bija stimulēt valsts industriālo bāzi un vairot militāro potenciālu starptautiskās strādnieku kustības vārdā. Šī sistēma ieguva ārvalstu valūtu, pārdodot dabas resursus, naftu, gāzi, ogles, dimantus un dārgmetālus.

4. Padomju Savienībā nepastāvēja privāto uzņēmējdarbību regulējoša juridiskā bāze, kurā ietilptu neatkarīga tiesu vara un nodokļu sistēma, kas ļautu rūpniecības radīto vērtību godīgu sadali starp ekonomiskajām struktūrām, kā arī sniegtu līdzekļus infrastruktūras uzlabojumiem un citu sabiedrisko projektu realizēšanai. Tādēļ Baltijā tiesu vara zaudēja savu neatkarību.

5. Iedzīvotāju prātos iedzītais plānveida komunistiskās saimniekošanas gars un ideoloģija bija galvenais šķērslis postpadomju Baltijas reģiona valstīm veidot atvērtu ekonomiku, kas balstītos uz tirgus principiem un ietvertu efektīvi funkcionējošu nodokļu sistēmu. Padomju laikos daudzās Padomju Savienības vietās attīstījās ēnu ekonomika – neorganizēts un nodokļus nemaksājošs tirgus. Baltijas valstu ekonomisko un sociālo struktūru integrēšana mūsdienu Eiropas un pasaules ekonomiskajā sistēmā, kur valda inovācijas, kvalitatīvi produkti un tirgus principi, **ir ārkārtīgi dārgs process. Ir grūti aprēķināt konkrētus skaitļus par izmaksām**, ko prasa nepieciešamā valstu tautsaimniecības pārkārtošana, sabiedrības slāņu jaunas attieksmes veidošana un jaunu prasmju apguve.

6. Komunistiskās dogmas un sabiedrībā izplatītie aizspriedumi pret „buržujiem – kapitālistiem” aizmigloja cilvēku priekšstatu par tirgus ekonomiku. Šie cilvēki neievēroja vai ignorēja to, ka bez īstas konkurences, inovācijām un komersantu iniciatīvas, kas notiek atbilstošas juridiskas bāzes ietvaros, valsts ekonomika nav dzīvotspējīga. Postpadomju ekonomikas pārmantoja no PSRS korupciju un mafiozas struktūras, kuras pamatā tiecās manipulēt sociālos slāņus un šķiras.

7. Atšķirībā no Padomju Savienības (t.sk. Baltijas) komunistiskajā Polijā jau kopš 1955.gada mazie uzņēmumi, mazās firmas un darbnīcas tika aizsargātas ar Konstitūciju. Pēc valsts vadītās plānveida ekonomikas sabrukuma 1990.gadā šis potenciāls būtiski palielināja Polijas tautsaimnieciskās iespējas.

Juris Prikulis

Dr.phil. Baltijas-Ziemeļu valstu pētījumu centra
direktors, LOIB Konsultatīvās padomes loceklis

LATVIJAS RŪPNIECĪBA 1940.-1960. pēckara gados: EKSTENSĪVA PAPLAŠINĀŠANA PSRS REĢIONĀLO DISPROPORCIJU PIEAUGUMA APSTĀKĻOS¹

Papildus milzīgiem humanitārajiem zaudējumiem PSRS īstenotā okupācija Baltijas valstīm (Latvijai, Igaunijai un Lietuvai) nesa lielus zaudējumus arī rūpniecības jomā. Padomju propaganda veltīja milzīgas pūles, lai tieši rūpniecības jomā pierādītu padomju sistēmas “neapšaubāmās priekšrocības” un “milzīgo ieguldījumu” rūpniecības attīstīšanā un darbaļaužu dzīves līmeņa celšanā, it īpaši – jaunajās padomju republikās Baltijā [11, 21]. Taču objektīvie fakti rāda, ka pēc vardarbīgās iekļaušanas Padomju Savienības sastāvā, Baltijas „republiku” tautsaimniecības attīstība noritēja stipri lēnāk, nekā vidēji PSRS [7, 8].

Un tomēr līdz pat PSRS sabrukumam t.s. “vecās” republikas industrializācijas ziņā turpināja tālu atpalikt no Latvijas un Igaunijas (jāatzīmē, ka Lietuva industrializācijas ziņā 1940. gadā stipri atpalika no Latvijas un Igaunijas). Salīdzinājumā ar Rietumvalstīm Baltijas republikas, tāpat kā kopumā PSRS un tās satelītvalstis, neraugoties uz atsevišķiem lieliem zinātnes un tehnikas sasniegumiem (lielākoties militārajā un kosmosa apgūšanas sfērā), faktiski stīga aizvien dziļāk relatīvas, bet pieaugošas tehnoloģiskās stagnācijas un krasi pieaugošo PSRS reģionālo disproporciju mūklājā. Taču šie fakti no Padomju Savienības un arī Latvijas Republikas iedzīvotājiem tika slēpti. Funkcionēšana PSRS anomālās ekonomiskās sistēmas sastāvā, lielāki daļai Latvijas rūpniecības uzņēmumu izraisīja lielus zaudējumus tieši

¹ Šajā publikācijā autors turpina savus kā arī citu autoru pētījumus, kas veikti gan Latvijā, gan ārzemēs: Sk. Daukšts B., Prikulis J. Baltijas tautsaimniecības vēstures pētījumi PSRS radīto zaudējumu izvērtēšanā. Historical investigations regarding USSR-caused economic losses suffered by the Baltic States. // Latvijas Vēsture, (Rīga:Latvijas Universitāte), 2011, Nr. 4 (84), 26.- 45. lpp.

tehnoloģiskajā ziņā, kuru sekas ir jūtamas ne tikai šodien, bet, visticamāk, atsauksies arī tālākā nākotnē. Visu šo negatīvi vērtējamo Latvijas rūpniecības zaudējumu faktori sāka veidoties un izpaudās 40.-60. gados. Šis laika periods raksturīgs ar Latvijas rūpniecisko jaudu izmantošanu galvenokārt PSRS impērijas stiprināšanai.

Akcentējamas ir Latvijas un Igaunijas rūpniecības īpatnības pirmajos pēckara gados salīdzinājumā ar Lietuvu un citām PSRS sastāvā iekļautajām republikām. Šo atšķirību izraisītie zaudējumi Latvijai un Igaunijai lielā mērā radās uz ģeogrāfiski vistuvāko Krievijas federācijas t.s. Nemelnzemes² apgabalu pirmo pēckara gadu ekonomiskās un demogrāfiskās katastrofas fona, kas izraisīja lielu ekonomisko bēgļu skaitu uz Rīgu, Tallinu u.c. lielākajām pilsētām Baltijā. Daudzi bēgļi no Krievijas tuvīnās Nemelnzemes u.c. kolhoziem (daļēji no citurienes) atrada patvērumu Latvijā un Igaunijā, radot šeit (arī salīdzinājumā ar Lietuvu, Baltkrieviju un Ukrainu) PSRS Eiropas daļai pilnīgi neraksturīgu un ļoti strauju iedzīvotāju skaita pieaugumu. Latvijas rūpniecībā līdz ar kara beigām ārkārtīgi strauji iestājās ne tikai darbaspēka pietiekamība, bet, salīdzinot ar Krieviju, pat darbaspēka pārpilnība. To noteica demobilizējušos Sarkanās Armijas karavīru nevēlēšanās atgriezties uz dzimtajām vietām – uz staļinisma, hitlerisma un karadarbības izpostītajiem nabadzīgajiem kolhoziem un mazpilsētām. Bēgšana no kolhoziem tika stingri ierobežota. Lai aizbēgtu no Nemelnzemes apgabala kolhoziem, tika lietotas dažādas viltības vai vairāku aizmigrēšanas iespēju izmantošanas kombinācijas, kas prasīja pacietību un pat gadiem ilgu laiku. Viens no legāliem bēgšanas veidiem bija karavīru demobilizēšanās no Padomju Armijas pēc obligātā karadienesta. Lielākā daļa no pēckara imigrantiem uz Latviju bija kolhozu izcelsmes ekonomiskie bēgļi no Krievijas Federācijas tuvākajiem apgabaliem un arī citām tuvākajām PSRS republikām [18,30]. Viņu skaits bija tik liels, ka radīja Latvijā un Igaunijā nepieredzētu darbaspēka pārpilnību šo republiku galvaspilsētās – Rīgā un Tallinā. Šīs imigrācijas rezultātā jau 1950. gada sākumā iedzīvotāju skaits Rīgā bija divkārtšojies salīdzinājumā ar 1945. gada jūlijā bijušo skaitu. Šī darbaroku pārpilnība Rīgā noveda pie Padomju Savienībā nepieredzētas rūpniecības plānu pārsniegšanas, turklāt daudz agrāk par ieplānotajiem termiņiem. Tā Latvijā saskaņā ar PSRS

² Tautsaimnieciskā iedalījuma tips attiecībā uz augsnes kvalitāti pretstatā īpaši auglīgajai t.s. melnzemes teritorijai Dienvidkrievijā un Ukrainā

rūpniecības pēckara piegādu plānu (1946-1950) rūpniecības 1940. gada kopprodukta apjomam bija jāpieaug līdz 180%, bet tika sasniegti 303% [17]. Tieši uz austrumiem no Latvijas – Krievijas rietumu apgabalos, rūpniecības plāni netika sasniegti un saražotās produkcijas apjomi bija zemāki pat par 1940.gada rādītājiem. Latvija un Igaunija uz ilgiem gadiem kļuva par rūpniecības piegādu plānu pārpildīšanas vietu lielā mērā darbaspēka pārpilnības dēļ atšķirībā no Rietumkrievijas t.s. Nemelnzemes apgabaliem, kur plāni nekad netika izpildīti ne rūpniecībā, ne lauksaimniecībā [28, 29]. Šādu haotisku notikumu gaitu jau pašos pirmajos pēckara gados spēcīgi veicināja arī PSRS centrālo nozaru ministriju un tām tieši pakļauto resoru nevēlēšanās un arī nespēja iestāties par reģionālā ziņā harmonisku PSRS sastāvā ietilpstošo teritoriju attīstību [28].

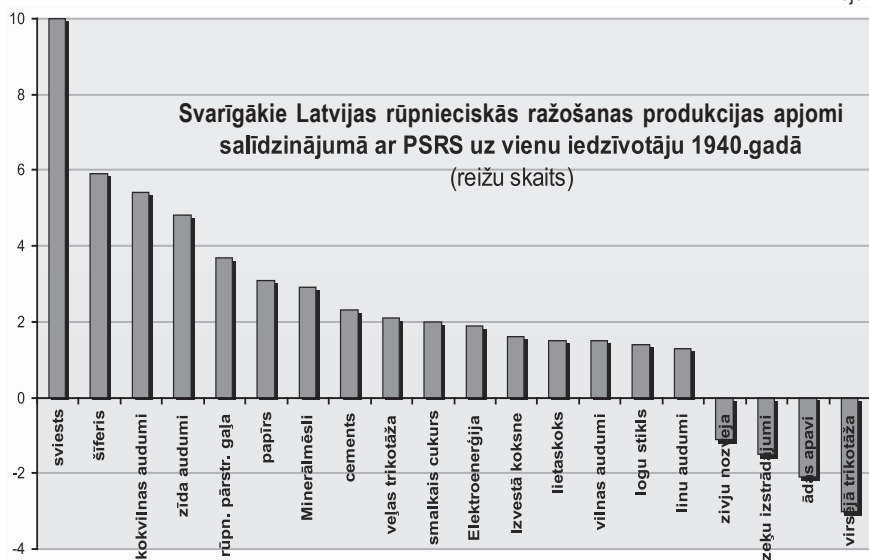
1951. gadā PSRS tika veikts lielākoties slepens, detalizēts apsekojums par pēckara piegādes rūpniecības attīstīšanas plāna izpildes rezultātiem. Tika konstatētas milzīgas negatīvi vērtējamas novirzes no plāna, it īpaši reģionālā aspektā. Taču Baltijas republikas tomēr nebija PSRS slepeni veiktās analīzes rūpju galvenais objekts. Daudz vairāk PSRS vadībai bija raizes par Krievijas Nemelnzemes apgabalu vājajiem rādītājiem. Tā, kā Latvijai ģeogrāfiski tuvākie Krievijas Nemelnzemes apgabali pēckara rūpniecības atjaunošanas plānus neizpildīja un tajos, kā jau minēts, rūpniecības produkcijas apjoms 1950. gadā turpināja atpalikt jau no tā visai zemajiem pirmskara rādītājiem, šādus defektus sākot ar 1957. gadu (N. Hruščova iniciēto “atkušņa laiku”) centās novērst ar centrālo ministriju patvaļu ierobežojošu reģionālu tautas saimniecības padomju izveidošanu, taču PSRS ministrijas tās slepeni sabotēja un 1965. gadā tās tika likvidētas pavisam.

Joprojām problēma pētniekiem ir PSRS statistikas materiālu trūkums par Staļina laikmeta gadiem. Atšķirībā no neatkarīgās Latvijas statistikas, PSRS statistika, īpaši kopš 1937.-1938.g. “lielā terora” laika, bija padarīta ļoti nepilnīga un daudzus datus bija aizliegts publicēt. Turklāt vispārējai lietošanai domātie publicētie padomju sasniegumu skaitliskie rādītāji bieži vien bija mākslīgi „uzpūsti” ar visāda veida pierakstījumiem un izskaistinājumiem, tādējādi vairāk atspoguļojot padomju funkcionāru vadošā slāņa un propagandistu vēlmes, nekā faktiski sasniegto. Lai arī datu slēpšana par Latvijas pirmsokupācijas rūpniecību notika visā PSRS pastāvēšanas laikā līdz pat PSRS sabrukumam, tā apogeju sasniedza pirmajā pēckara periodā.

Šis apstāklis rada būtisku jautājumu, kas tad īsti PSRS režīmam bija slēpjams? Daļēji to var izskaidrot ar to, ka viena no padomju režīmam netīkamākajām un noklusējamākajām lietām bija ļoti sekmīgā rūpniecības attīstība neatkarīgajā Latvijā (un Igaunijā) pirms Otrā pasaules kara. Ieskatoties vēsturē, ir redzams, ka pēc pirmā pasaules kara (1914.-1918.) un tam sekojušajām brīvības cīņām, kad 1920. gadā iestājās miers, Latvija faktiski bija visvairāk izlaupītā, izdemolētā un karadarbības saplosītā Eiropas zeme – bija sagrauta ceturtdaļa no visām ēkām, izpostīti dzelzceļi, rūpnīcas un tirdzniecības flote. Ja 1914. gadā Latvijā bija 2,5 milj. iedzīvotāju, tad brīvvalsts sākuma posmā to skaits nepārsniedza pusotru miljonu – bija zaudēts gandrīz miljons cilvēku. Neviena cita Eiropas valsts nebija cietusi tik lielus zaudējumus. Neatkarīgajai Latvijai faktiski bija jāsāk gandrīz no nulles gan rūpniecībā, gan visā tautsaimniecībā kopumā [4].

Latvijas tautsaimniecības atdzimšana kopš 1920. gada notika strauji. Rūpnīcas, kuras to spēja, atsāka un strauji paplašināja preču izlaidi, tam nepieciešamās iekārtas importējot no Rietumiem vai izgatavojot un uzlabojot uz vietas Latvijā, un notika tiem laikiem vērienīga reindustrializācija. Sevišķi izceļams ir apstāklis, ka 20. gadsimta 20.-30. gados Latvijas rūpniecība, reālo apstākļu spiesta, attīstījās pat daudz straujāk nekā lauksaimniecība. Trīsdesmitajos gados Latvijā uzplauka radioierīču, telefonu, fotopiederumu, autobusu, velosipēdu un citu transporta līdzekļu izlaide, cementa, elektroenerģijas un daudzu rūpniecības preču ražošana. Valsts elektrotehniskā fabrika (VEF) uzsāka pasaulslavenā minifotoaparāta «Minox» ražošanu. Rūpniecības produkcijas kopapjoms 30. gadu beigās jau aptuveni piecas reizes pārsniedza 20. gadu sākuma rādītājus [18, 30]. Tie bija sasniegumi, kas uz pasaules samērā lēno attīstības tempu fona (lielā mērā “lielās depresijas” ietekmē) vērtējami visai augstu. Kā uzsvēra viens no sava laika prominentiem ekonomistiem Alfrēds Ceihners: ”Vispārējā agrāro valstu industrializācijas darbā visā pasaulē Latvija pēc sava straujā progresā šai ziņā ieņem vienu no pirmajām vietām” [3]. Līdz ar to pirms PSRS okupācijas Latvija bija attīstīta Eiropas valsts, kuras labklājības līmenis, kā arī rūpnieciskās un lauksaimnieciskās ražošanas rādītāji krietni pārsniedza kaimiņos esošās Padomju valsts skaudro realitāti.

1.zīmējums

Avots: Latvijas un PSRS ekonomiskās attiecības un to rezultāti 1920.-1990.gadam. LSI (M.Šmulders), Rīga, 1991.

Salīdzinoši, pētot situāciju pēc Otrā pasaules kara, redzams, ka Latvijas iedzīvotāju skaits kara laikā bija samazinājies apmēram par ceturto daļu. 1939. gadā valstī bija apmēram 1 miljons 885 tūkstoši iedzīvotāju, bet uzreiz pēc kara (1945. gada septembrī) vairs tikai 1 miljons 484 tūkstoši. Šeit gan jāatzīmē, ka šajā skaitā neietilpst bēgļi, karagūstekņi un filtrācijas nometnē ievietotie, no kuriem daļa vēlāk atgriezās Latvijā [11].

Latvijas pirmskara pilsoņu kopumam 1946.-1950. gadi (oficiālajā PSRS leksikonā – “pirmā pēckara piecgade”) vairākos aspektos PSRS kontekstā bija grandiozu ekonomisku zaudējumu periods. Tā laika rūpīgi no sabiedrības acīm slēptā slepenā padomju statistika liecina, ka Latvija pēckara piegādes laikā faktiski tika noplicināta, daudzās jomās tuvinot to neapskaužamajai “veco” PSRS republiku situācijai un attālinot no daudziem pirmskara gadu pozitīviem ekonomisku sasniegumu rādītājiem.

Tas notika apstākļos, kad plūšīgās pēckara uzvarētāju lielkrieviskais t.s. nacionālboļševisma triumfatoriskais variants, izsaucot daudzu demokrātiskāk noskaņoto PSRS iedzīvotāju protestus, kurus pakļāva ar dažāda veida

represijām. Tas ir izskaidrojams ar to, ka marksisma-ļeņinisma postulāti 1930. gadu otrajā pusē un 1940. gadu pirmajā pusē Padomju Savienībā politiskajā praksē pēc būtības tika pārinterpretēti nacionālboļševisma – sava veida hitleriskā nacionālsociālisma līdzinieka – vispārinājumos. Pirmajos pēckara gados pārinterpretācija praksē turpinājās ar lielu sparū. Kā rakstā pasauleslavenais krievu zinātnieks – futurologs Igors Bestuževs-Lada: “Praksē vēl vairāk turpināja skanēt līdzīgi kā hitleriskajā Vācijā: Krievija, Krievija – pāri visam. Vienīgi Krievija nes progresu un cīnās par taisnīgumu. Tā nevienu nesagrābj [neokupē]: tai brīvprātīgi pievienojas. Viss ir pavisam citādi – tai visos laikos jāaizstāvas pret nekaunīgiem iebrucējiem [okupantiem]» [20].

Jau kopš 30. gadiem PSRS vadītāji intensīvi solīja panākt un apsteigt ASV un citas Rietumvalstis rūpniecības un citās materiālo labumu ražošanas jomās, bet 1961. gadā, sakarā ar deklarēto izvērstas komunisma celtniecības uzsākšanu šis sauklis uz dažiem gadiem kļuva pat par pašu galveno padomju propagandas tēmu. Taču tie kārtējo reizi izrādījās tikai vārdi, kuriem nebija reāla seguma. Kopš Otrā pasaules kara beigām, atrodoties PSRS sastāvā, Latvijā rūpniecība tehnoloģiskajā ziņā kopumā attīstījās daudz lēnāk nekā Rietumvalstīs, it īpaši t.s. “Brežņeva laikos”. Latvijas un jo sevišķi Igaunijas sabiedrības acīs tas uzskatāmi izpaudās Baltijas republiku salīdzinājumā ar Somiju, kas bija viena no pirmskara Baltijas valstīm. Atpaliecību izsauca vairāki iemesli. Par vienu no vissvarīgākajiem Latvijai negatīvajiem aspektiem kopš 1945. gada kļuva mazie investīciju apjomi un pārlicēģa balstīšanās uz tiem ieguldījumiem, kādi bija veikti Latvijas rūpniecībā pirmspadomju gados. Investīcijas Latvijas rūpniecībā, rēķinot uz vienu iedzīvotāju, pēc Otrā pasaules kara ilgus gadus bija daudz mazākas, salīdzinājumā ar investīcijām Krievijas PFSR un vairākās citās “vecajās” PSRS republikās. No Latvijas – “jaunās” republikas – resursiem pārdales ceļā tika ņemts „vecu” republiku labā.

Padomju propaganda šajos gados apgalvoja, ka Latvija rūpniecības jomā saņemot lielu palīdzību, taču apgalvotājiem nebija nekādu ticamu datu, kas par to liecinātu. Tikai vēlāk Hruščova atkušņa laikā publicētā un atklātībai nodotā apkopojošā statistika parādīja, ka investīcijas Latvijas rūpniecībā bijušas procentuāli vismazākās salīdzinājumā ar citu republiku vidējiem

rādītājiem [24, 26]. Investīcijas PSRS 1946.-1950. piecgades plāna izpildes laikā Latvijas rūpniecībā, rēķinot uz vienu iedzīvotāju, bija vairāk nekā divas reizes mazākas par vidējām PSRS un Krievijā. Mazie investīciju apjomi Latvijā pēc Otrā pasaules kara veicināja atpalikšanu no Somijas un citām demokrātiskām Eiropas valstīm, kuras, salīdzinājumā ar trūkumā un Staļina režīma asiņaino represiju apstākļos dzīvojušo Padomju Savienību, strauji progresēja un uzplauka.

Tieši mazo investīciju un, protams, arī vispārējās PSRS tautsaimniecības militarizācijas dēļ Latvijas rūpniecība, kura bija tās daļa, padomju okupācijas laikā nekļuva par konkurētspējīgu vienību starptautiskā mērogā. Tas radīja papildus grūtības Latvijai, kad tā atguva valstisko neatkarību.

Donora funkcijas veikšanas lielle apjomi, ar kuriem korelēja un sasaucās arī nelielle kapitālieguldījumi Latvijas ekonomikā, gadu gaitā aizvien vairāk samazināja tās sociāli ekonomiskā līmeņa rādītājus salīdzinājumā ar „vecajām” padomju republikām, palielināja un acīmredzami demonstrēja pieaugošo atpalcību no brīvās Eiropas. Šis kontrasts noteikti un neatgriezeniski veicināja Latvijas pilsoņu vēlēšanos ātrāk atjaunot valstisko neatkarību.

1.tabula

PSRS pēckara piecgades plāna 1946-1950 izpildes pakāpe rūpniecībā pa republikām saskaņā ar padomju statistikas aplēsēm (%)

Latvija	168
Vidēji PSRS	117
Igaunija	114
Krievija	112
– Pleskavas apgabals*	88
– Novgorodas apgabals*	74
– Smoļenskas apgabals*	57
Lietuva	106
Baltkrievija	99
Ukraina	≥ 99 (?)
* produkcijas kopapjoms salīdzinājumā ar 1940. g.	

Latvijā rūpniecības produkcijas izlaides lielais palielinājums, kā jau norādīts, tika sasniegts lielākoties ar strādājošo skaita pieaugumu. Krievijas Nemelnzemes teritorijām, kas sākas tieši no Latvijas austrumu robežas un stiepjas gandrīz līdz Urālu kalniem, visos pēckara gados bija raksturīga mazražīga lauksaimniecība un vāji attīstīta rūpniecība, kā arī liels un pieaugošs darbaspēka trūkums.

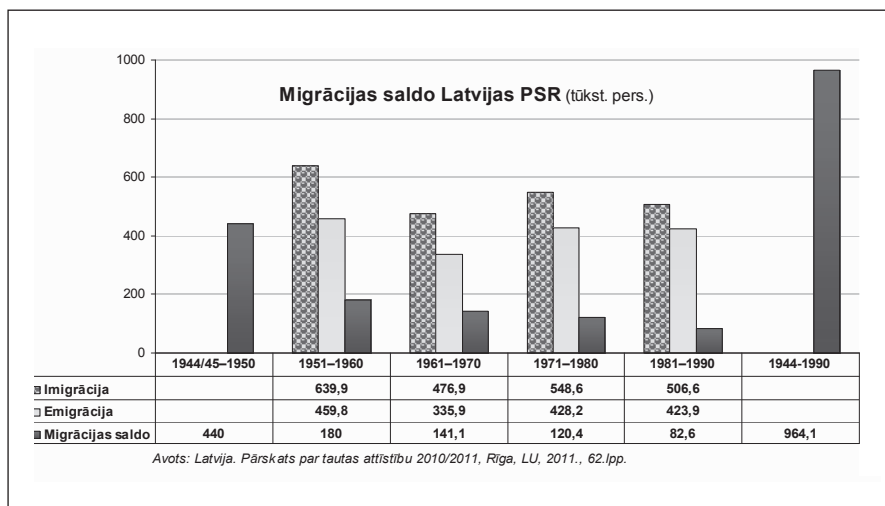
2.zīmējums

Šo un citu ekonomiski vājo teritoriju iedzīvotāju, kuru lielākā daļa faktiski bija kolhozu izcelsmes ekonomiskie bēgļi [22], migrēšana uz Latvijas un Igaunijas pilsētām salīdzinājumā ar pamatiedzīvotāju skaitu

tajā laikā bijusi daudz lielāka, nekā visa turku un citu viesstrādnieku pēckara migrācija uz Vāciju vai uz jebkuru citu Rietumeiropas valsti. Tā rezultātā pēckara pirmajos gados vidējā dzīvojamā platība uz 1 iedzīvotāju Latvijas pilsētās saruka vairāk nekā divas reizes – no ~25 m² 1945. gadā uz 12 m² 1950. gadā [6]. Tas tik ļoti kontrastēja ar staļiniskās propagandas saukļiem par lielo pēckara atjaunošanas darbu vērienu, ka, protams, to atklāti atzīt nevarēja. Saskaņā ar 1958. gadā, t.s. Hruščova atkušņa laikā, tikai dienesta lietošanai publicētajiem konkrētajiem rādītājiem Rīgas iedzīvotāju skaits 1940. gada sākumā bijis 355,2 tūkstoši, bet 1950. gada 1. janvārī – jau 489,1 tūkstoši [25]. Viss apdzīvojamais fonds Rīgā 1940. gadā bija 4,400 miljoni kvadrātmetru, 1946. gada sākumā – 3,912 miljoni kvadrātmetru, bet 1950. gada sākumā – 4,220 miljoni kvadrātmetru. Niecīgie dzīvokļu celtniecības apjomi pirmajos pēckara gados bija galvenais šķērslis tālākam Rīgas un citu pilsētu iedzīvotāju skaita būtiskam palielinājumam un ekonomisko bēgļu izvietojšanai tajās. Tas nozīmē, ka apdzīvojamā platība Rīgā pēckara gados tika atjaunota tikai daļēji – salīdzinājumā ar pirmskara laiku, 1950. gadā tā bija mazāka par 4,1%, toties iedzīvotāju skaits tajā pašā laikā palielinājies par 37,7%. Šie dati bija stingri slēpjami, kā norādīts šī statistiskā izdevuma titullapā: „не подлежит опубликованию в открытой печати” (aizliegts publicēt atklātā presē) [25].

3. zīmējums

2.tabula

Iedzīvotāju skaita samazināšanās pakāpe Lietuvā un PSRS „vecajās” republikās 1950. gadā salīdzinājumā ar 1940. gadu (tūkst. iedz., %)

(Padomju statistikas dati, kas publicēti 1988.g. Maskavā)

	1940.g.	1950.g.	Iedzīvot. skaits 1950.g./1940.g. %
Lietuva	2950	2573	87,0
PSRS	194077	178547	92,0
Krievijas federācija	110098	101438	86,6
– Pleskavas apg. 1939. g.*	1549	1043	67,3
– Novgorodas apg. 1939. g.*	1152	737	64,0
– Smoļenskas apg. 1939. g.*	1983	1220	61,5
– Ļeņingrada (Pēterburga)	3015	2899	96,2
– Ļeņingradas apg.	1294	1000	77,3
– Kaļiņinas (Tveras) apg. 1939. g.	2489	1891	76,0
Baltkrievija	9046	7709	85,2
Ukraina	41340	36588	88,5

3.tabula

Iedzīvotāju skaita pieauguma pakāpe Latvijā un Igaunijā 1950.gadā salīdzinājumā ar 1940.gadu (tūkst. iedz. %)

(Padomju statistikas dati, kas publicēti 1988.g. Maskavā) [32]

Republika	1940.g.	1950.g.	Iedzīvot. skaits 1950.g./1940.g., %
Latvija	1886	1944	103 %
Igaunija	1054	1097	104 %

4.tabula

Iedzīvotāju skaits Baltijas republiku galvaspilsētās, 1939.-1951.

(Padomju statistikas dati, kas publicēti 1962. un 1988.g. Maskavā)

	1939.g.	1951.g.	Iedzīvot. skaits 1951.g./1939.g.%
Rīga*	355,2	518	145,8
Tallina	160,5	201	125,2
Viļņa	215,2	157	73,0

* dati par 1940.gadu

1940.gadā nacionālais ienākums Latvijā, rēķinot uz 1 iedzīvotāju bija aptuveni par 65% augstāks nekā vidēji toreizējā pirmskara Padomju Savienībā [8]. 1956.gadā tas bija vairs tikai par 21% augstāks (skat. J.Zubkova «Известия», 09.10.2012.).

Investīcijas Latvijā padomju varas gados, rēķinot uz vienu Latvijas iedzīvotāju, bija mazākas nekā vidēji PSRS. Sevišķi mazas investīcijas Latvijas rūpniecībā bija pirmajos pēckara gados (vismaz 2,2 reizes mazākas nekā vidēji uz vienu iedzīvotāju PSRS). PSRS ceturtajā piecgadu plānā, kas aptvēra laiku no 1946. līdz 1950. gadam, kapitālieguldījumu īpatsvars Latvijas rūpniecībā bija tikai 0,49 procenti no visiem kapitālieguldījumiem PSRS rūpniecībā, kaut arī 1950. gada sākumā Latvijā dzīvoja 1,09 procenti PSRS iedzīvotāju [17, 27]. Vēl mazāki (2,4 reizes) kapitālieguldījumi, rēķinot uz vienu iedzīvotāju, šai laikā Latvijas rūpniecībā bija, salīdzinot ar Krieviju. Nākamajās divās piecgadēs situācija būtiski nemainījās, un arī pēc tām investīciju līmenis Latvijas rūpniecībā bija nepietiekams, lai tuvotos labākajiem starptautiskajiem standartiem.

Iedzīvotāju kopskaita ziņā 1965. gadā Latvija ieņēma tikai 14. vietu starp visām PSRS republikām, bet Igaunija – pēdējo, 15. vietu Savukārt, augstāk minētās nedabīgās attīstības rezultātā Igaunija un Latvija bija saraksta divās pašās augstākajās vietās pēc rūpniecībā nodarbināto skaita uz 1000 iedzīvotājiem.

5.tabula

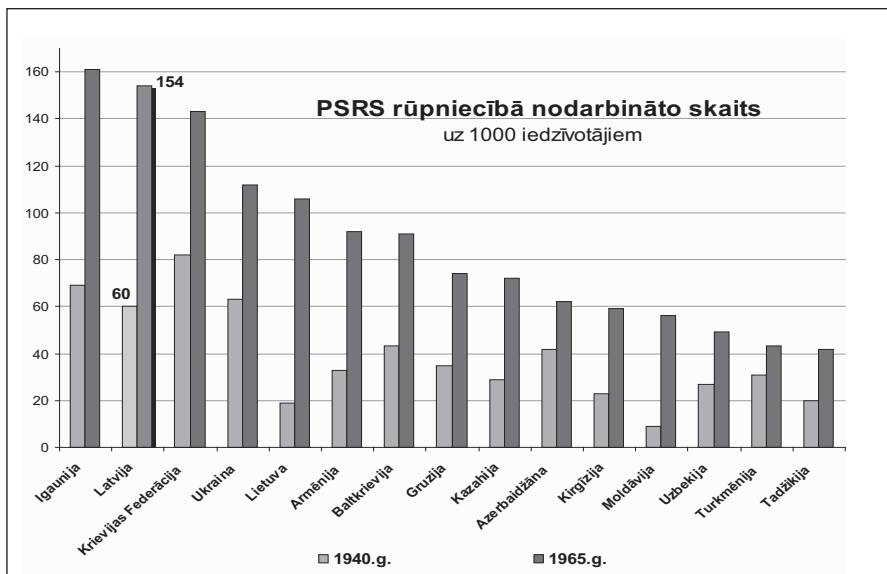
**Vidējais rūpniecībā nodarbināto strādnieku un kalpotāju skaits
PSRS republikās 1965. gadā, salīdzinājumā ar 1940. gadu**

	1940.g.	1965.gadā		
	Rūpniecībā nodarbin. skaits uz 1000 iedz.	Iedzīvotāju skaits, tūkst.	Rūpniecībā nodarbin. skaits, tūkst.	Rūpniecībā nodarbin. skaits uz 1000 iedz.
Igaunija	69	1 285	207	161
Latvija	60	2 254	347	154
Krievijas Federācija	82	126 309	18 082	143
Ukraina	63	45 133	5 047	112
Lietuva	19	2 953	313	106
Armēnija	33	2 170	199	92

5.tabulas turpinājums

	1940.g.	1965.gadā		
	Rūpniecībā nodarbin. skaits uz 1000 iedz.	Iedzīvotāju skaits, tūkst.	Rūpniecībā nodarbin. skaits, tūkst.	Rūpniecībā nodarbin. skaits uz 1000 iedz.
Baltkrievija	43	8 558	781	91
Gruzija	35	4 450	330	74
Kazahija	29	11 771	849	72
Azerbaidžāna	42	4 509	281	62
Kirgīzija	23	2 532	150	59
Moldāvija	9	3 304	185	56
Uzbekija	27	10 068	492	49
Turkmēnija	31	1 863	80	43
Tadžikija	20	2 469	104	42

4.zīmējums

Līdz ar to apgalvojums, ka „Piebaltija Padomju Savienībā bija dotāciju [dotējams] reģions” [21], ir acīmredzamā pretrunā ar reālo statistiku. Bet šis apgalvojums, protams, ir ērts staļinisma vecajiem, melīgajiem mītiem

par Latvijas, Lietuvas, Igaunijas tautu nemitīgu aplaimošanu totalitārā režīma ietvaros un arī tālākajā padomju okupācijas gaitā. A.Kosigina reformu mēģinājumi sešdesmito gadu otrajā pusē beidzās ar gandrīz neko. Prof. Modra Šmuldera 1990. gadā apkopotie statistiskie dati liecina, ka Latvija kopš pirmajiem tās atrašanās gadiem PSRS sastāvā ir bijusi republika – donore: no tās ņēma materiālus un naudas resursus izmantošanai citās PSRS teritorijās [18, 31]. Arī Igaunija un Lietuva cieta līdzīgus zaudējumus – citās proporcijās.

Atbalstošus un papildinošus zinātniskus atzinumus, kas sakrita ar Latvijas Atmodas laikā izdarītajiem vispārējiem secinājumiem, 1996. gadā pasauleskaļi puda arī plaši pazīstamā Krievijas zinātniece un sabiedriskā darbiniece, Krievijas Valsts Domju deputāte, profesore Oksana Dmitrijeva. Savā fundamentālajā, Ņujorkā un Londonā angļu valodā publicētajā grāmatā „*Regional Development: the USSR and after*” Krievijas profesore, balstīdāmās uz niansētu statistikas materiālu izpēti, pierādīja, ka gan Latvija, gan arī Igaunija un Lietuva PSRS sastāvā ir bijušas republikas – donores. Oksana Dmitrijeva uzsvēra arī to, ka Maskavas pilsēta saņēma milzu dotācijas uz Krievijas Federācijas un citu PSRS reģionu rēķina [5].

Kopš 70. gadiem pasaulē aizvien intensīvāk izvērtās pāreja uz t.s. postindustriālo sabiedrību (*post-industrial society*). Tā kā Padomju Savienība šī procesa sākumu bija nokavējusi, tai arī vairs nepietika nedz materiālo, nedz cilvēku resursu, lai to nodrošinātu. Līdz ar to pasaules tirgū Padomju Savienība aizvien vairāk kļuva par izejvielu piegādātāju valsti.

Vairāk nekā 70% rūpnieciskās ražošanas Latvijā bija saistīta ar PSRS militāri rūpniecisko kompleksu, tādēļ šai daļai pēc valsts neatkarības atgūšanas vairs nebija pieprasījuma [19]. Savukārt, uzņēmumu vai to daļu pārkārtošana uz nemilitāras produkcijas izlaidi un pakalpojumiem (konversija) bija iespējama tikai ar nepieejami grandioziem kapitālieguldījumiem.

Atsauces un skaidrojumi

1. Balabkins N. Tautsaimnieka atziņu ceļš. Esejas un vērtējumi. Stokholma; Rīga: MEMENTO; Treji deviņi, 2002, 140.-153. lpp.
2. Burtnieks A., Vitkovskis R. Kas kam ir parādā? Latvijas Jaunatne, 1990, 26. maijs.

3. Ceihners A. Kārļa Ulmaņa saimnieciskā politika. Rīga: 1939, 355. lpp.
4. Daukšts B., Prikulis J. Kvēli murgi kādā konferencē Maskavā. Pieejams: www.ir.lv.
5. Dmitrieva O. Regional Development: the USSR and after. 1996, London: St.Martin's Press, 256 p.
6. Dzīvokļu saimniecība. Latvijas enciklopēdija, 2.sēj. Rīga: SIA Valērija Belokoņa izdevniecība, 2003, 361. lpp.
7. Guļāns P. Vai Latvija ir parādniece? Cīņa, 1990, 26. maijs.
8. Guļāns P. Vai Latvija ir parādniece? Cīņa, 1990, 26. maijs. Pieejams: www.loib.lv
9. Ijabs I. The Issue of Compensations in Latvian–Russian Relations. In: Nils Muižnieks (ed.). The Geopolitics of History In Latvian–Russian Relations. Riga: Academic Press of the University of Latvia, 2011, pp. 175–190.
10. Lācis V. Latviešu zemes un tautas vēsture. II daļa. Rīga: Saules koks; Vieda, 2001, 263., 321. lpp.
11. Latvija padomju režīma varā: 1945-1986. Dokumentu krājums. (atb. red. Šneidere I.). R.: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2001, 13. lpp.
12. Latvijas PSR statistikas tabulas: 1940. g. Rīga, 1940.
13. Misiunas R., Taagepera R. The Baltic States: Years of Dependence, 1940-1990. Expanded and updated edition. London: Hurst & Company, 1993, 400 pp.
14. Plakans A. A Concise History of the Baltic States. New York: Cambridge University Press, 2011, 494.lpp.
15. Prikulis J. “PSRS parādu grāmatas” tapšana Latvijā (1987-2011). Pieejams: www.demoshistoria.lv
16. Riekstiņš J. Migrantu kolonizācija Latvijā. 1944.gads – 50. gadu vidus. Grāmatā „Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā. 1940-1956. 3.sējums. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2007, 676.-742.lpp.
17. Starptautiska zinātniska konference „Postkomunistiskā transformācija un demokratizācijas process Latvijā. 1987-2003. gads.” Rīga : LU u.c., 2004, 55. lpp.
18. Šmulders Modris. Who owes whom? Mutual Economic Accounts Between Latvia and the USSR, 1940–1990. Riga : 5th THS, 1990, 37 pp.; Шмудерс, М. В.Кто кому должен? Взаимные экономические расчеты между Латвией и СССР (1940–1990 годы). Рига : Народный фронт Латвии, 1990, 43 с.). Abu šo brošūru pilnīgi teksti ir piejami internetā – www.visulativijai.lv/viewpage.php?id=44.
19. Upmalis I., Tilgass Ē, Stankevičs E. Latvija padomju militāristu varā. Rīga: Latvijas Okupācijas izpētes biedrība, 2011, 302.lpp.

20. Бестужев-Лада И. Сwoжу счеты с жизнью. Записки футуролога о прошедшем и приходящем. Москва: Алгоритм, 2004, с. 671.
21. Доклад: Латвия в составе СССР паразитировала за счет России и Украины, Телеграф, 2010, 25. okt.
22. Зубкова Е. Прибалтика и Кремль. 1940-1953. М.: Институт Российской истории РАН, РОССПЭН, 2008.
23. Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. СССР. - М. Госстатиздат, 1962.
24. Капитальное строительство в СССР. Статистический сборник. Москва: Госстатиздат ЦСУ СССР, 1961, с. 111.
25. Латвийская ССР. Статистический сборник. Рига: ЦСУ СССР, Статистическое управление Латвийской ССР, 1958, с. 40., 225.
26. Народное хозяйство СССР. 1922-1972. Юбилейный статистический сборник. Москва: Статистика, 1972, с. 148.
27. Прикулис Ю. Зарубежные авторы о месте Прибалтийских республик в развитии промышленности СССР (региональный аспект). В: Зарубежная литература о Латвии. Вып.6. Рига, 1989, с. 260.
28. Прикулис Ю., Федотов, А. Союзный план и ведомственный интерес. Коммунист, №. 14 (сентябрь), 1989, с. 44-47.
29. Прикулис Ю.И., Федотов, А.Н. Место Прибалтийских республик в отклонениях от пятилетних планов развития промышленности СССР (к оценке советологических концепций). Известия Академии наук Латвийской ССР, №. 12, 1989, с. 42-53.
30. Шмудерс М. В. Кто кому должен? Взаимные экономические расчеты между Латвией и СССР (1940–1990 годы). Рига : Народный фронт Латвии, 1990, с. 3.
31. Шмудерс М. Экономические отношения Латвии и СССР и их результаты. 1920-1990. Р.: Латвийский институт статистики. 1992, 96 с.
32. Население СССР. 1987. Статистический сборник. М.: Государственный Комитет СССР по статистике, 1988.

Jānis Kalniņš

Vairāk nekā 50 gadus darbojies Latvijas statistikā:
rūpniecības statistika, tautas saimniecības
bilance un nacionālo kontu sistēma

Gunta Piņķe

Ekonomikas ministrijas Tautsaimniecības
struktūrpolitikas departamenta
direktora vietiece

OKUPĀCIJAS ZAUDĒJUMU NOTEIKŠANA: LATVIJAS ATTĪSTĪBAS TRAJEKTORIJAS HIPOTĒTISKAIS NOVĒRTĒJUMS, JA TĀ NEBŪTU OKUPĒTA

Okupācijas zaudējumu aprēķināšanai šīs publikācijas autori piedāvā kopējo zaudējumu netiešo noteikšanas metodiku, kura balstās uz pieņēmumiem par iespējamo Latvijas attīstības trajektoriju, ja tā nebūtu bijusi okupēta. Tiek pieņemts, ka Latvijas attīstība noritētu līdzīgi kā tuvākās rietumu kaimiņvalstīs, kuru saimnieciskā darbība balstījās uz brīvā tirgus principiem (Somija, Dānija, Zviedrija, Norvēģija).

Teorētiskais pamatojums valstu ekonomiskās attīstības salīdzinājumiem makroekonomikas līmenī ir dati par iekšzemes kopproduktu (IKP) uz vienu iedzīvotāju, kas aprēķināti pēc pirktspējas paritātes. Pirmskara periodā tos parasti sauca par tautas (nacionālā) ienākuma aprēķiniem. Atšķirībā no aprēķiniem vienotā valūtā pēc valūtu maiņas kursa, šajos aprēķinos ir novērstas cenu līmeņa atšķirības atsevišķās valstīs. Par vienoto valūtu parasti izmanto ASV dolāru (Pasaules Bankas aprēķini par visu pasauli) vai arī eiro (*Eurostat* aprēķini par Eiropas Savienību). Šīs datu sērijas var aprēķināt katra gada cenās vai arī kāda bāzes gada cenās. Pirmās var izmantot patēriņa līmeņa salīdzinājumiem starp valstīm, otrās – kā laika rindas.

Lai veiktu nepieciešamos aprēķinus, jānovērtē:

- 1) Latvijas ekonomiskās attīstības līmenis pirms okupācijas (līdz 1940. gadam) salīdzinājumā ar kaimiņvalstīm;

- 2) Latvijas iespējamā attīstības trajektorija okupācijas gados, pamatojoties uz kaimiņvalstu sasniegtās situācijas izvērtējumu;
- 3) Latvijas tautsaimniecības struktūra un attīstības perspektīvas, pārējot uz tirgus ekonomiku (1991.–1995.gads).

LATVIJAS EKONOMISKĀS ATTĪSTĪBAS LĪMENIS PIRMS OKUPĀCIJAS

Pirmie nopietnākie pētījumi par Latvijas tautas ienākumu saistīti ar Alfrēda Ceihnera (1899-1987) darbību¹.

A.Ceihners žurnālā finanšu un tautsaimniecības jautājumiem „Ekonomists”, ko divreiz mēnesī izdeva Finanšu ministrija, 1927.gada vairākos numuros (nr.8-11) publicēja rakstu „Tautas manta un tautas ienākums”, kur bez teorijas apskata un ārzemju pieredzes izklāsta aprēķina arī Latvijas tautas ienākumu 1925.gadam. Vēlāk „Ekonomists” publicēja A.Ceihnera aprēķinus par 1929/30. un 1932.gadu. Šos datus A.Ceihners sagatavo arī Latviešu konversācijas vārdnīcas 11.sējumam, gan ar zināmiem precizējumiem. Viņa aprēķini ir faktiskajās cenās un salīdzinājumiem ar citām valstīm tie novērtēti arī ASV dolāros, izmantojot valūtu kursus.

Ar 1933.gadu tautas ienākumu sāk aprēķināt Valsts statistiskā pārvalde. Šo aprēķinu rezultāti atrodami Kārļa Zīverta publikācijās Latviešu konversācijas vārdnīcas 21.sējumā².

Paši Valsts Statistiskās pārvaldes materiāli par šo jautājumu pagaidām nav atrasti. K.Zīverts Latvju enciklopēdijā publicē Latvijas tautas ienākumu ne tikai faktiskajās cenās latos, bet arī salīdzināmajās 1929.gada cenās. Te ir arī pārrēķins dolāros pēc pirktspējas paritātes (jeb kā nosaucis K.Zīverts – deflatētos dolāros) – gan ar, gan bez lauku saimniecību patēriņa.

1.tabula

Latvijas tautas ienākuma aprēķinu avoti un rezultāti 1925-1938

Gadi	Tautas ienākums faktiskajās cenās, milj.latu								
	Alfreda Ceihnera aprēķini			Kārļa Ziverta publikācijas		Latvian Economic Review, Nr.2(6), April 1937, p.29	Reichs komissar für des Ostland Ostland in Zanteen. Rīga, 1942, 21.lpp.	Latvju enciklopēdija. Otrais sējums, Stokholma, 1952-53, 1364.lpp.	Arnolds Aizsilnieks. Latvijas saimniecības vēsture 1914-1945. Daugava, 1968. 834.lpp.
	Ekonomists, Nr.11, 1927 [Tautas manta un tautas ienākums]	Ekonomists, Nr.17, 1931 [Tautas ienākums]	Ekonomists, Nr.15/16, 1933 [Tautas ienākums krīzes gados]	Latviešu konversācijas vārdnīca, 11.sējums, 1934-35, 20775.lpp. [Tautas manta]	Latviešu konversācijas vārdnīca, 21.sējums, 1940, 42303.lpp. [Tautas ienākums]				
1925	911								
1925/26					800				
1928					925				
1930					1150				
1929/30		1188	1151	1224				1151	
1932			744	817	750				
1933						895.7			
1934						961.0	896.8		896.8
1935						980.9	896.1	981	896.1
1936					965.3	965	965.3		965.3
1937					1163.5	1149	1149.2		1149.2
1938					1256.0	1200	1256.0	1256	1256.0

Kopumā par šo periodu publicēto aprēķinu rezultāti faktiskajās cenās, kā arī datu avoti parādīti 1.tabulā. Tomēr problēmu par tautas ienākuma aprēķinu pilnībā vēl nevar uzskatīt par atrisinātu, jo, kā redzams tabulā, dažādos avotos un dažādā laikā publicētie dati ir pretrunīgi.

Starptautu salīdzinājumi, kur iesaistīta arī Latvija un ņemta vērā atsevišķu valūtu pirktspējas paritāte, atrodami Kolina Klarka grāmatā “Ekonomiskā progresa nosacījumi” [Colin Clark. The Conditions of Economic Progress], kas 1940.gadā izdota Londonā. Jāņem tikai vērā, ka šeit nacionālais ienākums aprēķināts uz vienu nodarbināto, nevis uz vienu iedzīvotāju, jo Kolina Klarka pamatmērķis bija pētīt darba ražīguma jautājumus.

Uz vienu iedzīvotāju pārrēķinātie Kolina Klarka dati doti 2.tabulā un 1.attēlā.

2.tabula.

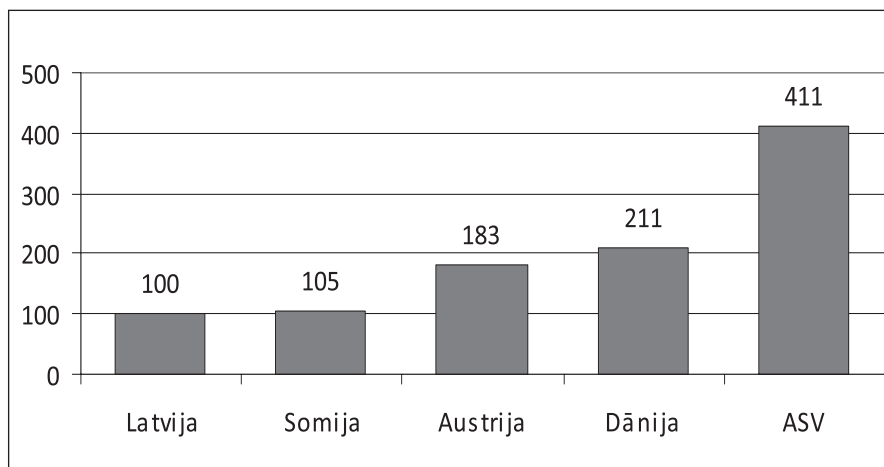
Tautas ienākuma aprēķins pēc Kolina Klarka vidēji par 1925-1934

	Latvija	Somija	Austrija	Dānija	ASV
Tautas ienākums, milj. ASV dolāru					
– pēc valūtas kursa	195	444	1040	1051	66203
– pēc pirktspējas paritātes	249	473	1613	1008	66203
Cenu līmenis pret ASV cenām (ASV=100)	78	94	64	104	100
Iedzīvotāju skaits 1930.gadā, tūkst.	1900	3457	6715	3648	123148
Tautas ienākums uz 1 iedzīvotāju, dolāros					
– pēc valūtas kursa	103	128	155	288	538
– pēc pirktspējas paritātes	131	137	240	276	538

Avots: Colin Clark. The Conditions of Economic Progress. London, 1940

1.attēls

Tautas ienākums uz 1 iedzīvotāju pēc pirktspējas paritātes 1925-1934 (Latvija = 100)

Avots: Colin Clark. The Conditions of Economic Progress. London, 1940

LATVIJAS IESPĒJAMĀ ATTĪSTĪBAS TRAJEKTORIJA OKUPĀCIJAS GADOS, PAMATOJOTIES UZ KAIMIŅVALSTU SASNIEGTĀS SITUĀCIJAS IZVĒRTĒJUMU

Latvijas iespējamā attīstības trajektorija okupācijas gadiem salīdzinājumā ar Somiju aprēķināta, izmantojot iekšzemes kopproduktu uz vienu iedzīvotāju abās valstīs katra gada starptautiskajos dolāros.

Nozīmīgākais informācijas avots šādiem aprēķiniem bija starptautisko organizāciju datu bāzes – Apvienoto Nāciju Organizācijas (ANO) datu bāze, Pasaules Bankas aplēses, ASV Pensilvānijas universitātes Starptautisko salīdzinājumu centra datu bāze. Šo datu izmantošanu apgrūtinātas, ka laika rindas dažādas starptautiskās organizācijas uzkrājušas par atšķirīgiem laika periodiem. Tā Pasaules Bankas datu bāzēs par IKP Latvijā dati pieejami kopš 1965.gada. Tās pamatā ir Pasaules Bankas darbinieku apkopotā informācija un aprēķini par bijušās PSRS republikām, kas publicēti Pasaules Bankas 1993.gadā izdotajā krājumā „Statistical Handbook 1993. States of the Former USSR”. Apvienoto Nāciju Organizācijas datu bāzēs šī informācija ir par periodu kopš 1990.gada.

Latvijas CSP publicē laika rindu kopš 1980.gada. Lai to varētu turpināt arī par agrākiem gadiem, bija jāizmanto informācija par nacionālo ienākumu pēc PSRS metodoloģijas. Visvienkāršākais paņēmieni ir izmantot IKP un nacionālā ienākuma proporcijas, kas ir samērā stabilas. Par 1950.gadu un agrākajiem gadiem Latvijai nav izrēķināts arī nacionālais ienākums. Ir tikai aptuveni aprēķins par 1950. un 1940.gadu salīdzināmās cenās tempu noteikšanai. Tāpēc pieņemts, ka 1951.-55.g. attīstība notika vienmērīgi. Vienlaicīgi integrētā datu laika rindā sabalansēti arī starptautisko organizāciju datu bāzu atšķirīgie lielumi.

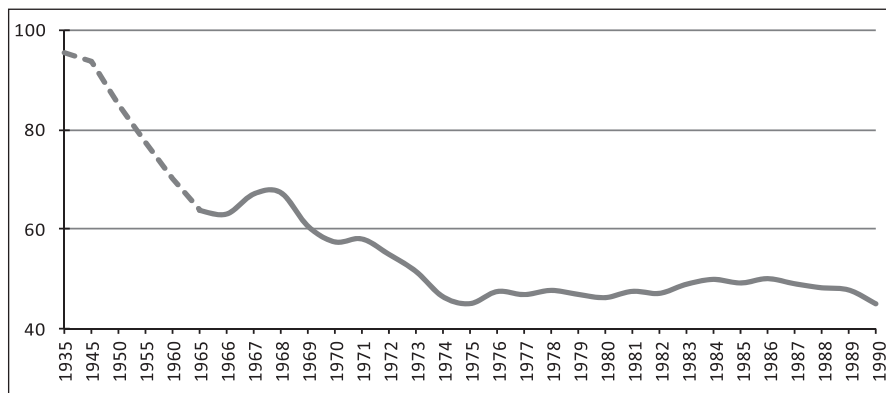
Atšķiras arī informācija, kas ir Pasaules Bankas datu bāzēs un Pensilvānijas universitātes *Penn World Table*. Tā kā pēdējās aptver ilgāku laika posmu, mūsu integrētos aprēķinos lietoti *Penn World Table* dati par Somijas, Austrijas, Dānijas un ASV iekšzemes kopproduktu pēc pirktspējas paritātes, bet par Latviju izmantoti Pasaules Bankas dati, jo par pētāmo periodu *Penn World Table* datu praktiski nav.

Šie datu avoti parādīja, ka 1965.gadā IKP uz vienu iedzīvotāju pēc pirktspējas paritātes Somijā bija 2221 dolārs, bet Latvijā – tikai 1418 dolāru,

tas ir, 64% no Somijas līmeņa. Līdz 1968.gadam šī attiecība paaugstinājās līdz 67%, bet tad sākās kritums un 1975.gadā Latvijas līmenis bija tikai 45% no Somijas. Pēc tam Latvijas līmenis atkal pieauga līdz 50% 1986.gadā, lai turpmāk samazinātos līdz 45% 1990.gadā.

2.attēls

Latvijas IKP uz vienu iedzīvotāju katra gada starptautiskajos dolāros 1935-1990 (Somija = 100)

Avots: J.Kalniņa apkopojums no augstākminētiem datu avotiem

Tas viss rāda, ka tieši atrašanās PSRS sastāvā bija noteicošais faktors zemajam Latvijas attīstības līmenim.

LATVIJAS TAUSAIMNIECĪBAS ATTĪSTĪBAS PERSPEKTĪVAS, PĀREJOT UZ TIRGUS EKONOMIKU

Negatīvu iespaidu uz Latvijas ekonomiku atstāja arī pārkārtošanās grūtības no plānveida komandekonomikas uz tirgus ekonomiku. Liela daļa no šiem zaudējumiem bija saistīta ar Latvijas okupācijas sekām – esošā tautsaimniecības struktūra, kas nebalstījās uz dabīgo un iegūto ekonomisko priekšrocību attīstību.

Ražošanas sašaurināšanās bija visās pārejas ekonomikās līdz ar reformu uzsākšanu. Tomēr Baltijas valstīs ekonomiskā lejupslīde bija divtik liela nekā citās ES kandidātvalstīs.

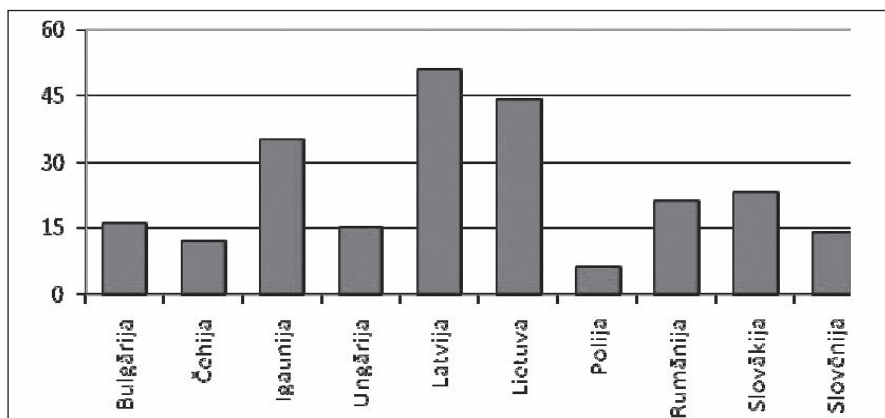
Katra pārejas perioda valsts, kaut arī tām bija pamatos vienāda ekonomiskā sistēma, tomēr pārejas procesu uzsāka dažādos ražošanas līmeņos

un, kas jo būtiskāk, pārējās ES jaunās dalībvalstīs tomēr bija neatkarīgas valstis ar labāk vai sliktāk izveidotām neatkarīgām pārvaldes un finanšu institūcijām.

Baltijas republikas bija dziļāk integrētas PSRS ekonomiskajā sistēmā, tāpēc PSRS sabrukums atstāja uz tām dramatiskāku ietekmi. Baltijas valstīm bija grūtāk zaudēto austrumu tirgu vietā atrast jaunus, darboties tirgus ekonomikas apstākļos. PSRS komandekonomikas apstākļos nebija nepieciešams darboties konkurences apstākļos, tāpēc neveidojās tā sauktās iegūtās ekonomiskās priekšrocības, kas ļauj vieglāk iekļauties starptautiskos tirgos, nebalstoties tikai uz dabas resursu priekšrocībām un lēto darbaspēku.

3.attēls

Pārejas perioda ekonomiskās lejupslīdes dziļums ES jaunajās dalībvalstīs
(IKP reālais samazinājums %)

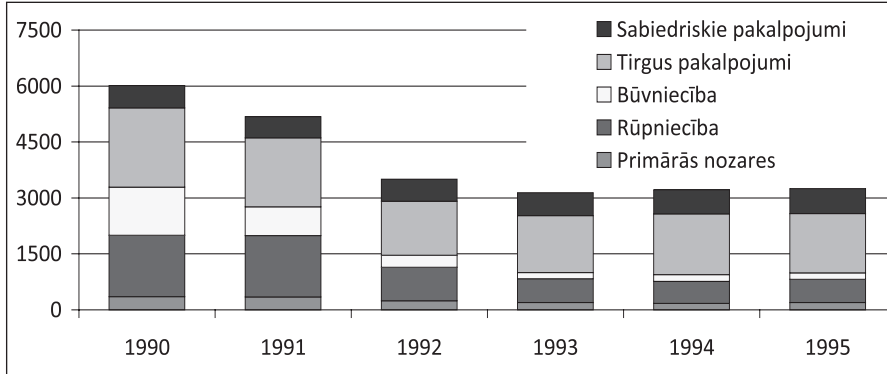

Avots: The World Bank, Transition: The First Ten Years, 2002, Washington, D.C.

Visa padomju ekonomika apzināti tika veidota uz atsevišķu republiku savstarpējo atkarību pastiprināšanu un nesamērīgi lielu monomolprodukcijas uzņēmumu veidošanu, kur materiāltehnisko apgādi un realizāciju stingri reglamentēja valsts plāns. Tāpēc, sākoties reformām, pirmām kārtām samazinājās ražošanas apjomi tā sauktajās tirgojamās nozarēs, galvenokārt rūpniecības nozarēs. Baltijas valstīm bija ļoti grūti atjaunot tautsaimniecību, jo tās bija atkarīgas no ārējiem ekonomiskiem sakariem, t.i. – eksporta un importa.

4.attēls

Izmaiņas IKP nozaru struktūrā
(milj. latu, 2000.gada salīdzināmās cenās)

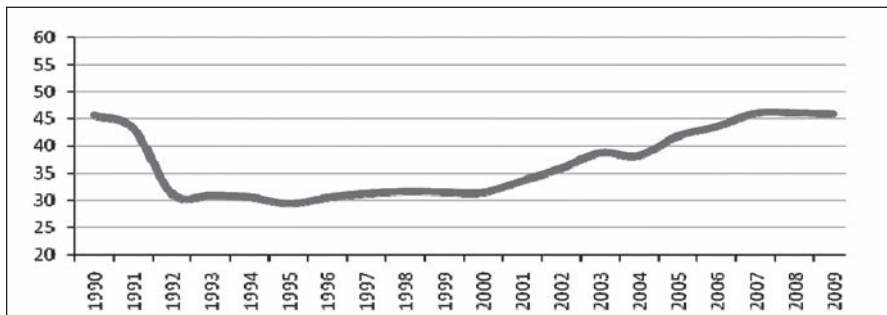

Avots: Latvijas CSP

Praktiski 50 okupācijas gados Latvijā izveidotā tautsaimniecības struktūra un sasniegtais ražošanas līmenis nebija konkurētspējīgs tirgus ekonomikas apstākļos, jo neveidojās dabīgi. Latvijas tautsaimniecība šajā laikā attīstījās, nevis balstoties uz ekonomisko lietderību, bet gan tika noteikta galvenokārt saskaņā ar PSRS centrālo ministriju īstenoto politiku, atbilstoši to ekonomiskajām interesēm un apjomīgā militāri rūpnieciskā kompleksa vajadzībām.

5.attēls

Latvijas IKP uz vienu iedzīvotāju katra gada starptautiskajos dolāros
(Somija = 100)

Avots: The World Bank <http://data.worldbank.org/indicator>

Tādējādi, šādi izvērtējot kopējos ekonomiskos zaudējumus kā okupācijas sekas, kas izriet no PSRS uzspiestās komandekonomikas, var apgalvot, ka katra Latvijas iedzīvotāja vidējie ienākumi 1990. gadā būtu 2 reizes lielāki un 2000. gadā 3 reizes lielāki salīdzinājumā ar faktiskajiem.

Literatūras avoti

1. Zviedrijā izdotajā „Latvju enciklopēdijā” rakstīts (372.lpp). Ceihners Alfreds, tautsaimnieks, dz. 20.08.1899., Rīgā. Mācījies Rīgas Politehniskajā institūtā, beidzis Latvijas Universitātes Tautsaimniecības nod. 1935.-39., „Brīvā Zeme” red. loc. Sarakstījis: Latvijas mežu tautsaimn. nozīme (1929), Lauksaimn. un zemnieki (1937), Kārļa Ulmaņa saimn. politika (1939), Was Europa drohte: Bolschewisierung Lettlands (1943), Latvijas boļševizācija (1944). Daži 100 rakstu periodikā. 1944.g. devās trimdā uz Vāciju. Te gan nav minēts, ka A.Ceihners strādājis arī Finanšu ministrijas Valsts saimniecības departamentā par referentu. Plašāks A.Ceihnera ekonomisko uzskatu novērtējums atrodams Oļģerta Krastiņa grāmatā „Latvijas saimniecības vēsturiskā pieredze 1918-1940” (Rīga, 2001, 198.-202.lpp.).
2. „Latvju enciklopēdija” (2821.lpp.): Zīvertis Kārlis, statistiķis, dz. 22.09.1907 Stendes pag., lauks. dēls. 1932. beidza LU, kopš 1937. asistents pie statistikas katedras, 1943. pr.doc., 1942.-1944. arī lektors saimn. ģeogrāfijā, 1952. Upsalas U fil.lic. statistikā. 1929.-36. VSP statistiķis lauks., un iekšējās tirdzn. statistikā, 15.06.1940. - 22.09.1942. Rīgas pils. Statistikas biroja dir. Zviedrijas trimdā kopš 1945. Kungl. Statistiska Centralbyran darbinieks.

Pēteris Zvidriņš

Dr. habil.ekon.(demogr.) LZA akadēmiķis,
LU Ekonomikas un vadības fakultātes
profesors demogrāfijā

LATVIJAS TIEŠIE DEMOGRĀFISKIE ZAUDĒJUMI PADOMJU AKCIJU REZULTĀTĀ

IEVADS

Šī referata mērķis ir raksturot tiešos demogrāfiskos zaudējumus Latvijai par visu PSRS okupācijas periodu.

Latvija ir viena no tām valstīm, kur iedzīvotāju uzskaitē jau pirmskara periodā tika pievērsta relatīvi liela uzmanība. 1935.gada tautas skaitīšanas dati vislabāk kalpo par bāzes informāciju PSRS sākotnējā perioda Latvijā iedzīvotāju skaita un sastāva noteikšanai un tā pārmaiņu pētījumiem. Tomēr dažos aspektos iegūtā informācija izmantojama uzmanīgi, ievērojot to, ka jau 1944.gadā tika mainīta Latvijas robeža. Pētījumu par PSRS okupācijas perioda sākumu, un it īpaši pēckara gados aprūtinā tas, ka pirmā padomju skaitīšana tika īstenota tikai 14 gadus pēc kara un 24 gadus pēc pēdējās 1935.gada tautas skaitīšanas. Turklāt, publikācijas par demogrāfiskajām pārmaiņām pēckara gados bija visai ierobežotas, bet datu izkropļojumi par atsevišķiem gadiem bija prāvi. Aplēses par Latvijas PSR iedzīvotāju skaitu, dabisko un migratīvo kustību 1940. un 1950. gados veikusi vairāki pētnieki gan Latvijā, gan ārzemēs. Tomēr padziļinātāk demogrāfisko zaudējumu noteikšanai varēja pievērsties tikai pēc neatkarības atjaunošanas, bet it īpaši no 2005.gada, kad bija izveidota Ministru kabineta Komisija PSRS totalitārā komunistiskā okupācijas režīma upuru skaita un masu kapu vietu noteikšanai, informācijas par represijām un masveida deportācijām apkopošanai un Latvijas valstij un tās iedzīvotājiem nodarīto zaudējumu aprēķināšanai.

METODISKIE PRINCIPI TIEŠO DEMOGRĀFISKO ZAUDĒJUMU NOTEIKŠANAI

Pētījumos par Latvijas PSR iedzīvotāju skaitu, dabisko un migratīvo kustību un pēckara demogrāfiskajiem zaudējumiem izvirzījās jautājums par striktākiem metodoloģiskajiem principiem un metodēm tiešo un arī netiešo demogrāfisko zaudējumu noteikšanai. Pašreiz aprēķinu veikšanā sperti tikai pirmie soļi. Perspektīvā demogrāfijas un citu nozaru speciālistiem ir jānosaka arī visticamākais iedzīvotāju kopskaits Latvijā Otrā pasaules kara laikā un pēckara gados, jo publicētie dati visbiežāk ir nepatiesi [18]

Enciklopēdiskajos izdevumos, piemēram, britu enciklopēdijā, krievu demogrāfiskajā enciklopēdijā (1994) u.c. ir šķirkļi par demogrāfiskajiem vai populācijas zaudējumiem, galvenokārt sakarā ar dabas katastrofu un militāriem konfliktiem. Visbiežāk tiek uzskatīts, ka tiešie zaudējumi ir saistīti ar cilvēku bojāeju kara vai represīvo darbību rezultātā, ieskaitot mirušos no ievainojumiem frontē, mierīgo iedzīvotāju upurus okupētajās teritorijās un izsūtījuma vietās, kā arī piespiedu migrantus un teritoriālos nogriezumus ar visiem iedzīvotājiem.

Pie netiešajiem zaudējumiem, kurus izsauc okupācija, jāpieskaita iedzīvotāju veselības pasliktināšanās, nenodibinātās laulības, dzimstības samazinājums, darbaspēju samazinājums, priekšlaicīgi mirušie, neiegūtā izglītība utt. Dzimstības samazinājumu un mirstības līmeņa paaugstinājumu pēckara gados salīdzinājumā ar pirmskara līmeni varētu uzskatīt arī par tiešu demogrāfisku zaudējumu. Būtiskāka nozīme ir tam, kā šie zaudējumi tiktu vērtēti. Pēc autora domām nepieciešami būtu arī morālo zaudējumu vērtējumi (mācību un darba ierobežojumi, vārda un pulcēšanās brīvības ierobežojumi, krievu valodas uzspiešana dokumentācijā un sadzīvē u.c.). Autors šos zaudējumus nosacīti attiecina pie netiešajiem demogrāfiskajiem zaudējumiem un šajā rakstā tos neaplūkos.

Demogrāfs J.Rudzāts 2006.gadā izdalīja vairākas iedzīvotāju grupas, kuras veido tiešos demogrāfiskos zaudējumus:

1. Masu deportācijas 1941.g., 1949.g., u.c. gados.
2. Latvijas nacionālie partizāni (galvenokārt 1944.g. – 1949.g.).
3. No Latvijas armijas represētie (Litenē nošautie un koncentrācijas nometnēs bojā gājušie).

4. Mobilizētie Padomju (Sarkanajā) armijā visā okupācijas laikā.
5. Piespiedu bēgļi uz Rietumiem 1944.-1945.gadā.
6. Zaudējumi sakarā ar Abrenes apriņķa austrumu daļas pievienošanu Krievijai 1944.gadā.
7. Citi demogrāfiskie zaudējumi (uzbrukumi robežpunktiem 1940. gadā, individuālās cilvēku tvarstīšanas un izsūtīšanas, karadarbība Afganistānā, Černobiļas atomstacijas avārijas likvidēšana u.c.).

Pēc autora domām šajā iedzīvotāju grupu sarakstā būtu jāizdala visi 1940.gada okupācijas radītie tiešie zaudējumi, padomju režīma pastāvēšanas izraisīto emigrāciju, no Latvijas PSR izbēgušos un ārzemēs palikušos u.tml.

Šeit nepieciešams atrunāt, ka daļa no deportētajiem cieta atkārtoti, daudzi agrāk represētie vēlāk tika atbrīvoti un, tāpat kā daudzi bēgļi, atgriezās dzimtenē. Tāpēc zaudējumu apmēru noteikšanā nepieciešams ne tikai nošķirt tiešos un netiešos zaudējumus, bet arī noteikt katra indivīda zaudējuma laiku. Tā, piemēram, saskaņā ar I.Zālītes un S.Dimantes pētījumiem, no katriem desmit 1941.gadā deportētajiem četri gāja bojā ieslodzījumā vai nometinājumā, bet atlikušie seši vēlāk tika atbrīvoti, daļa kā neārstējami slimī. Tādejādi pie tiešajiem demogrāfiskajiem zaudējumiem var attiecināt nepilnu pusi no deportēto skaita, bet pārējo deportācija, skatoties no demogrāfijas viedokļa, Latvijai galvenokārt radīja netiešus zaudējumus (invaliditāti, ģimenes saišu sarāvumu u.tml.). Detalizētākos aprēķinos jāņem vērā, ka jebkurā populācijā pastāv kāds dabisks mirstības līmenis, kad neatkarīgi no represijām noteikts procents pieaugušo cilvēku nomirtu dabiskā ceļā (atbilstoši sabiedrības attīstības līmenim). Tāpēc faktiski nepieciešams pēc iespējas precīzāk noteikt paaugstinātās mirstības pakāpi.

Pie tiešajiem zaudējumiem jāattiecina zaudētos gadus, kurus represētie bija spiesti vēl pavadīt piespiedu emigrācijā vai izsūtījumā ārpus Latvijas pēc viņiem inkriminēto „noziedzumu” termiņa izbeigšanās. Tāpat jāpieskaita tos zaudējumus, kuri veidojās par personām, kuras atgriezās Latvijā no Rietumvalstīm tikai pēc valstiskās neatkarības atjaunošanas. Tāpēc svarīga nozīme aprēķinos ir tam, vai tie veikti par cilvēku skaitu, vai par cilvēkgadiem. Mūsaprāt, aprēķini cilvēkgados ir piemērotāks paņēmieni, jo tas ievēro ne tikai cietušo skaitu, bet arī nenodzīvotos gadus Latvijā. Šim nolūkam autors plaši izmantoja īpašu potenciālās demogrāfijas metodi, ar kuras palīdzību novērtē tā saucamā dzīvīguma potenciāla samazināšanos.

Tiešos un netiešos demogrāfiskos zaudējumus Latvijai radīja arī vācu okupācijas vara. Tos neapšaubāmi nepieciešams nošķirt no padomju okupācijas radītajiem zaudējumiem. Pēc autora domām lielāko daļu mobilizētos Padomju armijā Otrajā pasaules karā, kā arī citās karadarbībās (Afganistānā, Čehoslovākijā, Ungārijā u.c.) var uzskatīt par padomju okupācijas režīma upuriem. Tāpēc kritušos, ievainotos vai atrautos no ģimenes (mājsaimniecības) karavīrus var attiecināt uz tiešo vai netiešo zaudējumu aprēķiniem. Sarežģītāks ir jautājums par zaudējumiem sakarā ar Latvijas iedzīvotāju līdzdalību vācu pusē, it īpaši latviešu leģionāru upuriem. Pieeja šeit varētu būt diferencēta, jo vācu leģionā mobilizētie latvieši cīnījās nevis par nacistiem, bet gan pret atkārtotu padomju okupāciju. Turklāt, brīvprātīgo daļa bija visai neliela. Kvantitatīvo rādītāju aprēķinos autors 2007. gadā piedāvāja uz padomju okupācijas radītajiem zaudējumiem Otrā pasaules karā attiecināt vismaz trešo daļu no šiem zaudējumiem. Tagad, spriežot pēc H.Stroda, B.Sokolova u.c. jaunākajām publikācijām, šo īpatsvaru jāvērtē kā pazeminātu un vairāk ticams šķiet aptuvenš līdzsvars padomju un vācu puses radītajos zaudējumos kara laikā.

TIEŠO DEMOGRĀFISKO ZAUDĒJUMU NOTEIKŠANA 1940.-1941. GADA OKUPĀCIJAS LAIKĀ

Atbilstoši iepriekš minētajam cietušo iedzīvotāju grupu sarakstam autors tālāk aplūkos būtiskākos katrai radītos zaudējumus.

Lielus demogrāfiskos zaudējumus Latvijai nesa tās inkorporācija Padomju Savienībā. Tikai 1940.-1941. gadā tika evakuēti, deportēti vai nošauti vairāk nekā 30 tūkstoši Latvijas iedzīvotāju, galvenokārt latvieši. Pārsvārā tie bija politiskie, militārie, izglītības darbinieki un saimnieciskie vadītāji. Tautas palīdzības reģistrācijas un izziņu birojā reģistrēti 34866 1940.-1941. gadā zudušie Latvijas iedzīvotāji. Gandrīz puse no tiem gan attiecas uz 1941. gada 14. jūnija deportāciju, kura tiks raksturota tālāk. Bet deportācija mazākās grupās sākās jau tūlīt pēc okupācijas.

Boļševiki arestēja, deportēja vai nonāvēja 21 Latvijas valdības locekli, 32 Saeimas locekļus un citus politiskos vadītājus, tai skaitā prezidentu Kārli Ulmani un ģenerāli Jāni Balodi. No Litenes nometnes vien deportēja

563 virsniekus. Pirmais lielākais ešelons uz Komi APSR aizgāja jau 1941. gada 25. aprīlī [6]

Pēc būtības vēl agrāk (1937.-1939. gadā) t.i., pirms Latvijas inkorporācijas PSRS, tika iznīcināti tikai pēc nacionālās piederības ap 17 tūkstoši latviešu, kas tolaik dzīvoja Padomju Savienībā. Tie gan nebija Latvijas iedzīvotāji, taču neliela to daļa potenciāli varēja atgriezties Dzimtenē. Bez tam, 2387 Latvijas pilsoņi tika arestēti un sodīti arī PSRS teritorijā 1942. gadā un 1943. gadā [6].

Pēc Latvijas VDK 1991. gada 31. maija datiem, 1940.-1941. gadā (neskaitot 1941. gada 14. jūnija deportāciju) Latvijā arestētas un sodītas 5247 personas. Pieskaitot iepriekšminētos 2387 sodītos pilsoņus PSRS teritorijā, arestēto un sodīto kopskaits 1940.-1943. gada sasniedz 7634, prāva daļa no kuriem tika nošauti. Tā piemēram, akadēmiķis J.Stradiņš 1991. gada konferencē „Komunistiskā totalitārisma un genocīda prakse Latvijā” minēja, ka no 1940.-1941. gada arestētajiem tika nošauti 1488 cilvēki. Visticamāk faktiskais arestēto un sodīto skaits šajā periodā bija vēl lielāks. Tomēr daļa no iepriekš minētajiem sodītajiem jau pirms okupācijas dzīvoja PSRS, tāpēc turpmāk vēl jāveic precizējumi šajā jautājumā.

Pašreizējā pētījuma stadijā autors nevar veikt zaudēto cilvēkgadu aprēķinus par minētajām represijām, jo trūkst nepieciešamās informācijas par cietušo vecumu un nenošauto likteņiem (dzīvotspēju u.tml.). Tomēr, ņemot vērā to, ka katrs piektais represētais tika nošauts, var aptuveni lēst, ka tieši demogrāfiskie zaudējumi veido daudzus desmitus tūkstošus cilvēkgadu, ka tikai nošauto dēļ Latvija zaudēja vismaz 45 tūkstošus cilvēkgadu¹. Pārējo arestēto zaudējumi kopumā varētu būt līdzīgi. Tātad kopējie tieši zaudējumi ir tuvu 100 tūkstošiem cilvēkgadu.

1941. GADA DEPORTĀCIJAS

Saskaņā ar pietiekami precīziem Latvijas Valsts arhīva datiem 1941. gada jūnija deportācijās tika izvestas vairāk nekā 15000 personas. Pamatojoties uz Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas sistēmā izveidoto elektronisko

¹ Cilvēkgads ir laika vienība, kuru izmanto iedzīvotāju pētījumos, norādot uz jebkura vecuma un dzimuma cilvēka eksistenci pilna gada garumā.

datu bāzi, Indulis Zālīte un Sindija Dimante 1998.gadā publicēja pirmos izvērstākos datus. Aizvadītajos gados panākts statistisko rādītāju precizējums par izsūtītajiem, it īpaši pēc 2001. gadā Latvijas Valsts arhīva izdotās grāmatas „Aizvestie”, kurā apkopotas konkrētas ziņas par deportētajiem 1941.gada 14.jūnijā. Ja 2001. gada sākumā demogrāfisko zaudējumu aprēķinos mēs vadījāmies no deportēto skaita 15336, tad 2007.gadā precizētais skaitlis ir 15443, t.i. – par 107 personām lielāks. Atbilstoši iepriekš atzīmētajai informācijai par deportēto tālākiem likteņiem pirmajā tuvinājumā var pieņemt, ka neatgriezeniski Latvijai bija zaudēti vismaz 6000 cilvēki, bet pārējo deportēto daļa radīja galvenokārt netiešus demogrāfiskos zaudējumus: ģimenes saišu sarāvumu, nedzimušo bērnu deficīts, invaliditāte, dzīvotspējas samazinājums u. tml.

1.tabula

1941.gada 14.jūnija deportācijas radītie demogrāfiskie zaudējumi *

Vecums gados	Deportēto skaits (cilvēki)		Vidējais mūža ilgums (gadi)		Potenciāli zaudētie cilvēkgadi (tūkstošos)	
	vīrieši	sievietes	vīrieši	sievietes	vīrieši	sievietes
Līdz 10	1225	1257	59	63	72,3	79,2
10-20	1058	1074	51	55	54,0	59,1
20-30	695	819	42	46	29,2	37,7
30-40	1831	1518	34	39	62,3	59,2
40-50	1760	1271	26	31	45,8	39,4
50-60	1004	710	19	22	19,1	15,6
60-70	468	345	12	15	5,6	5,2
70-80	126	133	7	9	0,9	1,2
Vīrs 80	18	24	4	5	0,1	0,1
kopā	8185	7151	x	x	289,3	296,7
Pavisam	15336		x		586	

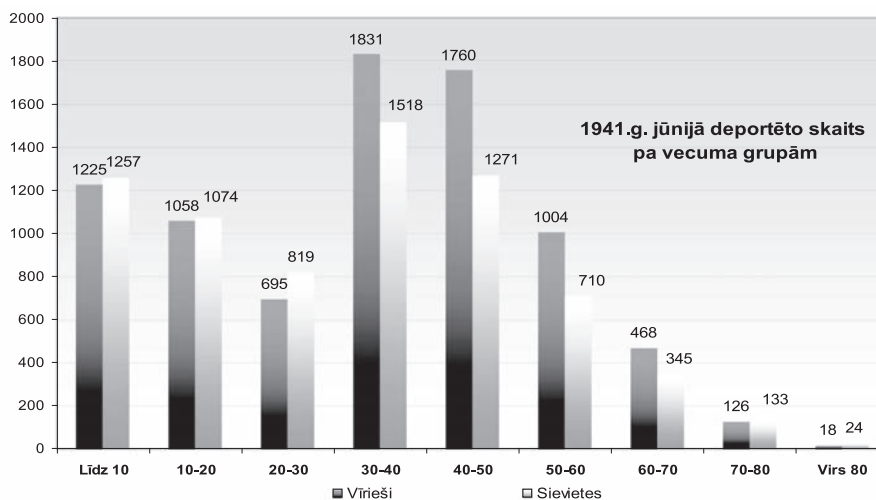
* Autora aprēķins pēc LR Totalitārisma seku likvidēšanas centra un LR Centrālās statistikas pārvaldes datiem. Zaudējumi aprēķināti pie nosacījuma, ja visi deportētie būtu gājuši bojā vai neatgrieztos Latvijā. Tā kā daļa atgriezās Latvijā, faktiskie zaudējumi bija mazāki (skat. tālāk).

Izmantojot datus par deportēto sadalījumu pēc dzimuma un vecuma, to mirstību un pazemināto dzīvotspēju, tika noteikts, ka 1941.gada deportācijas zaudējumi teorētiski varētu veidot 586 tūkstošus cilvēkgadu (skat. 1.tabulu). Bet, ievērojot to, ka daļa deportēto pēc kara atgriezās Latvijā un nodzīvoja

noteiktu gadu skaitu, šie zaudējumi samazinās apmēram par ceturto daļu, veidojot 440 tūkstošus cilvēkgadu. Tā kā tagad noteiktais deportēto skaits ir par 107 personām lielāks nekā ņemts 1.tabulas aprēķinos un šo personu sadalījums pēc dzimuma un vecuma autoram nav zināms, tad mēs attiecīgi palielinājām aprēķinātos zaudējumus par 0,7 procentiem. Līdz ar to kopējie zaudējumi ir **443 tūkstoši cilvēkgadu**. Šo lielumu var izmantot ekonomisko zaudējumu aplēsēs, nosakot neradītās vērtības.

Izmantojot potenciālās demogrāfijas metodi, kas pamatojas uz tā dēvēto indivīda dzīvīguma potenciālu, autors aprēķināja summāros zaudējumus cilvēkgados. Šeit mēs pamatojamies uz t.s. nosacītās paaudzes (kalendārā gada) dzīvotspējas raksturojumiem. Reālo paaudžu skatījumā konkrētajā pēckara situācijā šie aprēķināmie zaudējuma apjomi būtu nedaudz lielāki, jo dzīvotspējas raksturojumiem Latvijā kopumā pēckara periodā bija tendence palielināties.

1.zīmējums

Piemērojot nedaudz atšķirīgu pieeju, šos zaudējumus varētu precizēt. Šiem aprēķiniem jābalstās uz deportēto precīzu vecuma noteikšanu izsūtīšanas laikā un viņu tālāko demogrāfisko biogrāfiju (dzīvotspēju). Ņemot vērā deportēto vecuma struktūru un tā laika visu iedzīvotāju mirstības līmeni, var lēst, ka vidēji deportētajiem bija jādzīvo vēl apmēram 30 gadus. Reāli

apmēram 40% no deportētajiem dzīvību zaudēja tūlīt vai īsi pēc izvešanas. Šī deportēto daļa veido apmēram 185000 cilvēkgadu zaudējumus. Otrā daļa veidojas no divām sastāvdaļām:

- tiem, kuri vēlāk nekad neatgriezās dzimtenē (to skaits ir neliels);
- tiem, kuri vēlāk tika atbrīvoti un atgriezās.

Dzīvotspējas parametru noteikšana otrai sastāvdaļai saistās ar zināmām grūtībām. Tomēr nav šaubu, ka šai deportēto daļai veselība un dzīvotspēja bija pazemināta.

1949.GADA DEPORTĀCIJAS

Pamatojoties uz 1949.gada martā deportēto Latvijas iedzīvotāju arhīva lietām, tika izveidota Latvijas Valsts arhīva (LVA) datu bāze, kā arī precizēts 1949.gada 25.-30.marta deportācijā izsūtīto iedzīvotāju skaits un sastāvs. Apkopotie dati sniegti 2007.gada novembrī iznākušajā grāmatā „Aizvestie, 1949.gada 25.marts”. Deportēto struktūranalīze, kura veikta vēl 1990.gada beigās (I.Zālīte, S.Dimante) tikai daļēji apmierināja nepieciešamību pēc detalizētas informācijas par izsūtīto vecumu un dzimumu, kā arī bojā gājušo skaitu un noņemtajumā pavadīto laiku (atbrīvošanas laiku). Tagad iegūts precīzāks datu apkopojums par deportēto vecumu un no Latvijas prombūtnē pavadīto laiku, kas dod iespēju jau aptuveni noteikt tiešo demogrāfisko zaudējumu apjomus.

Līdz šim PSRS un Latvijas PSR Iekšlietu ministriju dažādo institūciju (amatpersonu) ziņojumos un citos dokumentos tika minēti nedaudz atšķirīgi dati par deportēto skaitu. Tomēr tas bija 41,4 - 42,1 tūkstošu robežās. Tagad LVA precizētais skaits ir 42125 personas. Bez tam, šo skaitu vēl jāpalielina par ceļā un 1949.gadā izsūtījumā dzimušajiem 211 bērniem, kā arī deportētajiem pēc 1949.gada 25.marta. Pēc marta akcijas dokumentu sakārtošanas Valsts drošības ministrijā un specnometinājuma vietās turpinājās izsūtīšanai paredzēto, bet neizsūtīto personu meklēšana un izsūtīšanas sagatavošana līdz pat 1953. un 1954.gadam. Saskaņā ar LVA datiem tādu personu skaits sasniedza 513 cilvēkus (skat. 2.tabulu).

2.tabula

Izsūtīto Latvijas iedzīvotāju skaits pēc 1949.gada 25.marta

1949.g.	1950.g.	1951.g.	1952.g.	1953.g.	1954.g. un vēlākie g.	Kopā izsūtīti
70	56	108	146	102	31	513

Tādejādi tiešo demogrāfisko zaudējumu noteikšana saistās ar 42849 personu deportāciju. Bez tam, konkrētāku rādītāju zaudējumu noteikšanā jāņem vērā tas, ka saistībā ar 1949.gada deportāciju 1422 cilvēki – nacionālās pagrīdes darbinieki pēc soda termiņa izciešanas Omskas un Tomskas vai Amūras apgabalos tika nosūtīti specnometinājumā. Tomēr šīs kategorijas deportētos nedrīkst summēt ar jau reiz uzskaitīto (iepriekšminēto) personu daudzumu (42849 cilvēki), kā to darījuši atsevišķi pētnieki un žurnālisti.

Atbilstoši PSRS Augstākās padomes prezidija 1952.gada 11.marta dekretam no ieslodzījuma atbrīvotos „nacionālistiskās pagrīdes dalībniekus un atbalstītājus” nosūtīja specnometinājumā pie ģimenēm un ģimenes locekļiem. „Sevišķi bīstamos valsts noziedzniekus” nosūtīja uz īpaši izraudzītiem rajoniem, galvenokārt 1954.gadā, 1955.gadā un 1956.gada sākumā līdz nometinājuma vietu likvidēšanai. Faktiski šie speckontingenti bija ar garāku deportēšanas laiku. Tomēr cietušo cilvēku kopskaitu tie nepalielina.

3.tabula

1949.gada martā deportēto vecuma struktūra

Vecums gados	Skaits	Īpatsvars %
0 - 6	3368	8,0
7 - 15	7619	18,1
16 - 59	23343	55,4
60 - 79	7051	16,7
80 un vairāk	744	1,8
Kopā	42125	100,0

Kā redzams 3.tabulā, lielākā daļa – 23,3 tūkstoši jeb 55,4% no deportētajiem bija vecumā no 16 līdz 59 gadiem ieskaitot. Relatīvi ļoti daudz (11 tūkstoši, jeb 26,1%) bija bērni, kuri izbrauca kopā ar vienu vai abiem

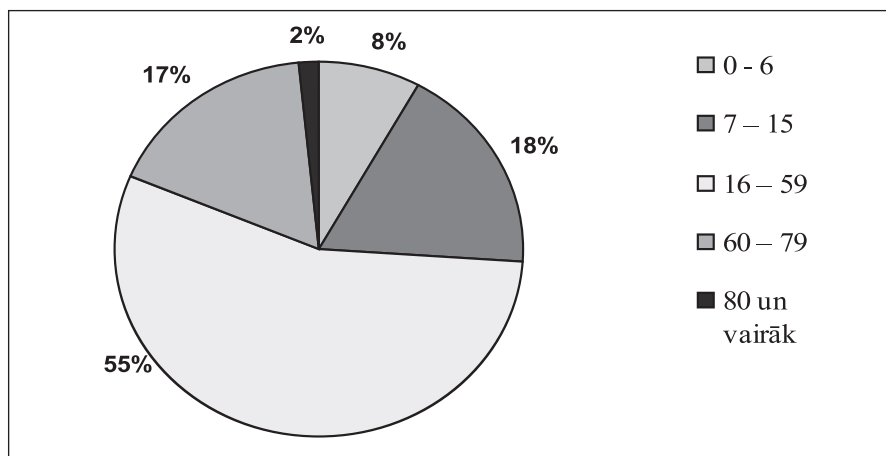
deportētajiem vecākiem vai atsevišķos gadījumos arī kopā ar vecvecākiem vai citiem radniekiem (it īpaši, ja vecāki netika atrasti). Tā rezultātā „kula-ku” un ”nacionālistu” 1949.gada 25.-30.marta deportācija izvērtās par plašu Latvijas iedzīvotāju izsūtīšanu, vienā nedēļā Latvija zaudēja vairāk nekā 3 % no pirmskara pamatiedzīvotāju skaita.

Izteikts vairākums – 95% no deportētajiem bija latvieši, kaut latviešu iedzīvotāju īpatsvars pēc autora aprēķiniem bija tikai 70%. Aprēķinot deportēto īpatsvaru latviešu iedzīvotāju sastāvā, iegūstam būtiski lielāku procentu. Pēc autora aprēķiniem latviešu kopskaits īsi pirms 1949.gada deportācijas bija 1318 tūkstoši cilvēku. Saskaņā ar LVA datiem deportēto latviešu skaits akcijā sasniedza 40176 cilvēkus. Tātad deportēto īpatsvars latviešu vidū bija trīs procenti. Cittautiešu vidū šis īpatsvars bija daudz zemāks – Visu Latvijas iedzīvotāju kopskaitā cittautieši veidoja apmēram 30% no visiem iedzīvotājiem, bet deportēto vidū to īpatsvars bija tikai 4,6%.

1949.gada deportācijā bērnu īpatsvars bija lielāks, nekā to īpatsvars visu iedzīvotāju kopskaitā. Ja 1959.gadā tautas skaitīšanas laikā konstatētais bērnu īpatsvars iedzīvotāju kopskaitā bija 18,4%, tad deportēto sastāvā tas veidoja jau 26,1%, kas ir gandrīz par 8 procentpunktiem vairāk. Latviešiem bērnu īpatsvars bija lielāks nekā vidējais valstī (jo laukos, kur tie pārsvarā dzīvoja, dzimstība bija augstāka nekā pilsētās, kur relatīvi vairāk dzīvoja cittautieši). Tomēr vidējais deportēto vecums bija visai augsts.

2.zīmējums

1949.gadā deportēto iedzīvotāju struktūra pēc vecuma

1941.GADA UN 1949.GADA DEPORTĀCIJĀS RADĪTO ZAUDĒJUMU SALĪDZINĀJUMS

Saskaņā ar autora aprēķiniem 1949.gada deportācijās izsūtīto iedzīvotāju vidējais vecums bija 37 gadi, kas par 4 gadiem pārsniedza 1941.gada deportēto vidējo vecumu. Salīdzinot 1941.gada un 1949.gada deportāciju radītos zaudējumus, var secināt, ka „kulaku” izvešana nerādīja tik lielus tiešos demogrāfiskos zaudējumus, kā pirmskara deportācijas. Lai gan 1949.gadā tika izvests daudz lielāks personu skaits, tomēr izsūtījumā mirušo īpatsvars (12%) bija vismaz trīs reizes mazāks, nekā 1941.gadā. Turklāt, prombūtnes laiks vairākumam izdzīvojušo bija īsāks, nekā pirms kara 1941.gadā izvestajiem. Šie zaudējumi būtu daudz lielāki, ja izsūtīšanas mērķis nebūtu arī neapdzīvoto un mazapdzīvoto Sibīrijas vietu kolonizācija un specnometinājuma režīma liberalizēšana pēc Staļina nāves. Tā, piemēram, nepilngadīgajiem bērniem atļāva atgriezties Latvijā jau sākot ar 1954.gada vidu, bet vientuļajiem invalīdiem un nedziedināmi slimajiem – sākot ar 1956.gada martu. Tieši 1956.gads un 1957.gads raksturīgs ar vislielāko specnometināto atbrīvošanu, attiecīgi 18,5 un 11,3 tūkstoši atbrīvoti. Tātad – 75% no nometinātajiem tika atbrīvoti pēc 7-8 gadiem. Šeit gan jāņem vērā, ka dažādu iemeslu dēļ zināma daļa deportēto un atbrīvoto tomēr neatgriezās dzimtenē, jo daļai padomju varas iestādes neļāva atgriezties, daļa deportēto izsūtījuma vietās bija jau nodibinājuši ģimenes u.tml. Tādejādi arī šo cilvēku iztrūkums Latvijā palielina tiešos demogrāfiskos zaudējumus. Pēc aplēsēm no 1949.gadā deportētajiem agrāk vai vēlāk dzimtenē atgriezās apmēram 80%, t.i. – 34 tūkstoši cilvēku, bet vismaz 8 tūkstoši cilvēku Latvijā neatgriezās.

Deportācijas demogrāfisko zaudējumu aprēķinus apgrūtina ziņu trūkums par daļas deportēto personu atgriešanās laiku. Izmantojot dažādās metodes, autors ir aprēķinājis, ka vismaz 300 tūkstoši cilvēkgadu zaudēti sakarā ar deportēto iztrūkumu valstī, t.i. – nenodzīvotiem gadiem Latvijā. Raksturīgi, ka deportēto vidū izteikti skaitliskā pārsvarā bija sievietes, kuru dzīvotspēja parasti ir lielāka nekā vīriešiem. Tāpēc deportēto sieviešu dēļ demogrāfiskie zaudējumi ir jūtami lielāki nekā izvesto vīriešu dēļ.

Atgriezušos personu kopējie demogrāfiskie zaudējumi veidojas gan sakarā ar viņu prombūtni (nosacīti no 1949. līdz 1957.gadam), gan arī sakarā ar veselības un dzīvotspējas samazināšanos pēc atgriešanās.

Šie zaudējumi Latvijai veido apmēram 350 tūkstošus zaudētu cilvēkgadu.

Prāvi dzīvā spēka zaudējumi radās sakarā ar nenodibinātām laulībām un nedzimušiem bērniem. Tomēr šis zaudējums, kuru apjomu autors vērtē robežās no 350-400 tūkstošiem cilvēkgadu, jāattiecina uz netiešiem demogrāfiskajiem zaudējumiem.

ZAUDĒJUMI SAKARĀ AR ABRENES APRIŅĶA DAĻAS ATDALĪŠANU NO LATVIJAS TERITORIJAS

Kā zināms, 1944. gada augustā no Latvijas tika atdalīta un pievienota Krievijas Pleskavas apgabalam vairāk nekā 1200 km² liela Abrenes apriņķa teritorija ar vairāk nekā 40 tūkstošiem iedzīvotājiem. Neapšaubāmi tie bija un vēl tagad ir tiešie zaudējumi Latvijai. Šo demogrāfisko zaudējumu aprēķiniem autors piedāvā sekojošu metodiku. Latvijas atdalītajā teritorijā visiem dzīvojošajiem jānosaka atdalīšanas laikā atlikušais paredzamais mūža ilgums, iegūstot paredzamo Latvijā nenodzīvoto cilvēkgadu kopskaitu. Šim nolūkam vislabāk būtu izmantot tā laika iedzīvotāju dzimuma un vecuma struktūru un paredzamo vidējo mūža ilgumu katrā vecumgrupā. Aptuveno dzimumvecumstruktūru varētu iegūt, izmantojot 1935. gada tautas skaitīšanas datus. Šie aprēķini gan ir sarežģīti, jo tie būtu jāveic, izmantojot datus par sešiem pagastiem un Abreni. Pēc „Latvijas enciklopēdijas” (1. sēj., 2002. g.) datiem šajā novadā 1935.gadā dzīvoja 38 233 cilvēki. Tomēr, pēc autora domām, šis skaits ir pazemināts. Aprēķini liecina, ka tas svārstās robežās no 45 līdz 46 tūkstošiem. 1940. gadā šī novada iedzīvotāju skaits, visticamāk, varētu būt vēl nedaudz lielāks, bet 1944. gadā aptuveni tāds pats, vai nedaudz mazāks. Statistiskie dati arī rāda, ka tikai 1/8 -1/10 no iedzīvotājiem bija latvieši. Šis īpatsvars lielāks bija vienīgi Abrenes un Purvmalas pagastā, bet citur visai niecīgs.

Dzīvotspējas precīzai raksturošanai būtu jāizmanto mirstības tabulas, tomēr tās nebija izstrādātas pat apriņķu griezumā. Tāpēc aptuvenam zaudējumu aprēķinam autors izmantoja citu, vienkāršāku metodi. Pētījumā izmantoti dati par iedzīvotāju skaitu, to vidējo vecumu un paredzamo mūža garumu statistiski vidēja vecuma Latvijas cilvēkiem, pieņemot, ka tas atdalītajā teritorijā nebūtiski atšķīrās no vidējā republikā (visticamāk iedzīvotāju

dzīvotspēja Abrenes novadā bija nedaudz zemāka nekā kopumā Latvijā). Tādā veidā aprēķinātie zaudējumi ir vismaz 1,3 miljonu cilvēkgadu.

BĒGLI UN PIESPIEDU IZCEĻOJUŠIE

Sākot ar 1944.gada pavasari, kad karaspēks un vācu civilpārvalde plānoja atstāt Latviju, viens no Reiha interešu īstenošanas variantiem bija etnisko latviešu pārvešana uz Lielvāciju, ieskaitot Austriju un Sudetiju. Sākotnējā posmā pieļāva atsevišķām iedzīvotāju kategorijām (sievietēm, bērniem un vecākiem vīriešiem) iespēju izceļot no Latvijas, bet no 1944. gada septembra beigām iedzīvotāji jau varēja brīvi doties bēgļu gaitās. Šī bēgšana no atkārtotās PSRS okupācijas iespējamām sekām sākotnēji norisa ar kuģiem no Rīgas ostas, bet vēlāk līdz 1945. gada februārim – no Liepājas un Ventspils ostām.

Vēsturnieks Kārlis Kangeris, kas visvairāk pētījis evakuācijas /bēgšanas akcijas, nošķir arī cita veida Latvijas iedzīvotāju izceļošanas vai izvešanas vācu okupācijas periodā, t.sk. Latvijā mobilizēto militārpersonu pārvešanu uz Lielvāciju 1944./1945. gadā, no Latvijas cietumiem, Salaspils un Mežaparka koncentrācijas nometnēm pārvestos ebrejus 1944.gadā, savervētos brīvprātīgos strādniekus vai pret savu gribu apcietinātos dažādās kārtības un drošības policijas akcijās.

Īpaši lieli zaudējumi radās kara beigās, kad apmēram 200 000 Latvijas iedzīvotāji bija spiesti doties bēgļu gaitās uz Rietumiem, nonākot pārsvarā Lielvācijā un tās okupētajās teritorijās. Ļoti lieli bija latviešu inteliģences zaudējumi. Vācijā kara beigās atradās no 25 līdz 30 tūkstoši latviešu karagūstekņu. Latviešu izcelsmes Austrālijas pētnieks E. Dunsdorfs grāmatā „Latvijas iedzīvotāji simts gados” (1983) rakstīja, ka pavisam mazs skaits padevās vilinājumam repatriēties uz Latviju, labi zinot, ka tad tālākais ceļš vedīs uz Sibīriju. No Rietumiem atgriezās tikai 3,6 tūkstoši jeb septītā daļa no karagūstekņiem. Visu šo zaudējumu aprēķins ir ļoti sarežģīts. Jāņem vērā, ka neliela daļa Dzimteni atstāja labprātīgi, cita daļa vēlāk atgriezās Latvijā, it īpaši pēc neatkarības atjaunošanas. Kopumā šie zaudējumi mērāmi miljonos cilvēkgadu. Pēc autora aplēsēm tie veido vismaz 5 miljonus cilvēkgadus un ir lielākais zaudējumu postenis. Perspektīvā nepieciešams speciāls pētījums šo zaudējumu noteikšanā.

AFGANISTĀNAS KARA RADĪTIE ZAUDĒJUMI

Viens no šī pētījuma darba uzdevumiem ir noteikt zaudējumus sakarā ar Latvijas iedzīvotāju līdzdalību Afganistānas karā laikposmā no 1979.- 1989. gadam. Saskaņā ar vēsturnieces Ineses Straumes 2007.gada aprēķiniem, kuri balstās uz bijušo kara komisariātu materiāliem, uz Afganistānu tika nosūtīti un kara darbībā iesaistīti 3640 Latvijas iedzīvotāji. Par 3216 nosūtītajām personām, jeb par 88% ir pietiekami precīzas ziņas. Saskaņā ar šiem datiem Afganistānā krita 64 karavīri. To vidū trešdaļai vēl nebija 20 gadu. Vidējais kritušo vecums bija tikai 21,5 gadi (par 12 kritušajiem vecums nav zināms). Analīze rāda, ka vidēji katrs no bojā gājušajiem nenodzīvoja apmēram 45 gadus, bet visu kritušo zaudējumu var vērtēt apmēram 3 tūkstošu cilvēkgadu apjomā. Uz tiešajiem demogrāfiskajiem zaudējumiem var attiecināt arī daļu no zaudējumiem sakarā ar ievainojumiem, invaliditāti un priekšlaicīgi mirušajiem tūlīt pēc atgriešanās Latvijā.

Ievainoto un invaliditāti ieguvušo skaits ir 187 cilvēki, turklāt, vēl par apmēram 400 nosūtīto likteņiem nav precīzu ziņu. Vidējais ievainoto vecums bija 20,8 gadi. Protams, Afganistānā pavadītais laiks un ārstēšanās izmaksas pēc atgriešanās radīja prāvus zaudējumus Latvijas tautsaimniecībai. Bez šīs grupas karavīru un citu nosūtīto prombūtnes (vidēji apmēram uz 1,5 gadiem), zaudējumi veidojās arī sakarā ar šo „afgāņu” darbaspējas lielāku vai mazāku samazināšanos pēc atgriešanās. Vairāk nekā 3,5 tūkstošu karavīru prombūtnē vien veido vismaz 5,2 tūkstošus cilvēkgadu tiešos zaudējumus.

ZAUDĒJUMI, KAS SAISTĪTI AR ČERNOBIĻAS AES AVĀRIJAS SEKU IEROBEŽOŠANU

Viens no demogrāfisko zaudējumu cēloņiem saistās ar Latvijas iedzīvotāju līdzdalību Černobiļas atomelektrostacijas (AES) katastrofas seku ierobežošanā. 1986.gada 26. aprīļa avārijā cieta ļoti daudzi cilvēki, it īpaši AES tuvējos rajonos Baltkrievijā, Ukrainā un Krievijā.

Radioaktivitātes paaugstināts līmenis tika konstatēts arī Latvijā. Tomēr avārijas radītais zaudējums galvenokārt saistās ar Latvijas iedzīvotāju tiešu līdzdalību avārijas seku likvidēšanas darbos Ukrainā, mazāk ar kaitējumu iedzīvotāju veselībai Latvijas teritorijā. Pēdējos arī ļoti grūti novērtēt informācijas trūkuma dēļ.

Saskaņā ar Latvijas Kara komisariātu datu apkopojumu uz Černobiļas AES avārijas seku ierobežošanas darbiem tika iesaukti 5178 kara klausībai pakļautie vīrieši, kuri tika nodarbināti 30 km apdraudētā zonā. Bez tam, šajos darbos piedalījās arī vairāki simti Latvijas iedzīvotāju, kuri bija iesaukti aktīvajā dienestā vai iekļauti PSRS ministriju operatīvajās grupās, kā arī tie, kuri strādāja Iekšlietu ministrijā un Valsts drošības komitejā.

Saskaņā ar demogrāfa Edvīna Vītoļiņa un citu speciālistu aplēsēm, Černobiļas AES avārijas seku ierobežošanas darbos pavisam no 1986. gada 8. maija līdz 1989. gadam piedalījās no 6 līdz 6,5 tūkstošiem Latvijas PSR iedzīvotāju jeb 0,23% no tā laika republikas iedzīvotājiem. Pārsvārā tie bija 19-40 gadu veci vīrieši, bet vidējais „likvidatoru” vecums nedaudz pārsniedza 30 gadus.

Saskaņā ar datiem, kas pamatojas uz P.Stradiņa klīniskās slimnīcas Aroda un radiācijas medicīnas centra informāciju, līdz 2008.gadam bija miruši vismaz 550 „likvidatori”. Tomēr reālais to skaits varētu būt apmēram divas reizes lielāks. E.Vītoļiņš, kas apkopoja „likvidatoru” zaudējumus, ierosināja pieņemt mirušo skaitu 1000 cilvēku apjomā, bet to miršanas vidējo vecumu pieņemt 40 gadu līmenī. Tādējādi tiek pieņemts, ka vissmagāk cietušie un priekšlaicīgi mirušie vidēji pēc atgriešanās nodzīvoja tikai 9 gadus. Pēc autora domām šiem pieņēmumiem ir zināms pamats tiešo demogrāfisko zaudējumu aprēķinu vajadzībām. Perspektīvā gan būtu vēlams precizēt katra „černobilieša” miršanas vecumu. Ņemot vērā to, ka vidējais paredzamais atlikušais mūža garums vīriešiem 40 gadu vecumā ir ap 30 gadiem, priekšlaicīgi mirušo kopējie zaudējumi tiek vērtēti ar 30 tūkstošiem cilvēkgadiem. Vēl lielāki varētu būt zaudējumi sakarā ar pārējo „likvidatoru”, apmēram 5 tūkstošu vīriešu – laikabiedru, veselības un dzīvotspējas samazināšanos. Lielākai daļai no tiem (apmēram 3 tūkstošiem 2007.gadā) ir piešķirta invaliditāte, bet vēl apmēram 600-700 cilvēkiem ir pazeminātas darba spējas. Tātad, tikai katrs ceturtais no Černobiļas AES avārijas seku likvidēšanas dalībniekiem nav būtiski cietis veselības un darbspēju jomā.

CITI DEMOGRĀFISKIE ZAUDĒJUMI

Kā zināms, iedzīvotāju aresti un apšaušanas turpinājās pēc otrās padomju okupācijas. Pēc Latvijas VDK datiem 1945. gada februārī no Latvijas

deportēja galvenokārt vācu tautības ģimenes, kopskaitā 675 cilvēkus. 1951. gada martā deportēja jehoviešus. Viens no nesēn iznākušās grāmatas „Latvija padomju militāristu varā (1939-1999)” autoriem Ilgonis Upmalis citē LKP CK sekretāra J.Kalnberziņa 1953.gada 22.-23.jūnija CK plēnumā teikto, ka „no 1945. līdz 1953.gadam republikā ir represēti 119 000 cilvēki. No tiem bijušās Valsts drošības ministrijas orgāni ir arestējuši 26500 cilvēkus, kā bandīts nogalināts 2321 cilvēks, aiz republikas robežām izsūtīti kulaki un bandītu atbalstītāji – 43702 cilvēki”. Tātad var aprēķināt, ka bez 1949.gada deportētajiem šajā periodā bija izsūtītas vēl ap 1600 personas.

Speciālisti sniedz atšķirīgus datus par Sarkanā armijā un padomju partizānos kritušo skaitu. Daļu no abu grupu zaudējumiem jāattiecina uz padomju okupācijas sekām. Tiek lēsts, ka no apmēram 43 tūkstošiem latviešu divīzijas vīriem Latvijā atgriezās tikai 6-7 tūkstoši jeb apmēram 15% no sākotnējā divīzijas un tās rezerves pulka vīru skaita. Taču 2011. gadā iznākušajā grāmatā par PSRS dzīvā spēka zaudējumiem pazīstamais krievu vēsturnieks Boriss Sokolovs min statistikas datus arī par Latvijas zaudējumiem Otrajā pasaules karā – 117 tūkstoši cilvēku, t.sk. 15 tūkstoši militāpersonu, kas cīnījās vācu pusē un 16 tūkstoši padomju pusē. Mūsaprāt, pēdējais lielums ir jūtami samazināts.

Relatīvi lieli bija arī tā saukto nacionālo partizānu zaudējumi. Pirmās partizānu vienības veidojās 1944. gada rudenī Latgalē, bet pēdējā beidza pastāvēt 1956. gada oktobra beigās. Latvijas bruņotās pretestības dalībnieku kopskaitu lēš ap 20 000. Vēl īsi pēc neatkarības atjaunošanas šo skaitu vērtēja lielāku par 25 600. Šāva ne tikai nacionālos partizānus, bet arī viņu ģimenes locekļus un radniekus. Šie demogrāfiskie zaudējumi apzināti nepietiekami, tos tāpat jāattiecina uz padomju okupācijas sekām.

Komunistiskā genocīda politika turpinājās arī 1950-tos gados. Pēckara periodā līdz 1953. gadam tika īstenotas galvenokārt masveida deportācijas un cilvēku nošaušanas bez tiesas sprieduma, arī ievietošanas darbu nometnēs, kopš 1954. gada represijām ir mazāk atklātas formas genocīda īstenošanā un vēršanās pret politiskajiem pretiniekiem, pret ticības aizstāvjiem un garīgo inteliģenci. Vienlaicīgi Latvijas PSR vadība uzstājās par agrāk deportēto palikšanu Sibīrijā un atgriezušos savā dzimtenē visbiežāk diskriminēja gan darbā, gan sadzīvē.

Kopumā kopš 1954.gada Latvijā bija arestētas un sodītas 2 541 persona un vidējais gadā arestēto un sodīto skaits (77) bija vairāk nekā 40 reizes mazāks nekā Staļina laikā. Tiešo demogrāfisko zaudējumu apjomi mērāmi desmitos tūkstošos cilvēkgadu (ap 40-50 tūkstoši), tomēr tie ir daudz mazāki nekā katrā no četrdesmito gadu deportācijām.

KOPSAVILKUMS

Apkopojot pētījuma rezultātā iegūto informāciju, var secināt, ka PSRS okupācijas režīma radītie demogrāfiskie zaudējumi Latvijas valstij ir ļoti lieli. 4. tabulā apkopoti pētījumā veiktie aprēķini par zaudētajiem cilvēkgadiem.

4.tabula

PSRS okupācijas režīma radītie tiešie demogrāfiskie zaudējumi cilvēkgados

Latvijas iedzīvotāju grupas	Cilvēkgadi, tūkstošos	Piezīmes
1940.-1941. gada Latvijas inkorporācija (ieskaitot arestētos un sodītos PSRS teritorijā 1942.un 1943.g.)	100	Jāprecizē atsevišķu kategoriju represēto apjomus
t.sk. – nošautie	45	
1941. un 1949.gada deportācijās cietušie kopā:	745	
t.sk. 1941.gada jūnija deportācijā	443	
1949.gadā marta deportācijā	302	
Abās armijās cietušie kara laikā	...	Nepieciešams precizēt piedāvātos metodiskos principus un aprēķinu metodiku
Nacionālie partizāni	300	Nepieciešams precizēt metodiskos principus un aprēķinu rezultātus
Arestētie un sodītie pēc 1949.gada marta deportācijas	...	Jāveic attiecīga analīze un zaudējumu apmēri
t.sk. 1949-1953	...	
954 un vēlāk	45	
Piespiedu bēgļi un izceļojošie 1940.gados	vismaz 5000-	Jāveic rūpīgāka bēgļu skaita un sastāva analīze, ievērojot bēgļu dzimumu un vecumu un Dzimtenē atgriezušos raksturojumus
Atdalītās Abrenes teritorijas iedzīvotāji	1300 – 1350	Nepieciešami precīzāki aprēķini, izmantojot tā laika iedzīvotāju struktūru un dzimumvecuma dzīvotspēju
Afganistānas karā iesaistītie	5	Jāprecizē apmēram 400 nosūtīto likteņi
Černobiļas AES katastrofas seku ierobežotāji	30	Jāprecizē mirušo skaits un vecums

Kā redzams, īpaši lieli zaudējumi ir no piespiedu emigrācijas īsi pirms un tūlīt pēc karadarbības Latvijā un Abrenes novada zaudēšanas. Taču pie šo datu precizēšanas vēl darāms papildus liels darbs datu vākšanā un to analizē, it īpaši bēgļu skaita un sastāva precizēšanā.

Pavisam tikai tiešie demogrāfiskie zaudējumi par aplūkotajiem aspektiem varētu būt robežās no 7 līdz 9 miljonu cilvēkgadu, neskaitot zaudējumus abās armijās civiliedzīvotāju zaudējumus karā, relatīvi palielināto mirstību pēckara gados un militārā dienestā iesaukto pavadīto laiku. Līdz ar to Latvijas kopējie tiešie demogrāfiskie zaudējumi padomju okupācijas rezultātā pārsniedz 10 miljonus cilvēkgadu. Šobrīd vēl nevar noteikt zaudējumus kara laikā abās armijās, jo nav aprobētas metodikas šo zaudējumu noteikšanā (autors izvirzījis tikai atsevišķas nostādnes), tomēr nav šaubu, ka karadarbībā iesaistīto tiešie zaudējumi vien veido vairākus miljonus cilvēkgadu.

Perspektīvā kopējo zaudējumu noteikšanā jāparedz arī iespēja iepriekšminēto sarakstu papildināt ar mazākām iedzīvotāju grupām un attiecīgiem zaudējumiem, piemēram, no Latvijas PSR izbēgušie un ārzemēs palikušie – tā vāciešu, poļu un ebreju emigrantu daļa, kuru izsauca padomju režīma pastāvēšana.

IZMANTOTĀS LITERATŪRAS SARAKSTS

1. Aizvestie: 1941. gada 14. jūnijs. LVA, Rīga, 2001.
2. Aizvestie: 1949. gada 25. marts. LVA, Rīga, 2007.
3. Dunsdorfs E. Latvijas iedzīvotāji simts gados. Arhīvs. Raksti par latviskām problēmām. 23. sēj. Demogrāfija. Melburna, 1983.
4. Latvijas enciklopēdija. 1.sēj. Raksts „Abrene”. Rīga: V. Belokoņa izdevniecība, 2002, 31.lpp.
5. Latvju enciklopēdija. 2. sēj. Stokholma, 1952.-1953.
6. Stradiņš J. Komunistiskais totalitārisms un latviešu tauta. Grāmata: Komunistiskā totalitārisma un genocīda prakse. Rīga: Zinātne, 1992,8.-27.lpp.
7. Straume I. PSRS okupācijas režīma nodarītie cilvēkresursu zaudējumi Latvijai karadarbības laikā Afganistānā. Npublicēts pētījums. Rīga 2007.g. 29.jūnijs. Pasūtītājs Valsts Kanceleja.

8. Strods H. Septītā pļauja. Lauku Avīze. 1989.g. 20.janvārī.
9. Strods H. Latvijas nacionālo partizānu karš 1944.-1952.Rīga: Preses nams, 1996.
10. Šmulders M. Who owes whom? Rīga, 1990.
11. Šneidere I. Padomju okupācijas režīms Latvijā: pētniecības virzieni un problēmas. Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944.-1959. gadā : politika un tās sekas. Latvijas vēsturnieku komisijas raksti 9. sēj. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 2003, 25-34. lpp.
12. Upmalis I., Tilgass E., Stankevičs E. Latvija padomju militāristu varā (1939-1999). Rīga, 2011.
13. Vītoliņš E. PSRS okupācijas režīma Latvijai radītie netiešie demogrāfiskie zaudējumi. Čerņobiļas AES katastrofas seku ierobežošanā iesaistīto iedzīvotāju skaits un zaudējumi. Npublicēts pētījums. Rīga, 2007.g. Pasūtītājs Valsts Kanceleja.
14. Zālīte I., Dimante S. Četrdesmito gadu deportācijas. Struktūranalīze. Latvijas vēsture. Nr.2(30),1998, 73.-82. lpp.
15. Zvidriņš P. Latvijas tiešie demogrāfiskie zaudējumi deportāciju un citu padomju akciju rezultātā. Latvijas vēsture.Nr.1(69), 2008, 76.-89.lpp.
16. Zvidriņš P., Vanovska I. Latvieši: statistiski demogrāfisks portretējums. Rīga: Zinātne, 1992.
17. Zvidriņš P., Vītoliņš E. 1941. gada 14. jūnija deportācijas tiešās un netiešās sekas. Latvijas vēsturnieku komisijas raksti 6 sēj. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 2002, 259.-264. lpp.
18. Zvidriņš P., Vītoliņš E. Demogrāfiskie zaudējumi un etniskā sastāva izmaiņas Latvijā 1944.-1959. gadā. Latvijas vēsturnieku komisijas raksti 9. sēj. Rīga: LVI apgāds. 2003, 248-255. lpp.
19. Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Латвийская ССР. Москва: Госстатиздат 1962.
20. Лемперт Г. Демографический анализ последствий немецкой оккупации 1941 -1945 гг. по Латвийской ССР. Рига, 1946.
21. Народонаселение. Энциклопедический словарь. Потери населения. Москва: Большая Российская энциклопедия , 1994, с.342-345.
22. Соколов Б. В. Кто воевал числом, а кто – умением. Чудовищная правда о потерях СССР во Второй Мировой. Москва: Язуз-Пресс, ЗКСМО, 2011.
23. Численность, состав, естественное и механическое движение населения. Латвийское ССР. Рига: ЦСУ Латв. ССР, 1961.

Edvīns Vītoļiņš
Latvijas Universitātes
Demogrāfijas centra pētnieks

PSRS OKUPĀCIJAS REŽĪMA RADĪTIE NETIEŠIE DEMOGRĀFISKIE ZAUDĒJUMI LATVIJAI

Tradicionāli vairāk pētīti un vērtēti ekonomiskie un tiešie cilvēku zaudējumi. Okupācijas varas nodarīto demogrāfisko zaudējumu klāsta pētījumos mazāka uzmanība ir pievērsta netiešo demogrāfisko un morālo zaudējumu vērtēšanai, lai gan Latvijas demogrāfi (P.Zvidriņš, P.Eglīte, J.Rudzāts u.c.) daudzkārt atzīmējuši, ka šāda rakstura radītie zaudējumi mūsu valstij ir milzīgi un pētnieciskajā darbā tiem būtu pievēršama pastiprināta uzmanība.

NETIEŠO DEMOGRĀFISKO UN MORĀLO ZAUDĒJUMU APRĒĶINĀŠANAS METODISKIE JAUTĀJUMI

Datu trūkuma un PSRS varas iestāžu apzinātas slepenības un falsifikācijas dēļ daudzās pozīcijās ir lielas grūtības novērtēt tiešos zaudējumus. Taču vēl grūtāk ir aprēķināt vai novērtēt netiešos zaudējumus. Cēloņi ir vairāki. Speciālistu domas dalās par to jautājumu loku, ko attiecināt uz netiešajiem padomju okupācijas radītajiem zaudējumiem, jo nav izstrādātas attiecīgas definīcijas un metodikas. Ne visās zaudējumu pozīcijās ir skaidrība, ko attiecināt uz tiešajiem un netiešajiem zaudējumiem. Varbūt pat nav iespējams precīzi šādu robežu novilkt. Tādēļ pētāmajos jautājumos bieži vien ir nepieciešama intuitīva pieeja un visai drosmīgu aplēšu veikšana, izmantojot pieejamo trūcīgo informatīvo bāzi. Tomēr ir nepieciešams pēc iespējas precīzāk nošķirt padomju un vācu okupācijas radītos demogrāfiskos zaudējumus, kuri tāpat bija prāvi. Piemēram, 1941. gada 14. jūnijā PSRS varas iestādes deportēja 1,9 tūkst. Latvijas ebreju, no kuriem liela daļa drīz gāja bojā izsūtījuma vietās. Tomēr neapšaubāmi vācu okupācijas iestāžu nodarītais posts šīs tautības iedzīvotājiem bija daudzkārt lielāks. Sarežģīts arī ir jautājums

par zaudējumiem sakarā ar Latvijas iedzīvotāju līdzdalību vācu pusē, it īpaši par latviešu leģionāru upuriem. Pieejai šeit vajadzētu būt diferencētai un daļa tiešo un netiešo zaudējumu jāattiecina uz padomju okupācijas sekām, jo lielākā daļa mobilizēto leģionāru „baigā gada” – 1941.gada represiju un masu deportāciju iespaidā vācu pusē cīnījās nevis par nacistiem, bet pret draudošu atkārtotu padomju okupāciju. Iespējams, ka vāciešu repatriāciju uz etnisko dzimteni 1939.-1940. gadā daļēji būtu jāattiecina uz padomju okupācijas režīma nodarītajiem zaudējumiem, jo būtībā baltvācieši aizceļoja ne tikai vācu, bet arī PSRS agresīvās politikas dēļ.

Pie padomju okupācijas radītajiem netiešajiem demogrāfiskajiem zaudējumiem būtu jāpieskaita:

- ģimenes saišu sarāvums,
- potenciāli iespējamās, bet nenoslēgtās laulības,
- dzimstības samazināšanās (potenciāli nedzimušie bērni),
- neiegūtā izglītība,
- iedzīvotāju veselības pasliktināšanās, invaliditāte,
- darbaspēju samazināšanās,
- priekšlaicīga mirstība,

Nopietnas grūtības ir novērtēt okupācijas varas radītos zaudējumus no neiegūtās izglītības un cilvēku darbaspēju samazināšanās. Padziļināti pētot šos jautājumus, būtu iespējams noteikt zaudējumus ekonomiskajās kategorijās (naudas izteiksmē). Latvijā dzīvojošo ģimeņu skaita noskaidrošana (novērtēšana) pirms kara un pēc kara dotu iespējas visai precīzi aprēķināt demogrāfiskos zaudējumus, kas saistīti ar laulību noslēgšanu – iznīcinātajām un potenciāli neradītajām ģimenēm. Attiecībā uz dzimstības samazināšanās zaudējumu aprēķiniem varētu noteikt potenciāli nedzimušo bērnu skaitu, no kā tālāk varētu aprēķināt iedzīvotāju summārā dzīvīguma potenciāla zaudējumus cilvēkgados¹. Vērtējumi cilvēkgados būtu piemēroti, lai arī vērtētu tos zaudējumus, kas saistīti ar ļaužu veselības pasliktināšanos un priekšlaicīgu mirstību (dzīvotspējas samazināšanos).

¹ Cilvēkgads ir laika vienība, kuru izmanto iedzīvotāju pētījumos, norādot uz jebkura vecuma un dzimuma cilvēka eksistenci pilna gada garumā.

Plašs ir padomju varas iestāžu nodarīto morālo zaudējumu loks:

- cilvēku politiska vajāšana un izsekošana;
- pulcēšanās, biedrošanās, politiskās un literārās darbības ierobežojumi (cenzūra);
- ierobežojumi darba un dzīves vietas izvēlē (it īpaši represētajiem, viņu pēcnācējiem un radniekiem);
- lielās imigrantu plūsmas uz Latviju no citiem PSRS reģioniem un nepieciešamība pielāgoties šo iebraucēju vajadzībām un mentalitātei;
- bieža nepieciešamība oficiālajā saziņā un sadzīvē izmantot krievu valodu;
- strikti ierobežotās iespējas ceļot un sazināties ar ārzemniekiem;
- Kompartijas uzurpētā valsts varas sistēma un nepieciešamība daudzos jautājumos vadīties no tās iecelto ielikteņu norādījumiem;
- lielas preču daļas un pakalpojumu nepārtrauktais deficīts relatīvi zemā dzīves līmeņa apstākļos;
- pilsoņiem atsavinātie īpašumi un privātīpašuma tiesību ierobežojumi;
- uzspiestie sociālistiskās saimnieciskās darbības principi, privātās iniciatīvas ierobežojumi;
- dienests un uzspiesta karošana padomju armijas sastāvā u.c.

Padomju varas gados bija izplatīta bezatbildīga attieksme pret darbu, noziedzība, alkoholisms. Faktiski visa padomju okupācijas politika un tās saimnieciskās sistēma radīja milzīgus morālos zaudējumus lielākajai iedzīvotāju daļai.

Jautājums – kā to visu novērtēt? Tāpēc svarīga ir metodikas izstrādāšana tautas morālo zaudējumu izvērtēšanai. Iespējams, ka pasaules praksē ir atrodami precedenti morālo zaudējumu aprēķināšanai sabiedrības kopumiem.

NETIEŠO DEMOGRĀFISKO ZAUDĒJUMU VĒRTĒJUMI

Padomju okupācijas radītajos netiešajos demogrāfiskajos zaudējumos noteikti jāiekļauj represiju dēļ sarautās ģimenes saites un potenciāli

iespējamās, bet nenoslēgtās laulības. Izpostītās vai neradītās ģimenes fakts nebija tiešais represēto nāves cēlonis, tomēr tas varēja negatīvi iespaidot cilvēku mūža ilgumu. Ģimenes saišu sarāvums un potenciāli nenoslēgtās laulības būtiski iespaidoja potenciāli nedzimušo bērnu skaitu.

Iespējams Abrenes novada pievienošana Krievijai 1944.gadā un iedzīvotāju piespiedu bēgšana uz Rietumiem neradīja būtiskas izmaiņas Latvijas iedzīvotāju dzimumu īpatsvarā. Turpretim praktiski visās citās iedzīvotāju grupās, kuras veidoja padomju okupācijas radītos tiešos demogrāfiskos zaudējumus, bija izteikts vīriešu pārsvars. Padomju okupācijas represijas un karadarbība līdz ar milzīgiem cilvēku zaudējumiem izraisīja arī dziļu dzimumu disproporciju pēckara laikā.

Salīdzinājumā ar 1939.-1941. gada laika periodu (vidēji 21 tūkst. laulību pirmskara gadā) kara un pēckara gados mazāks bija kļuvis noslēgto laulību skaits (1946.-1953. gadā vidēji 18 tūkst. laulību gadā). Vēl jāņem vērā, ka pēc kara Latvijā iebrauca liels skaits iedzīvotāju no citām PSRS republikām, pārsvarā jaunākajā darbspējas vecumā, kas paaugstināja noslēgto laulību skaitu. Varam secināt, ka padomju okupācijas radītajos netiešajos demogrāfiskajos zaudējumos būtu jāieskaita vairāki desmiti tūkstoši potenciāli nenoslēgto laulību. Pēc autora vērtējuma visā padomju okupācijas laikā tie varētu būt robežās 30 – 50 tūkstoši. Padomju okupācijas varas represijās izpostīto ģimeņu īpatsvars varētu būt proporcionāls Latvijai zaudēto iedzīvotāju skaitam attiecībā pret visu iedzīvotāju skaitu. Tas nozīmē, ka represijās iznīcināto un masveida piespiedu aizceļošanas rezultātā Latvijai zaudēto ģimeņu kopskaits ievērojami pārsniedz 100 tūkstošus. Padomju okupācijas režīms samazināja ģimeņu skaitu Latvijā vismaz par 150 tūkstošiem.

Lai gan dzimumu disproporcija pakāpeniski mazinājās, tomēr karadarbības un padomju okupācijas politikas radītās sekas iespaidoja tās saglabāšanos darbspējas vecumā un īpaši pensijas vecumā līdz pat neatkarības atjaunošanai. To pastiprināja arī paaugstinātā vīriešu mirstība darbspējas vecumā visus okupācijas perioda gadus. Arī pēc neatkarības atjaunošanas ir saglabājusies paaugstinātā vīriešu mirstība, un daļēji to var izskaidrot ar okupācijas sekām, jo ekonomiski attīstītajās zemes mirstības diference starp dzimumiem ir ievērojami mazāka.

Ļoti nozīmīga sastāvdaļa padomju okupācijas radīto netiešo zaudējumu aprēķinos ir potenciāli nedzimušie bērni. Viena no metodēm, kā šādu bērnu skaitu noteikt, būtu sekojoša. Sākotnēji būtu jānoskaidro (jāaprēķina vai jānovērtē) to meiteņu un jauno sieviešu skaits fertīlajā vecumā, kurām potenciāli varēja būt pēcnācēji, bet tās vai nu vispār Latvija zaudēja vai arī okupācijas radītu dažādu seku dēļ tām vairs nevarēja piedzimt bērni. Izmanojot pirmskara laika dzimstības intensitātes rādītājus (summāro dzimstības koeficientu), ir iespējams aptuveni noteikt potenciāli nedzimušo bērnu skaitu.

Kā jau minēts, sieviešu skaita zaudējumi represijās un it īpaši karadarbībā bija jūtami mazāki par vīriešu zaudējumiem. Salīdzinot dažādas zaudēto iedzīvotāju grupas, redzam, ka skaitliski vislielākos zaudējumus, ko izraisīja padomju okupācija, radīja bēgļu piespiedu došanās uz Rietumiem. Literatūrā visbiežāk tiek minēts vērtējums – vairāk kā 200 tūkstoši bēgļu. Apmēram puse no kopskaita (100 tūkst.) bija sievietes. Vairāk kā 30 tūkst. sieviešu tika izsūtītas no Latvijas 1941. un 1949. gada masu deportācijās. Taču lielākā daļa – apmēram 20 tūkst. sieviešu no izsūtījuma atgriezās. Abrenes novada pievienošanas dēļ Krievijai 1944. gadā Latvija zaudēja apmēram 20 tūkst. sieviešu. Citās pozīcijās (bēgles uz PSRS un neatgriezušās, individuālajās tvarstīšanās cietušās, kara darbības gaitā un pretošanās kustībā bojā gājušās u. c.) zaudēto sieviešu skaitu varētu novērtēt no 20 līdz 30 tūkstošiem. Tātad aptuveni PSRS okupācijas varas iestāžu darbība radīja Latvijai vismaz 150 tūkst. sieviešu zaudējumu. Daļai sieviešu bērni jau bija vai arī tās bija pārsniegušas fertīlo vecumu. Tomēr potenciālas mātes varēja kļūt apmēram 80 tūkst. sievietes, kurām katrai vidēji varēja piedzimt 2,5 bērni. Tātad Latvijas netiešajos zaudējumos, ko izraisīja PSRS okupācija, varam ieskaitīt apmēram 200 tūkstošus nedzimušu bērnu. Ja zinām, ka daudzu gadu garumā Latvijas iedzīvotāju vidējais paredzamais mūža ilgums ir bijis apmēram 70 gadu, tad padomju okupācijas izraisītā potenciālā bērnu nedzimšana ir radījusi Latvijai zaudējumus 14 miljonu cilvēkgadu apjomā. Vēl būtu jāņem vērā, ka nedzimušajiem bērniem savukārt varēja būt pēcnācēji. Tādējādi būtībā Latvijas iedzīvotāju un nenodzīvoto cilvēkgadu zaudējumi ir vēl ievērojami lielāki. Kā zināms, Latvijas zaudētie iedzīvotāji tika aizvietoti ar lielām imigrantu plūsmām no citām PSRS republikām un līdz ar to pēckara gados ievērojami samazinājās latviešu īpatsvars republikā. Protams, augstākminētais aprēķins ir vienkāršots un būtu vēlams veikt precīzākus potenciāli nedzimušo bērnu skaita vērtējumus.

Sarežģīta ir netiešo demogrāfisko zaudējumu aprēķinu veikšana sakarā ar represēto iedzīvotāju veselības pasliktināšanos un dzīvotspējas samazināšanos. Diemžēl, Latvijā nav veikti pētījumi par represēto un atgriezušos iedzīvotāju dzīvotspējas samazinājumu. Tomēr neapšaubāmi daudzu represēto veselība un dzīvotspēja nopietni cieta. Informatīvā bāze ir nepietiekoša, lai veiktu konkrētus summāros aprēķinus par netiešajiem demogrāfiskajiem zaudējumiem represiju un citu padomju varas veselībai radīto kaitējumu dēļ.

1986. gada 26. aprīļa naktī notika viena no lielākajām katastrofām, ko izraisījusi cilvēku nepārdomāta un pavirša rīcība. Ukrainas ziemeļdaļā, Černobiļā avarēja atomelektrostacijas bloks. Černobiļas AES avārija būtībā bija likumsakarīgs (varbūt pat neizbēgams) rezultāts tai plānošanas komandu saimnieciskajai sistēmai, stagnācijai un bezatbildībai, kura pastāvēja PSRS daudzus gadu desmitus.

Summārās ziņas par avārijas izraisītajiem zaudējumiem PSRS pastāvošo slepenības instrukciju dēļ netika publicētas. Starptautiskās atomenerģijas aģentūras, Pasaules veselības aizsardzības organizācijas un ANO Attīstības programmas kopīgajā 2005. gada 5. septembra ziņojumā atzīmēts, ka saskaņā ar starptautisko ekspertu vērtējumu radioaktīvais starojums varētu būt tiešais nāves cēlonis apmēram 4000 cilvēku, kuri to saņēma Černobiļā augstā līmenī. Tie ir saistībā ar avāriju strādājošie 1986.-1987. gadā, evakuētie cilvēki un personas, kuras pastāvīgi dzīvoja piesārņotākajās teritorijās. Lasot minēto dokumentu, redzams, ka uzsvars likts uz cietušajiem Baltkrievijā, Krievijā un Ukrainā. Protams, šo valstu iedzīvotāji cieta visvairāk, tomēr avārija būtiski ietekmēja arī visu citu PSRS republiku iedzīvotāju veselību un dzīvotspēju, īpaši „likvidatoriem”, kuri tika nosūtīti avārijas seku likvidēšanas darbos, taču tas minētajā dokumentā nav atzīmēts.

Autors ir veicis daļēju aprēķinu par netiešajiem demogrāfiskajiem zaudējumiem Latvijai Černobiļas AES avārijas dēļ. Precīzus datus par zaudējumiem nav iespējams iegūt. Pēc speciālistu vērtējuma avārijas seku ierobežošanas darbos piedalījušos un tādējādi cietušo kopskaits no Latvijas noteikti bija lielāks par 6 tūkstošiem cilvēku, taču tas nerasniedza 6,5 tūkstošus. Tas nozīmē, ka Černobiļā nokļuva 0,23% no tā laika Latvijas iedzīvotājiem. Visā PSRS piedalījušos skaits bija nedaudz augstāks – 0,27%.

Černobiļas avārijas seku likvidēšanas darbos piedalījās tikai vīrieši. Iesaušanas brīdī viņu vidējais vecums bija 31 gads. No tiem, kas bija spiesti piedalīties avārijas seku likvidēšanas darbos, 25 gadu laikā kopš notikusi avārija, ir miruši apmēram 1000 cilvēku no Latvijas. Vairāk nekā 3000 cilvēkiem ir piešķirta invaliditāte. Arī pārējiem, kuri piedalījās darbos Černobiļas apkārtnē, ir nopietni veselības traucējumi. Latvija ir zaudējusi apmēram 50 tūkstošus cilvēkgadu saistībā ar piedalīšanos šīs avārijas seku likvidācijas darbos. valsts sniedz lielu materiālo palīdzību un sedz lielu daļu ārstnieciskos izdevumus cilvēkiem, kuri piedalījās avārijas seku ierobežošanā. Pēc 1986. gada 26. aprīļa personām, kas piedalījušās avārijas seku likvidēšanā, piedzimuši 1300 bērni. Tiem nepieciešama īpaša medicīniskā uzraudzība. Aptuvens vērtējums ir tāds, ka jau pašlaik kopējie Latvijas zaudējumi Černobiļas avārijas dēļ ievērojami pārsnieguši 100 miljonus latu un neapšaubāmi nākošajos gados tie pieaugs.

Ļoti lielus netiešos un morālos zaudējumus radīja arī Latvijas iedzīvotāju nelikumīga mobilizācija PSRS armijā, kura nepārtraukti risinājās visus okupācijas gadus. Mobilizētie tika iekļauti citas mentalitātes armijas sastāvā un uz dažiem gadiem atrauti no dzimtajām vietām un savām ģimenēm. Dienests padomju armijā uz vairākiem gadiem kavēja jaunajiem vīriešiem iespējas izglītoties un nodibināt ģimeni. Daļai armijā iesaukto tika uzspiesta karošana par nepieņemamiem mērķiem. Laikā pēc Otrā pasaules kara pēc nodarītajiem zaudējumiem nozīmīgākais bija karš Afganistānā, kur dzīvību zaudēja vismaz 64 Latvijā iesauktas personas. Bija arī nelaimes gadījumi ar letālu iznākumu, atsevišķos gadījumos tika izdarītas pašnāvības. Taču tie bija tiešie demogrāfiskie zaudējumi. Bieži bija gadījumi, ka dienests armijā notika veselībai kaitīgos apstākļos, it īpaši, ja armijā iesauktais nonāca paaugstinātas radiācijas zonā. Armijā iesauktos karavīrus negatīvi ietekmēja ārpusreglamenta attiecības, kuru loma īpaši pieauga padomju okupācijas pēdējā laikposmā. Dienests padomju armijā ievērojami veicināja atkarību (smēķēšana, alkohola lietošana) izplatību.

Precīzākā metode aprēķinu veikšanai par aktīvajā karadienestā iesaukto skaitu un padomju armijā pavadīto laiku būtu attiecīgu konkrētu ziņu iegūšana par dienestā iesaukto skaitu pa atsevišķiem gadiem un iegūto datu summēšana. Taču šāda iespēja nav izmantota, jo ziņas par iesaukto kopskaitu bija slepenas

un svarīgākā informācija tika izvesta aiz Latvijas robežām. Tāpēc aprēķinu veikšanai par karadienestā iesaukto skaitu tiek piedāvāta demogrāfisko aprēķinu metode, balstoties uz Latvijā dzīvojošo jaunu vīriešu vecuma struktūras datiem aprēķina gados. Protams, tā ir aptuvena metode, kas dod papildus iespējas novērtēt padomju okupācijas varas radītos zaudējumus Latvijai.

Aprēķinos kā pamatinformācija par armijā iesaukto jauno vīriešu skaitu attiecīgajos padomju okupācijas gados (1946.-1991.) tiek izmantoti dažādu gadu tautas skaitīšanas rezultāti, tos perspektīvā pārbīdot par attiecīgi nodzīvoto gadu skaitu tā, lai varētu novērtēt iesaucamā vecuma vīriešu skaitu konkrētajā gadā. Pēc ekspertu ieteikuma tika novērtēts, ka padomju okupācijas gados karadienestā tika iesaukti apmēram 80% no visiem iesaukuma vecuma vīriešiem.

PSRS aktīvajā karadienestā galvenokārt iesauca jauniešus, kuri iesaukšanas gadā sasniedza 19 gadu vecumu. Dažādu cēloņu dēļ varēja notikt nelielas nobīdes, kad karadienesta sākums tika atlikts, līdz ar to iesaucot dienestā nedaudz vecākus vīriešus. Aprēķinos izmantots iesaukto dienesta ilgums Padomju armijas rindās. Līdz 1967. gadam, šo gadu ieskaitot, PSRS vispārēji noteiktais karadienesta ilgums bija trīs gadi, bet tie, kuri nonāca flotē, dienēja četrus gadus. 1968. gadā obligātā dienesta ilgums tika samazināts uz diviem gadiem, bet flotē – uz trijiem gadiem. Bija gadījumi, kad dienests tika pagarināts.

Summējot rezultātus, kuri tika aprēķināti par atsevišķiem laika periodiem, tika iegūti rezultāti par kopējo okupācijas armijā iesaukto skaitu un karadienestā pavadītajiem gadiem. Gandrīz 50 PSRS okupācijas gados tās varas iestādes bija nelikumīgi iesaukušas aktīvajā karadienestā ~ 629 tūkstošus Latvijas iedzīvotāju, kā rezultātā Latvija zaudējusi ~ 1560 tūkstošus cilvēkgadu.

Pirms Otrā pasaules kara Latvijas un Somijas iedzīvotāju dzīves līmenis bija apmēram līdzvērtīgs. Arī demogrāfiskie rādītāji, ieskaitot iedzīvotāju paredzamo vidējo mūža ilgumu, abās valstīs atšķīrās nedaudz. Pašlaik vidējais mūža ilgums kopā abiem dzimumiem Somijā ir joprojām lielāks nekā Latvijā. Varam pieņemt, ka visā PSRS okupācijas laika posmā tas vidēji bija par 4 gadiem lielāks. Šo vidējā mūža ilguma starpību varam attiecināt uz PSRS okupācijas režīma izraisītajiem netiešajiem demogrāfiskajiem

zaudējumiem. Tātad 1,9 miljoni pirmskara Latvijas iedzīvotāju potenciāli ir zaudējuši apmēram 7,2 miljonus cilvēkgadu. Protams, vidējā mūža ilguma samazinājums skāra arī visus pārējos pēckara laika periodā Latvijā dzīvojošos iedzīvotājus. Tādēļ būtībā potenciāli zaudēto cilvēkgadu skaits ir vēl ievērojami lielāks.

Pēc autora aplēsēm **kopā netiešie demogrāfiskie zaudējumi** iedzīvotāju dzīvotspējas un dzimstības samazinājuma dēļ, ko Latvijai izraisīja PSRS okupācijas režīms, bija vismaz **21 miljons cilvēkgadu**.

Izmantotā literatūra

1. 1970. gada Vissavienības tautas skaitīšanas rezultāti Latvijas PSR. Rīga: Latvijas PSR Ministru padomes Centrālā statistikas pārvalde, 1974.
2. Chernobyl: The True Scale of the Accident. Press Release. International Atomic Energy Agency, World Health Organization, United Nations Development Programme. London, Vienna, Washington and Toronto. 2005.
3. Černobiļa liek domāt par kodoldrošību nākotnē. http://www.europarl.europa.eu/news/ekspert/infopress_page/008. 2006.
4. International Conference „20 Years after Chernobyl: Strategy for Recovery and Sustainable Development of the Affected Regions”, 19-21 April 2006 Minsk-Gomel. Gomel, 2006, 286 pp.
5. Latvijas PSR Mazā enciklopēdija. II sējums. Lielais Tēvijas karš. Rīga: Zinātne, 1968.
6. Latvijas Valsts Vēstures arhīvs. Fonds Nr.1308, apraksta Nr. 15, lietas Nr.7.
7. Latvijas Valsts Vēstures arhīvs. Fonds Nr.430, apraksta Nr.1.
8. Par konceptuālo jautājumu ”Par Černobiļas atomelektrostacijas avārijas seku likvidēšanas dalībnieka un Černobiļas atomelektrostacijas avārijas rezultātā cietušās personas statusa un sociālo garantiju noteikšanu”. LR Labklājības ministrija. Rīga, 1998, 7 lpp.
9. Riekstiņš J. Latvijas iedzīvotāju mobilizācija Sarkanajā armijā (1944-1945). Okupētā Latvija 20. gadsimta 40. gados. Latvijas vēsturnieku komisijas raksti, 16. sējums. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007.
10. Šmulders M. Latvijas un PSRS ekonomiskie sakari un savstarpējie norēķini. Rīga: 1990. Npublicēts pētījums.

11. Vītoliņš E. Latvijas iedzīvotājiem radītie zaudējumi, dienējot PSRS okupācijas armijā. Npublicēts pētījums. Rīga, 2009. Pasūtītājs Valsts kanceleja.
12. Zālīte I., Dimante S. Četrdesmito gadu deportācijas. Struktūranalīze. Latvijas vēsture, 1998, 2 (30): 73.-82.
13. Zvidriņš P. Latvijas tiešie demogrāfiskie zaudējumi deportāciju un citu padomju akciju rezultātā. Latvijas vēsture, 2008, 1(69): 76.-89.
14. Численность, состав, естественное и механическое движение населения Латвийской ССР. Статистический сборник. Рига: ЦСУ при Совете Министров Латвийской ССР, 1961.
15. Чорнобильська трагедія. Документи і матеріали. Київ: Наукова думка, 1996, 784 стр.

Jānis Počs

LZA Ekonomikas institūta pētnieks, docents
Sociālo tehnoloģiju augstskolā, ekonomikas eksperts

CILVĒKVĒRTĪBAS NOTEIKŠANAS METODOLOĢIJA

Jau 18. gadsimtā Gotfrīds Vilhelms Leibnics Vācijā, strādājot pie problēmām, kā paaugstināt valsts varenību, ir teicis: „*Patiesā kundzības vara ir cilvēku skaitā. Kur ir cilvēki, tur ir arī substance un spēks*”. Šāda problēmas nostādne bija sākums valstiskam uzskatam par cilvēka bioloģiskajiem resursiem. Ja jebkuras okupācijas mērķi ir mazināt pakļautās valsts varenību, to var izdarīt pavisam vienkārši – fiziski samazinot cilvēku skaitu.

19. gadsimtā ķeizariskās Prūsijas valsts biroja direktors Dr. Ernsts Engels (1821.-1896.) bija viens no tiem, kurš cilvēka vērtībai padziļināti pievērsās no tautsaimniecības viedokļa. Viņš uzskatīja, ka par galveno kritēriju cilvēka vērtībā jāklūst tam, ko katrs atsevišķs cilvēks var saimnieciski radīt, kā arī, ka katra cilvēka dzīve ir specifiska un aprēķināma vērtība. Ap 1883. gadu Engels šajā sakarā vērtību definēja kā „*nozīmīgums (nozīme), ko sabiedrība pievieno noteiktai lietai, rēķinoties ar noteiktu mērķi, uz zināmu laiku un zināmā telpas vietā*”¹.

Atbilstoši tam laikam viņš izšķīra četras cilvēka vērtības:

- izmaksu vērtību,
- lietošanas vērtību,
- ienesas vērtību,
- maiņas vērtību.

Skatoties no šodienas viedokļa, principiāli nekas nav mainījies.

Uz izmaksām mēs varētu attiecināt tos labumus naudas izteiksmē, kas jāiegulda cilvēkā līdz brīdim, kamēr tas ir spējīgs darboties sabiedrības labā

¹ J. Vögele und W. Woelk. Der „Wert des Menschen“ in den Bevölkerungswissenschaften vom ausgehenden 19. Jahrhundert bis zum Ende der Weimaren Republik.

un dot savu pienesumu. Šeit jāpieskaita arī visi tie izdevumi, kādi nepieciešami cilvēka fizisko un garīgo spēju saglabāšanai, kā arī izglītošanai visā ražīgajā periodā.

Lietošanas vērtība būtu attiecināma uz jomu (profesiju), kādā cilvēks darbojas un kādus sabiedrības pieprasītos specifiskos labumus tas var piedāvāt vai apmierināt vajadzības (būt labs atslēdznieks, dziedātājs, jūrasbraucējs utt.), un cik sabiedrība ir gatava par to maksāt.

Ienesas vērtība ir cilvēka spēja radīt dažādus ekonomiskos labumus. Pie kam, paaugstinoties darba dalīšanai un, līdz ar to, darba ražīgumam, radīt vairāk, kā pats spēj patērēt.

Mainas vērtība ir viskomplicētāk definējams lielums, bet, neiedziļinoties detaļās, tā varētu būt salīdzināma ar samaksu par darbu vai ar nolietojumu (amortizāciju) kā alternatīvu, kāds attiecināms uz mehāniskām iekārtām, kas vajadzīgas, lai aizstātu dzīvo darbaspēku.

Saimnieciskajā ikdienā, atkarībā no dažādām manipulācijām (kā teorētiskām, ja runa ir par cilvēkpotenciāla stratēģisko plānošanu valsts saimniecībā, un fiziskām, ja, piemēram, futbolistu viens klubs „pārdod” citam) ar cilvēku kā ekonomiskās vērtības (cilvēka vērtības) nesēju katram konkrētajam gadījumam noteiktā vērtība (cena) veidosies kā summa no iepriekš minēto vērtību dažādām kombinācijām.

Aprēķinot zaudējumus, kādi radušies okupācijas rezultātā, galvenā problēmas būtība ir:

Kā veidot izmaksu kombināciju katrai cilvēku grupai atsevišķi un zaudētajam cilvēkpotenciālam kopumā atkarībā no cilvēku vecuma, izglītības līmeņa (profesionālās gatavības radīt nepieciešamos labumus) vai neradītās ienesas vērtības, ja cilvēks tika fiziski iznīcināts vai netika nodarbināts Latvijas labā.

Visu okupācijas režīma nodarīto zaudējumu kopapjoma aprēķināšanai nepieciešams visiem zaudējumu veidiem vienāds rādītājs, par kādu parasti pieņemts izmantot ekonomisko vērtējumu naudas izteiksmē. Šāda vērtējuma piemērošana cilvēkiem un viņu dzīves gadiem ir apgrūtināta vispārēju un šim gadījumam specifisku metodisku problēmu dēļ.

Pēdējo vidū minamas, *pirmkārt*, tieši PSRS okupācijas režīma radītiem tiešiem un netiešiem **zaudējumiem pieskaitāmās bojā gājušo un piespiedu kārtā prombūtnē ilgstoši atradušos cilvēku kategorijas.**

To starpā par neapstrīdamām uzskatāmas visas okupācijas varas nepamatoti sodīto, izsūtīto un trimdā devušos grupas.

Otrkārt, jāizstrādā **pamatojums zaudēto cilvēkgadu ekonomiskam vērtējumam**. Ne Latvijā ne citur pasaulē nav vispārārstītas metodikas tādām aprēķinām. Gada laikā valstī radīto vērtību mēdz izteikt kā IKP uz 1 iedzīvotāju, bet to rada galvenokārt darbaspējas vecuma cilvēki. Okupācijas režīma represēto un tās rīcības dēļ bojā gājušo vai trimdā devušos vidū tādu bija vairākums. Tātad cilvēku zuduma kaitējums valsts ekonomikai bija lielāks, nekā gadījumā, ja cietušo sastāvs neatšķiras no visiem iedzīvotājiem. Šā apsvēruma dēļ būtu lietderīgi zaudētajos cilvēkgados izdalīt darbaspējas vecuma daļu, un tas prasa papildus aprēķinus par to skaitu atkarībā no represēto vecuma un prombūtnē pavadītā laikā.

Šajā sakarā ir jārūnā arī par netiešajiem zaudējumiem jeb izmaksām, kādas radās sagatavojot cilvēkus darbaspējai, vai izaudzinot līdz darbaspējas vecumam.

Iepazīstoties ar Latvijas statistisko informāciju līdz 1940. gadam, jāatzīst, ka tā nav savietojama ar informāciju, kāda ir vajadzīga attiecīgajos aprēķinos. Tāpat mūsu rīcībā pagaidām nav informācijas par represēto iedzīvotāju struktūru ne no demogrāfijas viedokļa, ne arī pēc sociālajiem raksturotājiem (izglītības, profesijām utt.). Tas nozīmē, ka kompensāciju aprēķinu metodikas izstrādāšana sakarā ar cilvēkpotenciāla zaudējumiem okupācijas perioda, būs jābalsta uz citos pētījumos iegūtas informācijas bāzes.

Treškārt, rēķinoties ar tautsaimniecības produktivitātes vispārēju kāpumu miera laika apstākļos, okupācijas radīto **dzīvā spēka zaudējumu dēļ nerādītais ekonomiskais labums būtu bijis atšķirīgs dažādos laikposmos**. Tāpēc arī šie zaudējumi aprēķināmi atsevišķi pa noteiktiem periodiem. Latvijā vislielākie PSRS okupācijas radītie dzīvā spēka zaudējumi bija laikā no Otrā pasaules kara beigu posma līdz izdzīvojušo represēto lielākās daļas atbrīvošanai 1956. gadā. Pēc tam zaudējumus veido vienīgi bojāgājušo un trimdā devušos vēl atlikušie gadi līdz darbaspējas vecuma beigām un viņiem nedzimušo vai Rietumvalstīs strādājošo bērnu jau līdz šim gadam sasniegto, bet Latvijai zaudēto gadu skaits.

Tātad (2011.g.) atšķirībā no dzīvā spēka zaudējumu veidiem 40. gadu 2. pusē un 50. – pirmajā, sekojošā laikposmā vērtējami kā tiešie tā netiešie zaudējumi. Pirmajā laikposmā iekļaujamo ilgstošā prombūtnē bijušo un

izdzīvojušo bērni vairumā tikai ap atgriešanās laiku Latvijā sasniedza darbaspējas vecumu un citi dzima jau te, tādēļ netiešo zaudējumu aprēķins nav nepieciešams.

Ceturtkārt, kā noteikt cilvēka spējas radīt pievienoto vērtību, jeb kāds cilvēku radīto vērtību mērs ir jāizmanto Latvijā, lai noteiktu valstiski patieso spēju radīt sev un sabiedrībai nepieciešamos labumus. Te ir jārunā par darba ražīgumu. Kāds darba ražīgums bija PSRS un kāds, piemēram, 2. Pasaules karā cietušajai Somijai. Līdz ar to, kādas vērtības attiecīgā laika periodā spēja saražot viens somis un kādas latvietis, pateicoties attiecīgajai darba organizācijai PSRS un ekonomikas vadības stratēģijai. Te jau jāsāk runāt par pēckara Latvijas tautsaimniecības veidošanas struktūru un tās radītajiem labumiem, kurā, kā redzējam no iepriekšējiem runātājiem, ļoti liela vērtība tika pievērsta PSRS militāri rūpnieciskā kompleksa vajadzībām, kas neatkarības atgūšanas momentā noveda pie reālas Latvijas tautsaimniecības kritiena un ekonomiskajām problēmām 90.- gados.

Kā redzams, noteikt, kādi ir ekonomiskie zaudējumi, kas radušies sakarā ar cilvēkresursu zaudēšanu okupācijas periodā, ir ļoti sarežģīts process, un tas vienmēr tiks balstīts uz dažādiem vairāk vai mazāk objektīviem pieņēmumiem. Tomēr pētot okupācijas seku problēmas, (LZA EI) pētnieki, vēlreiz atgriezās pie cilvēkvērtības noteikšanas teorētiskajiem un praktiskajiem aspektiem, bet jau šodienas vajadzību kontekstā cilvēkvērtības aprēķinu formula ir izstrādāta.

Ņemot vērā aprobēto pētīšanas metožu virzienus un cilvēka vērtību nosakošo kritēriju izvēli, kā konceptuālu cilvēka vērtības aprēķināšanai var izmantot sekojošu formulu

$$SI + III_i + Gi \times Ki \times A = CV_i, \quad \text{kur:}$$

- SI – visas sociālās izmaksas, kas nepieciešamas cilvēka izaudzināšanai līdz darbaspējas sasniegšanai un/vai patstāvīgās saimnieciskās darbības uzsākšanai;
- III_i – i-tā līmeņa izglītības iegūšanas izmaksas;
- Gi – ražīgā darba ilgums gados i-tās izglītības grupas cilvēkam;
- Ki – ražīguma (pievienotās vērtības) koeficients i-tajai izglītības grupai;
- A – vidējā radītā vai aprēķināmā vērtība (iekšzemes kopprodukts, nacionālais kopprodukts) uz vienu cilvēku;
- CV_i – cilvēka ar i-to izglītības līmeni vērtība.

Boriss V. Sokolovs (Krievija)

Krievijas vēsturnieks, publicists un kritiķis, profesors,
filoloģijas zinātņu doktors, Krievu PEN-
centra un Izdevniecības programmu un zinātnisko projektu
Padomes „АИРО–XXI” loceklis

PAR BALTIJAS VALSTU ZAUDĒJUMIEM UN TO KOMPENSĒŠANAS IESPĒJĀM

Padomju varas okupēto Baltijas valstu gadījumā, okupācijas radīto zaudējumu kompensēšanas problēma ir īpaši sarežģīta, jo okupācija ilga piecdesmit gadus. Pagaidu militārās okupācijas gadījumā zaudējumu kompensēšana ir vienkāršā, jo visi notikumi tiek dokumentēti. Okupācijas rezultātā nogalināto, ievainoto un deportēto skaits un vārdi ir zināmi. Bojātās ēkas, tilti, uzņēmumi, saimniecības un cita manta ir iegrāmatota. Ja okupācija ir ilgusi gandrīz pusgadsimtu, ir neiespējami un bezjēdzīgi mēģināt aprēķināt ekonomiskos un sociālos zaudējumus, kas tās rezultātā ir radušies, jo okupētajās teritorijās gadu desmitiem ir celti jauni objekti, iedzīvotājiem ir maksātas algas, pensijas un sociālie pabalsti. Arī okupācijas upuru skaita noteikšana un uzmeklēšana ir sarežģīts uzdevums. Protams, ir iespējams aprēķināt kāda potenciāli varētu būt Lietuvas, Latvijas un Igaunijas attīstība, ja okupācija nebūtu notikusi, un pretstatīt to faktiskajai situācijai, kas tad arī veidotu kompensējamo summu. Latvijas valdības izveidotā komisija pēc šādas formulas aprēķināja, ka okupācijas nodarītie zaudējumi veido vismaz 200 miljardus latu. Summā ietilpst tiešie zaudējumi, kas sasniedz 18,5 miljardus dolāru. 2004. gadā Igaunijas zinātnieki secināja, ka IKP starpība ir 29,6 miljardi eiro. Lietuvas Seima komisija, aprēķinot tiešos padomju okupācijas radītos zaudējumus, secināja, ka summa ir 23 miljardi eiro (apmēram 30 miljardi ASV dolāru). Arī krievu zinātnieki, izmantojot starpības aprēķināšanas metodi, var noteikt zaudējumus, ko radīja padomju armijas okupācija vai t.s. vīssavienības nozīmes uzņēmumi, kuri Baltijas valstīm praktiski nenesa nekādu labumu. Šādiem aprēķiniem ir zināma teorētiskā vērtība, tie ir interesanti no zinātniskā viedokļa un labs līdzeklis sabiedrības informēšanai. Taču tos nav iespējams izmantot sarunās par kompensācijām.

Parasti ekonomisko zaudējumu kompensācijas tiek maksātas pēc kara beigām. Tās sauc par kontribūcijām vai reparācijām un tās maksā valstis, kas karā zaudē. Formāli reparāciju apmērs tiek aprēķināts pēc uzvarētājvalsts militārajiem tēriņiem un karadarbības radītajiem ekonomiskajiem zaudējumiem. Realitāte gan ir tāda, ka reparāciju apjomu nosaka nevis faktiskais zaudējumu vai izdevumu apjoms (kuru ir ļoti grūti precīzi noteikt īsā laika posmā starp pamiera un miera līgumu noslēgšanu), bet gan uzvarētājvalsts vēlme novājināt uzvarētās zemes.

Tādēļ Krievijas vai ārvalstu ekspertiem nevajadzētu būt grūti aprēķināt Baltijas valstīs pēc 1945. gada uzbūvētās transporta infrastruktūras vērtību. Tāpat mūsdienu cenās var pārrēķināt arī naftas un citu Lietuvai, Latvijai un Igaunijai no citām PSRS daļām piegādāto energoresursu vērtību un, izmantojot dažādas aprēķinu metodes, sastādīt bilanci, kurā būtu redzams, ka Baltijas valstis ir parādā Krievijai vairākus simtus miljardu eiro.

Vienīgais veids kā saņemt kompensāciju par Baltijas valstīm padomju okupācijas rezultātā radītajiem zaudējumiem ir prasīt kompensāciju represiju upuru un to radnieku vārdā. Kompensācijas summa būtu jānosaka pašai Krievijas Federācijas valdībai. Līdzīgi kā Vācija rīkojās attiecībā uz ebrejiem un piespiedu darbos nodarbinātajiem – ostarbaiteriem domātajām kompensācijām. Tomēr šāds risinājums nav pieņemams ne Krievijas valdībai, ne sabiedrībai, jo imperiālistiskais sentiments ir joprojām liels. Taču nākotnē, kad Krievijā būs demokrātiska valdība, jautājumu par okupācijas seku kompensēšanu varēs atrisināt. Igaunijas Valsts okupācijas laika represiju izmeklēšanas komisija ir aprēķinājusi padomju okupācijas zaudējumu summu, kurā ietilpst Sarkanās armijas radītais ekoloģiskais kaitējums 4 miljardu ASV dolāru apmērā (Latvijai nodarītais ekoloģiskais kaitējums tiek lēsts 770 miljonu dolāru vērtībā) un apmēram 13,5 miljardu ASV dolāru kompensācija par 180 tūkstošiem nogalināto igauņu, kas ir 75 tūkstoši dolāru par katru nogalināto, jo, kā igauņu zinātnieki apgalvo, tā ir summa, ko Vācija samaksāja par katru holokausta upuri. Taču Krievijas sabiedrībai šāda summa liekas par augstu. Patiesībā Vācijas valdība samaksāja katram Ļeņingradas blokādē izdzīvojušam ebrejam tikai 2556 eiro. Mūsdienu Krievijas politiskā elite un sabiedrība neatzīst PSRS īstenotās Baltijas valstu okupācijas faktu. Tāpat viņi nevēlas citām valstīm un to pilsoņiem neko maksāt par padomju režīma pastrādātajiem noziegumiem. Piemēram, KF Pilnvarotais cilvēktiesību

jautājumos Vladimirs Lukins uzskata, ka Krievija varētu atzīt, ka Katiņas traģēdijā cietušie ir Staļina represiju upuri un Katiņas materiāli varētu tikt pilnībā nodoti atklātībai, ja Polija atteiktos no kompensācijām par pāridarījumiem. Tomēr, diez vai, atradīsies valsts, kuras valdība upuru radnieku vārdā atteiktos no kompensācijām par pret to vērstajām represijām.

Angļu žurnālā „The Economist” izteiktā doma, ka Krievijai vajadzētu nožēlot Lietuvas „inkorporēšanu” PSRS, par ko Lietuva atteiktos prasīt no Krievijas kompensāciju par tās okupāciju padomju režīma valdīšanas laikā, atsevišķiem Krievijas politiskajiem aktīvistiem šķita kā ziņa, ko Lietuvas politiskā elite vēlas nosūtīt Maskavai, kas ir dīvains un principā nepamatots secinājums.

Pašreizejais KF vēstnieks Latvijā Aleksandrs Višņakovs uzskata, ka mēģinājumi pieprasīt no Krievijas kompensāciju par padomju okupācijas sekām ir neauglīgi un tikai sarežģī Krievijas un Latvijas attiecības. Pat Krievijas demokrātiskās opozīcijas rindās valda nevienprātība padomju okupācijas upuru kompensācijas jautājumā. Daudzi demokrātiski noskaņotie opozicionāri uzskata, ka maksāt kompensācijas citu valstu iedzīvotājiem, kad pašā Krievijā ir tik daudz no Staļina represijām cietušo un to radnieku, ir netaisnīgi. Kremļa varas iestāžu pārstāvji principiāli atsakās maksāt Baltijas valstīm kompensācijas par padomju okupācijas radītajiem zaudējumiem. Šāda nostāja tiek, galvenokārt, pamatota ar trim apgalvojumiem:

1. Padomju Savienība neesot okupējusi Baltijas valstis;
2. Šodienas Krievija neesot atbildīga par padomju varas noziegumiem;
3. Padomju Savienības ieguldījumi uz vienu Lietuvas, Latvijas un Igaunijas iedzīvotāju esot bijuši daudz lielāki par līdzekļiem, kas tika atvēlēti citu padomju republiku ekonomikai, Krieviju ieskaitot.

Minētie apgalvojumi izriet no atsevišķu Krievijas un Baltijas valstu marksistisko un padomju ekonomikas teorijas piekritēju aprēķiniem. Aprēķini, protams, ir diskutabli. Jāatceras, ka lielākā daļa Latvijai un Igaunijai paredzēto investīciju tika izlietotas, lai uzbūvētu rūpnīcas, kurās strādāja no citām padomju republikām ievestais darbspēks un gandrīz visa to saražotā produkcija tika realizēta ārpus Baltijas valstīm. Lietuvā, Latvijā un Igaunijā dzīves apstākļi bija labāki kā pārējā PSRS. Taču Baltijas valstu pamatiedzīvotāji nesalīdzina savus dzīves apstākļus ar pārējo padomju republiku iedzī-

votāju apstākļiem. To vietā tiek piesaukti Norvēģijas un Somijas dzīves apstākļi. Piemēram, 1930. gadā Lietuvas valsts ienākumi uz vienu iedzīvotāju bija 280 lati, Polijā – 380 lati, Latvijā – 600 lati, Somijā – 610 lati un Igaunijā valsts ienākumi uz vienu iedzīvotāju sasniedza 550 latus. 2010. gadā Lietuvas IKP uz vienu iedzīvotāju sasniedza 10280 dolāru, Polijā – 12210 dolāru, Latvijā – 10870 dolāru, Somijā – 45525 dolāru un Igaunijā IKP uz vienu iedzīvotāju bija apmēram 15300 dolāru¹. Padomju okupācijas dēļ Latvija attīstības ziņā nokļuva aiz Polijas, atšķirība starp Latviju un Somiju izauga no 1,02 uz 4,19 reizēm, atšķirība starp Lietuvu un Somiju izauga no 2,18 uz 4,43 reizēm, bet atšķirība starp Igauniju un Somiju no 1,11 uz 2,97 reizēm. 1930. gadā Polijas ekonomiskie rādītāji uz vienu iedzīvotāju bija zemāki kā Latvijā un Igaunijā, attiecīgi 1,58 un 1,45 reizes. Šodien Polijas ekonomika ir 1,12 reizes lielāka kā Latvijas un tikai 1,13 reizes mazāka kā Igaunijas. Tā ir ekonomiskā cena, ko Baltijas valstis samaksāja par padomju okupāciju.

Ekonomisko rādītāju atšķirība starp Lietuvu un Latviju saruka no 2,14 uz 1,06 reizēm, bet starp Lietuvu un Igauniju no 1,96 reizēm uz 1,45 reizēm. Ekonomisko rādītāju atšķirība starp Lietuvu un Poliju samazinājās no 1,36 uz 1,18 reizēm. Varam secināt, ka padomju laikā Lietuvas tautsaimniecība auga ātrāk kā Latvijas, Igaunijas un pat Polijas, kas, neskatoties uz formālu neatkarību, arī bija pakļauta komunistiskajai varai. Lietuvas padomju gadu straujā izaugsmes tempi ir skaidrojami ar Viļņas rajona atgriešanu Lietuvai 1939. gadā un mazāku iebrucēju skaitu no citiem Padomju Savienības reģioniem.

Krievijā valdošā autoritārā vara nekad nemaksās Baltijas valstīm okupācijas un citu padomju noziegumu rezultātā ciestos zaudējumus. Valsts korumpētā politiskā elite ir pieradusi nemaksāt par izdarītajiem noziegumiem un cilvēktiesību pārkāpumiem, lai kurā laikā arī tie nebūtu veikti. Ir grūti noticēt, ka Krievijas valdība varētu atzīt padomju varas vainu, jo tā joprojām sapņo atjaunot padomju impēriju, pakāpeniski paplašinot savas ietekmes sfēras. Krievija būs gatava izmaksāt kompensācijas padomju okupācijas upuriem un to radniekiem Baltijas valstīs tikai tad, kad autoritārā režīma vietā stāsies demokrātiska vara. Tas notiks tikai tad, kad Krievija,

¹ Aprēķinu pamatā ir: Freiberga I., Feldmanis I. Latvijas vēsture 20. gadsimtā. Rīga: Jumava, 2005. g., 193. lpp., Oslunds A. Sociālistiskā saimniekošana vai kapitālisma atjaunošana? Kمبرidžas Universitātes apgāds, 1992. g., 201. lpp., CIP – Pasaule faktos. Publikācijas (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>).

līdzīgi kā Vācijas Federatīvā Republika attiecībā uz Hitlera varas upuriem, uzņemsies morālu atbildību par kompensāciju izmaksu no padomju režīma cietušajiem. Tikai tad Krievijas valdība varēs vienoties ar Baltijas valstīm par kompensācijas apmēriem. Par apmierinošu kompensācijas summu būtu uzskatāma apmērā līdzīga kompensācija, ko pagājušogad Vācija samaksāja ebrejiem un ostarbaiteriem (2,5-3,0 tūkstoši eiro vienam cilvēkam). Taču, kā minēts, tas varētu notikt tikai ļoti tālā nākotnē. Šobrīd, piemēram, Krievija saviem padomju represiju upuriem kompensācijās maksā 10000 rubļu (250 eiro). Pēc aplēsēm kopējā Baltijas valstīs dzīvojošajiem padomju represiju upuriem kompensācijās izmaksājam summa sasniegtu 1,5-2,0 miljardus eiro.

KOPSAVILKUMS

Prof. Dr. oec. Uldis Osis
LZA korespondētājloceklis,
Finanšu ministrs
(1993.-1994.)

Labdien cienījamie konferences dalībnieki!

Vispirms man jāatvainojas par to, ka neiznāk konferences kopsavilkums, bet tikai pārskats par 2.daļu, jo neizdevās būt uz konferences 1.daļu. Tāpēc mēģināšu dot papildus atsevišķus komentārus pie tiem referātiem, ko man izdevās dzirdēt.

Pirmkārt, par rūpniecību, par ko daudz diskutēts – kā tā attīstījās padomju gados un kas notika, kad Latvija izgāja no PSRS sastāva. Par tiem skaitļiem un tendencēm, ko iezīmēja J.Prikuļa kungs ekonomikas un rūpniecības attīstībā kopumā, varu piezīmēt tikai to, ka toreiz Latvijā, rēķinot pēc saražotā kopprodukta uz 1 iedzīvotāju, bija visattīstītākā militārā rūpniecība PSRS un varbūt pat visā pasaulē. Toreiz militarizēta ļoti augstā mērā bija ne tikai rūpniecība, bet arī visa tautsaimniecība un pati sabiedrība. Un šeit ir viena lieta, kas ļoti lielā mērā traucē novērtēt Latvijas rūpniecību, tautsaimniecību un sabiedrību kopumā – ir tā saucamais centralizētais pieskaitījums. Ļoti daudzi dati, piemēram, par 20 lielākiem rūpniecības uzņēmumiem, kas bija t.s. centralizētās pakļautības uzņēmumi, bija vispār slepeni. Un kad Latvijas statistikas institūcijas apkopoja un analizēja datus, tad liela daļa datu no centra atnāca tikai nākošā gada rudenī. Piemēram, datus par kapitālieguldījumiem, vai investīcijām kā mēs tās saucam šodien, kuras it kā ir veiktas Latvijā, šādi arī saņēmām. Bet mēs nezinājām, kas tie par skaitļiem, vai kā tie aprēķināti, jo PSRS statistika bija īpaši slavena ar to, ka tajā daudz ko pierakstīja vai tieši otrādi, noklusēja. Tāpēc ekonomistiem un īpaši demogrāfiem bija lielas grūtības, jo nekad nebija zināms, cik cilvēku tautsaimniecībā strādā. Stādie-ties priekšā, ko tas nozīmē. Visi šie cilvēki gāja pie ārsta, visi izmantoja

slimnīcas, skolas, visi viņi lietoja transportu, visu sociālo un inženiertehnisko infrastruktūru, bet cik to cilvēku bija, mēs nezinām. Jā, protams, daži lielākie uzņēmumi būvēja savus ciematņus, savas mājas, poliklīnikas, bērnudārzus. Tas daļēji it kā nosedza vajadzības, bet atkal mēs nezinām, cik lielā mērā. Un tas tikai par iedzīvotājiem, es nerunāju par daudzām citām lietām. Skaidrs ir viens, ieplūstot masveidā kolonizatoriem, mēs varam konstatēt, kāpēc samazinājās dzīvojamā platība uz 1 iedzīvotāju apmēram uz pusi, neskatoties uz to, ka tika uzcelti veseli dzīvojamo namu masīvi visā Rīgā un citās Latvijas pilsētās. Tādēļ mums ir šīs problēmas, kāpēc netiekam uz priekšu ar precīziem, analītiskiem aprēķiniem.

Par šiem netiešajiem zaudējumiem, 80.- gados, rakstot savu doktora darbu, starp visiem, peldošajiem statistikas skaitļiem, uzmanīgi pētot un analizējot, varēja nonākt pie secinājuma, ka pat pēc PSRS statistikas, kur daudzas vienkārši bija uzpūsts, produktivitāte, darba ražīgums PSRS kopumā kritās. Kritums sākās jau no 60.- gadu otrās puses vai beigām, un 70.- gados tas bija pamanāms gandrīz katram ekonomistam, bet 80.- gados tas bija redzams jau gandrīz katram cilvēkam, kurš nebija saistīts ar ekonomikas jomām.

Vērts būtu pieminēt to, ka militārais pasūtījums radīja milzīgus rūpnieciskos zaudējumus arī pēc izklūšanas no PSRS. Ko tas nozīmēja? Tai ir daudz lielāka nozīme, nekā lielākā daļā sabiedrības ir pieņemts domāt. Lai neiedziļinātos metodikās, statistikā vai vēl kādos analītiskos aprēķinos, pieminēšu gadījumu ar VEF. Šī rūpnīca PSRS laikā, un arī pēc neatkarības atjaunošanas, skaitījās rūpnieciskais flagmanis. Vēl joprojām daudzi Latvijā brīnās un nožēlo: „Nu kā tas varēja būt, tāds rūpniecības uzņēmums sabruka, mēs viņu nesaglabām, pazaudējām! Un gandrīz vai tā: „Kurš ir vainīgs? Varbūt Osis vainīgs, viņš tur kaut kur bija?” Es 90.- gadu vidū arī biju viens no VEF attīstības konsultantiem. Mūsu mērķis tiešām bija saglabāt šo rūpnīcu, strādājām kopā ar atbalsta konsultantiem un *British Telecom* speciālistiem. Tikai viens, tolaik raksturīgs un ļoti spilgts piemērs. Bija pasūtījums no Maskavas mērijas nomainīt pilnīgi visas telefonu centrāles, visu infrastruktūru. VEF, protams piedalījās konkursā ar savu produkciju, tajā laikā slavenajām telefona centrālēm. Konkurenti Maskavā bija tādi uzņēmumi kā *Filips*, *Hitachi*, *Siemens*, vārdu sakot – kādas 5-6 pasaules kompānijas no Eiropas, Japānas, ASV. Toreiz VEF produkcija daudz neatpalika no šo lielo uzņēmumu pasaules līmeņa produkcijas, bet no daudzām

citām lietām minēšu tikai vienu lietu, ko viņi varēja un ko VEF nevarēja – finansējums. Gandrīz visi viņi piedāvāja izpildīt pasūtījumu ar savu finansējumu, arī uzvarētājs *Siemens*, kuram to visu finansēja Vācijas bankas. Maskavas mērija 8-10 gados pakāpeniski to visu atmaksāja. VEF nekādu finansiālu atbalstu nebija, nebija naudas pat priekšapmaksai, lai varētu uzsākt izgatavošanu. Arī valsts tajā brīdī nespēja to atbalstīt. Tas nozīmē, ka pēc sava saimnieciskā modeļa nebija iespējams konkurēt pasaules tirgū, lai gan kompānija (VEF) kā Latvijas un PSRS rūpniecības flagmanis varētu likties kā pasaules mēroga kompānija. Toreiz visā PSRS rūpniecībā tehnoloģiskā atpalicība pasaules mērogā bija 1-2 paaudzes, kas ir vismaz 10-12 gadi. Latvijā bija visai daudz augsta līmeņa tehnoloģijas, pilnīgi konkurētspējīgas pasaules tirgos, taču VEF un īpaši lielajos vissavienības pakļautības uzņēmumos bija novecojis industriālās organizācijas modelis, kur vienas produkcijas ražošana bija sadalīta pa dažādām ražotnēm. Pasaulē no tā jau sen bija atteikušies, bija specializācija, bija ārpakalpojumi, kas ārkārtīgi cēla produktivitāti un kvalitāti. Līdz ar to Latvijas rūpniecība, it sevišķi militarizētā, kur nebija vairs pasūtījuma ne no Austrumiem ne no Rietumiem, kur šāda produkcija faktiski nebija vajadzīga, izkrita no jebkādas aprites.

Es domāju, ka ļoti daudziem to vajadzētu saprast, ka šie ir fundamentāli zaudējumi, kurus faktiski nebija iespējams novērst ne ar kādiem līdzekļiem. Visas pasaules jaunattīstības valstis mēģina iespiesties pasaules tirgū ar produkciju, ko ražo jau 10-20 gadus, un tās nav iespējams konkurencē uzvarēt, tā ir veltīga laika zaudēšana. Konkurenci vajag uzsākt ar jaunām lietām. Tā ir viena no tām patiesībām, ko nebijām savlaicīgi sapratuši Latvijā.

Kopsavilkumā – neviens šodien nešaubās par to, ka okupācijas radītie zaudējumi Latvijā, Baltijā un citās postsociālisma valstīs ir milzīgi, grūti atrast pat tādus piemērus citās valstīs šodienas pasaulē. Man liekas, ka katrā no šajos referātos minētajām metodikām, aprēķiniem, pieejām ir nepieciešami vēl dziļāk paplašināti profesionāli pētījumi, jo tādi notiek arī citur, sevišķi Krievijas pusē, ko varam saprast – tikai par labu kam. Ir vajadzīgi šie pētījumi, lai mūs nopietnāk uzklausītu gan rietumos, gan arī austrumos, lai būtu ar ko argumentēt.

Par ko argumentēt? Es pievienojos B.Sokolova kungam un arī citiem referentiem, ka daudz vieglāk ir pierādīt individuālos zaudējumus. Jā, bija

izsūtīšanas un koncentrācijas nometnes, zaudēti īpašumi, veselība, dzīvības utt. Cilvēki var prasīt kompensāciju, tā tas ir. Pat liekas dīvaini, ka Latvijā tas nav sākts praktizēt. Bet pastāv tāda lieta kā valstu reparācijas. Kā zinām, reparācijas maksā zaudētāji. Tādas reparācijas nosauc uzvarētāji, viņus nesoda, taču zaudētāji tādas nesaņem. Šinī ziņā mūsu situācija ir īpaša situācija.

Manuprāt, mums šo darbu vajadzētu turpināt un ne tikai par cilvēku individuāliem zaudējumiem, par ģimenes zaudējumiem utt., bet tomēr arī par valsts mēroga zaudējumiem. Protams, mēs nepanāksim šīs reparācijas vai kontribūcijas ne no viena, jo neesam pasaules kara uzvarētāju sastāvā. Bet mūsu tautai par to ir jāzina, mūsu paaudzēm tas jāzina. Tāpēc domāju, ka mēs ejam pareizā virzienā.

Paldies!

UZRUNA

Valters Nollendorfs

Latvijas
Okupācijas muzeja
valdes priekšsēdis

Labrīt visiem!

Īstenībā es nebiju sagatavojies uz uzrunu, bet tikai nelielu apsveikumu. Bet, kā ir pieteikts, tad lai apsveikums ir arī uzruna. Es apsveicu šo konferenci un Latvijas Okupācijas izpētes biedrību par šīs konferences rīkošanu un Eiropas parlamenta deputāti Inesi Vaiderei par lielo atbalstu šai konferencē. Tas ir nozīmīgs pasākums.

Latvijas Okupācijas muzeja un Latvijas Okupācijas muzeja biedrības vārdā es Jūs visus apsveicu. Un atgādināšu, ka Latvijas okupācijas muzejs arī nodarbojas ar jautājumiem par okupācijas sekām. Mūsu pirmā ceļojošā izstāde, kas apmeklēja vismaz desmit, ja ne vairāk Latvijas skolas, saucās „Izpostītā zeme”. Jau 90 gadu beigās tā koncentrējās uz vienu pagastu, kuru izpostīja ne tikai 2.Pasaules karš, bet arī padomju okupācija, jo tur ierīkoja gaisa aviācijas bumbu poligonu, uz kuru lidoja lidmašīnas no visas Austrumeiropas bloka valstīm un meta bumbas uz Rīteļu kapsētu. Tas ir Zvārdes pagasts. Nodarījumi ir ne tikai videi, bet arī kultūrvidei un vēl vairāk cilvēkiem. Šie te visi ir mērāmi un kaut kādā veidā nosakāmi zaudējumi. Kaut arī dažreiz liekas, ka kaut kādā materiālā vai naudas vērtībā nevar atsvērt visu, kas ir noticis.

Veidojot jauno Okupācijas muzeja ekspozīciju, kuru mēs ceram ievietot jaunajā izstāžu zālē, kas būs daļa no mūsu nākotnes nama projekta un ar to

iepazīstināt Eiropas un pasaules publiku jau 2014.gadā. Vēl arvien valdība nav izšķīrusies, vai šo projektu īstenot. Bet katrā ziņā mēs esam sagatavojuši jaunu ekspozīciju, kur daudz vairāk uzmanības būs veltītas tieši okupācijas sekām. Šajā gadījumā mums ir vairāki jautājumi, kurus es ceru arī šeit runājot par mērāmiem lielumiem, mēs jautāsim paši sev: „Vai nav tādas okupācijas sekas, kuras mums pat grūti izmērīt un kuras grūti varbūt jebkādā mērāmā vai redzamā veidā izteikt? Tās ir okupācijas sekas atstātas uz latviešu valodu, tās ir okupācijas sekas atstātas uz mūsu sabiedrisko ētiku, mūsu sadzīves veidu un formām, uz mūsu vēsturisko atmiņu.

Es atļaušos tikai dažus piemērus un tikai dažus jautājumus. Šie ir jautājumi, uz kuriem mums jāatbild kādā plašākā veidā, nekā to mēs darām, mērot zaudējumus videi vai kādam dzīvam spēkam. Valoda, leksikas līmenī – mēs esam to piesārņojuši ar padomju laika terminiem. Bet tie nav tikai vārdi, kā piemēram kolektīvs” utt., tie ir arī dziļāki valodas līmeņi, jo valoda neeksistē tikai vārdos, bet arī struktūrās. Mēs ievērojam, ka latviešu valoda ir mainījusi arī sintaksi, diezgan bieži ietekmējoties no krievu valodas. Vai arī dziļākos valodas līmeņus, kurus mēs nemaz neapzināmies. Un dažreiz mūsu valoda pati ietekmē mūsu rīcību, mūsu darbību un mūsu attieksmi.

Džodžs Orvels kādreiz formulēja totalitāras sistēmas domāšanas un runāšanas veidu kā dubultdomāšanu. Es gribētu izteikt vēl vienu papildinājumu, uz kuru mani vedināja valsts prezidenta Zatlera uzruna, kad viņš paziņoja par Latvijas Republikas Saeimas atlaišanu. Viņš teica: „Mēs runājam vienu, domājam otru un darām vēl ko citu.”. Un tas manā uztverē jau ir trīskārša domāšana. Un diemžēl, šāda veida domāšana, kura varētu būt nākusi no padomju okupācijas ilgajiem gadiem, dominē ne jau tikai Saeimā un ne jau tikai mūsu politiķos, bet diezgan bieži arī mūsu tautā. Jo uzticēšanās līmenis ir ļoti zems. Mēs neuzticamies vairs vārdiem, jo komunistiskā ideoloģija piedeva vārdiem pavisam citu nozīmi. Ko nozīmē demokrātija? Padomju demokrātijas uztvere bija pavisam cita, nekā rietumu demokrātijas uztvere. Bet mums ir diezgan grūti atdalīt to, kas ir bijis un kas ir dziļi ieaudzināts padomju okupācijas laikā. Kā mēs varam no tā atbrīvoties, kā mēs varam to nomērīt ?

Vēl viens cits aspekts ir tautas atmiņa. To mēs saucam par sabiedrības atmiņu vai par atmiņas kultūru. Tas arī iet daudz dziļākos līmeņos, nekā tas,

ko mēs redzam. Jautājums par atmiņas kultūru padomju okupācijas gados ir ļoti samocīts. Mūsu tautai nebija iespēju brīvi veidot tautas atmiņu. Lielie notikumi, kas bija saglabājušies atmiņās, Latvijas neatkarības laiks, padomju okupācija, deportācijas, latviešu piedalīšanās karā, partizānu cīņas, tie bija lielie notikumi, kas bija palikuši, mēs viņus nedrīkstējām un nevarējām Latvijā brīvi apspriest. Un tā tautas atmiņa fragmentējās individuālās atmiņās. Kad nāca Atmodas laiks, mūsu atskaites punkts bija pazaudētā neatkarība. Un vēl arvien mēs mēģinām atgriezties 40.- gados un mūsu tagadējā atmiņu kultūra neveidojas tā, kā tai būtu jāveidojas. Padomju okupācija mums uzspieda savu vēsturi, savu atmiņas kultūru un arī savus uzskatus par t.s. vācu okupācijas laiku. Šajā gadījumā mums jāsaprot, ka ne reti mūsu uzskati par vācu okupācijas laiku ir iekrāsojušies no tā negatīvā skatījuma par mums un par mūsu lomu tās laikā, kas vēl arvien ietekmē mūsu domāšanu.

Mums ir daudz vairāk jādomā par šīm okupācijas sekām, kas ir daudz dziļākos mūsu apziņas un zemapziņas līmeņos, nekā dažreiz mēs to darām. Uz to es aicinu arī šajā konferencē, kur mēs mēģinām noteikt zaudējumus, skatīties uz vēl daudz lielākiem zaudējumiem, kas nodarīti mūsu tautas mentalitātei, mūsu atmiņai un kas mūs kavē dažu brīdi doties uz priekšu.

Es jūs visus aicinu aplūkot mūsu tematisko izstādi par 1941.gadu, kur mēs noliekam blakus divas lielas Latvijas pilsoņu traģēdijas – lielās padomju deportācijas, politiskās slepkavības un vācu okupācijas izraisīto holokaustu. Padomāsim par 1941. gadu, padomāsim par mūsu atmiņu kultūru un par to, cik mēs esam spējīgi to visu pārstrādāt un iestrādāt savā nākotnes atmiņu kultūrā.

Paldies!

Radvile Morkunaite-Mikuleniene (Lietuva)

Eiropas Parlamenta deputāte,
Vides, sabiedrības veselības un pārtikas
nekaitīguma komitejas locekle

PADOMJU REŽĪMA KAITĒJUMS VIDEI; SKATĪJUMS NO EIROPAS SAVIENĪBAS

Konference ir veltīta padomju režīma radīto zaudējumu apzināšanai. Parasti lielāka uzmanība tiek veltīta pilsoņiem un to mantai nodarītajiem zaudējumiem, kas radušies deportāciju, cietumsodu, konfiskāciju, un citu nelaimju rezultātā. Tomēr ir vēl viens zaudējumu veids, par kuru šeit būtu jārunā plašāk. Runa ir par videi nodarīto kaitējumu.

Kādēļ mums īpaši būtu jārunā par zaudējumiem, kas saistīti ar ekoloģiju?

Līdz pat 1980. gadiem ar ekoloģiju saistītie jautājumi salīdzinoši reti nonāca pasaules valstu politiskajās programmās, tomēr bieži tika nodarīts būtisks kaitējums apkārtējai videi. Rietumvalstīs pamatā tam bija daudzu uzņēmēju nevēlēšanās samazināt peļņu. Savukārt, t.s. Austrumeiropas bloka valstīs, kur īpašums deklaratīvi piederēja tautai vai valstij un tika uzskatīts par resursu, ar ko cilvēki var brīvi rīkoties, notika bezatbildīga pieejamo resursu ekspluatēšana. Ekonomists Ričards Goldmens (Richard Goldman) secināja: „PSRS valsts amatpersonas parasti ir vairāk gatavas ziedot vidi, nekā amatpersonas tajās valstīs, kurās pastāv privātā uzņēmējdarbība un kurās atbildība sabiedrības priekšā ir lielāka“.

Padomju bloka valstīs līdz pat *Perestroikai* bija aizliegts atklāti runāt par daudziem nepatīkamiem vides jautājumiem, jo sabiedrības pilnīgāka informētība par nelaimes gadījumiem un vadības kļūdām varēja vairot neticību padomju režīma spējai efektīvi strādāt. PSRS notika daudzi ekoloģiski negadījumi un katastrofas. Atcerēsimies kaut vai ilgi slēpto atomreaktora sprādzienu Ukrainas Černobiļas atomelektrostacijā, Uzbekistānas un Kazahstānas teritorijā esošo Arāla jūru, kas jau daudzus gadus turpina

izžūt, un starojumu, kas radies Ziemeļkazahstānā esošajā Semipalatinskas (tagad Semejas) kodolieroču izmēģinājumu poligonā. Visas šīs vietas ir kļuvušas par liecību padomju režīma attieksmei pret vidi un cilvēkiem.

Perestroikas laikā atklājās, ka Krievijas Federācijā 1990. gadā 40% no teritorijas (platība, kas pielīdzināma $\frac{3}{4}$ ASV teritorijas) tika atzītas par vietām, kas pakļautas augstam vai vidējam ekoloģiskajam stresam. Ja neskaitām vietas, kurās fiksēts radioloģisks piesārņojums, par degradētām teritorijām kopumā uzskatāmas 56 vietas, kurās ir redzama īsta ekoloģiskā katastrofa vai arī vidējais piesārņojums. Ekoloģiskās vienaldzības sekas nepazīst robežas. PSRS savā laikā okupētās un anektētās valstis pēc Padomju Savienības sabrukuma joprojām cīnās ar pārmantotajām ūdens un gaisa piesārņojuma problēmām. Arī Baltijas jūra, Melnā jūra un Kaspijas jūra atrodas smagi piesārņoto teritoriju vidū.

Padomju okupācijas gados arī Baltijas reģions cieta no ekoloģiskām katastrofām (laimīgā kārtā to mērogs nebija tik iespaidīgs). Piemēram, 1989. gada negadījums „Azota” ķīmisko vielu rūpnīcā Jonavā, Lietuvas vidienē, Sarkanarmijas izgāztie ķīmiskie ieroči Baltijas jūrā (faktiski ieročus slīcināja visi 2. Pasaules kara dalībvalstis) un piesārņojums, kas tika atstāts bijušajās padomju karabāzēs.

1980. gadu beigās, *Perestroikas* un *Glasnostj* laikā vides jautājumi kļuva par nacionālās atmodas kustības politiskās programmas daļu. Piemēram, vides aizstāvju grupas organizēja piketus pret Ignalinas atomelektrostacijas jaunā bloka būvniecību, organizēja miermīlīgus mītiņus Baltijas jūras krastā, lai pievērstu sabiedrības uzmanību vides stāvoklim.

Rietumus kopumā maz interesēja vides stāvoklis padomju bloka valstīs, jo galvenā uzmanība bija pievēsta padomju militarismam. Piemēram, Eiropas Savienības (toreiz Eiropas Kopienas) pastāvēšanas sākumā ekoloģiskie jautājumi nebija prioritāte ne valstu iestādēm, ne uzņēmējiem. Tikai 1970.- gados, augot satraukumam par vides stāvokli, Eiropas Kopienā tika izstrādāti vides aizsardzības pasākumi. 1972. gada jūlijā Eiropas Kopienas valstu un valdību vadītāji vienprātīgi atzina, ka, lai turpinātu ekonomisko attīstību un turpmāku dzīves apstākļu uzlabošanu, jāpievērš lielāka uzmanība vides aizsardzības jautājumiem. Tika doti norādījumi un izstrādāta, kā arī apstiprināta pirmā rīcības programma, kurā tika ieskicētas

Kopienas vides politikas aprises. Tai sekoja virkne līdzīga satura daudzgadīgu programmu, un rezultātā tika pieņemtas vairākas dabas resursu (ūdens un gaisa) aizsardzības, trokšņa apkarošanas, dabas aizsardzības un atkritumu apsaimniekošanas direktīvas. Juridiski pirmais ES normatīvais akts, kurā tika ietverti vides jautājumi, bija 1987. gadā parakstītais Vienotais Eiropas akts. Māstrihtas, Amsterdamas, Nicas un Lisabonas līgumi precizēja ES vides politikas lomu, nosakot, ka, izstrādājot jaunu likumdošanu, vairāk jāņem vērā vides politikā noteiktais.

Eiropas Kopienas iespējas novērtēt vides aizsardzības politiku, kāda tika realizēta aiz padomju bloka „dzelzs priekšvara”, bija visnotaļ ierobežotas. Galvenais iemesls tam bija slepenība. Kā jau tika minēts, cilvēku dzīvi ietekmējošie negatīvie vides apstākļi tika turēti slepenībā. Ne reti pat mūsdienās, skatoties pasaules lielāko ekoloģisko katastrofu sarakstā, neviena no tām „neatrodas” bijušās Padomju Savienības teritorijā. Informācija bija tikai par tām katastrofām, kas tādu vai citādu iemeslu dēļ nonāca rietumvalstu uzmanības centrā – Černobiļas gadījumā to atklāja satelītuuzņēmumi, vairākos padomju kodolzemūdeņu katastrofas gadījumos informācija nāca no krasta apsardzes vai padomju zinātniekiem, kuri bija pārbēguši Rietumu pusē (šādi, zinātnieki bija tie, kuri 18 gadus pēc faktiskās avārijas atklāja informāciju par negadījumu slepenā kodoldegvielas pārstrādes rūpnīcā Čeļabinskas apgabalā).

Nav nekāds pārsteigums, ka informācijas trūkuma dēļ Rietumu pasaulē bija grūti izteikt kādu oficiālu viedokli par vides stāvokli PSRS. Rietumvalstu vadības un iedzīvotāji pievērsa uzmanību tikai tiem vides piesārņojuma gadījumiem, kuri viņiem radīja tiešus draudus. 1986. gadā tika izstrādāti vairāki Eiropas Kopienas dokumenti par Černobiļas avāriju – rezolūcijas, nostājas, ziņojumi. Lielākā daļa šo dokumentu bija saistīti ar pārtikas piesārņojumu, PSRS lauksaimnieciskās produkcijas importu un kodoldrošību. 1986. gada 23. oktobrī Eiropas Parlaments izstrādāja un pieņēma arī rezolūciju „Par Igaunijas iedzīvotāju piespiedu nodarbināšanu Černobiļā”.

Lai novērtētu okupācijas nodarīto ekoloģisko kaitējumu ne tikai no politiskā, bet arī ekonomiskā viedokļa, pusēm ir jāvienojas par vērtēšanas kritērijiem, ko nemaz nav tik viegli izdarīt. Tika zaudētas daudzu cilvēku dzīvības, iznīcināta liela daļa bijušā padomju bloka valstu kultūras mantojuma, tika izcirsti meži, nosusinātas upes un iznīcinātas ainavas. Taču noliksim uz

mirkli malā okupācijas radīto zaudējumu kompensācijas apmēra noteikšanas jautājumu un paskatīsimies uz relatīvi konkrētiem skaitļiem, kas jau ir norādīti dažādos dokumentos. Paskatīsimies uz resursiem, ko ES un tās iestādes ir atvēlējušas bijušo okupēto zemju vides stāvokļa uzlabošanai.

Šobrīd Eiropas Savienību var saukt par pasaules vides aizsardzības līderi. Protams, pagātnē arī rietumu pasaulē ir notikušas dabas katastrofas. Taču, kā agrāk, tā arī mūsdienās, šādi negadījumi parasti ved pie jauniem, stingrākiem Eiropas vides aizsardzības standartiem. Piemēram, 1976. gada avārija Seveso ķīmisko produktu rūpnīcā Itālijā kļuva par pamatu t.s. Seveso un Seveso II direktīvu pieņemšanai. Minētās direktīvas paredz augstāku drošības standartu piemērošanu vietām, kurās tiek uzglabāti lieli bīstamu ķīmisko vielu apjomi (šobrīd Eiropas Parlamentam izskatīšanai ir nodots Seveso III direktīvas projekts). Divas naftas tankkuģu avārijas, kas notika 1999. gadā un 2002. gadā, kļuva par pamatu daudz stingrākām prasībām attiecībā uz atbildību par vides piesārņošanu (paredzot cita starpā arī kriminālatbildību). Un visbeidzot – Fukušimas avārija Japānā, kas lika pārskatīt atomelektrostaciju drošības un aizsardzības standartus Eiropas Savienībā.

Eiropas Savienībā nav šaubu, ka piesārņojums nepazīst valstu robežas. Tādēļ, ja vēlamies dzīvot reģionā ar veselīgu vidi, ir ārkārtīgi svarīgi panākt, ka apmierinošs vides stāvoklis tiek nodrošināts kā ES, tā arī tās kaimiņvalstīs. Lai to panāktu, ES pastāvīgi sniedz finanšu atbalstu vides kvalitātes uzlabošanas pasākumiem. Finansējumu dažādu programmu ietvaros izmanto plašs saņēmēju loks. Ja runājam par t.s. „jaunajām dalībvalstīm”, tās atbalstu pamatā saņem no Kohēzijas fonda un struktūrfondiem. No tiem tiek finansēti vides projekti tādās jomās, kā atkritumu apsaimniekošana un pārstrāde, piesārņoto vietu sanācija un notekūdeņu attīrīšana. Piesārņoti meži un ūdenskrātuves, pārmēsloti lauki un nelikumīgas atkritumu izgāztuves bieži ir tiešs padomju „mantojums”.

ES ir arī uzņēmusies pienākumu līdzfinansēt Lietuvas, Bulgārijas un Rumānijas novecojušo padomju atomelektrostaciju slēgšanu. Lietuvas gadījumā runa ir par 2 miljardu eiro lielu atbalstu.

Tāpat jāmin, ka izmešu kvotu tirdzniecības sistēma arī ir izmantojama padomju mantojuma negatīvo seku novēršanai. Bijušajās Austrumeiropas bloka valstīs joprojām darbojas lielas, vides aizsardzības ziņā diezgan

neefektīvi strādājošas ražotnes. Rūpnīcas, kas agrāk tika uzceltas, lai kalpotu padomju impērijas vajadzībām, mūsdienu pasaulē ar grūtībām ievēro vides aizsardzības standartus salīdzinājumā ar efektīvāk strādājošām ražotnēm citās ES dalībvalstīs un pat trešajās valstīs. Lai labotu neizdevīgo situāciju, kādā atrodas šādas rūpnīcas, tika piešķirtas papildus kvotas.

Bijušā padomju bloka teritorijā esošajām trešajām valstīm, kas atradās finansiāli vēl neizdevīgākā stāvoklī, arī tika sniegts ES finanšu atbalsts. Kopš 1991. gada Eiropas Kopienas/Eiropas Savienība ir sniegusi būtisku finansiālo ieguldījumu Krievijas, Ukrainas, Armēnijas un Kazahstānas kodoldrošības uzlabošanā. Nodibinot Černobiļas sarkofāga fondu, ES ir kļuvusi par galveno finanšu avotu Černobiļas avārijas seku likvidācijas procesam. Eiropas Komisija ir kopumā apstiprinājusi ar Černobiļu saistītus projektus 470 miljonu eiro apmērā. Lielākā daļa projektu ir saistīti ar kodoldrošības uzlabojumiem. Atbalstu ir saņēmušas arī citas programmas, kuru mērķis ir palīdzēt vietējiem iedzīvotājiem un nodrošināt kvalitatīvu veselības aprūpi cietušajām ģimenēm. Starp ES Austrumu partnerības programmas projektiem ir arī vides projekti.

Ir arī vesela virkne citu programmu, kas ir veidotas, lai palīdzētu ES dalībvalstīm un pierobežas reģioniem risināt ekoloģiskas problēmas. Piemēram, „LIFE+”, ERAF, EZF, 7. ietvarprogramma un „INTERREG”. Ar Ziemeļu dimensijas un Baltijas jūras rīcības plāna reģionālās sadarbības mehānismiem pārmantoto problēmu risināšanā tiek iesaistīta arī Krievija un Baltkrievija.

Būtu labi, ja kāds aprēķinātu kopējo Eiropas Savienības PSRS vides mantojuma seku novēršanā ieguldīto līdzekļu summu. Domāju, ka tā būtu **daudzi miljardi eiro**.

Paralēli finansiālam atbalstam, lai panāktu apmierinošāku reģiona vides aizsardzību, ES izstrādā stingrākus ekoloģiskos standartus un vienojas par to ieviešanu arī kaimiņvalstīs.

Iespējams, var rasties jautājums – vai šos mērķus vispār ir iespējams sasniegt, zinot, ka tajā pat laikā Krievija pie pašas ES robežas ceļ jaunu atom- elektrostaciju, kurā tiks uzstādīts eksperimentāls reaktors?

Krievija ir Padomju Savienības juridiskā mantiniece. Mantojums ietver tiesības un pienākumus, ko tā uzņēmusies. Bet, diemžēl dažkārt tam līdzī

nāk arī „vecais” domāšanas veids, kas attiecīgi ietekmē ekoloģisko jautājumu risināšanu. To apliecina tādi diskutabli projekti kā „*Nord Stream*”, Kaļiņingradas un Baltkrievijas AES.

Noslēgumā vēlos uzsvērt, ka mēs visi esam totalitārā režīma upuri. Totalitārais komunisms ir radījis zaudējumus (t.sk. ekoloģisku kaitējumu) ne tikai Eiropas Savienības, bet arī citām Eiropas un Āzijas valstīm. Tas nozīmē, ka starptautiska diskusija par totalitārā komunistiskā režīma izdarītajiem noziegumiem ir aktuāla gan Eiropas Savienības dalībvalstīm, gan Krievijai un citām valstīm. Kā norāda krievu vēsturnieki un politiķi, Krievija ir viens no šīs totalitārisma sistēmas upuriem. Cerams, šāds viedoklis ļaus tai vieglāk tikt galā ar pagātni.

Totalitārisma seku analīze ir nepieciešama pagātnes un nākotnes vārdā, lai vēsture vairs nekad neatkārtotos.

Rolands Arturs Bebris

Vides aizsardzības un reģionālās
attīstības ministrijas Vides
aizsardzības departamenta direktora vietnieks

PSRS REŽĪMA LATVIJAS VIDEI NODARĪTIE ZAUDĒJUMI

IEVADS

Pirms 1939.gada Latvija politiski, ekonomiski un arī vides kvalitātes ziņā atradās vienā līmenī ar Somiju, kura nepēja iedomāties, ka gumijas izstrādājumu ražotājs “NOKIA” kādreiz ražos vienus no pasaule labākajiem mobilajiem telefoniem un Norvēģiju, kura tai laikā vēl nebija uzsākusi naftas ieguvī jūrā. Tagad visās jomās mēs esam no šīm valstīm atpalikuši par 50 PSRS režīma skavās pavadītajiem gadiem. Pēc neatkarības atjaunošanas līdz ekonomiskās krīzes sākumam šī lielā starpība sāka mazināties. Kaut arī tas ir diezgan triviāls salīdzinājums, tieši starpība starp šodienas Somiju un Latviju ir vislabākais PSRS režīma Latvijai „atnestās labklājības” rādītājs, kuru jebkurš interesents var viegli novērtēt, salīdzinot Latvijas šodienas sasniegumus ar Somijas ekonomikas indeksiem vai apmeklējot Somiju. Latvijai, lai sasniegtu Somijas vides stāvokli, būs jāiegulda milzīgas naudas summas PSRS režīma atstātā vēsturiskā piesārņojuma likvidācijā, kā arī atpalikušās infrastruktūras attīstībā.

Uzsākot diskusiju par PSRS režīma Latvijas videi nodarītajiem zaudējumiem, man noteikti jāpasaka, ka ūdeņu eksperta kapacitātē ar Inčukalna skābā gudrona dīķiem vai Olaines bīstamo atkritumu izgāztuves radīto pilsētas apkārtnes virszemes un pazemes ūdeņu piesārņojumu nodarbojos jau PSRS režīma laikā, jo īpaši 80 gadu vidū, kad vides problēmām un ūdeņu kvalitātei PSRS teritorijā beidzot sāka pievērst lielāku uzmanību. Līdz tam laikam sabiedrībai informācija par satraucošo vides stāvokli netika sniegta – piemēram, peldēšanās Lielupē Jūrmalas pilsētas teritorijā formāli bija aizliegta sakarā ar intensīvo upju kuģu

satiksmi un tās saceltajiem viļņiem, nevis sakarā ar katastrofālo ūdens kvalitāti Lielupes lejtecē, Buļļupē un arī Daugavā Rīgas pilsētas robežās. Arī Jūrmalas kā PSRS nozīmes pludmale pludmales statuss ar ūdens kvalitātes pasliktināšanos tajā laikā jau bija tuvu iznīcībai. Šāda situācija nevarēja apmierināt Latvijas sabiedrību, tāpēc Latvijas PSR zinātnieki ar sabiedrības atbalstu Gorbačova jaunās politikas ietvaros uzsāka cīņu pret nākamajiem ekoloģiski riskantajiem projektiem – Rīgas metro būvniecības ieceri, Daugavpils HES būvniecības turpināšanu, arī pret Slokas celulozes un papīra fabrikas Lielupei un Jūrmalai tik kaitīgās darbības turpināšanu. Pagājušā gadsimta 80.gadu beigās ļoti aktuāla problēma bija arī Rīgas notekūdeņu centralizēta savākšana un attīrīšana Bolderājā ar attīrīto ūdeņu tālāku izlaidi jūrā, slēdzot neattīrītu notekūdeņu izlaides un pārtraucot ne tikai Daugavas, bet arī Juglas ezera un Ķīšezeru piesārņošanu.

Ilgstoši strādājot Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrijā (VARAM), mans darbs Vides aizsardzības departamenta direktora amatā bija tieši saistīts ar Latvijas vides stāvokļa izvērtēšanu, vides politikas izstrādāšanu un piemērotu politikas instrumentu piemeklēšanu ekoloģisko problēmu risināšanai. Šeit jāuzsver, ka vēsturiskais piesārņojums kopš pirmā Latvijas Vides politikas plānošanas dokumenta pieņemšanas valdībā 1995. gada aprīlī līdzpat šodienai, ir viena no Latvijas vides sektora sarežģītākajām un dārgākajām problēmām. Neskatoties uz jau veiktajiem darbiem un lielajiem finansiālajiem ieguldījumiem, ieskaitot Eiropas Savienības fondu līdzfinansējuma izmantošanu kopš 2004.gada maija, vēsturiskā piesārņojuma negatīvais efekts joprojām ir jūtams, samazinot Latvijas ekonomisko konkurētspēju.

Sākot ar 2000.gadu personīgi esmu vadījis piesārņoto un potenciāli piesārņoto vietu reģistra izveidi Latvijā, iesākot informācijas kampaņu par datu vākšanu visos reģionos. Pēc reģistra izveides, koordinēju lielāko piesārņoto vietu sanācijas projektu sagatavošanu un to īstenošanu. Kad Ministru Kabinets izveidoja „Komisiju PSRS totalitārā komunistiskā okupācijas režīma upuru skaita un masu kapu vietu noteikšanai, informācijas par represijām un masveida deportācijām apkopošanai un Latvijas valstij un tās iedzīvotājiem nodarīto zaudējumu aprēķināšanai”, kā eksperts tiku uzaicināts piedalīties vides sektora zaudējumu apzināšanā, kas man deva iespējas iepazīties arī ar citos sektoros izdarītajiem novērtējumiem un veiktajiem aprēķiniem, tā ir ļoti nozīmīga informācija, jo vide ir cieši saistīta

ar enerģētiku, rūpniecību, lauksaimniecību, komunālo sektoru, transportu, tajā savu nospiedumu atstāj arī militārais piesārņojums. Jau tad man radās pārlicība, ka Latvijas aktuālās enerģētikas problēmas pamatā sakņojas PSRS režīma atstātajā “mantojumā” un tās ir neiespējami novērst vai pat tikai samazināt dažu desmitgažu laikā, ka lauksaimniecības attīstību joprojām kavē kolektīvizācijas sekas, kura sietvaros tika likvidēta tradicionālā lauksmainiecība un viensētu kultūra. Savukārt rūpniecības apjoma samazināšanās pēc neatkarības atgūšanas nav izskaidrojama vien ar nepietiekami kvalitatīvi veikto privatizācijas procesu, bet arī PSRS ievestās centralizētās rūpniecības nespēju konkuret ar ārpus PSRS noslēgtā iekšējā tirgus radītajiem priekšnosacījumiem. Protams, PSRS režīma militāristu atstātā ietekme ir pavisam īpašs stāsts. Tajā bez lielā vides piesārņojuma un daudzajiem riskiem iekļaujami arī milzīgos apjomos izcirstie koki un bez uzskaites militārām vajadzībām izmantotie Latvijas derīgie izrakteņi.

Tā, kā Latvija pilnībā atradās PSRS militārā kompleksa varā, tad kļūst skaidrs, ka arī tie Latvijā izvietotie uzņēmumi, kas formāli neskaitījās tiešā PSRS ministriju pakļautībā, bet bija atstāti Latvijas PSR Ministru padomes pārraudzībā, reāli tāpat bija pilnībā pakļauti militāristiem, kuri Latvijā rīkojās kā jau okupētā zemē. Līdz pat Gorbačova reformu sākumam militāristi gandrīz nemaz neievēroja arī tos vides normatīvos aktus, kuri bija spēkā kā PSRS, tā arī Latvijas PSRS teritorijā, tie izgāza bīstamos atkritumus sadzīves atkritumu izgāztuvēs vai pat mežos, tai skaitā arī tuvu pie dzeramā ūdens avotiem, pieļāva šķidro bīstamo atkritumu kontaktu ar ūdeni, kaisīja pesticīdus un minerālmēsļus uz sniega Daugavas krastos pie Rīgas HES ūdenskrātuves-viena no Rīgas pilsētas dzeramā ūdens avotiem. Jāatzīst, ka vēsturiskais piesārņojums joprojām ietekmē daudzu Latvijas iedzīvotāju veselību un dzīves kvalitāti. Tomēr tie nav tikai Latvijai un latviešu tautai nodarītie zaudējumi, jo iekšējo ūdeņu piesārņojums joprojām piesārņo arī Baltijas jūru un netieši ietekmē citas tās krastos dzīvojošās tautas. Tāpēc nepieciešams šis zaudējumu aprēķins, jo Latvijas sabiedrībai ir jāapzinās, cik lielas ir ekoloģiskās problēmas un cik maksās to pilnīga novēršana mums un mūsu bērniem. Lai arī šajā darbā skatītie jautājumi būtu aktuāli arī mūsdienu Krievijas vadībai, kas bieži vēl arvien ignorē vēsturiskā ekoloģiskā piesārņojuma sekas, tā virsuzdevums ir izskaidrot vidusmēra Eiropas Savienības pilsonim, kura nodokļos samaksātā nauda veido Eiropas struktūrfondu līdzfinansējumu

vēsturiskā piesārņojuma novēršanai, ka šis atbalsts ir nepieciešams, lai turpinātu efektīvu cīņu ar PSRS “mantojuma” sekām.

VIDES SEKTORA PĀRVALDĪBA PSRS REŽĪMA LAIKĀ

Interesants, bet grūti izvērtējams ir jautājums par PSRS ārpolitiskajām ambīcijām vides sektorā. Tūlīt pēc 2.Pasaules kara PSRS bija viena no aktīvākajām ANO normatīvās bāzes un infrastruktūru veidotājām, arī PSRS zinātnieki tika plaši iesaistīti starptautisko vides jautājumu risināšanā un dažādu zinātnes un vēlāk arī vides programmu izstrādē un īstenošanā. PSRS politiķi piedalījās starptautiski saistošu vides prasību izstrādāšanas un visbiežāk formāli pievienojās šādiem līgumiem kā viena no pirmajām valstīm, piemēram, tūlīt pēc izstrādāšanas 1948.gadā pievienojoties ANO Pazemes ūdeņu aizsardzības hartai, gatavoja un atzina gan ANO vispārējos, gan ANO/EEK vides instrumentus/līgumus, gan Pasaules Veselības organizācijas (turpmāk – PVO) standartus, Baltijas jūras reģionā izrādīja aktivitātes Helsinku Baltijas jūras vides aizsardzības konvencijas jautājumos 1974. gadā. Tomēr PSRS kopumā iekšēji vides jautājumi tika risināti sektoriāli šaurā līmenī, kā rezultātā, izveidotā vides pārvaldība sevī ietvēra pretrunas, jo katram sektoram bija savi mērķi un savas atšķirīgas un reizēm pat pretrunīgas normas, bet centralizētā plānveida ekonomikā piesārņotāju atbildības principu praksē vispār nebija iespējams realizēt.

Saprotams, ka PSRS ministrijām ekoloģiskie jautājumi interesēja tik lielā mērā lai nenotiktu ekoloģiska katastrofa, bet militāri rūpnieciskais komplekss ilgu laiku šos jautājumus parasti pilnīgi ignorēja. Jāuzsver, ka PSRS vides sektora normatīvos militārais sektors vispār netika atrunāts un arī nevarēja tikt pakļauts nekādai civilai kontrolei. Atsevišķos gadījumos zinātniskās institūcijas pēc PSRS Valsts plāna pasūtījuma pētīja un analizēja vides problēmas, un zinātniskās konferences vai tādas rīcībspējā vājas institūcijas kā Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrība bija to ierobežotās izteiksmes veids. Pētījumi pārsvarā bija slepeni un to rezultātiem pieeja netika dota pat vietējām izpildvarām un interešu grupām, nemaz nerunājot par sabiedrības informēšanu. Tā rezultātā vides stāvoklis un iedzīvotāju veselība PSRS daudzviet pasliktinājās, bet deklaratīvi plānotie ekonomiskie ieguvumi attālinājās ar katru gadu. No sistēmas pārvaldības aspektiem kļuva skaidrs,

ka bez integrēta stāvokļa izvērtējuma un saskaņotas rīcības, panākumus gūt nevar. Tomēr lai izveidotos vienota vides aizsardzības sistēma PSRS līmenī, izveidojot PSRS Vides aizsardzības komiteju, vēl bija jāpaiet vairākiem gadiem. Baltijas valstis šīs problēmas tika atrisinātas dažus gadus ātrāk.

VIDES PĀRVALDĪBAS SISTĒMAS ATTĪSTĪBA LATVIJAS PSR

M. Gorbačova jaunās politikas laikā Baltijas valstis jau skatījās pāri robežām uz saviem Retumu un Ziemeļu kaimiņiem – valstīm jau sen bija atsevišķas un autoritatīvas vides aizsardzības ministrijas. Latvijas PSR Vides aizsardzības komiteja tiešā Latvijas PSR Augstākās Padomes pakļautībā tika izveidota 1988.gada vasarā, un citās Baltijas republikās šīs vides institūcijas ātri nostiprinājās, bieži sadarbojoties ar jaunizveidotajām vides sektora nevalstiskajām organizācijām un lielā mērā veicinot trešās atmodas sākšanos un zaļās politikas parādīšanos reģionā un Latvijā. Zaļā domāšana tajā laikā bija populāra ne tikai šaurā sabiedrības slānī, bet arī Zinātņu akadēmijā, vietējo inženieru, celtnieku, un mākslinieku aprindās. Par attīstības jautājumiem rakstīja laikraksts „Literatūra un māksla”, un par tādiem projektiem kā Daugavpils HES būvniecība vai Rīgas metro iecere daudzi pirmo reizi dzīvē iedrošinājās izteikt ne tikai šauru pret tālāku rusifikāciju vērstu politisku protestu, bet arī pamatot savu profesionālo viedokli. Profesionāļu vērtējums atšķīrās no Maskavas viedokļa, jo tie bija jau daudzkārt praksē pārliecinājušies, ka centralizēti pieņemtie risinājumi ir ekonomiski nepamatoti, uz ātru peļņu vērsti un riskanti, turklāt pēc nekvalitatīvas realizācijas tie atstāja Latvijai daudzas neatrisinātas problēmas, kamēr to veidotāji Maskavā saņēma prēmijas un apbalvojumus, ignorējot tajos sākumā paredzētos vides un kultūras pieminēkļu aizsardzības jautājumus.

Latvijas PSR Vides aizsardzības komiteja pieprasīja tolaik spēkā esošo vides prasību ievērošanu un sodīja to pārkāpējus piemēram – traktoristus, kuri bija izgāzuši amonjaka mucu grāvī, vai autovadītājus, kuri mazgāja upmalā savu automašīnu. Salīdzinoši reti izdevās vērst sankcijas pret toreizējo lauku lielsaimniecību vadītājiem vai rūpniecības uzņēmumu atbildīgajām personām. Vēl bija jānonāk līdz 1991.gada augusta pučam un pat PSRS galīgā sabrukumam, lai vides inspektori uzdrīkstētos sastādīt pirmos administratīvos aktus par PSRS bruņoto spēku radīto piesārņojumu.

Formāli nav apstrīdams, ka PSRS režīma laikā Latvijas PSR teritorijā, līdzīgi kā visā savienībā, spēkā bija nozaru normatīvie akti, tai skaitā vides jautājumos, kuri nosedza visus saimniecības sektorus, piemēram, vides prasības plānošanā, prasības degvielas uzglabāšanā un tās transportā, prasības atkritumu apsaimniekošanā, prasības būvniecībā, rūpniecībā un lauksaimniecībā. Izmeklēšanas, projektēšanas, būvniecības un tās uzraudzības, būvju ekspluatācijas pasākumus visas PSRS teritorijā regulēja tā saucamie SNIPi – Celtniecības normas un noteikumi, un kaut arī tajos iekļautās dažādās vispārīgās un arī vides prasības tika reģionāli nedaudz pielāgotas konkrētu republiku atšķirīgajiem dabas un sociālajiem apstākļiem (atbilstoši seismikai, temperatūrai un sniega segas biezumam, augsnes sasalšanai, upju noteces parametriem u.c.), kopumā milzīgās valsts reģionālās atšķirības tie drīzāk ignorēja, nekā ņēma vērā.

Vides normatīvie akti tika pieņemti PSRS līmenī un lokalizētu savienoto republiku normatīvo aktu sistēmā, tai skaitā pārtulkoti nacionālajās valodās. Tā latviešu valodā tika izdots jau 1959.gadā pirmo reizi pieņemtais „Latvijas PSR Zemes kodekss”, kas atkārtoti tika izdots 1970.gadā. 1968.gadā tika izdots Latvijas PSR likums „Par dabas aizsardzību”, 1976.gadā tika izdoti LPSR Zemes dzīļu kodekss un arī LPSR Ūdens kodekss, bet 1978.gadā LPSR Meža kodekss. 1979.gadā tika pieņemts „Latvijas PSR Ūdenstilpju ūdens aizsardzības piekrastes joslu nolikums”, bet 1982.gadā LPSR Ministru padomes lēmums „Par virszemes ūdeņu izmantošanu un aizsardzību”. Līdz ar to nevarēja sūdzēties par vides regulējošo normu neesamību. Problēmas radīja tikai dažāda līmeņa amatpersonu nevēlēšanās pildīt šajos normatīvajos aktos ietvertās prasības, un iespējams arī sistēmas nespēja kaut daļēji atteikties no kādiem iespējamiem ieguvumiem sakarā ar vides riskiem vai jau esošajām problēmām. Kaut arī toreiz pastāvēja juridiskās normas, kuras noteica kā administratīvu, tā arī kriminālu atbildību par pārkāpumiem, šādas iespējas tika izmantotas vienīgi pret sīkiem pārkāpējiem, kuri videi lielu zaudējumu nodarīt nemaz nevarēja.

Līdz ar PSRS sabrukšanu 1991.gadā, acīmredzamas kļuva daudzas nopietnas problēmas, kā piemēram, kad NATO eksperti ieradās Liepājas Karostā, kuras kanālā bija PSRS armijas nogremdētie karakuģi un zemūdenes, viņi saprata, ka nogremdētie peldlīdzekļi un no izmantotiem zemūdeņu svina akumulatoriem vairāku kilometru garumā gar Karostas kanālu

izbūvētais žogs ir nopietna vides problēma, kas prasīs lielus darbus, laiku un milzīgas izmaksas. Kuģu izvākšanas, sagriešanas un transportēšanas izdevumus sedza NATO valstis, Latvijai un Liepājas pilsētai kā “mantojums” palika tikai Karostas kanāla piesārņotā grunts, kuras pilnīga sanācija maksātu apmēram 20 miljonus Ls. Līdzīga situācija izveidojās pēc Skrundas radiolokatora uzspridzināšanas un vairāku raķešu bāzu, tanku poligonu un militāro lidlauku pamešanas – tur palika ne tikai militārās bāzes darbības rezultātā uzkrātais piesārņojums. Arī visos Latvijas reģionos bija labs ducis tālāk nevienam nevajadzīgu militāro pilsētiņu ar pussagrautu infrastruktūru. Ne valsts, ne pašvaldību institūcijām nebija tādu līdzekļu lai veiktu neatliekamās inventarizācijas, pārņemšanas un apsardzes pasākumus vairāk nekā 500 militārajos objektos.

Kopumā Latvijai kā “mantojums” no PSRS režīma palika piesārņotas un potenciāli piesārņotas vietas, kuru izpēte un atīrīšana joprojām nav pilnībā pabeigta, jo tam trūkst līdzekļu. Šeit runa ir par vairāk nekā diviem tūkstošiem potenciāli izvērtējamu objektu, milzīgām teritorijām, infrastruktūrām un vēsturisko piesārņojumu, kas daudzkārt pārsniedz neatkarīgās Latvijas laikā radīto. Salīdzinājumam, šodien Latvijas bruņotie spēki un jūras spēki kopā ar NATO partneriem izmanto vismaz 10 reizes mazāk platības un infrastruktūras, kā PSRS bruņotie spēki. Salīdzinot ar bijušo Vācijas Demokrātisko republiku, kuras militārās teritorijas samazinājās tikai uz pusi un attiecīgās rūpniecības pasūtījumi vēl mazākā apjomā, Latvijas zaudējumi PSRS militārā kompleksa darbības rezultātā ir vairākas reizes lielāki.

VIDES SEKTORA PĀRVALDĪBA PĒC NEATKARĪBAS PASLUDINĀŠANAS

Pēc 1990.gada 4.maijā pieņemtās neatkarības deklarācijas, jau no 20.jūnija tika kontrolēti līdz tam neaizskaramie PSRS ministriju pakļautībā esošie uzņēmumi, ostas un tajās ienākošie peldlīdzekļi, un to kravas. Tomēr 1990.gadā Baltijas baseina zivju aizsardzības un zivju krājumu regulēšanas pārvalde „Baltribvod”, Latvijas Republikāniskā Hidrometeoroloģijas pārvalde, Latvijas Ģeoloģijas pārvaldes sistēma vēl atradās tiešā PSRS kontrolē un tikai 1991.gada augusta puča izgāšanās pilnīgi pabeidza šo institūciju iekļaušanos Latvijas Republikas valsts pārvaldes

sistēmā. Arī informācija par vides stāvokli tika apkopota centralizēti PSRS līmenī un tad „pareizi” atredīgēta atgriezta republikās, kādēļ Vides komitejas darbs pie ekoloģiskā stāvokļa novērtēšanas bija apgrūtināts. Līdz pat augusta puča beigām PSRS bruņotie spēki un militārā rūpniecība pilnībā ignorēja Latvijas Republikas institūciju prasības, tomēr tālākajā Krievijas karspēka pakāpeniskā izvešanā no Latvijas līdz pat 1994.gada 31.augustam, (attiecībā uz Skrundas lokatoru apkalpojošo personālu – ilgāk), tiem nācās ievērot arī 1991.gada 6.augusta Latvijas Republikas likuma „Par vides aizsardzību” un citu jauno Latvijas Republikas normatīvo aktu prasības. Latvijai nācās uzsākt grandiozu darbu pie bijušo PSRS normatīvo aktu un nozaru standartu aizvietošanas ar jauniem – vispirms ANO principiem un konvencijām, nacionālajiem vides politikas dokumentiem un normatīvajiem aktiem, tad uzsākt darbu pie Eiropas Savienības vides sektora prasību pārņemšanas, kas noslēdzās 2002.gada rudenī, krietni pirms Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā 2004.gada 1.maijā. Šo darbu organizēja 1993.gadā izveidotā Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija. Fakts, ka Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā notika desmit gadus pēc Krievijas armijas izvešanas no Latvijas teritorijas, apstiprina, ka jautājums par PSRS režīma nodarītajiem zaudējumiem Latvijai ir drīzāk Latvijas pašas problēma, tomēr tā ir identiska Igaunijas un Lietuvas situācijai un līdzīga Polijas, Čehijas, Slovākijas, Ungārijas un citu tagadējo Eiropas Savienības jauno Austrumeiropas reģiona dalībvalstu situācijai.

Mūsdienu Latvijā atbildība par piesārņojošu darbību veikšanu kopš 2001.gada noteikta likumā „Par piesārņojumu”, iekļaujot tajā arī Eiropas Savienības prasības attiecībā uz atbildību par videi nodarīto kaitējumu, tomēr pilnvērtīgs skaidrojums attiecībā uz vēsturisko piesārņojumu un atbildību par to ne pašā likumā, nedz atbilstoši likuma deleģējumiem sagatavotajos normatīvajos aktos nav iekļauts. Likums tomēr skaidri nosaka piesārņoto un potenciāli piesārņoto vietu izvērtēšanas un reģistrācijas kārtību. 2001.gada 20.novembrī atbilstoši tā deleģējumam tika pieņemti Ministru kabineta noteikumi „Piesārņoto un potenciāli piesārņoto vietu apzināšanas un reģistrācijas kārtība” un tika veikta potenciāli piesārņoto vietu izpēte visā Latvijā, gala rezultātā tika izveidota Piesārņoto un potenciāli piesārņoto vietu datu bāze (kas ir atrodama tiešsaistes adresē: www.lvgmc.gov.lv; profesionālā informācija, datu bāzes, piesārņoto un

potenciāli piesārņoto vietu reģistrs). Laikposmā uz 2011.gada jūliju, datu bāzē kopā reģistrētas/uzskaitītas 3568 vietas, no kurām kā piesārņotas kvalificētas 242 (no tām tikai 9 tiek uzskatītas kā mūsdienās radušās), bet kā potenciāli piesārņotas vēl 2665 vietas.

Latvijas Republika ir ieguvusi arī zināmu pieredzi jautājumos par vides kompensācijām saistībā ar citu valstu nodarītajiem zaudējumiem. Ja arī pēc 1991.gadā Baltkrievijā Novopolockā notikuša Daugavas upes piesārņojuma ar cianīdiem, kas uz vairākām dienām toreiz apdraudēja dzeramā ūdens apgādi Rīgai, kompensāciju tiesā iegūt neizdevās, tad tagad visi jautājumi saistībā ar piesārņotāju atbildību par videi nodarītajiem zaudējumiem ir skaidri definēti nozares normatīvajos aktos un tiek sekmīgi pielietoti praksē. Videi nodarīto zaudējumu aprēķins pēc kuģa "Golden Sky" avārijas 2007.g. 15. janvārī, tam uzskrienot sēklī pie Ventspils, tika piestādīts kuģa īpašniekam un tika saņemta kompensācija atbilstoši veiktajam aprēķinam un sastādītajai prasībai. VARAM ir arī pārrobežu piesārņojuma radīto zaudējumu izvērtēšanas un kompensācijas saņemšanas starptautiska pieredze ar Lietuvu saistībā ar Būtiņģes terminālā notikušajām avārijām un Krievijas naftas kompānijai piederošo naftas produktu cauruļvadu avārijas rezultātā Baltkrievijas teritorijā 2007.g. martā notikušās dīzeļdegvielas noplūdes sekām Daugavā. Starptautiskie jautājumi parasti tiek risināti atbilstoši dažādos starptautiskajos līgumos vai starpvalstu līgumos noteiktajām procedūrām, parasti tajos ir atrunāta arī strīdu izskatīšanas kārtība un arbitrāža.

VĒSTURISKĀ PIESĀRŅOJUMA IZVĒRTĒŠANA UN LIKVIDĀCIJA LATVIJĀ

Tūlīt pēc neatkarības atjaunošanas Latvijai trūka nepieciešamās kapacitātes vides stāvokļa izvērtēšanai, tai skaitā vēsturiski mantotā piesārņojuma novērtēšanai, tāpēc liela nozīme bija dažādu valstu atbalstam un Pasaules Bankas finansētiem vides projektiem. Savukārt militārā piesārņojuma ietekmes uz vidi izvērtēšanā piedalījās NATO valstu eksperti.

Pats bīstamākais vēsturiskā piesārņojuma mantojums ir piesārņojums militārajos objektos un to apkārtņē, sprādzienbīstamie priekšmeti zemē, kā arī ūdeņos. Par šiem jautājumiem Latvijas vides institūcijām līdz

neatkarības atjaunošanai bija maz informācijas, un arī tagad tā nav pilnīga, kaut gan izveidota laba sadarbība starp VARAM un Aizsardzības ministriju, kā arī iesaistītas pašvaldības un uzņēmēji, kuri saņēmuši speciālās atļaujas darbam šajos bīstamajos sektoros. Vēsturiskā militārā piesārņojuma izpētei tika pievērsta īpaša uzmanība jau 90-to gadu sākumā, apzinot un ierobežojot galvenos riskus, lai novērstu cilvēku upurus, sakaroties ar sprādzienbīstamiem priekšmetiem vai bīstamajām vielām, lai apturētu piesārņojuma tālāku izplatību vidē. Vispirms tika izvērtēti tādi objekti kā Liepājas Karosta, Zvārdes aviācijas poligons, Rudbāržu raķešu bāze, un lidlauki .

Vides komitejas darbības laikā jau bija ievākta pamatinformācija par rūpniecības un lauksaimniecības objektu darbību un to radīto piesārņojumu, taču tā bija jāsystematizē. Vides institūciju rīcībā atradās arī sākotnējā informācija par atkritumu saimniecības, notekūdeņu attīrīšanas, ķīmisko vielu kontroles un citām aktuālām ar piesārņojumu saistītām jomām. Šajā laikā tika veikta potenciāli piesārņoto vietu izpēte visā Latvijā, gala rezultātā izveidojot Piesārņoto un potenciāli piesārņoto vietu datu bāzi.

Lai no piesārņojuma priekšizpētes nonāktu līdz sanācijas projektu sagatavošanai, ir jāiegulda liels darbs, jāpatērē laiks un lieli līdzekļi, nemaz nerunājot par šādu projektu realizācijas uzsākšanu, konkursiem un līgumu slēgšanu, un pašu sanācijas darbu novešanu līdz galam, tāpēc jāuzteic ilggadīgā un sekmīgā sadarbība ar Rīgas pilsētu, uzsākot un ilggadīgi turpinot sanācijas projektus Rumbulas bijušajā militārajā lidlaukā un Sarkandaugavā, kā arī Dānijas Vides Aģentūras atbalsts un citu starptautisko konsultantu pienesums izpētē un sanācijas veikšanā. Daudzās piesārņotajās vietās tika veikta izpēte un uzsākti sanācijas darbi, gan no Latvijas Vides aizsardzības fonda (turpmāk LVAF) finansēti, gan Rīgas pilsētas un ārvalstu donoru līdzfinansēti, šādi projekti tika veikti gan Rīgā, Liepājā un Daugavpilī, gan arī citās mazākās pašvaldībās. Par lielākajām piesārņotajām vietām tika ziņots jau ANO/EEK Vides Komitejas apstiprinātajā vides pārskatā (*Environmental Performance Review Latvia 1998*), un dažas šādas vietas tika pat iekļautas ANO/EEK prioritāro piesārņoto vietu sarakstā. ANO finansējums tika virzīts tikai ārzemju ekspertu piesaistei, bet ne sanācijas darbu uzsākšanai. Ārzemju un vietējie eksperti vēsturiskās piesārņotās vietas ir apmeklējuši kuplā skaitā, tomēr tie ne vienmēr bija pietiekami kompetenti, lai sagatavotu sanācijas projektu. Sākotnēji sanācijas projekti tika gatavoti ES PHARE

programmas un pēc Latvija iestāšanās ES, Kohēzijas fonda līdzfinansējuma saņemšanai. Vairāki no tiem ir realizēti un daudzi atrodas realizācijas fāzē, tomēr pieredze liecina, ka ne tikai projektu komplikētība un lielās izmaksas, bet arī nepietiekamā skaidrība par piesārņojuma vēsturiskajiem cēloņiem un sanācijas gala mērķiem bija iemesls lēnai lietu virzībai un garām diskusijām gan Ženēvā, gan Latvijā, gan arī Briselē. Rietumvalstīs līdzīgu vides jautājumu risināšana tika uzsākta ievērojami agrāk, turklāt jau sen praksē darbojas princips „Piesārņotājs maksā”, līdz ar to šo valstu lēmumu pieņēmējiem ir grūtāk izprotama šādu objektu vēsturiskā izcelšanās un to esamība mūsdienu Latvijā, kamēr to sanācija tiek uztverta kā tiešs vai slēpts valsts atbalsts vainīgajiem piesārņotājiem un Latvijas valsts nespēja risināt attiecīgās problēmas. Būtisks ir arī aspekts, kā dēļ aktīvās saimnieciskās darbības un gadsimtu gaitā noplicinātās dabas, pilns sanācijas process Rietumeiropas valstīs tiek veikts reti, padarot Latvijas problēmas vēl grūtāk izprotamas Rietumu partneriem.

Kopš VARAM izveidošanas 1993.gadā tā ir ietvērusi vēsturiskā piesārņojuma jautājumus savos politikas plānošanas dokumentos, veidojusi normatīvo regulējumu, piesaistījusi finansējumu šī jautājuma risināšanā, tai skaitā Eiropas Savienības finanšu instrumentus. Ir nepārtraukti veikta vēsturiskā piesārņojuma apzināšana, piesārņoto vietu izpēte, prioritāro objektu saraksta sastādīšana, sanācijas projektu sagatavošana, finanšu piesaistīšanu projektu realizācijai, sanācijas projektu izvēle atbilstoši pieejamajam finansējumam, koordinēta sanācijas darbu veikšana daudzos objektos. VARAM rīcībā ir plaša informācija par piesārņojuma izcelsmi, tā veidu, piesārņojošo darbību veikšanas laiku un palikušo ietekmi uz vidi.

Vēsturiskais piesārņojums tika akcentēts 2002.gadā Ministru kabinetā pieņemtajās „Latvijas ilgtspējīgas attīstības pamatnostādņēs” un 2006. gadā Ministru kabineta akceptētajā VARAM izstrādātajā programmā ES ERAF fondu apguvei „Vēsturiski piesārņoto vietu sanācija”. Detalizēta projektu sagatavošana noteikta Ministru kabineta 2009.gada 30.septembra noteikumos „Noteikumi par darbības programmas „Infrastruktūra un pakalpojumi” papildinājuma 3.4.1.4. aktivitāti „Vēsturiski piesārņoto vietu sanācija”. Vēsturiskais piesārņojums minēts arī „Nacionālajā vides politikas plānā 2004.-2008.gadam”, kā prioritāte tas pārmantots „Vides politikas pamatnostādņēs 2009.-2015.gadam”. Daudzos dokumentos lielākie objekti nosaukti vārdos ar visām to sanācijai nepieciešamajām izmaksām un plānotajiem projektu realizācijas laikiem.

Galvenie vēsturiski piesārņotie objekti ir:

- Liepājas Karaosta,
- Inčukalna sērskābā gudrona dīķi,
- Olaines šķidro bīstamo atkritumu izgāztuve,
- Jelgavas šķidro bīstamo atkritumu izgāztuve „Kosmoss”,
- vairākas sadzīves atkritumu izgāztuves Rīgā, kurās tika izgāzti rūpnieciskie un militārie bīstamie atkritumi.

Lai arī ministrija savā darbībā ir vadījusies no vēsturiski piesārņoto objektu bīstamības radītajiem riskiem sabiedrībai un videi, tās uzdevums nekad nav bijis atšķirt PSRS režīma veikto piesārņojumu no pārējā vēsturiskā piesārņojuma un to noteikt pēc apjoma, bīstamības vai sanācijas izmaksām.

VALDĪBAS KOMISIJAS IZVEIDE UN TĀS DARBS VIDES SEKTORĀ

Zināms darbs pie PSRS režīma nodarīto zaudējumu identificēšanas un izvērtēšanas tika izvērsts jau 80-to gadu beigās Igaunijā, Lietuvā, Polijā un citās PSRS režīma ietekmētajās valstīs. Taču tikai 2005.gada 5.maijā Saeima apstiprināja deklarāciju „Par Latvijā īstenotā PSRS totalitāri komunistiskā okupācijas režīma nosodījumu”, kurā tā uzdeva Ministru Kabinetam izveidot speciālistu komisiju „PSRS totalitārā komunistiskā okupācijas režīma upuru skaita un masu kapu vietu noteikšanai, informācijas par represijām un masveida deportācijām apkopošanai un Latvijas valstij un tās iedzīvotājiem nodarīto zaudējumu aprēķināšanai” (turpmāk-Komisija).

Pirmajos pētījumos, ko Komisijas uzdevumā sākot ar 2006.gadu veica SIA „Vides projekti”, tika analizēta piesārņoto vietu datu bāze un apkopota informācija par agrāk veiktajiem izpētes darbiem un sagatavotajiem sanācijas projektiem. Līdzīgi pētījumi tika turpināti arī nākamajos gados. Kopumā vides sektorā tika veikti seši pētījumu un to rezultātu ekspertīze. Komisijas sēdēs tika prezentēti gan pētījumu rezultāti, gan priekšlikumi par vēl veicamajiem darbiem, jo līdz tam Latvijā vides sektorā neviens nebija veicis teorētisku visu nodarīto zaudējumu novērtējumu.

Saistībā ar šādu pētījumu uzsākšanu, radās nepieciešamība pieejamos datus sistematizēt atbilstoši noteiktiem kritērijiem un risināt dažas metodiska

rakstura problēmas, jo no PSRS režīma un tās “garīgās mantinieces” Krievijas nevarēja pieprasīt atbildību par lietām, kuras tika veiktas pirms vai pēc PSRS režīma iedibināšanas, vai arī tajā laikā pasaulē vēl nebija apzinātas un starptautiski atrunātas. Līdz ar to radās arī nepieciešamība noskaidrot objektu vēsturisko izcelsmi un dokumentēt to darbības intensitāti pa gadiem, izvērtēt pielietotos paņēmienus un tehnoloģijas, kā arī piesārņojumu attīrīšanas un atkritumu apsaimniekošanas jautājumus. Bija jāizvērtē arī tā laika starptautisko, PSRS vai lokalizēto Latvijas PSR normatīvo bāzi, lai izvērtētu tās piemērošanas apjomu.

Jāuzsver, ka lielākoties šajos jautājumos neradās lielas šaubas, jo lielākās ražotnes, kas atradās tiešā PSRS attiecīgo jomu kontrolējošo ministriju pārraudzībā, tieši nepakļāvās Latvijas PSR plānošanai un visai nosacīti pakļāvās vietējai kontrolei, saņēma resursus, saražoja produkciju un to sadalīja saskaņā ar PSRS Valsts plāna lēmumiem un dotajiem uzdevumiem, savukārt Latvijā palika daudzi ražošanas atkritumi, bet saražotās preces pārsvārā tika izvestas uz citām republikām vai ārzemēm. Ražošanas atkritumi bieži tika arī izgāzti piepilsētu mežos bez adekvātas uzskaites izvietoti tam nepiemērotās sadzīves atkritumu izgāztuvēs Deglava ielā un Kleistos Rīgā, izgāztuvē „Kosmos” pie Jelgavas u.c. bez attiecīgas izgāztuvju sagatavošanas un to darbības ietekmes monitoringa, neskatoties uz to, ka tas bija kļajā pretrunā ar PSRS normatīvajiem aktiem. Vēlāk tika izveidotas arī īpašas bīstamo atkritumu novietnes, kā šķidro bīstamo atkritumu izgāztuve Olainē, un veikta to ģeoloģiskā iesūknēšana kembrija slāņos Olaines tuvumā. Tagad par šo lēmumu pieņemšanu atbildīgās PSRS ministrijas vairs neeksistē, un tām agrāk pakļautie Latvijā esošie uzņēmumi ir likvidēti, savukārt to daļēji piesārņotās teritorijas privatizācijas rezultātā sadalītas starp daudziem mazākiem uzņēmumiem, kas nav ne tieši, nedz pastarpināti agrāko PSRS uzņēmumu saistību pārņēmēji un tie nenes nekādu atbildību par līdz 1990. gadam pielietotajām tehnoloģijām un atkritumu izvietošanu neatbilstoši vides prasībām.

Vēl neskaidrāka situācija ir ar PSRS režīma atstātā militārā vēsturiskā piesārņojuma apjoma izvērtēšanu – taču neapstrīdams ir fakts, ka gan PSRS karabāzes, gan militārā ražošana tika veikta tiešā saistībā ar PSRS karaspēka uzturēšanos Latvijā. Pēc Krievijas bruņoto spēku izvešanas palika piesārņojums un pamesta infrastruktūra.

Sakarā ar 2007. gada finanšu krīzes radītajām sekām, Komisijas darbība 2009. gadā tika apturēta, Par paveikto laikā no 2005. gada 5. augusta līdz 2009. gada 31. jūlijam Komisija iesniedza Informatīvo ziņojumu valdībā, kā arī sniedza uz to laiku pieejamos orientējošos aprēķinus, tai skaitā par Latvijas videi nodarītajiem zaudējumiem.

KOMISIJAS VEIKTĀ DARBA NOZĪMĪGUMS

Vērtējot PSRS režīma ietekmi uz Latvijas vidi, zināmas grūtības radīja starpvalstu līgumu un tiešas sadarbības iztrūkums starp valstīm no 90-to gadu sākuma līdz pat 2007. gadam, kad līdz tam tikai formāli pastāvošā Latvijas-Krievijas Starpvaldību komisija uzsāka regulāru darbu, ietverot atsevišķus aktuālus vides jautājumus darba grupas par Humanitāro sadarbību darba kārtībā. Kaut arī līdz tam starpvalstu sarunās tika risināti daudzi jautājumi, jo īpaši saistībā ar agrākās PSRS armijas pārmantotās Krievijas armijas izvešanu no Latvijas teritorijas, jāatzīst, ka līdz šim nevienā līgumā ar Krievijas Federāciju jautājumi, kas skartu vēsturisko piesārņojumu un pieminētu tās atbildību par PSRS laikā nodarītajiem zaudējumiem Latvijas videi, nav tikuši ietverti.

Pēc 2007. gada, aktivizējot Starpvaldību komisijas darbu, tika sagatavots un abās valstīs akceptēts starpvaldību līgums par Latvijas un Krievijas sadarbību vides jomā, kas 2011. gada sākumā stājās spēkā. Tomēr šis līgums nekādā mērā neatrunā Krievijas vēsturisko pēctecību un atbildību par PSRS režīma atstāto vides piesārņojumu, kaut gan ir par pamatu tālākai sadarbībai daudzu šodienas vides jautājumu risināšanai, informācijas apmaiņai un pat sanācijas tehnoloģiju izvērtēšanai. Vai šim līgumam kādreiz būs arī pielikumi vai papildinājumi saistībā ar abu valstu iespējamu sadarbību PSRS radītā vēsturiskā piesārņojumu seku likvidācijā Latvijā vismaz kādā objektā, rādīs laiks, jo starpvalstu sarunas pēc ilgstošas stagnācijas ir uzsāktas uz konstruktīvas nots.

Tomēr šķiet, ka pētījumu nozīme ir plašāka, nekā tikai Latvijas-Krievijas savstarpējo attiecību kontekstā saistībā ar PSRS režīma vēsturisko izvērtējumu. Jāatceras, ka Eiropas Savienība ir ceļā uz totalitārisma un tā seku detalizētāku izvērtējumu, turklāt tam līdzīgs izvērtējums jau paveikts citās “jaunajās” Eiropas Savienības dalībvalstīs. Šajā kontekstā katram eiropietim

būtu jāļauj tuvāk iepazīt to sistēmu, kas, patvaļīgi saimniekojot Latvijā un visā Baltijā, pieļāva, ka bīstamos atkritumus patvaļīgi izvieta mežā, vai lido-tāji izlej neizmantoto degvielu grāvī, jo viņu nolidotās treniņu stundas vērtē-ja pēc patērētā aviācijas degvielas daudzuma. Šādas saimniekošanas sekas ir atstājušas dziļu degradējošu iespaidu arī uz lielu sabiedrības daļu. Kā Eiropas Savienības dalībvalsts Latvija apzinās, ka šajā un arī nākamajā ES finanšu periodā pēc 2014.gada, Eiropas Savienības līdzfinansējums būs galvenais balsts vēsturiskā piesārņojuma seku likvidācijā. Tamdēļ jautājumi saistībā ar vēsturisko piesārņojumu ir jāsakārto līdz galam, jo no tiem atkarīgi arī ES līdzfinansējuma saņemšanas nosacījumi vēsturiski piesārņoto vietu sanāci-jas projektu sagatavošanai un realizācijai, vērtējot Latvijas puses sagatavotos ES Kohēzijas fonda projektu pieteikumus.

PLĀNOŠANAS IETEKME UN INFRASTRUKTŪRAS INERCE

PSRS centralizētās tautsaimniecības 50 gadu garumā Latvijā izveidota-jai infrastruktūrai un nodibinātajām ekonomiskajām saitēm piemīt milzīga inerce ar ilgtermiņa ietekmi uz Latvijas ekonomiku un iedzīvotāju dzīves apstākļiem. Visinertākā ir tieši municipālā infrastruktūra, jo to vismazāk spēj ietekmēt tirgus, tā ir tieši atkarīga no iedzīvotāju ienākumiem un mak-sātspējas. Konkrēto infrastruktūru veidoja ne jau Latvijas PSR sabiedrības vajadzībām, to veidoja vienīgi un tikai PSRS un tās militāri rūpnieciskā kom-pleksa interesēs. Līdz ar to pilsētu iedzīvotāju/strādnieku vai militāri rūp-nieciskā kompleksa barotāju – kolhoznieku sadzīves jautājumi un ar tiem saistītie vides jautājumi tika risināti kā rūpnīcu vai kolhozu attīstībai pakār-toti sekundāri jautājumi. Tas noteica, ka visus sadzīves un vides jautājumus diktēja ražojošo institūciju vadītāji, bet vietējās pašvaldības – tajā laikā vie-tējo Tautas deputātu padomes, pēc būtības bija ar ļoti ierobežotām iespējām.

PSRS režīma laikā saimnieciskā darbība tika plānota un realizēta vai-rākām piecgadēm uz priekšu, līdzīgi arī civilā būvniecība un komunālā saimniecība. Līdz ar to toreiz pieņemtie lēmumi ir ar ilgtermiņa ietekmi, lai pārkārtotu PSRS laikā uzbūvētos inženiertehniskos tīklus kvalitatīvi un atbilstoši mūsdienu prasībām, būs nepieciešamas vairākas desmitgades. Pēc sliktiem projektiem zemā kvalitātē uzcelto dzīvojamo namu dzīves cik-la paildzināšana un to energoefektivitātes paaugstināšana siltinot, ir plašs

un nepārtraukts darbs, kura laikā daļa no valstī saražotā siltuma aizplūst gaisā, veicinot klimata pārmaiņas. Savukārt pilnībā pārplānot un pārbūvēt pilsētas kvartālus un pat veselus rajonus praktiski nav iespējams. Līdzīgi ir arī ar nepiepildītajiem plāniem – lai realizētu Rīgas ģenerālplānā savulaik paredzētos transporta infrastruktūras projektus – tiltus, satiksmes pārvadus, dzelzceļa apvedceļu, kas bija jau ieskicēti realizācijai līdz 1990.gadam, resursi netika atrasti ne Latvijas PSR, ne no PSRS budžeta. Pēc neatkarības atjaunošanas Rīga un daudzas citas pilsētas saņēma neatbilstošu transporta infrastruktūru, šie jautājumi ir sarežģīti un dārgi, projekti realizējas lēni, kāpēc daudzi iedzīvotāji joprojām cieš no gaisa piesārņojuma, trokšņiem un vibrācijas, kā sekas var konstatēt veselības pasliktināšanos. Tomēr šajā jautājumu grupā nav iespējams izdalīt konkrētas atbildības par pieņemtajiem lēmumiem, to izpildi vai neizpildi.

Ūdensapgādes un kanalizācijas vai atkritumu apsaimniekošanas principiālo risinājumu pārveidei Latvijā bija nepieciešamas vairāk nekā divas desmitgades – 2015.gads ir tā normatīvos noteiktā robežšķirtne, kad šīs sistēmas būs pārkārtotas atbilstoši Eiropas līmenim. Neskatoties uz to, gaidāmās pozitīvās izmaiņas skars gandrīz tikai centrālos tīklus un galvenās būves, kas saistītas ar pakalpojumu kvalitāti vai novērš vides piesārņojumu. Lai pārbūvētu iekškvartālu tīklus un novērstu zudumus tajos, nomainītu novecojušās namu iekšējās instalācijas, lai individuālā apbūve pilnībā pievienotos pie centralizētajām sistēmām, būs vajadzīgs papildus laiks un milzīgi resursi.

Vēl stiprāk kā Latvija kopumā, PSRS līmeņa plānošanas ietekmes inerci nepārredzami ilgu laiku izjutīs daudzas pilsētas un reģioni. Piemēram, Salaspils zinātniskā atomreaktora radioaktīvo atkritumu apglabāšanas jautājums novietnē „Radons” Baldones tuvumā 1990.gada līmenī nebija līdz galam atrisināts, trūka uzglabāšanas apjoma, radioaktīvo atkritumu novietne bija steidzami jāmodernizē, lai neradītu draudus Baldones iedzīvotāju veselībai un videi. Pirms šī objekta būvniecības, kad Maskavā tika pieņemts lēmums par Salaspils zinātniskā reaktora būvniecību Baldones tuvumā, tur nevienam neinteresēja mazas Latvijas pilsētiņas iedzīvotāju drošība un veselība, kā rezultātā Vides ministrijai 90. gadu sākumā nācās piesaistīt papildus finansējumu šo trūkumu steidzīgai novēršanai. Neskatoties uz to, Baldones iedzīvotāji pat pēc notikušas paaudžu maiņas joprojām netic novietnes „Radons” drošībai un neuzticas valsts monitoringa datiem, pašvaldība regulāri iesniedz

valdībā dažādas kompensācijas prasības. Kaut arī Vides ministrija Baldones iedzīvotāju prasības un savus papildus izdevumus nekad nav definējusi kā Latvijas prasību pret PSRS, tomēr jāatzīst, ka morālais kaitējums un arī zināmi zaudējumi iedzīvotājiem varētu būt nodarīti. Minētais piemērs arī apstiprina PSRS režīma laikā pieņemto lēmumu ilgtermiņa ietekmi un lielo inerci – lai sakārtotu un pārkārtotu enerģētikas, plānošanas vai municipālos jautājumus, ir nepieciešamas vairākas desmitgades. Līdzīgā situācijā ir arī Pļaviņu iedzīvotāji – Maskavas projektētāji Pļaviņu HES gadījumā ignorēja šai pilsētai radītos applūšanas riskus. Savukārt Rīgas HES ietekmes zonā esošie Ogres, Ikšķiles, Salaspils un Tomes iedzīvotāji ir atkarīgi no sūkņu staciju darbības nodrošinājuma elektroapgādes pārtraukuma gadījumā, kad sūkņiem jāturpina mākslīgi pazemināt ūdens līmeni saistībā ar pārtraukto dabīgo noteci, kā arī jāapzinās, ka izveidojusies pazemes ūdeņu stagnācija HES ietekmes zonā liks pilnībā atteikties no seklo urbumu un aku tālākas izmantošanas. Protams, šajos un līdzīgos gadījumos nav iespējams novilkt skaidru robežu starp ieguvumiem un zaudējumiem, tomēr jāsaprot, ka lieki pārņemst radušās problēmas Latvijas valdībai vai pašvaldībām.

KOMISIJAS PAVEIKTĀ APKOPOJUMS VIDES SEKTORĀ

Metodiskie jautājumi

Daļēji ar izvēlēto darba metodiku saistītie jautājumi jau izklāstīti, kā arī praktiskā piesārņojuma izpēte un sanācija. Tieši jau agrāk iegūtā sanācijas pieredze rosināja sagrupēt visas vēsturiski piesārņotās vietas nevis pēc cēloņiem un agrākās piederības vai tagadējā juridiskā statusa, bet pēc galvenās piesārņojuma komponentes un sanācijā pielietojamajām praktiskajām metodēm. Tāpēc SIA „Vides Projekti” projektu vadītāja I.Semjonova vadībā jau savā 2007.gadā veiktajā Pētījumā izdalīja sekojošas piesārņojuma grupas, ko atbalstīja ekspertīzi veikušie speciālisti, kuras tālāk tika attīstītas visos nākamajos pētījumos:

- īpaši piesārņotas teritorijas;
- ar naftas produktiem piesārņotas teritorijas;
- sadzīves atkritumu izgāztuves;

- nelikvīdie pesticīdi;
- militārais piesārņojums.

Būtisks ir jautājums par videi nodarīto zaudējumu kopapjoma noteikšanu. Vides sanācijas projektos parasti nav paredzēts mērķis panākt pilnīgu vides rehabilitāciju un veikt rekultivāciju, jo tieši piesārņojuma pēdējo 10-20% sanācijas izmaksas bieži pat pārsniedz visa galvenā piesārņojuma apjoma sanācijas izmaksas, kā rezultātā iepriekš sagatavoto projektu apkopošana dod ievērojami zemākas summas un tās neatbilst kopīgā piesārņojuma apjoma sanācijas izmaksām. Kopējos zaudējumus var raksturot arī ar soda sankciju kopapjomu, kādas par piesārņojuma nesankcionētu novadīšanu vidē noteiktas likumā „Dabas resursu nodokļa likums” (DRN), tā 21. pantā un likuma pielikumos. Tomēr šādu aprēķinu veikšanai jābalstās uz metodiski apkopotu aprēķinu pieredzi saistībā ar vidē veiktiem mērījumiem un praksē veiktiem piesārņojuma apjomu izvērtējumiem un soda sankciju aprēķiniem.

Starp vispārīgiem jautājumiem radās arī jautājums par agrāk veiktu iepriekšējo izvērtējumu un sastādītu projektu izmaksu pārrēķinu atbilstoši reālajām šodienas tirgus cenām, vai arī cenām uz kādu noteiktu datumu. Tā, piemērojot pārrēķina koeficientus var veikt šādu pārrēķinu, lai visi novērtējumi tiktu veikti salīdzinošas cenās. Tomēr sakarā ar Komisijas darba pārtraukšanu, minētie jautājumi netika līdz galam atrisināti, tāpēc konkrētu sektoru un pat salīdzinoši līdzīgu objektu vērtējumā nav izmantotas pilnīgi līdzīgas metodes.

Īpaši piesārņotās teritorijas

Kā īpaši piesārņotās teritorijas ir izdalīti kompleksi piesārņoti objekti, kuru sanācijai jāveido sarežģīti projekti. Katrā gadījumā jāmeklē individuāli risinājumi, kas ir ļoti resursu ietilpīgi, jo sanāciju veikt spējīgi uzņēmumi ne vienmēr ir atrodamī Latvijā. Šiem objektiem ir sagatavoti ES Kohēzijas fonda projektu pieteikumi, tie izvērtēti gan saskaņā ar Ministru Kabineta noteikumiem, gan ES JASPERS programmas ietvaros. Tomēr šis izvērtējums nedod iespējas precīzāk noteikt kopīgos PSRS režīma radītos zaudējumus – tieši pretēji, novērtējums vērsts uz sagatavoto sanācijas projektu izmaksu samazināšanu. Šajā grupā ietverti sekojoši projekti, kuru kopīgie sanācijas izdevumi sastāda 50 492 968 Ls:

- Inčukalna sērskābā gudrona dīķi,
- Olaines šķidro toksisko atkritumu izgāztuve,
- Liepājas Karosta,
- Jelgavas toksisko atkritumu izgāztuve „Kosmoss”.

2011.gada vasarā darbi paveikti Jelgavas toksisko atkritumu izgāztuvē, Liepājas Karostas kanālā izbūvēta rievsiens, aiz kuras tiks noglabāta no kanāla dibena izsmelamā piesārņotā un toksiskā grunts. Inčukalna sērskābā gudrona dīķos veikti sagatavošanās darbi un sanācijas darbi sāksies 2012. gada pavasarī, bet Olaines šķidro toksisko atkritumu glabātvē turpinās sagatavošanās darbi sanācijas projekta uzsākšanai. Visos šajos sarežģītajos īpaši piesārņotajos objektos nav iespējams uzskaitīt visas agrāk veikto izpētes darbu, ekspertīžu un priekšprojektu kopizmaksas, jo daudzi darbi veikti par starptautisko institūciju, starpvalstu palīdzības projektu līdzekļiem vai vienkārši nav hronoloģiski summēti. Izpētei vien izlietotie uzskaitītie līdzekļi ievērojami pārsniedz vienu miljonu latu.

Ar naftas produktiem piesārņotās teritorijas

Ar naftas produktiem piesārņotās teritorijas atrodamas gan saistībā ar militārajām bāzēm, gan rūpniecisko un lauksaimniecisko ražošanu, gan transporta sektoru un degvielas un kurināmā rezervju uzglabāšanu. Galvenais cēlonis bija zemā degvielas un kurināmā cena, kas veicināja paviršu attieksmi pret uzskaiti un kontroli. Visiem projektiem līdzīga sanācijas tehnoloģija, viegli salīdzināmas izmaksas uz vienu piesārņojuma vai platības vienību, kas ļauj viegli transponēt aprēķinu pieredzi uz citiem objektiem. Līdzīgs piesārņojums sastopams arī objektos, kuri darbojas arī tagad, tomēr tādiem objektiem saņemot atļauju darbības turpināšanai, tika izvirzītas arī prasības par vēsturiskā piesārņojuma sanāciju, ko nācās veikt par uzņēmēju pašu līdzekļiem. Šādas prasības vairs nevarēja izvirzīt bijušajām PSRS armijas degvielas un kurināmā bāzēm un degvielas uzpildes stacijām, darbu beigušajām rūpnīcām un to katlu mājām, pašlikvidētājām kolektīvajām saimniecībām un citiem bezsaimnieka objektiem, to sanācija būs nākotnē jāveic par valsts līdzekļiem. Latvijā tik lielā mērā netiek uzglabātas ievērojamas degvielas un kurināmā rezerves, jo brīvā tirgus apstākļos šādu krājumu veidošana ir mazāk nepieciešama. Kopējie

SIA „Vides projekti” aprēķinātie zaudējumi šai grupai sastāda vairāk nekā 100 miljonus latu.

Sadzīves atkritumu izgāztuves

PSRS režīma laikā sadzīves atkritumu izgāztuves izmantoja arī bīstamo atkritumu noglabāšanai, jo citas alternatīvas netika veidotas un līdz ar to nebija pieejamas. Par šo sektoru ir pieejama precīza informācija, jo, lai pārņemtu ES atkritumu sektora normatīvo aktu prasības, Latvijai ne tikai bija jāizveido prasībām atbilstoša sadzīves un bīstamo atkritumu apsaimniekošanas sistēma ar jauniem atkritumu poligoniem un bīstamo atkritumu galīgo novietni, bet arī jāslēdz visas vecās neatbilstošās izgāztuves un līdz 2012.gadam jāveic to pilnīga sanācija. Šis nosacījums tomēr neattiecas uz jau agrāk slēgtajām vēsturiskajām izgāztuvēm, kā Deglava ielas vai Kleistu un Bukaišu ielas izgāztuvēm Rīgā, izgāztuvi „Kūdra”, gruntsūdeņu piesārņojumu lielākajā Latvijas izgāztuvē pie Rīgas „Getliņi” un daudzām citām vecajām izgāztuvēm vai darbojošos izgāztuvju vecajiem slēgtajiem sektoriem. Kopējās izmaksas šajā sektorā pārsniedz 67 miljonus latu. Sadzīves atkritumu sektors būtu detalizēti jāpārvērtē objektu līmenī, jo, novēršot vides piesārņojumu, kurš radies, nepareizi plānojot, neievērojot spēkā esošās normatīvo aktu prasības, bez uzskaites un kontroles ievēdot sadzīves atkritumu izgāztuvēs bīstamos atkritumus no rūpniecības un militārā sektora, tika piesārņota augsne un gruntsūdeņi.

Pesticīdu glabātavas

Zem kopīga apzīmējuma „pesticīdu glabātaves” apkopota informācija par vides piesārņojumu saistībā ar slikti uzglabātajiem un savlaicīgi neizmantojamiem pesticīdiem un citām nelikvidajām lauksaimniecības ķīmikālijām, tai skaitā minerālmēsliem. PSRS režīma laikā notika plaša lauku pārmēslošana un ķīmisko augu aizsardzības līdzekļu pārmērīga lietošana augstākas ražas sasniegšanai. Līdz ar to tika pieļauta arī minerālmēsļu un pesticīdu uzglabāšana neatbilstošās telpās un vienkārši uz lauka, tie sablīvējās blīvā masā, kuru vairs nevarēja tālāk izmantot. Tā rezultātā ne tikai uzkrājās tālāk neizmantojami bīstami atkritumi, bet ap šīm novietnēm veidojās plaši augsnes un gruntsūdeņu piesārņojuma areāli, kādēļ vairākas šādas teritorijas tagad ietvertas piesārņoto vietu sarakstā.

Latvija kā viena no pirmajām Centrālās un Austrumeiropas reģiona valstīm izmantoja ANO Attīstības programmas projekta dotās iespējas un veica neizmantoto pesticīdu inventarizāciju un savākšanu Gardenē atbilstoši šim nolūkam aprīkotā pagaidu glabātuvē, sadarbībā ar Dānijas Vides aģentūru uzbūvēja Olainē bīstamo atkritumu dedzinātāju un uzsāka to sadedzināšanu. Pēc Latvijas iestāšanās ES, kad atkritumu pārvadāšanā starp ES valstīm ierobežojumi tika atcelti, ekonomiski izdevīgāk bija atlikušos pesticīdus un citas nelikvidās lauksaimniecības ķīmikālijas izvest to sadedzināšanai citās ES valstīs, kur lielās atkritumu sadedzināšanas iekārtās vienas tonnas pesticīdu sadedzināšanas izmaksas ir ievērojami zemākas.

Kopumā apmēram 2000 tonnas bezsaimnieka pesticīdu inventarizācija, savākšana, uzglabāšana un utilizācija Latvijai izmaksāja vismaz 4 miljonus Ls, tomēr daudzas teritorijas joprojām gaida uz to sanāciju. Valstī joprojām ir atlikušas mazākas pesticīdu noliktavas, kādēļ pilnīgai šīs problēmas atrisināšanai vēl būs nepieciešami vairāki miljoni latu. Līdzīgs process neizmantoto pesticīdu savākšanā tika uzsākts visā Austrumeiropā, daudz paveikts arī Igaunijā un Lietuvā. Tajā pašā laikā, Krievijas Federācijā un Baltkrievijā līdzīgi pasākumi norisinās daudz lēnāk. Tādēļ ūdens piesārņojuma pārrobežu riski attiecībā uz pesticīdiem Latvijai joprojām pastāv.

Militārais piesārņojums

Izvērtējot Komisijas veikto saistībā ar PSRS režīma militāri rūpnieciskā kompleksa nodarītajiem zaudējumiem Latvijas videi, nākas secināt, ka atsevišķas piesārņojuma komponentes pārsniedz ne tikai Latvijas, bet arī citu Baltijas valstu un Krievijas kā PSRS mantnieces teritoriju un kompetenci, kādēļ atsevišķi jautājumi jāapskata ANO, Eiropas Savienības un Krievijas Federācijas, vai arī Baltijas jūras reģiona un HELCOM līmenī. Atlikušie varētu tikt apskatīti Latvijas-Krievijas divpusējo sarunu kontekstā. Vēsturiski un pēc piederības militāro piesārņojumu ir visgrūtāk nodalīt, īpaši ar Vācijas – cariskās Krievijas, vēlāk Vācijas – PSRS konfrontācijas atstāto mantojumu. Šajā ziņā PSRS būtu atbildīga tikai par tās kara bāzēs pēc to pamešanas atstāto piesārņojumu, jūrā un zemē atstāto mantojumu. Tomēr jāatzīst, ka pēc PSRS sabrukuma noslēgtajos līgumos par Krievijas bruņoto spēku izvešanu no Latvijas teritorijas, šie jautājumi nav pietiekami atrunāti un savlaicīgi risināti.

Starptautiskā kompetence vēsturiskā militārā piesārņojuma jomā

Attiecībā uz vēsturisko militāro piesārņojumu ar starptautisku nozīmi atsevišķi jāizdala Baltijas jūrā esošās mīnu tālāka neitralizēšana un sabiedroto pēc 2.Pasaules kara Baltijas jūrā nogremdēto uzvarētās Vācijas neizmantoto ķīmisko ieroču un munīcijas monitoringa un iespējamās izcelšanas un utilizācijas jautājums.

Baltijas jūrā joprojām peld tūkstošiem mīnu no abu Pasaules karu laikiem un tikai Latvijas ūdeņos vien to orientējošs skaits varētu sasniegt 10000, bez regulāras mīnu tralēšanas katras vasaras beigās sekas kuģošanas drošībai varētu izrādīties katastrofālas, tai skaitā arī pasažieru prāmjiem. Līdz Krievijas armijas izvešanai no Latvijas ar šo jautājumu nodarbojās PSRS un vēlāk Krievijas karaflote. Tagad šis darbs uzdots Latvijas Jūras spēkiem un to veic kopā ar citu NATO valstu jūras spēkiem starptautisko mācību laikā. Savukārt Krievijas kara flote nodarbojas ar mīnu meklēšanu savos Baltijas jūras ūdeņos. Šajā gadījumā darbs jāveic kuģošanas drošības nodrošināšanai. Tomēr diskusijas par šīs darbības iespējamo kaitīgo ietekmi uz jūras bioloģiskajiem resursiem ar laiku atkal aktualizēsies, šādi nodarītie iespējamie zaudējumi ar laiku varētu tikt novērtēti, iespējams arī kompensēti, tomēr tie nevar tikt saistīti ar mūsdienu Krievijas atbildību.

ANO Ģenerālā Asamblejas 2010.gada 20.decembrī savā lēmumā „Par kopīgiem pasākumiem, lai apzinātu jūrā nogremdētās ķīmiskās munīcijas atlikumu vides efektus” atkārtoti aktualizēja jautājumu par sabiedroto pēc 2.Pasaules kara Baltijas jūrā nogremdēto uzvarētās Vācijas neizmantotās ķīmisko ieroču un munīcijas stāvokli un iespējamajiem vides riskiem. Kaut arī HELCOM iepriekš veiktā izpēte un secinājumi apstiprināja, ka šīs vecās kaujas vielas nerada jūtamus kaitējumus Baltijas jūras videi, jo atrodas lielā dziļumā, sabiedrībai nevar dot pilnas garantijas par iedzīvotāju drošību un jūras vides ilgtspējību. Ar HELCOM HoD Lēmumu 33/2010 LD30.-LD34 tika izveidota HELCOM MUNI darba grupa, lai izvērtētu stāvokli atbilstoši jaunākajām zinātnes atziņām un mūsdienu sanācības praksei. Jau pirmajā darba grupas sanāksmē Neuminsterā 2010.gada tās dalībnieki iepazinās ar jaunāko starptautisko pieredzi līdzīgu ieroču nogremdējumu pētīšanā un sanācībā, kā arī vienojās, ka arī iekšējo ūdeņu un zemes piesārņojums ar ieročiem un munīciju ir nopietna problēma. Bez tam “tradicionālajai” kardarbībai

paredzētā munīcija ir pat videi kaitīgāka, jo tā izrūsē ātrāk un tās ūdeņos un zemē ir salīdzinoši daudz vairāk. Kaut arī Latvijas piekrastē no jūras uzskalotais baltais fosfors pēdējos gados nav radījis incidentus ar veselībai bīstamām sekām, šādi incidenti aizvien biežāk tiek konstatēti Dānijas un Vācijas piekrastē. Līdz ar to darba grupa vienojās ieslēgt izpētāmo vielu sarakstā arī balto fosforu. Darba grupa vienojās veikt informācijas atkārtotu izvērtēšanu visās HELCOM dalībvalstīs. Savukārt Eiropas Savienības Baltijas jūras reģiona stratēģija ir iespējamais nākotnes instruments, lai jaunajā finanšu periodā uzsāktu cīņu ar Baltijas jūras reģionā atstātās munīcijas radītajiem draudiem.

Vēsturiskais militārais piesārņojums kā Latvijas-Krievijas divpusējo sarunu jautājums

Līdzīgi kā jūrā nogremdētās mīnas un ķīmiskie ieroči, arī Latvijas mežos un purvos joprojām ir atrodamas tanku mīnas, kas tagad visvairāk aktualizējušās saistībā ar smagās mežu izstrādes tehnikas plašo pielietojšanu mežsaimniecībā – atmīnēšanas darbs kādam jāveic, tomēr lieki būtu pārņemt Krievijas Federācijai par PSRS bruņoto spēku nepietiekami veikto atmīnēšanu Latvijas teritorijā 50 gadu garumā, bez tam nav nozīmes mīnas, ieročus vai munīciju iedalīt pēc tās ražotāja vai lietotāja – pirmkārt jāvērtē dzīvības un veselības riski, tad ietekme uz vidi. Arī lielākais ar munīcijas glabāšanu saistītais militārais objekts – Cekules munīcijas glabātuve ir vēsturiski vairākkārt mainījis savus īpašniekus. Tomēr attiecībā uz Zvārdes aviācijas poligonu, tajā palikušajām aviācijas bumbām un munīciju var konstatēt Krievijas bezatbildību. Kaut arī nu jau gandrīz divdesmit gadus Zvārdes pagasta zemes neviens vairs neizmanto aviācijas bumbu mešanas treniņiem, netālu no Saldus, pilsētas ar gandrīz desmit tūkstošiem iedzīvotājiem, šīs agrāk auglīgās lauksaimniecības zemes joprojām slēpj sevī daudzus riskus.

No 1950.-1990.gadam PSRS bruņotie spēki aizņēma vairāk nekā 100000 ha vai 1000 km² no Latvijas teritorijas, tai skaitā vairāk nekā 30000 ha bez lietošanas atļaujas (*laikraksts „Elpa”, 1991.gads, 30.10.-12.11.*, „*Armijas parāds Latvijas dabai*”), ar vairāk nekā 500 ar militāri rūpniecisko kompleksu saistītiem objektiem (*Mēnešraksts „Vides vēstis”, 1998.gada 11.Nr., Vide un armija*). No kopējā skaita tikai 300 var uzskatīt kā piesārņotus vai potenciāli piesārņotus. Izvērtējot šo objektu piesārņojumu, labākā ziņā

ir tā, ka armijai, atstājot Latvijas teritoriju, bruņojums un bīstamās kaujas vielas tika maksimāli izvestas. Palikušo piesārņojumu pārsvarā veido slikti apsaimniekotā un neatbilstoši uzglabātā militārām un ražošanas vajadzībām domātā degviela un kurināmais. Protams, tanku remonta rūpnīcas un līdzīgu objektu teritorijās tie ir smagie metāli, vai komplekss piesārņojums, kuru pirmajā tuvinājumā var vispārīgi raksturot ar BSP (bioloģiskais skābekļa patēriņš) un ĶSP (ķīmiskais skābekļa patēriņš) un citiem vispārinošiem parametriem. Izpētes laikā pārsvarā nav konstatētas ļoti bīstamas vielas lielos apjomos, kas radītu tiešus draudus cilvēka dzīvībai vai veselībai, tikai atsevišķās vietās tiek tieši apdraudēti centralizētās dzeramā ūdens apgādes avoti. Lielās platībās jāierobežo dažāda veida saimnieciskā darbība, kas jālimitē, izstrādājot plānošanas dokumentus valsts un pašvaldību līmenī. Protams, grūti aprēķināt daudzām pašvaldībām un to tagadējai attīstībai nodarītos zaudējumus, nemaz neapverot ar šādu izvērtējumu individuālās akas un individuālajiem zemju īpašniekiem nodarītos zaudējumus, tie pārsvarā nav aprēķināti un uzskaitīti. Kopējie SIA „Vides projekti” aprēķinātie zaudējumi šai grupai sastāda vairāk nekā 355 miljonus latu, tomēr, ņemot vērā nepilnīgo izpēti, tie varētu pārsniegt arī 500 miljonu robežu. Tikai no vides sektora viedokļa vien grūti ir komentējama Komisijas ziņojumā dotā kopējo vides sektora zaudējumu summa visos militārajos objektos 625 miljoni latu apmērā, jo vides institūcijām, iespējams, nav pieejama pietiekami detalizēta informācija par visiem nogremdētajiem kuģiem un ieročiem.

Īpašas diskusijas par rašanās apstākļiem un piederību nevar izraisīt bijušajos PSRS militārajos objektos konstatētais piesārņojums, to rezultātā sagandētās zemes, piesārņotie gruntsūdeņi, izraktie karjeri, milzīgos apjomos armijas vajadzībām izcirstie koki. PSRS bruņoto spēku izmatotā teritorija un infrastruktūra attiecībā pret pirmskara Latvijas militāro potenciālu atšķiras daudzkārtīgi, lielākā tiesa militāro objektu tikuši izveidoti un darbojās tikai PSRS režīma laikā. Savukārt tagad Latvijas Republikas bruņotie spēki aizņem tikai nelielu daļu no visām PSRS laikā militārām vajadzībām izmantotajām teritorijām.

Cita veida vides piesārņojums vai videi nodarītie zaudējumi

Uzsākot Komisijas uzdevumā izpēti, kā viena no PSRS industrializācijas neatīrīto rūpniecisko notekūdeņu un sociālistiskās lauksaimniecības

kūtsmēslu glabāšanas, lauku pārmēslošanas un augu aizsardzības līdzekļu pārdozēšanas radītajām nopietnākajām problēmām šķita katastrofiskā bioloģiskās daudzveidības samazināšanās Latvijas teritorijā 80 un 90. gadu sākumā, kad samazinājās stārķu, varžu, zaķu, peļu, medījamo dzīvnieku un arī zivju skaits, notika radikālas izmaiņas visos barības aprites ķēdes posmos. Tomēr, pēc visa spriežot, eksperti nebija gatavi sagatavot programmu šādu šķietami acīm redzamu sakarību izvērtēšanai. Kā iemeslu varētu minēt nepietiekamo statistisko referenci, salīdzinot piesārņojuma slodzes ar sugu un to pārstāvju skaita dinamiku. Savukārt straujais piesārņojuma slodzes samazinājums, kas iesākās 90-to gadu sākumā un turpinās arī tagad, ļāva dabai divu desmitgažu laikā kopējos zaudējumus lielā mērā kompensēt. Tomēr precīzāku ziņu par atsevišķām sugām šāda pētījuma veikšanai trūkst.

Līdzīga situācija izveidojās ar emisijām gaisā, piesārņojuma uzkrāšanos vidē un barības ķēdēs nelielās koncentrācijas, piemēram, attiecībā uz lauksaimniecības ķimikālijām vai noturīgajiem organiskajiem piesārņotājiem (NOP), to iespējamo ietekmi uz vidi un iedzīvotāju veselību. Nonākot saskarē ar NOP, piemēram, PHB, ko lietoja piedevās transformatoru eļļām, saistot to ar šo noturīgo savienojumu akumulāciju organismā, viennozīmīgi jākonstatē, ka daudzi ar šīm vielām strādājošie bija pakļauti to ekspozīcijai un varēja iegūt dažādas arodslimības, bet piesārņojums varēja atstāt savu ietekmi arī uz nākamajām paaudzēm. Tomēr arī šādu pētījumu veikšanai pietiekami reprezentatīvi dati nav pieejami. Jāatzīst, ka līdz šim dzīvībai bīstamas koncentrācijas nav konstatētas nedz cilvēku organismā (pētot grūtnieču pienu Liepājā un Olainē), nedz vidē, ieskaitot zivis un dūņas upju grīvās. Tomēr paaugstinātais dioksīnu saturs lašos un citās jūras zivīs joprojām izraisa bažas par tā avotiem, kaut arī tieši Latvijā tādi nav konstatēti.

VIDES SEKTORĀ VISĀ PASAULĒ DARBOJAS PRINCIPS „PIESĀRŅOTĀJS MAKSĀ”

Attiecībā uz piesārņojumu, visā Pasaulē darbojas viens ANO apstiprināts princips – „piesārņotājs maksā”. Tomēr vieglāk ir šādu piesārņojumu savlaicīgi ierobežot. Tādēļ praksē plaši tiek pielietots „piesardzības princips”, kas preventīvi ierobežo jaunu pasākumu radītā piesārņojuma iespējamo risku. Minētie principi ir nostiprināti gan starptautiskajos, gan

nacionālajos normatīvajos aktos un to īstenošanai izveidotas dažādas institūcijas un procedūras.

Lai novērstu piesārņojumu, Eiropas Savienībā un arī Latvijā darbojas Integrētā piesārņojuma novēršanas un kontroles prasības, emisijas vidē tiek noteiktas operatoram izdotajās atļaujās piesārņojošu darbību veikšanai, tās tiek kontrolētas pēc emisiju mērījumiem un par tām regulāri jāsniedz atskaites. Savukārt vietās, kurās vide vēl maz izmainīta, tiek veikti fona monitoringa mērījumi, kuri ļauj izvērtēt dažādu darbību radīto ietekmi vietās, kur šādas darbības tiek veiktas. Mūsdienu monitoringa dod iespējas ne tikai noteikt kopējo piesārņojuma slodzi, bet ļauj arī pietiekami precīzi aplēst piesārņojuma pārneses pārrobežu komponentes gaisa vai ūdens vidēs, 2007.gadā pieņemtajā HELCOM Baltijas jūras rīcības plānā ir jau izdevies modelēt katras Baltijas jūras baseina valsts ietekmi uz Baltijas jūras piesārņojumu, noteikt tām nepieciešamo piesārņojuma samazināšanas kvotu. Globāli pazīstami un aprobēti starptautiskajā praksē ir ANO Klimata pārmaiņu konvencijas 1997.gada Kioto protokola īstenošanai izveidotie emisiju novērtēšanas un finanšu pārdales instrumenti, kuri darbojas atbilstoši valstīm starptautiski izdalītajām emisiju kvotām. Tomēr jāatceras, ka šajā gadījumā mēs runājam par lielo sadedzināšanas iekārtu emisijām, kuras var ne tikai izmērīt, bet arī aprēķināt atbilstoši izlietotā kurināmā patēriņam, daudziem citiem vides sektoriem trūkst tik precīzas informācijas. Bez tam jāņem vērā, ka līdz šāda mehānisma izveidei attīstītās valstis ANO vadībā cītīgi strādāja vairākas dekādes, bet daudzas attīstības valstis joprojām nav gatavas šādam mehānismam pievienoties. Kopumā mūsdienās ANO izveidotie daudzpusējie vides līgumi (konvencijas), ANO Vides programmas un ANO Attīstības programmas pārvaldes instrumenti un globālais monitoringa tīkls lielos vilcienos kontrolē visu valstu emisijas un izvērtē gan globālos, gan pārrobežu riskus.

Ceļš līdz mūsdienu vides pārvaldībai ir bijis garš un dinamisks un šodienas atskaites punkts katram kontinentam, reģionam, valstu grupai un katrai valstij ir atšķirīgs. Ja mēs runājam par Baltijas valstīm saistībā ar Krieviju, tad formālā ANO skatījumā mēs kopā piederam pie ANO Eiropas Ekonomiskās Komisijas (turpmāk – ANO EEK) Centrālās un Austrumeiropas valstu grupas (CEEC). Uz Baltijas valstīm un Krievijas Federāciju attiecas gan ANO globālie vispārīgie vides instrumenti, gan ANO EEK izveidotie vides līgumi,

ja abas puses tiem pievienojušās. Jāuzsver, ka ANO EEK ir globāli visaktīvākais reģions vides jomā, jo iniciējis daudzu daudzpusējo vides instrumentu izveidi, kuru parakstītājas puses daudzos gadījumos pārstāv gandrīz visu agrākās PSRS valstu spektru, sasniedzot pat Klusā okeāna piekrasti. Tomēr nevienā no šiem juridiskajiem instrumentiem atbildība par citas valsts teritorijā atstātu vēsturisko piesārņojumu nav atrunāta. Daļīta atbildība Rietumu sabiedrotajiem un PSRS mantinieci Krievijai ir par Baltijas jūrā pēc 2.Pasaules kara nogremdēto uzvarētās Vācijas neizmanto to ķīmisko munīciju un ieročiem, atbilstoši ANO Ģenerālās Asamblejas 2010.gada 20.decembra lēmumam „Par kopīgiem pasākumiem lai apzinātu jūrā nogremdētās ķīmiskās munīcijas atlikumu vides efektus”. Šis jautājums atkal pacelts sabiedrības un masu mēdiju uzmanības fokusā, ar to nodarbojas arī NATO eksperti. Šie nogremdējumi, kas tieši neskar Latvijas ūdeņus, ir visas Baltijas jūras valstu kopīga vēsturiska militāri radusies vides problēma.

Pēc Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā 2004.gada tā kopā ar pārējām Baltijas valstīm veido Eiropas Savienības ārējo robežu. Līdz ar to jautājumus, kuri skar pārrobežu ietekmi, daļa kompetences tagad attiecas uz Eiropas Savienības ārējās politikas jautājumiem un vismaz daļēji risināmi Eiropas Savienības un Krievijas Federācijas divpusējās sarunās. Daudzi pārrobežu vides jautājumi, piemēram, sadarbība pārrobežu ūdens resursu aizsardzībā un izmantošanā, kopš Ungārijas un Polijas ES Prezidentūras laikiem tiek iekļauti regulārajās Eiropas Savienības – Krievijas Federācijas sarunās. Tomēr atbildība par PSRS režīma atstāto vēsturisko piesārņojumu šajā līmenī līdz šim nav diskutēta.

Baltijas jūras reģiona kontekstā Baltijas valstis ir pārstāvētas Baltijas jūras valstu padomē, kurai liela nozīme drošības un sadarbības jautājumu risināšanā reģionā. Savukārt vides un kuģošanas jautājumi jau kopš 1974.gada tiek risināti Helsinku konvencijas par Baltijas jūras vides aizsardzību ietvaros. Šīs konvencijas īstenošanai izveidota Helsinku komisija, pazīstama kā HELCOM.

Kaut gan HELCOM jau vairākas dekādes veic Baltijas jūrā nonākoša piesārņojuma, tai skaitā pārrobežu piesārņojuma, regulārus izvērtējumus (*PLC-Pollution Load Compilation/piesārņojuma slodzes aprēķins*), no iegūtajiem datiem nav iespējams tieši noteikt agrāk nodarītos kaitējumus cilvēku veselībai

vai videi saistībā ar tai laikā notikušajām emisijām gaisā, aplēst piesārņotās virszemes noteces apjomu, kopīgo vēsturisko piesārņojuma pārnesei caur upēm uz Baltijas jūru. Šim darbam nekad nav bijis dots uzdevums detalizēti izvērtēt un izdalīt vēsturisko piesārņojumu. Tomēr izvērtējot 1992.gadā HELCOM pieņemto Baltijas jūras Kopīgo Vides rīcības programmu un tās realizāciju sekojošo 10 gadu periodā (*The Baltic Sea Joint Comprehensive Environmental Action Programme (JCP)-ten years of Implementation, BSEP No.88, 2003*), varam secināt, ka šīs programmas pieņemšanas laikā tūlīt pēc PSRS sabrukšanas viss Rīgas jūras līcis definēts kā HELCOM „hot spot” jeb riska objekts, bet Rīgas notekūdeņu savākšanas un attīrīšanas sistēma, Rīgas mašīnbūves un metālapstrādes uzņēmumi, Rīgas un Olaines ķīmiski farmācijas rūpniecība, Slokas celulozes un papīra fabrika, Pierīgas reģiona lauksaimniecība ir galvenie šo risku radošie objekti. Protams, šī programma pilnīgi ignorēja militāro piesārņojumu kā risku Baltijas jūrai, bet jāsaprot, ka JCP tika akceptēta vienbalsīgi, piedaloties arī Krievijai, kura nekad nebūtu piekritusi militāro jautājumu skatīšanai caur Helsinku konvencijas juridisko formātu. Sarakstā vēl minēta arī Daugavpils un Liepājas rūpniecība un notekūdeņu attīrīšana. Desmit gadu laikā notekūdeņu attīrīšanā Latvijā tika panākts ievērojams uzlabojums, bet rūpnieciskā ražošana un lauksaimniecības ietekme samazinājās ne tikai saistībā ar stingrāku prasību izvirzīšanu, bet arī kā sekas ražošanas apjomu ievērojamam samazinājumam. JCP neietvēra arī draudus bioloģiskajai daudzveidībai, kas tagad ir būtiska Baltijas jūras aizsardzības sastāvdaļa.

Arī Eiropas Savienība kopš 1995.gada ir pievienojusies šai konvencijai, tāpēc nesen pieņemtajai Eiropas Savienības Baltijas jūras reģiona stratēģijai nākamajā ES finanšu periodā pēc 2013.gada varētu būt ievērojama nozīme arī vēsturiskā militārā piesārņojuma likvidācijas jautājumu risināšanā šajā reģionā. Kaut arī atbilstoši 2001.gadā publicētajam Helsinku Komisijas Baltijas Jūras Vides izvērtējumā (HELCOM BSEP Nr.82A) dotajam atzinumam, Baltijas jūrā nogremdētās vecās kaujas vielas nerada pamatotus riskus iedzīvotājiem un nenodara jūtamus kaitējumus jūras videi, atbilstoši 2010.gada HELCOM Maskavas ministru deklarācijai un HELCOM HoD Lēmumam 33/2010 LD30.-LD34, tika izveidota HELCOM MUNI darba grupa, lai atkārtoti atgrieztos pie Baltijas jūrā nogremdēto ķīmisko kaujas vielu jautājuma izpētes un izvērtētu stāvokli atbilstoši jaunākajām zinātnes atziņām un mūsdienu labākajai sanācības praksei.

Bez izklāstītajiem daudzpusējiem un reģionālajiem starptautiskajiem juridiskajiem instrumentiem, svarīga loma arī valstu tiešajām divpusējām attiecībām un atbilstoši tās regulējošai normatīvajai bāzei izveidotajai sadarbības praksei. Jāatzīmē, ka sadarbības līgumi vides jomā ar citām Latvijas kaimiņvalstīm, Lietuvu, Igauniju, Baltkrievijas Republiku, Poliju tika noslēgti jau 90. gadu sākumā, radot iespēju risināt daudzus aktuālus starpvalstu jautājumus. Diemžēl, attiecībās ar Krievijas Federāciju šādu līgumu noslēgšana aizkavējās vairāk nekā par desmit gadiem. Līdz ar to praksē pēctecība starp Latvijas Republiku no vienas puses un PSRS mantinieci Krievijas Federāciju no otras vides sektorā nav nodrošināta. Papildus tam, šajā laika periodā PSRS laika atbildīgās institūcijas ir likvidētas vai pārveidotas, un agrāk Maskavā centralizēti apkopotā vides informācija Latvijai ir grūti pieejama, turklāt, zuduši arī ir agrākie profesionālie sakari starp abu valstu attiecīgajiem ekspertiem.

EPILOGS

Tā, kā Komisijas darbs pārtraukts 2009.gada vidū, un valdībai iesniegtais Informatīvais ziņojums par darbu laikā no 2005.gada 5.augusta līdz 2009.gada 31.jūlijam pilnībā atspoguļo arī vides sektorā iegūto datu pirmo apkopojumu, kas kļuvis pieejams plašai sabiedrībai, visiem interesentiem rodas iespēja šos datus komentēt, izvērtēt un papildināt. PSRS režīma nodarīto zaudējumu analizēšanas un apkopošanas darbu pēc savas iniciatīvas tālāk turpina Latvijas Okupācijas izpētes biedrība (turpmāk – LOIB). Ministru Kabineta Komisijas valdībai iesniegtajā Informatīvajā ziņojumā attiecībā uz vides sektorā nodarītajiem zaudējumiem dota informācija, kuras apkopošana un savstarpējā salīdzināšana sakarā ar Komisijas darbības izbeigšanu nav pabeigta. Izvērtējot gan Komisijas Informatīvo ziņojumu, gan aprēķinus nozaru un pat objektu līmenī, pietrūkst informācijas par privātiem zemju un ūdeņu īpašniekiem nodarītajiem zaudējumiem. Ministru Kabineta komisija nav paspējusi veikt pietiekamu izvērtēšanas un viedokļu saskaņošanas darbu, lai varētu apstiprināt kopējās PSRS režīma nodarīto zaudējumu summas kā atsevišķu objektu līmenī vai nozaru griezumā, bet jo īpaši attiecībā uz indikatīvo zaudējumu kopsummu vides sektorā, kura kopā ar militārā sektora nodarītajiem zaudējumiem Latvijas videi pēc atsevišķu autoru datiem varētu

pārsniegt vienu miljardu Ls. Līdz ar to šo Informatīvo ziņojumu ir iespējams komentēt vispārīgi.

Latvijas Okupācijas izpētes biedrības 2011.gada 17.-18.jūnijā rīkotās starptautiskās konferences „Padomju Savienības nodarītie zaudējumi Baltijā” diskusijās ir iesaistījušies starptautiskie eksperti no daudzām zemēm, arī Krievijas, kas ļauj izvērtēt pieejamos materiālus un veikt to atlases procesu un sagatavot argumentāciju no daudz plašāka skata punkta, kā tikai Latvija vai pat visa Baltija kopā.

Ināra Krūmiņa

Valsts SIA „Vides projekti” projektu vadītāja

Ivans Semjonovs

Ģeoloģijas doktors, ANO EEK eksperts

RŪPNIECISKAIS UN NAFTAS PRODUKTU RADĪTAIS PIESĀRŅOJUMS

Vēsturiskais piesārņojums ir radies iepriekšējās saimniekošanas periodā, kā rezultātā jaunie teritoriju īpašnieki nav atbildīgi par atstāto piesārņojumu (t.i. PSRS armijai vai rūpniecībai piederošo teritoriju atstātais mantojums pēc Padomju Savienības izjukšanas tagad ir nonācis pašvaldību un privātpersonu pārziņā un kontrolē, kuras nav atbildīgas par šī piesārņojuma rašanos). Tāpēc šajā gadījumā nevaram pielietot principu „piesārņotājs maksā”.

Piesārņoto un potenciāli piesārņoto datu bāzē ir ievadītas **2897** vietas (t. sk.):

- **242 piesārņotās;**
- **2655 potenciāli piesārņotās;**

Īpaši jāatzīmē ar naftas produktiem piesārņotās teritorijas. No 242 teritorijām (vairāk vai mazāk pētītām), **naftas produktu piesārņojums konstatēts 165 vietās**. Pārējās teritorijās piesārņojumu radījušas sadzīves atkritumu izgāztuves, pesticīdi vai atsevišķās vietās – smagie metāli.

Šie ir Latvijā lielākie grunts un gruntsūdeņu piesārņojuma areāli: Inčukalna gudrona dīķi; Olaines šķidro toksisko atkritumu izgāztuve; Getliņu sadzīves atkritumu izgāztuve; bijusī Rumbulas lidosta; Mīlgrāvja naftas bāzes un eļļu rūpnīca; Liepājas kara osta; Ventspils naftas bāzes un ostas teritorija; Jelgavas šķidro toksisko atkritumu izgāztuve; Daugavpils dzelzceļa depo; Tukuma naftas bāze un militārais lidlauks.

INČUKALNA SĒRSKĀBIE GUDRONA DĪĶI

Nacionālajā vides politikas plānā 2004.-2008. gadam Inčukalna sērskābā gudrona dīķi minēta kā vieta, kas rada lielu un būtisku kaitējumu videi un iekļauta primāro objektu sarakstā, kur jāveic sanācija.

Inčukalna pagastā 30-35 km uz austrumiem no Rīgas, bijušajos smilšu karjeros, kurus tagad dēvē par Ziemeļu un Dienvidu dīķiem 20. gadsimta 50.-80. gados no Rīgas naftas pārstrādes un smēreļļu rūpnīcas ik gadu izveda līdz 16 tūkst. tonnām sērskābā gudrona – ražošanas atkritumus, kas veidojās medicīnisko un parfimērijas eļļu ražošanas procesā. Atkritumi tika izgāzti smilts karjeros bez pamatnes un bortu hidroizolācijas.

Galvenās sērskābā gudrona sastāvdaļas ir eļļas, asfaltēni, sulfoskābes un sērskābe (pH ~1,5; sēra saturs ~ 4 masas %).

1996.gadā tika panākta Inčukalna objekta iekļaušana ANO EEK ar ķīmijas industrijas piesārņoto objektu primārajā sarakstā, kur nepieciešama sanācija Austrumu un Centrālās Eiropas mērogā.

2009. gadā apstiprināja projektu Inčukalna sērskābo gudrona dīķu sanācijai – ar Ziemeļu (*daļēju ekskavāciju*, rievienas izbūvi, *pazemes ūdeņu sanāciju*) un Dienvidu (*ekskavācija*) dīķu likvidāciju un dziļurbumu likvidāciju.

Kopējās izmaksas	– 20 378 674 lati
Eiropas Reģionālās attīstības fonda līdzekļi	– 14,26 milj. latu
Latvijas valsts budžeta līdzekļi	– 6, 11 milj. latu

JELGAVAS TOKSISKO ATKRITUMU IZGĀZTUVE

Jelgavas toksisko atkritumu izgāztuve izveidota 1965.gadā, kad šeit uzsāka ādu fabrikas šķidro ķīmisko atkritumu izliešanu. Izgāztuve darbojās 22 gadus. Četros ar smilšu vaļņiem norobežotos dīķos tika uzkrāti, galvenokārt, ādu pārstrādes šķidrie atkritumi.

1987. gadā pēc dīķu vaļņa pārrāvuma šķidrie atkritumi appludināja mežu uz ziemeļiem no izgāztuves, un bija konstatēti arī grāvjos uz dienvidiem no izgāztuves.

Izgāztuves teritorijā 23 000 m² platībā un līdz 12 m dziļumam ir plaša spektra gruntsūdens piesārņojums (K_{SP} – 488 mg/l, BSP₅ 260 mg/l).

Eiropas Reģionālās attīstības fonda aktivitātes „Vēsturiski piesārņoto vietu sanācija” ietvaros 2009. gadā apstiprināts projekts „Jelgavas toksisko atkritumu izgāztuves sanācija”, kas paredz: piesārņoto ūdeņu attīrīšanu, rievsienu izbūvi, bīstamās vielas saturošo cieta un pastveida masas iekapsulēšanu, izgāztuves rekultivācijas seguma izveidošanu un monitoringa aku ierīkošanu.

Kopējās izmaksas – 5 560 564 latī

ERAF fonda līdzekļi – 3 892 395 latī

Valsts budžeta līdzekļi – 1 668 169 latī

OLAINES ŠĶIDRO BĪSTAMO ATKRITUMU IZGĀZTUVE

Olaines šķidro bīstamo atkritumu izgāztuve ir viens no visplašāk pazīstamajiem piesārņojuma objektiem Latvijā, kas rada lielu un būtisku kaitējumu videi un tā ir iekļauta primāro objektu sarakstā, kur jāveic sanācija 2007-2013.gadā.

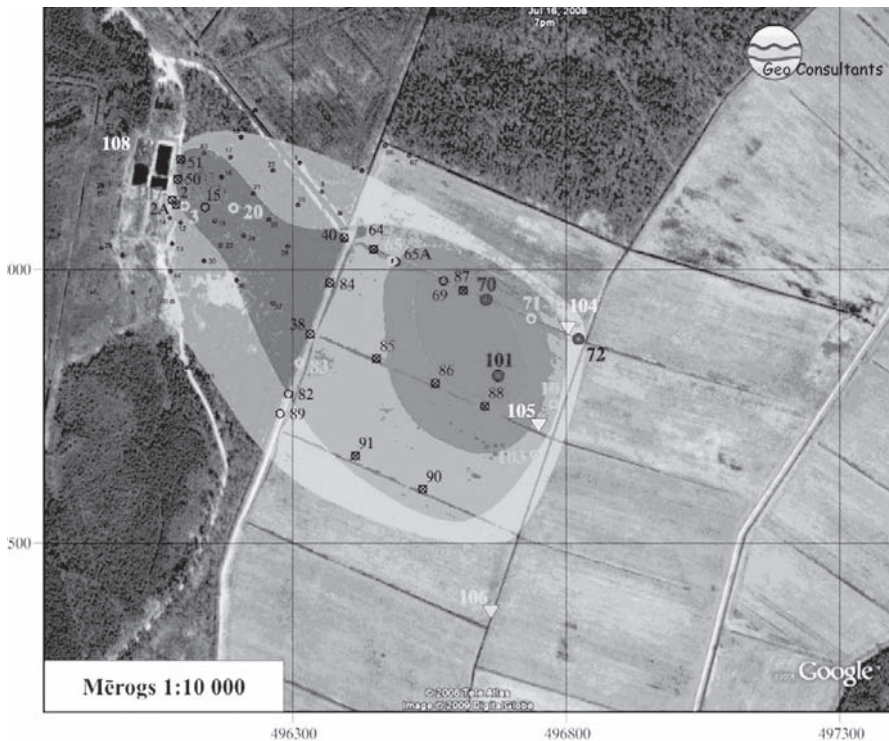
Olaines šķidro bīstamo atkritumu izgāztuve atrodas Rīgas rajona Olaines pagasta teritorijā, apmēram 2 km uz ziemeļiem no Olaines pilsētas robežas.

Piesārņojuma avots ir šķidro bīstamo atkritumu izgāztuve, kuru veido vairāki dīķi. Izgāztuve sastāv no 4 betonētām tilpnēm (dīķiem) kuras, izmantoja, lai glabātu šķidros toksisko atkritumus, kas radās farmaceitisku vielu ražošanas rezultātā. Tika konstatēts, ka arī uzlabotā hidroizolācija neizslēdz toksisko vielu ieplūdi gruntsūdeņos. Skat.1. attēlā piesārņojuma izplatību.

Izgāztuves dīķu aizpildīšana ar ķīmiskajiem atkritumiem ir notikusi atkritumu veidošanās secībā neveicot to šķīrošanu pēc sastāva, tādēļ dīķos tagad ir sajaukums, kas sastāv no ļoti daudzām un dažādām ķīmiskām vielām. Ņemot vērā, ka dīķi nav pārsegti, tajos nonāk atmosfēras nokrišņi, kas sajaucās ar atkritumiem un izskalojas no dīķiem, tādējādi iefiltrējoties gruntsūdeņos.

Veiktas vairākas izpētes un izstrādāts TEP sanācijai, piedāvātas 2 alternatīvas:

1. attēls

Apzīmējumi

Gruntsūdeņu kvalitāte

Apzīmējums	Kvalitāte	Cl-, mg/l	ĶSP, mgO2/l	Nkop., mg/l
	Tīri	5 - 20	10 - 40	0,1 - 3
	Piesārņoti	20 - 1500	40 - 2000	3 - 300
	Stipri piesārņoti	1500 - 5000	200 - 6000	3 - 300
		1500 - 5000	2000 - 8000	300-1000
	Piesārņojuma kodols	5000 - 15000	8000 - 20000	1000 - 4000

Piezīme: Izcelti paraugotie urbumi

1. Atkritumu termiskā apstrāde un apglabāšana poligonā, piesārņoto gruntsūdeņu attīrīšana NAI – **4,36 milj.Ls**
2. Cieto atkritumu sadedzināšana un piesārņoto gruntsūdeņu attīrīšana ar biodegradāciju in situ – **6,92 milj. Ls.**

Projekts pagaidām nav apstiprināts.

AR NAFTAS PRODUKTIEM PIESĀRŅOTĀS TERITORIJAS

Gandrīz 50 gadus naftas produktus Latvijā neuzskatīja par lielu vērtību. Naftas produktu glabāšana, pārkraušana un transportēšana no ekoloģiskā viedokļa tika veikta ļoti pavisā, un, ņemot vērā gruntsūdeņu dabisko neaizsargātību no piesārņojošo vielu infiltrācijas, tie kļuva par vislielāko grunts un gruntsūdeņu piesārņotāju. Galvenie piesārņojuma avoti ir naftas bāzes, degvielas uzpildes stacijas (DUS), dzelzceļa šķirotavas un lokomotīvu depo, ostu termināli, lidostas un PSRS armijas bāzes. Piesārņojuma apjomos nav pārāk lielas atšķirības starp PSRS armijas un civilajām naftas produktu bāzēm, rūpnīcu teritorijām, depo un transporta bāzēm

Galvenās piesārņojošās vielas ir naftas produkti – benzīns, petroleja, dīzeļdegviela, mazuts. Minētās piesārņojuma kategorijas apvienošanu pamatojam ar līdzīgās attīrīšanas metodes pielietošanu.

Latvijā ir arī ļoti daudz nelielu ar naftas produktiem piesārņotu vietu, kas saistītas ar bijušajiem kolhoziem un sovhoziem, tās reģistrētas datu bāzē kā potenciāli piesārņotas, bet diemžēl nav izpētītas.

Vecajām degvielas uzpildes stacijām (DUS), kurām veikta izpēte, visām konstatēts lielāks vai mazāks naftas produktu piesārņojums gruntsūdenī. Šādas stacijas Latvijas teritorijā ir 53.

Vairākumā PSRS armijas daļu bija sava degvielas noliktava un uzpildes vietas.

Ir aprēķināti videi nodarītie zaudējumi 10 lielākajām bijušajās PSRS armijas naftas bāzēs. Visās šajās naftas bāzēs ir konstatēts peldošais naftas produktu slānis virs gruntsūdeņiem no dažiem centimetriem līdz metram.

Lielākās bijušās PSRS armijas naftas bāzes teritorijas, kuras piesārņotas ar naftas produktiem:

Rumbulas lidostas teritorija,
Armijas degvielas bāze, Rīga, Tvaika iela 39,
Armijas degvielas bāze, Viestura prospekts, Rīga,
Bijusī flotes degvielas bāze, Rīga, Flotes iela 6/8,
Jūras aviācijas degvielas bāze Skultē, Mārupes pagastā,
Naftas bāze “Vangaži”,

Armijas degvielas bāze Liepājā, Upmalas ielā 16,
 Armijas naftas bāze “Zaļumi”, Daugavpils rajonā,
 Armijas lidlauka naftas bāze Tukumā, Pļavas ielā 10,
 Lielvārdes lidlauka naftas bāze.

Aprēķināts, ka šo bāzu izpētei un sanācijai nepieciešami 7 639 278 Ls.

Objekta bīstamības novērtējuma gaitā tika izmantota sekojoša informācija:

- piesārņojuma apjoms un platība, to migrētspēja (šķīstošas fāzes vai peldošas fāzes veidā);
- filtrācijas apstākļi (filtrācijas koeficients, gruntsūdeņu plūsmas gradients, atmosfēras nokrišņi, virszemes noteces apstākļi);
- aizsargājamo (apdraudēto) objektu esamība (dzīvojamās mājas, virszemes ūdeņi u.tml.).

Ir pieņemts, ka:

- sanācijas gaitā ir jālikvidē peldošo uz gruntsūdens līmeņa naftas produktu slāni,
- jāattīra ar naftas produktiem piesārņoto grunti,
- jāveic gruntsūdeņos izšķīdušās naftas produktu frakcijas likvidācija, iepriekš izvērtējot, vai ir apdraudēti un aizsargājami objekti plūsmas leņķusē un kāda ir naftas produktu migrācijas varbūtība.

Ir iespējams visus trīs piesārņojuma veidus attīrīt vienlaicīgi, ja tehnoloģisko, tehnisko un finansiālo apstākļu dēļ to var realizēt.

Pasākumu tehniski ekonomiskais izvērtējums un indikatīvo izmaksu aprēķins veikts atsevišķi grunts un gruntsūdens piesārņojuma papildus izpētei (ja šāda izpēte konkrētajā objektā ir nepieciešama) un atsevišķi sanācijas pasākumiem. Tas nozīmē, ka kopumā aprēķini veikti indikatīvajā līmenī.

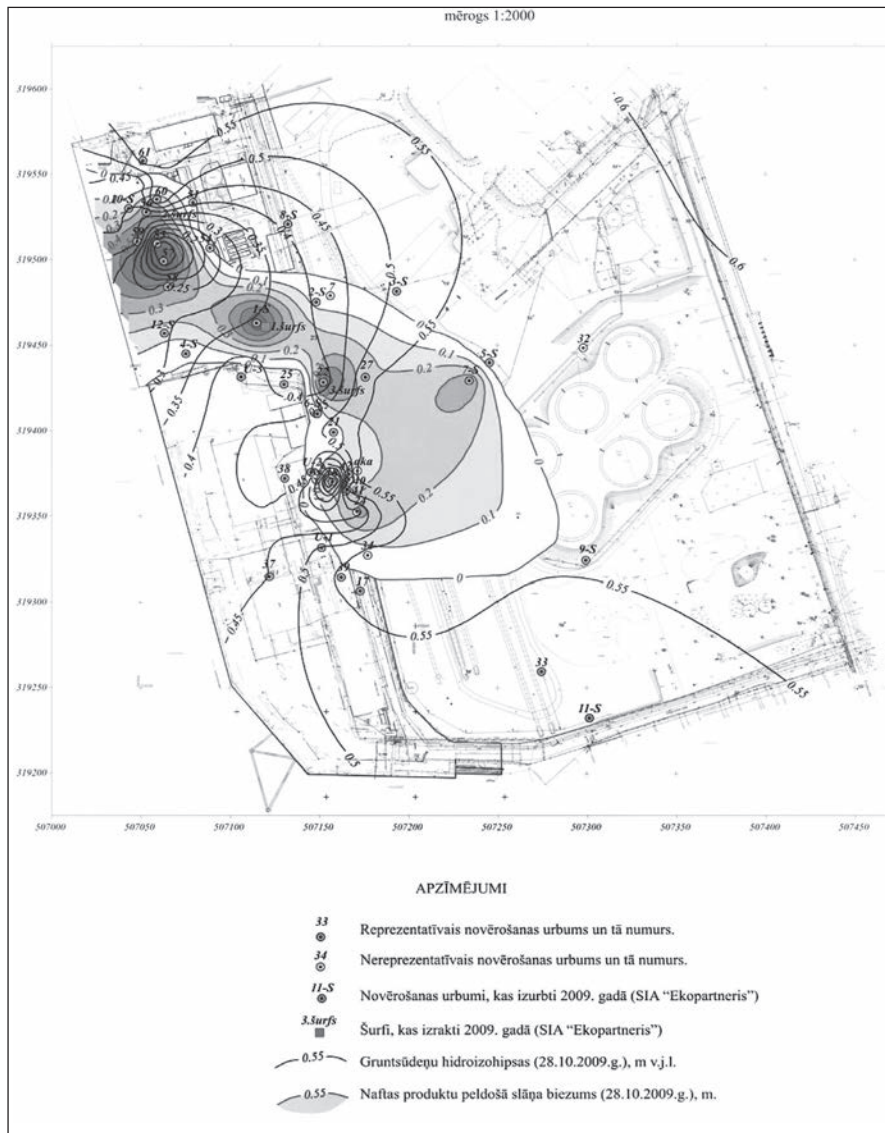
Zaudējumu kopsomma:

1. Naftas bāzes	18 044 268 Ls
2. Degvielas uzpildes stacijas	3 828 578 Ls
3. Bijušās kolhozu mehāniskās darbnīcas, degvielas noliktavas un katlu mājas	72 884 350 Ls
4. Dzelzceļa un lidostas infrastruktūras objekti	5 999 169 Ls

Kopā: 100 756 365 Ls

Kā piemēru ar naftas produktiem piesārņoto teritoriju sanācijas izmaksām jāmin lielākais šāds projekts, kas izstrādāts **Latvijas-Šveices sadarbības** programmas ietvaros. Tas apvieno bijušās PSRS armijas naftas bāzes un civilās naftas bāzes un eļļas rūpnīcas teritorijas Sarkandaugavā, Rīgā. (2 att.)

2.attēls

Zaudējumu aprēķins 2009. gadā tika veikts bijušās armijas naftas bāzes un civilās naftas bāzes teritorijā:

Peldošo NP slāņa likvidācija	2 653 620,70 Ls
Atlikušā piesārņojuma likvidācija	972 947,85 Ls
Projektēšana, autoruzraudzība u.c.	466 920,69 Ls
	<hr/>
KOPĀ:	4 093 489,24 Ls

2.attēlā redzam naftas produktu peldošā slāņa biežumu SIA „WOODISON TERMINAL”, SIA „Eko Osta” un SIA „Ovi” teritorijā (bijušās naftas bāzes un eļļas rūpnīcas teritorijas).

Papildus 2011. gadā tika veikts zaudējumu aprēķins SIA „Ovi Rīga”, jeb bijušās eļļas rūpnīcas teritorijā:

Kustīgo NP frakciju likvidācija	1 284 941,82 Ls
Smago NP frakciju likvidācija	1 371 107,98 Ls
Darbu monitorings	78 236,16 Ls
Projektēšana, autoruzraudzība u.c.	153 690,43 Ls
	<hr/>
KOPĀ:	2 887 976,39 Ls

Šajos minētajos objektos vien kopējā zaudējumu summa sastāda vairāk nekā 150 milj. Ls.

Daina Pužule

Pr. Mg., Bc. biol.

Ināra Krūmiņa

Valsts SIA „Vides projekti” projektu vadītāja

PSRS LAUKSAIMNIECĪBAS SISTĒMĀ IZMANTOTO PESTICĪDU RADĪTAIS KAITĒJUMS LATVIJAS VIDEI

LATVIJĀ IZMANTOTO PESTICĪDU SASTĀVS UN IZPLATĪBAS IESPĒJA APKĀRTĒJĀ VIDĒ

Pesticīdi ir ķīmiskas vielas, kurām ir spēja toksiski iedarboties uz kādu noteiktu dzīvo organismu grupu. Pašlaik ir zināmi ap 30 000 dažādu pesticīdu, kurus atkarībā no to iedarbības iedala insekticīdos, herbicīdos, fungicīdos, akaricīdos, nematocīdi u.c.

Pesticīdus klasificē arī pēc to ķīmiskās uzbūves: hlororganiskie, fosfororganiskie, sērorganiskie pesticīdi, pesticīdi uz karbamātu, hlorfenolu bāzes u.c.

Pesticīdi – noturīgie organiskie piesārņotāji (NOP) ir cilvēku radītas vielas, kas dabā spēj saglabāties desmitiem gadu un ar vēju un ūdeņu kustību pārvietoties lielos attālumos.

No šiem pesticīdiem Latvijā lietoti ir tikai DDT (no 1961.-1967. gadam), toksafēns (no 1966.-1992. gadam) un nenožīmīgos apjomos, sēklu kodināšanai, arī heptahlors. DDT, lai gan izmantots ievērojami īsāku laiku, ir lietots daudz intensīvāk nekā toksafēns.

Pesticīdu izplatība un stabilitāte apkārtējā vidē ir atkarīga no to ķīmiskās uzbūves, fizikālajām īpašībām, bioloģiskās stabilitātes, kā arī augsnes īpatnībām, sezonas, nokrišņu daudzuma u.t.t. galvenie faktori, kas nosaka pesticīdu mijiedarbību ar augsni, ir to absorbcijas procesi (fizikālās, ķīmiskās un jonu apmaiņas rezultātā). Atkarībā no pesticīdu atrašanās formas var būt atšķirīga pesticīdu bioloģiskās degradācijas procesu intensitāte, ķīmiskā sabrukšana u.c.

Atklātu ūdenskrātuvju ūdenī pesticīdi nokļūst, tiem izskalojoties no augšnes sedimentu suspendēšanas rezultātā, kā arī ar atmosfēras nokrišņiem.

PESTICĪDU NOLIKTAVU IZVIETOJUMS LATVIJAS TERITORIJĀ

PSRS okupācijas laikā Latvijas teritorijā bija 25 rajona mēroga lauksaimniecības ķimikāliju (minerālmēsļu un pesticīdu) noliktavas. Pesticīdi šajās ēkās visbiežāk tika glabāti atsevišķā, nodalītā noliktavas daļā. Lielākā daļa bijušās rajona ķimikāliju noliktavas arī pašreiz tiek izmantotas, tās pieder firmām vai privātpersonām. Noliktavas ir sakārtotas, ķimikālijas glabājas atbilstoši prasībām. Pašvaldībās par dažām no tām saglabājusies informācija, ka agrāk nosacīti tukšā tara nereti tika glabāta zem klajas debess.

Lielākus draudus cilvēkiem, dzīvniekiem un dabai pašlaik vismaz vizuāli nodara mazās bijušo kolhozu un sovhozu pesticīdu noliktavas (skat. 1. att.), kādas ir atrodamas katrā pagastā. Tās pārsvarā ir pussabrukušas, vaļējām durvīm un logiem, cauriem jumtiem, dažviet ar nenosakāmu ķimikāliju atliekām. Lielākā to daļa pašreiz netiek izmantota. Tikai dažas no apsekotajām pieder pašvaldībai, pārsvarā tās atrodas uz privātpersonu zemes, kuriem lielākoties trūkst informācijas, kā rīkoties ar šiem graužiem.

1. attēls.

Bijusī pesticīdu noliktava “Knaģi” Tukuma rajonā Jaunsātu pagastā (2006)

Kopējo izlietoto hlororganisko insekticīdu apjomu Latvijas teritorijā, skatīt 1. tabulā.

1. tabula

Pesticīdu lietošana Latvijā

Gads	Kopējais izlietotais hlororganisko insekticīdu daudzums, tonnas aktīvās vielas	
		tai skaitā DDT
1961.	88,0	43,4
1962.	118,0	57,8
1963.	94,1	38,5
1964.	108,0	57,8
1965.	175,0	118
1966.	135,0	49,3
1967.	63,7	2,4
1968.	36,3	
1969.	30,1	
1970.	24,3	
1971.	25,9	
1972.	49,6	
1973.	48,6	
1974.	9,7	
1975.	13,5	
Kopā:	1019,8	367,2

APSEKOJUMA METODOLOĢIJA

Lai aprēķinātu PSRS laikā ierīkoto pesticīdu noliktavu nodarīto kaitējumu Latvijas videi, autori veica izmaksu aprēķinu piesārņotās teritorijas pilnai rekultivācijai un atgriešanai saimnieciskajā aprītē.

Apakšnodaļās sīkāk tiek aprakstīta 2006. gadā veiktā 22 pesticīdu noliktavu apsekošana, uzskaitīti papildus izmantotie citu autoru veiktie pētījumi, kā arī aprakstītas pesticīdu likvidēšanas tehnoloģijas.

PIESĀRŅOTO VIETU IZPĒTE

Lai novērtētu pašreizējo situāciju, iespējamo apdraudējumu cilvēku un vides drošībai, ūdens ņemšanas vietām un teritorijas tālākai attīstībai, tika apsektas 22 bijušās pesticīdu noliktavas. Apsekošanas gaitā autori tikās ar pagastu pašvaldību pārstāvjiem un atsevišķās vietās arī ar zemes īpašniekiem, lai noskaidrotu teritorijas turpmākās izmantošanas plānus. Apsekojot

noliktavas tika noteikts dzīvojamo māju, ūdens tīrņu tuvums, grunts sastāvs un gruntsūdens līmeņa dziļums, izmērīts celtnes apjoms. Vietās, kur nebija noteiktas koordinātes, tās tika noteiktas. Apsekotās pesticīdu noliktavas tika fotografētas.

IZMANTOTIE MATERIĀLI

Apsekošanas darbu pamatā tika ņemta atskaitē “Priekšlikumu sagatavošana piesārņoto vietu sanācijas projektu grupu izveidei un pamatojuma izstrādei Operacionālās programmas projekta sagatavošanai ES finanšu plānošanas periodam, 2007-2013.” iekļautā informācija.

1997. gadā A/S BAO (Bīstamo atkritumu apsaimniekošanas organizācija kopā ar Dānijas kompāniju “Chemocontrol” veica pesticīdu noliktavu inventarizāciju visā Latvijas teritorijā. Projekta rezultātā tika identificētas vairāk nekā 600 pesticīdu glabātuves, no kurām vēlāk pesticīdi tika izvesti uz divām centralizētām noliktavām. Pamatojoties uz vizuālo novērtējumu, A/S BAO speciālisti uzskatīja, ka vismaz 300 vietās no apsekotajām bija ievērojams vides piesārņojums, bet netika noformēti vietu apraksti.

2002.-2003. gadam Latvijas Vides aģentūra (LVA), Vides valsts inspekcija (VVI) un Valsts SIA “Vides projekti” izstrādāja projektu “Pārskats par noturīgu organisku piesārņotāju (NOP) izmantošanu, izmešiem, krājumiem un piesārņotajām vietām sagatavošana, papildus NOP testēšana un monitoringa shēmas izstrādāšana”.

Projekta ietvaros tika:

- apkopota, analizēta pieejamā informācija par NOP Latvijā;
- apzināta NOP saturošo produktu ražošana, izplatīšana, izmantošana, imports un eksports Latvijā;
- potenciāli visvairāk ar NOP piesārņotās vietās noņemti grunts paraugi.

INDIKATĪVO IZMAKSU NOVĒRTĒJUMS

Pēdējos 10-15 gados ir radītas un attīstītas jaunas tehnoloģijas pesticīdu likvidēšanai vai attīrīšanai. Šīs tehnoloģijas ir parādījušas, ka arī bez dedzināšanas ir iespējams efektīvi attīrīt noturīgos organiskos piesārņotājus.

Tomēr Eiropas Savienībā ir liela kapacitāte pesticīdu sadedzināšanas tirgum, tādēļ jauno tehnoloģiju pārdevējiem šajā tirgū iespējams ir problemātiski. Tas ir viens no galvenajiem cēloņiem, kādēļ šīs tehnoloģijas Eiropas tirgū nav plaši pieejamas.

Iespējamie sanācijas veidi apkopoti 2. tabulā.

2. tabula

Iespējami sanācijas veidi

Piesārņojuma veids	Piesārņojuma izcelšanās vieta	Risinājums	Alternatīva
Pesticīdu atkritumi Stipri piesārņota grunts	Noliktavas	Sadedzināšana speciālās iekārtās	Apglabāšana poligonos
Vidēji piesārņota grunts	Noliktavas	Augsnes sadedzināšana vai mazgāšana	Bio sanācija vai apglabāšana poligonos
Neliels piesārņojums – difūzija augsnē	Lauksaimniecībā izmantojamās zemes	Netiek noteikts	Pašattīrīšanās procesi
Gruntsūdens un virszemes ūdens	Atkritumi/augsne+ Difūzā infiltrācija	Sk. zemāk aprakstītās tehnoloģijas, dabīgā pašattīrīšanās	Piesārņojuma lokalizācijas metodes (hidrauliskās)

Jāuzsver, ka grunts vai gruntsūdeņu attīrīšanas izmaksas ir ļoti augstas, 2006. gadā šīs izmaksas tika novērtētas kā 600 Ls/t. Latvijas apstākļos vispiemērotākais veids pēc autoru domām ir grunts ekskavēšana un transportēšana uz specializētu poligonu apglabāšanai.

Attiecībā uz vidē nenoturīgajiem pesticīdiem autori pieņema, ka tāds piesārņojums laika gaitā samazināsies līdz „B” kategorijas līmenim. Pamatojums tam sekojošs:

- minētie pesticīdi ir bioloģiski noārdāmi un vidē, kur pieejams skābeklis un slāpekļs, noārdīsies;
- maksimālais pesticīdu apjoms tika izmantots 20. gadsimta 80-ajos gados, tas nozīmē, ka pašattīrīšanās procesi jau ir „strādājuši” vairāk nekā 20 gadus.

Indikatīvo izmaksu izvērtējumam šajā pētījumā tika izmantoti vizuālās apsekošanas rezultāti, kas balstās gan uz teorētiskiem apsvērumiem, gan citos objektos veikto pētījumu rezultātu transponēšanu.

PESTICĪDU NOLIKTAVU APSEKOJUMS UN INDIKATĪVO IZMAKSU NOVĒRTĒJUMS

No kopējā pētījuma izdalītas un sekojošajās nodaļās aprakstītas četras visintensīvāk piesārņotās teritorijas, tās ir – pesticīdu noliktava Viļānos, pesticīdu noliktava „Dainas” Neretas pagastā, pesticīdu noliktava „Nīcgales muiža” Daugavpils rajonā, kā arī pesticīdu noliktava Talsu rajona Lībagu pagastā.

VIĻĀNU PESTICĪDU NOLIKTAVA

Teritorijas apsekošana un novērtēšana

Bijusī Viļānu pesticīdu noliktava atrodas Rēzeknes rajonā, Viļānu pilsētā, Alejas ielā 1a, dzelzceļa stacijas teritorijā pie Rīgas-Zilupes sliežu ceļa.

Laika posmā no 1969. gada līdz 1975. gadam, pamatojoties uz toreizējās Latvijas PSR Lauksaimniecības Ministrijas pavēli, visu veidu aizliegtie, neidentificējamie un lietošanai nederīgie pesticīdi no visiem republikas rajoniem tika savākti un novietoti Valsts uzņēmuma „Agroķīmija” noliktavā Nr. 1, tikai 300-350 m attālumā no pilsētas dzīvojamām mājām un aptuveni 600 m no Malta upes.

Pesticīdu atkritumi noliktavā tika izkrauti un uzglabāti metāla mucās, papīra maisos, vai vienkārši no mašīnām izgāzti noliktavā uz grīdas. Laika gaitā, metāla mucām sarūsot un papīra iepakojumam sairstot, tika sajauktas aptuveni 200 tonnas dažādu pesticīdu atkritumu (vairāk kā 100 veidu).

1987. gada 3. maijā šajā noliktavā pašaizdegšanās rezultātā izcēlās ugunsgrēks. 1989. gada augustā, lai novērstu iespējamo avāriju risku, tika veikta pesticīdu atkritumu dezaktivācija – betona maisītājā sajaucot tos ar cementu un ievietojot metāla tarā. Pesticīdu klātbūtne tika konstatēta arī tuvējās mājas dīķa ūdenī un novadgrāvī.

Tikai 1995. gadā tika veikta pilnīga pesticīdu atkritumu pārvietošana no šīs noliktavas uz jaunuzcelto indīgo ķīmikāliju – nelikvīdu glabātuvi „Kņava”, kas atrodas ~5 km attālumā no Viļānu pilsētas. Pašreiz bijusī pesticīdu atkritumu noliktava ir praktiski nojaukta un nekāda saimnieciskā darbība nenotiek (skat. 2. att.).

2003. gadā izpētes darbus veica SIA „VentEko”. Tika izurbti papildus izpētes urbumi, veiktas grunts un gruntsūdens analīzes. Analīžu rezultāti uzrāda augsnes un grunts ievērojamu piesārņojumu ar hlororganiskajiem pesticīdiem un dažādiem mikroelementiem.

Visos paraugos, kas noņemti bijušās pesticīdu noliktavas tiešā tuvumā, DDT un tā metabolītu summārā koncentrācija ievērojami pārsniedz C robežvērtību (līdz 106,3 mg/kg). Tas nozīmē, ka šajā teritorijā nepieciešams veikt sanācību.

Visos minētajos paraugos tika identificēti arī heksahlorāna izomēri, taču to koncentrācija augsnē ir daudz zemāka kā DDT grupas pesticīdiem. Tas izskaidrojams ar zemāku lindāna stabilitāti vidē, salīdzinot ar DDT. DDT pussabrukšanas periods (laiks, kad pesticīda saturs augsnē divkārt samazinājies, salīdzinot ar sākotnējo daudzumu) augsnē ir 1000-2000 dnn, bet lindānam 400 dnn.

2. attēls.

Bijušās Viļānu pesticīdu noliktavas paliekas (2006)

Gruntsūdens izpēte uzrāda to neapšaubāmu piesārņojumu. Ūdeņim ir brūna vai dzeltena krāsa ar trūdu smaku un augstu mineralizāciju.

Laboratorijas analīzes parāda paaugstinātu visu vielu (elementu) koncentrāciju, tomēr salīdzinot ar esošajiem gruntsūdeņu kvalitātes kritērijiem, jākonstatē, ka neviena piesārņojošā viela nepārsniedz C robežvērtību. Tomēr jāņem vērā, ka normatīvi neietver elementus, kuru koncentrācija teritorijā pārsniedz fona līmeni tūkstošiem reižu, tie ir cērijs, lantāns, itrijs. Tas var izraisīt grūti prognozējamus draudus cilvēku labklājībai un ekosistēmu stabilitātei.

Novērojumu aku ūdenī un arī 100 m attāļajā grodu akā konstatēti arī triazīnu grupas herbicīdi (atrazīns un propazīns). Vienā paraugā konstatēti arī hlorofenoksiskābju grupas herbicīdi, kuriem raksturīga augsta mobilitāte vidē, tajā pat laikā, nemobile hlororganiskie insekticīdi (DDT) nav atrasti, neskatoties uz to augsto koncentrāciju augsnē.

Gruntsūdeņi ir piesārņoti šaurā joslā starp noliktavu un Maltas upi. Piesārņotie gruntsūdeņi acīmredzot nonāk Maltas upē (organisko vielu koncentrāciju piesārņotajos gruntsūdeņos, KSP sasniedz $280 \text{ mgO}_2/\text{L}$).

Sanācijas izmaksu aprēķins

Nepieciešams likvidēt:

- 6700 m^3 piesārņotās grunts;
- 500 m^3 būvgružu;

Jānodrošina:

- papildus pētījumi 17500 Ls ;
- monitoringa sistēmas ierīkošana un ekspluatācija $30\,000 \text{ Ls}$.

Kopējās sanācijas izmaksas: 381 500 Ls

PESTICĪDU NOLIKTAVA „DAINAS”, NERETAS PAGASTS, AIZKRAUKLES RAJ.

Teritorijas apsekošana un novērtēšana

Pesticīdu glabātuve atrodas Aizkraukles rajonā Neretas pagastā, zemes īpašumā “Smilgas”, netālu no Lietuvas robežas. Noliktava atrodas lapu koku mežā, vietējā ceļa malā.

Indīgās vielas glabājās gan mucās, gan maisos. Laikā no 1960.-1995. gadam toreiz esošā kolhoza „Draudzība” noliktavā „Dainas” glabājās dažādi pesticīdi un herbicīdi, dažādas indes, kuras lietoja augu aizsardzībai. Ap 1973. gadu tika atvests DDT – visi rajonam paredzētie fondi (apmēram 5 tonnas),

kas šeit glabājās līdz 1998. gadam. 1998. gadā visu savāca un aizveda uz indīgo ķīmikāliju glabātuvi Gardenē. Izbirušās, izlijušās ķīmikālijas netika savāktas.

Pašreiz bijusī indīgo ķīmikāliju noliktava netiek lietota. Celtne labi saglabājusies. Tā celta no ķieģeļiem ar šīfera jumtu. Tuvākās dzīvojamās mājas atrodas 600 m attālumā, novadgrāvis 200 m uz ziemeļiem no noliktavas.

Lai arī lielākā daļa pesticīdu ir izvesta, saglabājusies spēcīga pesticīdu smaka. Pāris maisi ar neidentificētām ķīmikālijām saglabājušies un stāv vēl joprojām (3. attēls). Nolikta grīdai kādreiz bijis uzklāts betons, pašreiz tas ir stipri bojāts.

3. attēls.

Pesticīdu noliktava „Dainas”

Detāla vides izpēte, nosakot piesārņojuma apjomus teritorijā, nav veikta.

UNDP/GEF projekta “Nacionālā noturīgo organisko piesārņotāju (NOP) ieviešanas plāna sagatavošana Stokholmas konvencijas ietvaros” laikā tika noņemti 2 grunts paraugi, kas uzrāda piesārņojumu ar DDT – 720 mg/kg un 1,5 mg/kg, pirmais paraugs 720 reizes pārsniedz pieļaujamo koncentrāciju gruntī. grunts paraugs noņemts 1,5 – 5 m no noliktavas durvīm, otrs līdz 25 m attālumā gar piebraucamo ceļu.

Sanācijas izmaksu aprēķins

Nepieciešams likvidēt:

1. 0,5 t neidentificētas ķimikālijas;
2. noliktavas grīda 17 m x 10 m = 170 m², līdz 1 m dziļumam – 170 m³;
3. noliktavas apkārtnes grunts – 400 m², vidēji līdz 0,5 m dziļumam – 200 m³;
4. šiferis (ar azbestu) – 200 m².

Jānodrošina:

- papildus pētījumi 22 000 Ls;

Kopējās sanācijas izmaksas: 42 317 Ls

PESTICĪDU NOLIKTAVA „NĪCGALES MUIŽA”, DAUGAVPILS RAJONS

Teritorijas apsekošana un novērtēšana

Bijusī pesticīdu noliktava atrodas Daugavpils rajonā, Nīcgales pagastā. Noliktava atrodas 50 m attālumā no Daugavas, tuvāk esošās mājas un aka atrodas aptuveni 500 m attālumā no pesticīdu noliktavas.

2003. gadā izvests 5,589 t fenorāms, NaTHA maisījums, granozāns, TMTD, semerons. Izvedamie pesticīdi, pēc A/S “BAO” ziņām, atradās ārpus noliktavas, sniegā. Šobrīd ķieģeļu mājiņa ir bez jumta, logiem, tā tikusi dedzināta (4. attēls). Kopējais izmantošanas periods ir 20 gadi.

4. attēls.

Pesticīdu noliktava „Nīcgales muiža”

“NOP” projekta ietvaros viena grunts analīze uzrādīja 4 mg/kg piesārņojumu ar DDT, kas 4 reizes pārsniedz pieļaujamo normu. Analīze tika ņemta 1 – 3 m no noliktavas durvīm.

Sanācijas izmaksu aprēķins

Nepieciešams likvidēt:

- **50 m³** būvgružu;
- piesārņotas grunts apjoms noliktavas apkārtnē 7 m × 50 m (līdz Daugavai) × 2m (iespējamais piesārņojuma dziļums) ir apmēram **495 m³**;

Jānodrošina:

- papildus pētījumi 6 000 Ls;

Sanācijas izmaksas: 31 525 Ls

PESTICĪDU NOLIKTAVA TALSU RAJONĀ, LĪBAGU PAGASTĀ Teritorijas apsekošana un novērtēšana

Pesticīdu noliktava atrodas ceļa Talsi – Stende malā, ~ 2,5 km no šosejas Rīga-Ventspils. Noliktava būvēta no ķieģeļiem, grīda ir ar betona pamatni. Noliktavā atrodas aptuveni 15 mucas ar neidentificētām ķīmikālijām, tāpat arī mētājas pāris kartona maiši ar neidentificētām un izbērtām ķīmikālijām (5. attēls), jūtama spēcīga ķīmikāliju smaka. Blakus telpā atrodas saplēsti kartona maiši ar neidentificētām vielām, bet smaka ir salīdzinoši minimāla. Lai arī durvis slēgtas, tomēr piekļūšana nav apgrūtināta, jo logi ir vaļā (5. attēls). Tuvākās dzīvojamās mājas atrodas 250 m attālumā.

Noliktava atrodas ceļa aizsargjoslā, tā kādreiz piederējusi Stendes selekcijas un izmēģinājumu stacijai. Pašreiz tā pieder Lībagu pagasta pašvaldībai.

Grunts kvalitātes pētījumi nav veikti.

5. attēls.

Pesticīdu noliktava Talsu rajona Lībagu pagastā

Sanācijas izmaksu aprēķins

Nepieciešams likvidēt:

- **15 metāla mucas** ar neidentificētām ķīmikālījām;
- ~ **1 t ķīmikāliju** atlikumus, papīra maisus;
- $200 \text{ m}^2 \times 1 \text{ m} = \mathbf{200 \text{ m}^3}$ piesārņotās grunts;
- **200 m³** būvgružu;

Jānodrošina:

- papildus pētījumi 6 000 Ls;
- monitoringa sistēmas ierīkošana 1 500 Ls

Sanācijas izmaksas: 29 500 Ls

SANĀCIJAS IZMAKSU APKOPOJUMS

Apsekošanas rezultāti parādīja, ka par bīstamākajiem objektiem uzskatāmi nelieli neapsaimniekoti rajoni, bijušo kolhozu un sovhozu pesticīdu noliktavas, kur, sākot no septiņdesmitajiem gadiem, glabājās noturīgie pesticīdi (t. sk. DDT). Šajās noliktavās vēl joprojām atrodas pesticīdu ietarējums (mucas, maisi), nenoteikta sastāva ķīmikālijas.

Ēkas ir izdemolētas, izsistiem logiem, bez durvīm un jumtiem, ar bojātu grīdu, vai bez tās.

3. tabula

Nepieciešamo sanācijas pasākumu un pētījumu apjomu un izmaksu apkopojums*

Nr.	Veicamo pasākumu apraksts	Mērvien.	Mērvien. cena, Ls	Apjoms, m ³	Pasākuma izcenojums, Ls
I. Sanācijas pasākumu apjomi un izmaksas					
1.	Piesārņotās grunts ekskavēšana un transportēšana	m ³	20	17359	347 180
2.	Būvgružu savākšana un transportēšana	m ³	40	1654	66 160
3.	Piesārņotās grunts un būvgružu apglabāšana poligonā	m ³	25	12313	307 825
I KOPĀ:					721 165
II. Nepieciešamo papildu pētījumu izmaksas					
4.	Papildus pētījumi grunts, būvgružu un gruntsūdeņu piesārņojuma apjomu noteikšanai				171 000
Sanācijas pasākumi un pētījumi KOPĀ:					892 165

* Apkopojums attiecas tikai uz 22 apsekotajām pesticīdu noliktavām

3. tabulā sniegts nepieciešamo pasākumu tehniski – ekonomiskā izvērtējuma apkopojums, kurš balstās uz apsekošanas rezultātiem (vizuālā piesārņojuma novērtējumu) un kurā izmantoti esošie grunts piesārņojuma dati, kas iegūti NOP projekta ietvaros.

Jāuzsver, ka reālais sanācijas darbu un izmaksu apjoms vēsturiskā pesticīdu piesārņojuma likvidācijai ir daudz lielāks, to būs iespējams noteikt tikai pēc visu pesticīdu noliktavu apsekošanas un pēc papildus izpētes.

Diemžēl šī darba ietvaros bija iespējams apsekot tikai 22 noliktavas, bet tādu objektu Latvijā ir vairāk kā 200. No minētā izriet, ka nepieciešama iesākto darbu turpināšana.

NOSLĒGUMA SECINĀJUMI

Autori aprēķināja, ka PSRS lauksaimniecības sistēmā lietoto pesticīdu nodarītais kaitējums Latvijas videi ir **892 165 Ls**.

Summa var mainīties atkarībā no tā, kad tiks veikti sanācijas darbi, kas tos veiks un kādas tehnoloģijas tiks izmantotas, kā arī – kāds finansējums tiks izmantots izmaksu segšanai – valsts, pašvaldību, Eiropas Savienības vai citu starptautisko fondu līdzekļi.

Ilgonis Upmalis

1992.-1995. PSRS Krievijas Federācijas armijas
izvešanas no Latvijas kontroles biroja vadītājs

PSRS (KRIEVIJAS) ARMIJAS UN MILITĀRI RŪPNIECISKĀ KOMPLEKSA NODARĪTO ZAUDĒJUMU APRĒĶINS LATVIJAS TAUTSAIMNIECĪBAI

Domāju, ka neviens nešaubās, ka cilvēces apziņa evolucionējusi kopsoļī ar ieroču attīstību. Akmeņus un vāles nomainīja šķēpi un zobeni. Lokus un bultas aizstāja šautenes un lielgabali. Pagājušā gadsimtā uz Zemes iestājās atomieroču ēra. Pirmie 1945. gadā atomieroču radīšanas jomā panākumus guva ASV, bet jau 1949. gadā, padomju spiegu un no Vācijas internēto vācu zinātnieku sekmīgas sadarbības rezultātā, PSRS izgatavoja amerikāņu bumbas kopiju, kuru uzspridzināja 29. augustā Semipalatinskas poligonā. Kodoldžins bija izlaists no dabas aizkorķētās pudeles un sākās bruņošanās sacensības maratons, kurš nav beidzies vēl šodien. Nesen PSRS mantiniece Krievija paziņoja, ka nākošos 10 gadus tērēs vairāk kā 20 triljonus rubļu sava bruņojuma modernizācijai. Vai mūsdienu Krievija taisās kāpt uz tā paša PSRS valsts militarizācijas grābekļa?

PSRS un tās sabiedroto uzvara Otrajā pasaules karā radīja jaunu ģeopolitisko situāciju ne tikai Eiropā, bet arī pasaulē. Kara beigās 1945. gadā PSRS militārās valsts vadības rīcībā bija 11 miljoni karavīru, neiedomājams militārās tehnikas daudzums un pilnībā militarizēta tautsaimniecība. Karā sagrautās saimniecības atjaunošanai tika izmantots bezmaksas darbaspēks – vairāk nekā divi miljoni karagūstekņu un gulagos ieslodzītie. Pēckara gados šo bezmaksas darbaspēku nepārtraukti papildināja, represējot bijušo vācu karaspēka okupēto teritoriju iedzīvotājus un pat veselas tautas, kuras it kā bija atbalstījušas Vācijas karaspēku cīņās ar boļševikiem.

Karam beidzoties, Baltijā vācu okupācijas karaspēku nomainīja ap miljons vīru liels Sarkanās Armijas kontingents, kurš palīdzēja Maskavas ieliktajām valdībām šeit nostiprināt padomju varu. Kopā ar PSRS represīvajām iestādēm un uz vietām organizētajām “izstrebiķeļu” (iznīcinātāju)

vienībām PSRS armija piedalījās cīņās pret baltiešu nacionālajiem partizāniem, piedalījās akcijās pret civiliedzīvotājiem, un apsargāja svarīgākos valsts varas objektus. Visu padomju okupācijas laiku armija piedalījās vietējās varas vēlēšanās, un PSRS politiskā režīma interesēs kontrolēja Baltijas iedzīvotāju sabiedriski politisko dzīvi, korigēja Latvijas PSR valdības un kompartijas darbu. **PSRS bruņotie spēki kopā ar Valsts drošības komitejas bruņotajām vienībām Baltijā bija okupācijas režīma instruments varas nostiprināšanai un saglabāšanai.**

Kara laikā visas PSRS saimnieciskās struktūras bija orientētas uz militārās produkcijas ražošanu un milzīgie dzīvā spēka zaudējumi tika papildināti gandrīz tikai uz totālas mobilizācijas pamata, daļēji bija pārtraukta tautsaimniecībai un iedzīvotājiem nepieciešamo preču ražošana, sagrautas pilsētas un to infrastruktūra. Pēc kara, militārām vajadzībām ražojošās rūpnīcas gan pēc inerces, bet lielākoties gatavojoties nākošajam pasaules karam, turpināja ražot karā pārbaudīto un ieviesto tehniku un militāro produkciju. Kodolieroču un raķešu radīšana pilnībā izmainīja militāro stratēģiju un kara vešanas taktiku. Militāro darbu koordinācijai izveidoja rūpniecisko kompleksu, kurā ietilpa gandrīz visas PSRS ministrijas un savienoto republiku vissavienības pakļautības ministrijas, zinātņu akadēmiju pētnieciskās iestādes un konstruktoru biroji. Militārajam kompleksam turpmāk visas PSRS pastāvēšanas vēsturē bija noteicošā loma valsts totālā militarizācijā un militāro avantu rīkošanā pasaulē. Lielās slepenības dēļ par Militāri rūpnieciskā kompleksa darbību līdz pat PSRS sabrukumam zinājām maz. Militāri rūpnieciskais komplekss, armija, militārās rūpnīcas, armijas slepenie objekti – ziņas par tiem nebija PSRS propogandas arsenālā. Toties zinājām par pastāvīgi celtajām jaunām civilajām rūpnīcām, grandiozajām komunisma triecienceltņiem, kurām lielākoties pamatā bija aizslepenoti militāri mērķi. Pat ceļot jaunu tiltu pāri Daugavai, tajā bija jāizveido vietas, kur izvietot sprāgstvielas tā saspridzināšanai kara gadījumā.

Vairāk kā 50 gadus Baltijas valstis bija PSRS Rietumu robeža, vieta, kur pirmkārt izvietoja armijas bruņojuma jaunāko ieroču veidus. Tā dēvētā “dzelzs priekšvara” viens posms, kuram cauri izklūt nedrīkstēja pat nejauši Baltijas jūru pārpeldējusī “kapitālistu pele”.

Latvijas PSR teritorijas pilsētās un 24 no 26 rajoniem pēc Baltijas Kara apgabala sniegtajām ziņām, no 1944. gada līdz 1990. gadam bijušas

dislocētas 3009 karaspēka daļas. Šajā sarakstā nav Baltijas flotes daļas, kuras atradās visās Latvijas ostās. Bez šaubām, ka tāda bruņoto spēku koncentrācija un atrašanās vairāk kā 50 gadus Latvijā, pēc PSRS sabrukuma un armijas izvešanas, atstāja graujošas sekas neatkarīgās Latvijas tautsaimniecībā.

2008. gadā, kad pie Ministru kabineta izveidotā PSRS komunistiskā okupācijas režīma nodarīto zaudējumu aprēķināšanas komisija mani uzaicināja aprēķināt zaudējumus, kādus radījusi PSRS armija Latvijas okupācijas laikā, nedomāju, ka tas būs tik sarežģīts darbs. Daudzus gadus biju strādājis Baltijas Kara apgabalā un manā rīcībā bija ziņas par karaspēka izvietojumu un militārajiem objektiem visā Baltijā. Pēc PSRS sabrukuma vadīju Padomju armijas izvešanas kontroles biroju pie toreizējās Latvijas Ministru Padomes. Sekmīga armijas izvešana tajā laikā no Latvijas bija iespējama vienīgi tad, ja atļāvām PSRS armijai atstāt aiz sevis nesakopty vidi (piesārņojumu un bardaku). Bija skaidrs, ka Latvijai nebūs vajadzīgas militāra rakstura celtnes, kuras lielākā daļa bija izvietotas mežos. Nebūs arī vajadzīgi militāras nozīmes izmantošanai tādi objekti kā Skrundas kosmiskās radiolokācijas stacija, Bārtas un Tuku- ma kodolnoliktavas, 14 stratēģisko raķešu stacionārās novietnes un raķešu palaišanas šahtas un daudz kas cits. Uz to armijas izvešanas kontroles birojs 1993. gadā norādīja gan Krievijas delegācijai sarunās par armijas izvešanu, gan Latvijas valdībai. Krievija atteicās, armijai aizejot, nojaukt Latvijai nevajadzīgās militārās celtnes un sakārtot dislokācijas vietas, bet Latvijas tā laika valdībai armiju vajadzēja izvest par jebkuru cenu visīsākajā laikā. **Rezultātā radās tas, kam tagad jātērē milzīgi līdzekļi, lai kaut cik sakārtotu vidi un novāktu pussabrukušās militārās celtnes.**

Sākot pētījumu, lai izdarītu jebkādus aprēķinus, kurus būtu grūti apstrīdēt, bija skaidrs, ka pirmkārt, ir vajadzīgi **juridiski pierādījumi** tam, ka karaspēka daļa atradusies konkrētajā ģeogrāfiskajā vietā. Tādus pierādījumus kopā ar Ē.Tilgasu u.c. līdzstrādniekiem atradām Latvijas valsts arhīvā, pētot zemes iedalīšanas aktus Latvijā izvietotajām karaspēka daļām. Zemes iedalīšanas aktos nebija uzrādīts tieši, ka, piemēram, stratēģiskā karaspēka ballistisko raķešu daļai iedalīta zeme tur vai tur. Salīdzinot arhīvu ziņas ar to informāciju, kas bija iegūta armijas izvešanas laikā, kad tika sastādīti militāro objektu nodošanas-pieņemšanas akti, kuros uzrādītas ģeogrāfiskās vietas, Baltijas Kara apgabala un vietējo pašvaldību iesniegtos karaspēka daļu sarakstus, varējām noteikt, kādas karaspēka daļas atradušās,

kur un cik ilgu laiku. Pēc šo objektu apsekošanas dabā, atzīmējām tos Latvijas kartē, fotografējām pamestās militārās celtnes un visu, kas tur uz apsekošanas brīdi bija palicis no PSRS okupācijas armijas. Lai noteiktu iespējamo ekoloģisko kaitējumu, vajadzēja konkretizēt, kādi ieroču veidi bija atradušies tajā vietā. Šeit palīdzēja mana pieredze un zināšanas šajā jomā. Kad bija noskaidrots laiks, cik ilgi armijas daļa atradusies noteiktajā vietā, **izstrādājām pamatkritērijus**, pēc kuriem varēja aprēķināt, kādi zaudējumi ir radušies valstij un sabiedrībai. Par katru karaspēka daļas aizņemto teritoriju tika aizpildīta **apsekošanas kartīte**, kurā uzrādīti pamatkritēriji, pēc kuriem veicām aprēķinus.

**BIJUŠĀS PSRS(KF) BRUŅOTO SPĒKU KARASPĒKA DAĻAS
DISLOKĀCIJAS VIETAS APSEKOŠANAS RAKSTUROJUMA KARTĪTE**

Dislokācijas vietas adrese:.....Rīgas rajons, Olaines pagasts, Dalbe, mājas “Damradi”
 Karaspēka daļas nr.:.....43690 “K” (55727)
 Piederība ieroču šķirai:..... PGA 27. korpusa pretgaisa raķešu divīzions
 K/d iedalīta zeme: LPSR MP lēmums Nr.336-24 23.07.60. g.-22,9, 5,8 ?..... **37,98** ha
 K/d teritorijā uzceltās celtnes jānojauc: 7 dzīv. mājas, kazarma, ēdnīca, pirts, katlu māja, augļu noliktava, sūkņu stacija, tehniskais punkts, garaža, cūku ferma, tualete.
 Tehniskā zonā:degvielas uzpildes punkts, ēka (KVS-A), patvertne, piecas noliktavas, puspagrabi, arkveida noliktavas puspagrabi, raķešu starta vietu aizsargvalņi.
 K/d izmantoja dabas resursus Ls:
smiltis, ūdens (1,0 ha izraktas smiltis) 12 165 120
 Iespējams ekoloģiskais kaitējums: raķešu degvielas un parastās degvielas noplūde, kanalizācijas piesārņojums u.c.
 K/d iznīcinājusi 1960. g. (mežu) celtnes: “Damradi” māju, klēti, kūti, augļu dārzu, košumkrūmus
 Iznīcināto celtņu (meža) vērtība 1940. gadā (ar dārzu) Ls:..... 8 170
 K/d atradās objektā no/līdz:1960. g.-1992. g. 32 gadus
 KF objektu nodeva LR: 23.11.92. Olaines pagasta pašvaldībai
 KF noteiktā objekta vērtība:23.11.92. 453,6 tūkstoši rubļi
 LR (objekta pārņēmēja) vērtējums:23.11.92..453,6 tūkstoši rubļi
 LPSR iemaksas objekta celtniecībai Ls 1 522
Zemes(meža) īpašnieks līdz 1940. g.:.....privātipašums
Zemes (meža) pašreizējais īpašnieks(nomnieks):atjaunotas īpašumtiesības
Zemes (meža) izmantošanas iedalījums 1940. g.:..... 37,98 ha lauksaimniecības zeme
Zemes (meža) kadastrālā vērtība 2008. g. Ls: 12 366,00
 Neiegūtā (mežs/lauks) produkcija Ls: ... 161 642
 Kompensācija ko pašvaldība izmaksā zemes (meža) īpašniekam Ls:.....00,00
 Līdzekļi ekoloģiskā kaitējuma noteikšanai (likvidācijai) Ls: 00,00
 Zemes rekultivācijai izlietotie (nepieciešami) līdzekļi Ls:.....10 000
 Meža atjaunošanai izlietotie (nepieciešami) līdzekļi Ls: 00,00
 K/d celtņu nojaukšanai izlietotie (nepieciešami) līdzekļi Ls:..... 290 000
 K/d nenomaksātais dabas resursu (zemes)nodokļi Ls: 9 127 797
 K/d 43690“K” izvietošanas Latvijā **radītie zaudējumi Ls: 21 474 251**
 (divdesmit viens miljons četri simti septiņdesmit četri tūkstoši divi simti piecdesmit viens)

Apsekošana un aprēķini veikti saskaņā ar darbiem pēc LR MK 2005. gada 5. augusta rīkojuma nr. 523 izveidotās komisijas pasūtījuma un Valsts Kancelejas pilnvarojuma. LVA Lieta 270-1c-1334 112,115 lpp.

Apsekošanas akts sastādīts un parakstīts 2008. gada 15. augustā:

Apsekošanu veica /paraksts /
 Pagasta pašvaldības pārstāvis /paraksts/
 Zemes īpašnieka pārstāvis: /paraksts/

Pavisam tika apsekoti 300 bijušie militārie objekti Latvijā, un par 235 objektiem tika aizpildītas apsekošanas kartītes, kurās uzrādīts karaspēka **daļas atrašanās laiks** no zemes iedalīšanas līdz armijas izvešanai vai objekta nodošanai Latvijai. Daudzus objektus, kā, piemēram, rezerves lidlaukus, robežsargu objektus gar Baltijas jūru, KF jurisdikcijā esošā armija (tā to pārdēvēja izvešanas laikā) pameta nenodotus vai pārdeva jaundzimušām komercstruktūrām, kurās, kā vēlāk noskaidrojās, dibinātāji bija nelikumīgi demobilizētie armijas virsnieki un Valsts drošības komitejas bijušie darbinieki.

Armijas izvešanas laikā daudzi bijušie objekti vai to grausti tika visai apšaubāmi privatizēti, kā, piemēram, armijas celtnes jūras kāpu zonā. Latvijas likumi aizliedz celt celtnes kāpu aizsargzonā ar vienu izņēmumu – ja tur ir bijušas celtnes Latvijas brīvvalsts laikā. Uz privatizēto **armijas būvju** pamatiem jūras krastā celt ēkas Latvijas likumi neatļauj. Tā privatizētāji, it sevišķi Ventspilspusē, kur vēl ir daudz objektu no 1939. gada “Bāzu līguma” ietvaros celtā, palika pie “sasistas siles” – izmantot nevar un arī pārdot nevar – neviens nepērk. Veicot aprēķinus, radās problēmas, ko darīt ar šiem 1939. gada objektiem? Izrādījās, lielākoties tās pašas stratēģiskās vietas arī pēc 1945. gada bija aizņēmusi PSRS armija, un Ventspils pusē vēl līdz pat armijas izvešanai atradās krasta apsardzības franču konstrukcijas tālšāvēje lielgabali notēmēti uz Irbenes jūras šaurumu Baltijas jūrā. Vēl vairāk – Liepājas karaostā atrodas Krievijas cara laikā celto, viņu pašu saspriecināto, būvju grausti. Nesaspriecinātos bastionu pagrabus PSRS armija bija izmantojusi kā munīcijas noliktavas, arī kodolieročiem Baltijas flotei.

Apsekošanas kartīnā ietvertās ziņas var sadalīt trijos blokos:

Pirmajā blokā – zaudējumi, kas radušies PSRS militāri rūpnieciskā kompleksa darbības rezultātā, t.i. izlietotie līdzekļi no PSRS kopbudžeta, izdalot militārā budžeta līdzekļus militāro objektu celtniecībai un bruņojuma ražošanai. Pie tiem var pieskaitīt arī lauksaimniecību likvidēšanas

izdevumus militāro objektu celtniecības vietās un ap tiem, kā arī dabas resursu – dolomīta, grants, koksnes u.c. materiālu izmantošanu objektu celtniecības un ekspluatācijas laikā.

Otrajā blokā – zaudējumi, kas radušies armijas darbības rezultātā uzceltajos objektos, t.i. ekoloģiskais piesārņojums, pie kura var pieskaitīt izdevumus, kuri nepieciešami šo objektu nojaukšanai, būvgružu utilizācijai, teritoriju atmīnēšanai, sprādzienbīstamo priekšmetu likvidācijai un vides sakārtošanai.

Trešajā blokā – zaudējumi, kas radušies Latvijas tautsaimniecībai, uzturot armiju, infrastruktūras izmantošanu, militārā pasūtījuma izvietošanu tautsaimniecības rūpnīcās, jauniešu obligāto iesaukšanu dienestam armijā.

Par nožēlu jāsaka, **ka trešais bloks kartiņās nav ietverts**. Tas prasa atsevišķu pētījumu un aprēķinus. Šādam darbam nav finansējuma.

Pētot arhīva dokumentus, atradām interesantas ziņas, kuras liecināja, **ka Latvijas PSR gandrīz visās tautsaimniecības rūpnīcās tika izvietots pasūtījums militārām vajadzībām**. Dažās, kā Valsts Elektrotehniskā fabrikā VEF, pat līdz 80%. Pētot sīkāk, nonācām pie secinājuma, ka PSRS Militāri rūpnieciskais komplekss bija izpletis kā astoņkājis savus taustekļus ne tikai Latvijas PSR rūpnīcās, bet gan visās PSRS rūpnīcās un kara gadījumam bija sava militārās darbības programma. **Kļuva skaidrs, kādēļ pēc neatkarības atgūšanas tik ātri sabruka lielākās Latvijas rūpnīcas**. Nebija vairs militārā pasūtījuma un produkcijas noiets Militāri rūpnieciskā kompleksa vajadzībām. Pētījuma rezultātā materiāli par Militāri rūpniecisko kompleksu un tā darbību PSRS sakrājās tik daudz, ka pēc zaudējumu aprēķināšanas uzrakstījām grāmatu **“Latvija Padomju militāristu varā”**. Pētījuma materiālu, dokumentu un fotogrāfiju lielais apjoms ierobežoto finansu resursu dēļ neļāva mums tos visus publicēt šajā grāmatā.

Kļuva baisi, kad uzzinājām no atslepenotiem dokumentiem, kā tika radīts superlielvalsts PSRS militārais arsenāls un, **ka militārām vajadzībām dažādos laika posmos tika tērēts pat līdz 70% no valsts kopprodukta**. Bez šaubām, ka viss, kas bruņošanās jomā notika padomijā, notika arī “vietotajā saimē” esošajā Baltijā. Teritorijas ziņā mazajā Latvijā armijas daļu koncentrācija bija iespaidīga. Par to varat pārlicināties, ieskatoties grāmatai

“Latvija Padomju militāristu varā 1939.-1999.” (I. Upmalis, Ē. Tilgass, E. Stankevičs, Rīga, 2011.) pievienotajā kartē. Militarizētajā PSRS impērijā bija savādi lozungi: pirmais pēc Otrā pasaules kara – “bruņošanās nodrošina mieru pasaulē”; otrais no 1980. gada – “atbruņošanās stipram mieram pasaulē”!

Impērija sabruka un, kā visām impērijām sabrūkot, pāri palika drupas. PSRS bija totāli militarizēta impērija, kurai sabrūkot, nesabruka gigantiski kultūras vēstures pieminekļi (tādi vispār netika uzcelti), **bet gan gigantiski militāri objekti**, kuru drupu novākšanai Latvijā rēķinājām nepieciešamos finansu līdzekļus. Lai raksturotu militāro objektu nojaukšanai nepieciešamo līdzekļu apmērus, minēšu piemēru. Skrundas radiolokācijas stacijas Darjal-UM nepabeigtajā celtniecībā uz armijas izvešanas sākumu 1992. gadu bija ieguldīti vairāk kā 200 miljoni rubļu, kas 1987. gada cenās, ir apmēram 6,6 milj. ASV dolāri, bet 1995. gadā, lai uzspridzinātu monsturu, novāktu drupas un sakārtotu teritoriju, tika izlietoti 8 miljoni ASV dolāru!

Apkopojot pētījuma rezultātā iegūtos datus, ieguvām ziņas, ka LPSR teritorijā **219** vietās (bez pilsētu teritoriju vietām), pēc arhīva datiem, armijas vajadzībā iedalīti **163 856,23** ha zemes un karaspēka izvietojanas vietās Latvijā tika likvidētas **1 335** lauku saimniecības. Pētījuma gaitā mēs apsekojām šos bijušos militāros objektus un sastādījām **235** objektu apsekošanas kartiņas, kurās uzrādījām zaudējumu lielumu katrā objektā. Pēc kartiņām konstatējām, ka PSRS (KF) armijas dislokācijas vietās, 24 Latvijas administratīvajos rajonos, aprēķinātie zaudējumi 2011. gada sākumā Latvijas valstij un tautai kopsummā bija **2 324 745 775 Ls**. Līdz 2009. gada augustam (kad valdība beidza finansēt pētniecības darbus) ekologu aprēķinātie PSRS armijas Latvijas videi nodarītie zaudējumi bija **626 250 000 Ls**.

Kopējā aprēķinātā zaudējumu summa **2 950 995 775 Ls**, vai pēc valūtu kursa 2011. gada 1. janvārī:

166 661 327 688 rbļ., vai 5 713 422 920 USD, vai 4 170 937 428 EUR.

Tātad – apmēram trīs miljardi lati vai vairāk nekā četri miljardi eiro varētu būt summa, kura pašreiz nepieciešama, **lai nojauktu bijušo militāro objektu graustus, sakārtotu vidi un varbūt arī nedaudz attīrītu Baltijas jūru**, kurā nogremdēti Otrā pasaules kara trofeju ieroči un munīcija. Un šī summa laika gaitā nepārtraukti mainās, jo mainās veicamo darbu

izmaksas un nojaucamo objektu stāvoklis. PSRS mantinieces Krievijas labas gribas žests būtu iedalīt šos finansu līdzekļus, lai izdzēstu PSRS militāristu radītās rētas Latvijas dabā.

Ja tagad nesāksim novākt bijušos militāro objektu graustus, nerunāsim un nerakstīsim par tiem, tad laiku gaitā radīsies situācija, ka daba pati iekonservēs šos objektus un nākošās paaudzes pētnieki, tāpat kā tagad Dienvidamerikā centīsies noteikt, kam bija vajadzīgs zemē 40 metru dziļumā rakt un betonēt apaļus caurumus, kur sakrājas netīrs ūdens? Par to, ka šajās šahtās bijuši izvietoti pasaules iznīcināšanas ieroči, cerams, lielākā daļa cilvēces vairs nedomās.

Sakarā ar valdības finansējuma pārtraukšanu pētījumiem ne visos objektos ir noteikts ekoloģiskais kaitējums. Aprēķinā nav uzrādīti Militāri rūpnieciskā kompleksa radītie zaudējumi, kas radušies tautsaimniecībai, civilajās rūpnīcās izvietojot militāros pasūtījumus. Nav uzrādīti zaudējumi, kas radušies apgādājot armiju ar lauksaimniecības produkciju un citām pārtikas precēm. Armijas pasūtījums bija jāizpilda pirmkārt un obligāti. Iestādes vai kolhoza vadītājs bija personīgi atbildīgs par militārā pasūtījuma savlaicīgu izpildi. Nav uzrādīti zaudējumi, kuri radušies konkrētām fiziskām personām.

Mūsu specifiskais pētījums ir pirmais tāda veida pētījums Latvijā. Krievijā tagad ir pieejamas daudzas publikācijas par bijušajiem PSRS militārajiem objektiem un Militāri rūpnieciskā kompleksa darbību, bet neesmu sastapis, ka kāds būtu mēģinājis aprēķināt bijušās PSRS militāristu radītos zaudējumus tā saucamajai vienotajā saimē bijušajai “padomju tautai”. Vai tos vispār ir iespējams izteikt konkrētos skaitļos?

Latvijas arhīvos ir daudz neizpētītu dokumentu par PSRS armijas atrašanos Latvijā un militāri rūpnieciskā kompleksa darbību okupācijas laikā. Visiem, kas vēlās rakstīt par šo tēmu, būtu ieteicams ar tiem iepazīties. Laiks nepiedod vēstures pētniekiem vilcināšanos, jo nepadarītā vēl joprojām ir ļoti daudz.

Ēriks Tilgass

Bijušais padomnieks aizsardzības jautājumos LR valdības administrācijā,
Diplomātiskā servisa aģentūrā, LR Aizsardzības ministrijā

PSRS ARMIJAS LATVIJAS VALSTIJ NODARĪTIE ZAUDĒJUMI, TAI IZVIETOJOTIES KURZEMĒ 1939. gadā

Atbilstoši 1939. gada 5. oktobrī noslēgtā savstarpējā palīdzības līguma starp Latviju un PSRS 3. panta prasībām, Latvijai bija jāpiešķir tiesības PSRS turēt kara flotes bāzes Liepājas un Ventspils ostās, kā arī lidlaukus Kurzemē un krasta artilērijas bāzi jūras krastā starp Ventspili un Pitragu uz nomas pamata par salīgstamu cenu.

Laikā no 1939. gada 24. oktobra līdz 2. novembrim darbojās Latvijas un Krievijas starpvalstu komisija, apsekojot vietas, kuras bija izraudzījusies PSRS puse un pieprasīja Latvijai. Tās bija Ezerē, Vaiņodē, Priekulē, Virgā, Bunkā, Krotē, Durbē, Liepājas kara ostā, Cīravā, Ēdolē un Ventspilī.

PSRS karaspēka vienības apmēram 25 tūkstošu cilvēku sastāvā izvietojās:

1. Ezerē – mehanizētais pulks un aviācija;
2. Vaiņodē – divi tanku bataljoni un aviācija;
3. Priekulē – viens tanku bataljons un tanku brigādes štābs;
4. Paplakā – viens tanku bataljons;
5. Ēdolē – viens strēlnieku bataljons un pulka artilērija;
6. Durbē – viens motorizētais strēlnieku, remonta-atjaunošanas bataljons un tanku brigādes kaujas nodrošinājuma bataljons;
7. Pitrags-Mazirbe – viens strēlnieku bataljons un pulka artilērija;
8. Ventspilī – viens strēlnieku pulks, viens artilērijas pulka divizons, kara flote un aviācija;
9. Liepājā – Kara flote, strēlnieku divīzijas vadība ar speciālajām daļām: tanku, sapieru, izlūku un sakaru bataljoniem, diviem strēlnieku pulkiem, haubiču un lielgabalu artilērijas pulki, aviācija;
10. Piltenē – iznīcinātāju aviācijas pulks.

Lai minētās karaspēka vienības izvietotu, Latvijas puse PSRS karaspēka rīcībā nodeva:

1. Liepājā – Kara ostu un lidlauku Grobiņā;
2. Ventspilī – divas kuģu piestātnes Ventas ziemeļu (labajā) krastā ar piekļaujošos teritoriju, lidlauku, noliktavas, bijušos dzelzceļnieku dzīvokļus, kā arī skolas ēku Pārventā;
3. Ezerē – bijušās Ezeres muižas apkārtni ar pils ēku un zemi lidlauka vajadzībām, likvidējot 9 saimniecības;
4. Vaiņodē – sanatoriju ar saimniecības ēkām, lidlauku un vienu zemnieku saimniecību;
5. Priekulē – 3 ēkas, slimnīcu un 1 ha zemes;
6. Virgā – Paplakas muižu;
7. Bunkā – Bunkas muižu, Izriedes bērnu vasaras nometni, skolas ēku Krotē, dzīvojamo un saimniecības ēkas;
8. Durbē – Līgutas skolu;
9. Cīravā – Mežsaimniecības skolu, dzīvojamo ēku, pagasta nespējnieku namu, kā arī zemi, likvidējot 5 zemnieku saimniecības;
10. Ēdolē – Ēdoles pili ar saimniecības ēkām.

Bez tam, Padomju Savienības kara flotes vajadzībai tika piešķirtas tiesības ierīkot jūras aviācijas bāzes Liepājas jūras lidlaukā un Busnieku un Durbes ezeros. Padomju Savienības jūras aviācijai bija tiesības lidot virs Latvijas teritorijas uz rietumiem no Tukuma meridiāna.

Lai gan oficiāli Padomju armijas garnizoni tika dislocēti minētajās vietās, to ietekmē nonāca (kā to noteica Latvijas Kara ministra J. Baloža 1939. g. 1.novembrī parakstītā slepenā pavēle nr. 12) lielākā daļa Kurzemes – no Ezeres līdz Melnsilam, tos ieskaitot (A robeža).

Vienošanās protokolā starp Latvijas armijas un flotes vadību un Padomju Savienības armijas un flotes vadību par Irbes jūras šauruma aizsardzību (parakstīts 1939. gada 23. oktobrī) noteikts, ka Padomju Savienības kara flotes vadībai piešķirtas tiesības ierīkot krasta artilērijas bāzi piekrastes joslā no Ventspils līdz Pitragam 5 kilometru platumā. Norādītajā piekrastes joslā Padomju Savienības kara flotes vadībai tika dotas tiesības būvēt dzelzceļus un zemes ceļus, kustošās artilērijas (ieskaitot dzelzceļa artilēriju), manevrēšanai un apgādei, izbūvēt pozīcijas visādu kalibru smagām krasta baterijām,

uzstādīt stacionāras un zenītbaterijas, turēt manevrējošu artilēriju kā uz slie-
dēm tā arī ar mehānisku dzinējspēku, ierīkot novērošanas un kontrolposteņus,
īpaši Ovīšu bākā un Miķeļbākā, radiotelegrāfa stacijas, telegrāfa un telefona
līnijas, starmešu stacijas. Minētā protokola 7. punkts nosaka, ka Padomju
Savienības kara flotes vadībai ierādamie iecirkņi nododami kara flotes vadī-
bai lietošanā uz nomas tiesībām pēc īpašas vienošanās, kā arī ēkas un ierīces
šajos iecirkņos, kuras, pēc vienošanās ar Latvijas armijas vadību, Padomju
Savienības kara flotes vadība varētu izlietot savām vajadzībām. Šo vienoša-
nos no Latvijas puses ir parakstījuši: Latvijas militārās komisijas priekšsē-
dētājs Ģenerālis Hartmanis un flotes komandieris Admirālis Spāde. Latvi-
jas arhīvos nav atrastas šīs „īpašās vienošanās”, kurās noteikta tā maksa, ko
vienā vai otrā gadījumā vajadzēja saņemt Latvijai, nav atrasti arī dokumenti
par to, ka kāda samaksa būtu saņemta. Domājams, ka līguma dokumenti par
nomu tagad meklējami arhīvos Krievijā.

Speciāla vienošanās noteica, ka Padomju Savienības karaspēka korpusa
komandējošais sastāvs un citi priekšnieki, kuriem izsniegtās atļaujas, pa Lat-
vijas šosejām un zemes ceļiem korpusa novietojuma joslā (t.i. līdz A robežai),
varēja pārvietoties bez ierobežojumiem.

Tā sauktā Bāzu līguma rezultātā 1939. gada rudenī Latvijā izvietojās Sar-
kanās armijas 2. sevišķā strēlnieku korpusa 67. strēlnieku divīzija, 6. vieglo
tanku brigāde, 10. smago tanku pulks, 86. zenītartilērijas divīzions, 18. aviā-
cijas brigāde ar 3 aviācijas pulkiem. Pēc tam vēlāk Latvijā ieradās viens sma-
go bumbvedēju pulks – 64 lidmašīnas.

Jāatzīmē tas, ka noslēgtā pakta konfidencialajā protokolā minētais
izvietojamā karaspēka skaits „līdz 25 tūkstošiem cilvēku” attiecas tikai
uz sauszemes karaspēku. Jūras kara flotes personālsastāvs šeit vispār nav
minēts. Pat vienošanās par PSRS pastāvīgiem transporta kuģu reisiem uz
Liepāju un Ventspili tika noteikts, ka tie ir brīvi no jebkuras muitas, sani-
tārās vai citas kādas kontroles un tiem ir brīvas kuģošanas tiesības Latvijas
teritoriālajos ūdeņos un atļauts iebraukt Latvijas ostās līdzīgi, kā tas ir ar
Latvijas un PSRS kara kuģiem. Tāpat tika atļauta PSRS hidrogrāfisko kuģu
netraucēta kuģošana un noenkurošana Latvijas teritoriālajos ūdeņos. Viss
tas liecina, ka faktiskais ārvalsts karaspēka skaitliskais sastāvs toreiz Lat-
vijā bija daudz lielāks.

Lai nodrošinātu Latvijas teritorijā izvietotā PSRS karaspēka apgādi, tika pieņemts likums „Par Latvijas teritorijā novietotā ārvalsts karaspēka apgādi” un noteikumi „Par PSRS garnizonu apgādes komiteju”. Likums noteica, ka līgumus par Latvijas teritorijā novietotā ārvalsts karaspēka apgādi atļauts slēgt vienīgi Zemkopības ministram, vai viņa noteiktām iestādēm vai personām. Par likuma vai noteikumu pārkāpumiem Zemkopības ministrs varēja vainīgajam uzlikt naudas sodu līdz 10 000 Ls.

Padomju Garnizona apgādes komiteja darbu uzsāka 1939. g. 8. novembrī. Tajā pašā dienā Zemkopības ministrs J.Birznieks devis uzdevumu apgādes komitejas priekšsēdētājam H.Štolcam apkopot visus PSRS aizņemtos īpašumus, lai noteiktu nomas maksu, aprēķinātu zaudējumus un izdevumus, kas radušies valsts un pašvaldību iestādēm un privātām personām.

Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas Pašvaldību departaments 1941. g. 30. janvārī ir iesniedzis Padomju garnizonu apgādes komitejai prasību atlīdzināt zaudējumus, kas radušies sekojošām pašvaldībām:

Nr.	Pašvaldība	Ls
1	Liepājas pilsētas pašvaldībai	24 312
2	Ventspils pilsētas pašvaldībai	93 311
3	Ezeres pagasta pašvaldībai	13 305
4	Vaiņodes pagasta pašvaldībai	52 402
5	Priekules pagasta pašvaldībai	6 595
6	Virgas pagasta pašvaldībai	105
7	Bunkas pagasta pašvaldībai	755
8	Durbes pagasta pašvaldībai	1 364
9	Cīravas pagasta pašvaldībai	1 070
10	Ēdoles pagasta pašvaldībai	3 684
Kopā zaudējumi pašvaldībām		196 903

Par to, ka minētajā sarakstā nav tikuši iekļauti visi zaudējumi, kas radušies ar karaspēka izvietošanu, liecina vairāku pašvaldību un privātpersonu iesniegumi Padomju garnizonu apgādes komitejai vēlākā laikā. Tā, piem., Ventspils pilsētas pašvaldība savā iesniegumā norāda, ka pilsētai piederо-

šā lidlauka vērtība 55 ha platībā ir Ls.82 500,-, pilsētas ganību vērtība – Ls. 32 400,-, pilsētas meža vērtība – Ls. 41 400,-, Mežgala celtnes vērtība – Ls. 21 000,-, tātad kopā Ls. 177 300,-

Padomju garnizonu apgādes komiteja Latvijas iedzīvotāju vidū tajā laikā un arī pēc Latvijas pilnīgas okupācijas 1940. g. 17. jūnijā tika uzskatīta par vienīgo Latvijas iedzīvotāju interešu aizstāvi pret Padomju armijas patvaļu. Par to liecina šai komitejai adresētie iedzīvotāju un iestāžu iesniegumi par dažādiem zaudējumiem ko nodarījusi Padomju armijas rīcība. Tādi iesniegumi reģistrēti no Kocēniem Valmieras apriņķī, no Kurduma un Svences Dau-gavpils apriņķī, no Viļāniem, no Bunkas pagasta Liepājas apriņķī, no Drabe-šu pagasta Cēsu apriņķī u.c. Latvijas puse centusies šos iesniegumus izskatīt, bet armijas daļu pārstāvji parasti nav ieradušies un radītie zaudējumi nav atlīdzināti. Par to, ka Padomju garnizoni patvaļīgi rīkojušies, tikko tie iera-dās Latvijā, liecina to apgādes komitejas priekšsēdētāja 1939. g. 8. novembra vēstule armijas štāba priekšniekam, kurā teikts, ka Padomju karaspēka vienī-bas Ventspilī un citās vietās ārpus Liepājas savas apgādes prasības nepieteic mūsu armijas piekritīgai iestādei, bet gan nokārto „uz savu roku”.

Padomju garnizonu apgādes komiteja apkopojusi datus par apgrozījumu ar Padomju garnizoniem laika periodā no 1939. g. novembra līdz 1940. g. jūlijam. Šajā periodā piegādātas preces un izpildīti darbi par 5 466 914 latiem un 99 santīmiem.

1941. g. sākumā Padomju armija bijusi izmitināta 64 Latvijas pilsētās un apdzīvotās vietās, kur aizņēmusi 636 ēkas. Šos datus apkopojusi toreizējā Latvijas PSR valdība, saņemot informāciju no pašvaldībām.

Ar speciālu Latvijas PSR Tautas Komisāru Padomes lēmumu 1940. g. 22. augustā Latvijas armija tika nodota Baltijas atsevišķā kara apgabala karaspēka sastāvā. Izveidotā likvidācijas komisija 5 cilvēku sastāvā darbojusies līdz 1941. g. 19. martam. Komisija savu darbību rūpīgi protokolējusi. Tā norādīts, ka 2 450 vagoni un 1 680 auto kravas ar bijušās Latvijas armijas mantām, neskaitot to, ko Sarkanarmijas daļas saņēmušas uz vietām, nodotas Sarkanarmijas vajadzībām. Komisija pārņēmusi Latvijas Aizsardzības ministrijas naudas līdzekļus: 4 406 589,- rbl, bankas depozītus: – 439 285,- rbl un ārzemju valūtu – 107 904,- angļu mārciņas. Kādā no saviem protoko-liem komisija atzīmējusi, ka „Pribvo” nereaģē uz komisijas darbību un visu

dara pēc sava prāta.” Kā to apliecina PSRS aizsardzības tautas komisāra 1940. gada 17. augusta direktīva Nr. 0/2/105022, viss Latvijas armijas bruņojums un īpašums tika iekļauts Baltijas sevišķā kara apgabala bruņojumā. Tajā brīdī Latvijas armijas bruņojuma un īpašuma vērtība bija aptuveni 470 miljoni latu. Risinot sarunas par bijušās PSRS armijas izvešanu no Latvijas, Latvijas delegācija 1993. gadā iesniedza Krievijas delegācijai prasību kompensēt šī bruņojuma un īpašuma vērtību. Krievijas puse bija gatava apspriest šo jautājumu, bet 1993. g. vasarā pēc Latvijas delegācijas vadītāja nomaiņas Latvija savu prasību vairs neuzturēja.

Pēc okupācijas konsekventi tika realizēti dažādi pasākumi, lai militarizētu saimniecisko darbību Latvijā: Liepājas rūpnīca „Tosmare”, A/s „Vairogs” nodaļa – Bolderājas kuģubūvētava jau augustā, septembrī tika nodoti PSRS Jūras kara flotes Tautas komisariātam. Baltijas flotes vajadzībām Latvijā sāka celt 3 naftas produktu noliktavas, sākti darbi, lai uz dzelzceļa līnijas Ostrava – Zemgale iekārtotu paralēlo sliežu ceļu. PSRS Tautas Komisāru Padome ar 1941. g. 24. marta lēmumu uzdeva strauji būvēt lidlaukus Latvijā. Tiek iedalīta zeme 2 027,6 ha platībā 14 lidlauku ierīkošanai, kā arī ierīkoti 4 artilērijas poligoni – „Gauja” Rīgas apriņķī: 22 153 ha; „Līksna” Daugavpils apriņķī: 3 900 ha; „Litene” Madonas apriņķī: 9 888 ha; un Liepājā: 1 116 ha.

Plaši izvērstā tādu militāro objektu kā lidlauki, sliežu ceļi, degvielas noliktavas būvniecība Latvijā, kas ģeogrāfiski atradās lielās PSRS impērijas pašos rietumos, liecināja par to, ka notika gatavošanās uzbrukumam, nevis aizsardzībai no Vācijas. Šajos darbos kļuva kārta tika iesaistīti vietējie Latvijas iedzīvotāji. Šīs ieceres toreiz PSRS pilnīgi īstenot neizdevās sakarā ar Vācijas uzbrukumam un kara sākumu Baltijā 1941. gada jūnijā.

Izmantoto materiālu saraksts:

1. LVVA 2570 f,13.apr.,1031.1 lpp 1-11, 18-21.48-90., 2530f,3.apr. 805 l, lpp. 6-7, 98-102.
2. no 270f-1c. un bijušo karaspēka daļu dislokācijas vietu apsekojumi.

Ojārs Gērke

Vides zinātne, eksperts ar 14 gadu stāžu
Latvijas un ārvalstu projektos

PSRS BALTIJAS KARA FLOTES RADĪTAIS KAITĒJUMS LATVIJAS VIDEI UN APRĒĶINĀTIE ZAUDĒJUMI

2008. gadā Valsts SIA „Vides projekti” pētījuma „Bijušās PSRS un 90. gados Krievijas Bruņoto spēku karaspēka daļu darbības rezultātā Latvijas teritorijā un ekonomiskajā zonā Baltijas jūrā nodarītā kaitējuma noteikšana” ietvaros šo rindu autors veicis PSRS Baltijas kara flotes radītā kaitējuma Latvijas videi novērtējumu un aprēķinājis videi nodarītos zaudējumus. Šis darbs pilnībā balstīts uz dokumentāli fiksētiem faktiem un piesārņojuma izpētes rezultātiem.

Saskaņā ar LR Jūras lietu ministrijas 1993. gada dokumentos fiksēto situāciju konstatēts, ka PSRS Baltijas kara flote bija aizņēmusi sekojošas Latvijas ostu ūdens teritorijas:

- Rīgas ostā: piestātne Nr. 117 (kara kuģu remonta rūpnīca Bolderāja, Esplanādes ielā 1); Daugavgrīvas ostas piestātnes nr. 1-9; 12-26; 28-31; 34-54.
- Liepājas ostā: Karostas piestātnes 40-49; 56-65; 66-72; 29. piestātne Tosmarē.
- Ventspils ostā: piestātnes Nr. 23 un 24 (tika izmantotas PSRS kara flotes hidrogrāfijas dienesta kara daļas Nr.9864 vajadzībām).

Jau 1993. gadā Rīgas un Liepājas ostās konstatēts būtisks PSRS Baltijas kara flotes radītais kaitējums videi, par ko liecina vairāki Republikāniskās Baltijas jūras aizsardzības Valsts inspekcijas sastādītie akti par kuģu nogremdēšanu Liepājas un Bolderājas kara ostās un par ostu akvatorijas piesārņošanas gadījumiem.

1. attēls.

**PSRS Kara flotes nogrimušie peldlīdzekļi Liepājas ostas
Tosmares kanālā 1993. gada janvārī.**

Saskaņā ar Vides aizsardzības komitejas Republikāniskās Baltijas jūras aizsardzības Valsts inspekcijas 1993. gada 15. janvāra vēstuli Nr.1-37 un Lēmumu Nr.13 1997. g. 13. janvārī Liepājā konstatēts sekojošais:

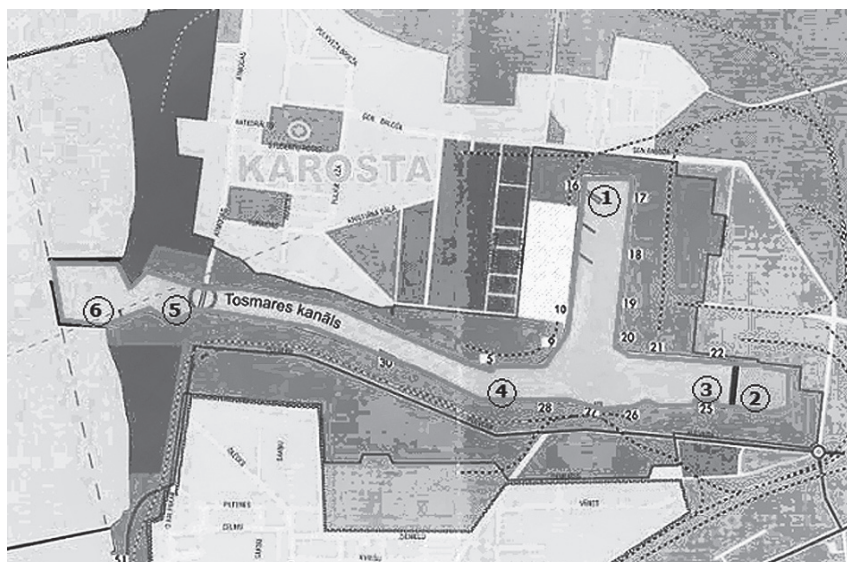
- Tosmares kanālā pie 16. piestātnes nogremdētas 4 zemūdenes, pie 24. un 25. piestātnes nogremdēta barža, 2 sardzes kuģi, peldošā darbnīca, kuģis – PD4 un citi peldlīdzekļi – kopumā 9 peldlīdzekļi, pie 29. piestātnes kuģis BM-260, pie 45. piestātnes zemūdene, pie 50. – peldošā piestātne.
- Rīgas ostas Bolderājas kara ostā nogremdēti 5 karakuģi (22.01.93. Vides aizsardzības komitejas sastādīts akts).
- Saskaņā ar Jūras kontroles daļas sniegto informāciju Vides Valsts inspekcijai uz 1994. gada 14. septembri konstatēti nogremdēti un nogrimuši peldlīdzekļi – Liepājas ostā 27 un Rīgas ostas Bolderājas ostā 16.
- Konstatēts, ka kuģu nogremdēšana notika Krievijas armijas kara daļas Nr. 98462 komandiera 1. ranga kapteiņa vainas dēļ, kuram uzlikts nau-

das sods 5000 USD apmērā (1993. gada 25. janvāra lēmums nr.19), kurš pēc arhīvā esošajiem dokumentiem nav apmaksāts.

- Konstatēts, ka kuģu nogremdēšana notika Krievijas armijas kara daļas Liepājas garnizona priekšnieka 1.ranga kapteiņa vainas dēļ, kuram uzlikts naudas sods 6000 USD apmērā (1993. g.27.janvāra lēmums nr 28), kurš arī nav apmaksāts.
- Kuģu nogremdēšana Liepājas un Bolderājas ostās notika augstākminēto amatpersonu vainas dēļ, kuri nenooorganizēja pienācīgu kuģu uzraudzību.
- Kuģu nogrimšanas rezultātā Bolderājas ostā 1993. gada 23.janvārī izplūda naftas produktu, par kuriem saskaņā ar Latvijas Republikas likumu par „Dabas resursu nodokli” zaudējumi aprēķināti 30 000 Ls apmērā.

2. attēls.

Nogrimušo PSRS kara flotes peldlīdzekļu izvietoojums Liepājas Karostā 1993. gada janvārī.

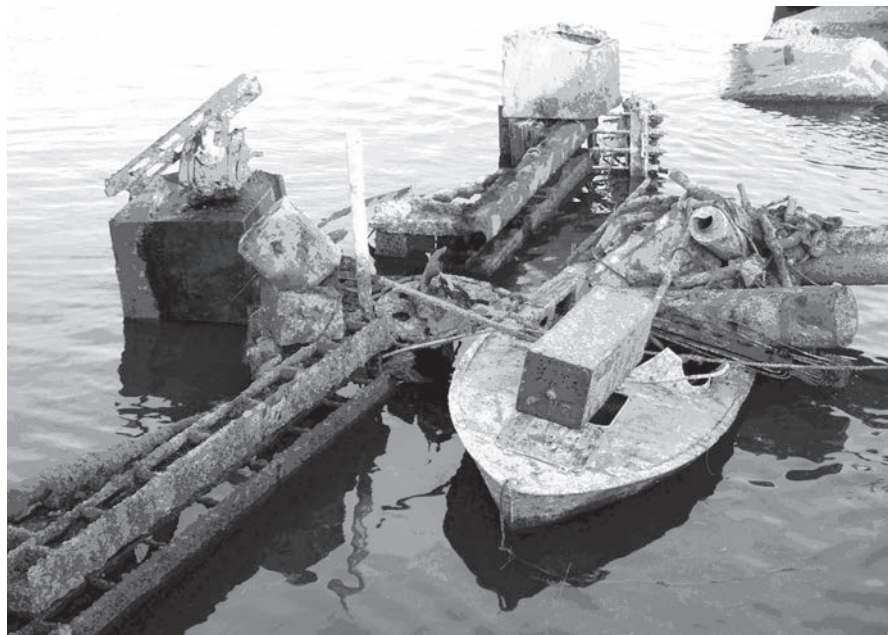
Kaut arī šobrīd visi nogrimušie peldlīdzekļi ir izcelti un sagriezti metāl-lūžņos, PSRS Kara flotes darbības rezultātā 2011. gadā Liepājas Karosta joprojām ir vispiesārņotākā ostas akvatorija Baltijas jūrā. Tāpēc saskaņā

ar Helsinku Komisijas lēmumu tā iekļauta Baltija jūras vispiesārņotāko vietu sarakstā, kuras pēc iespējas ātrāk nepieciešams attīrīt. 2010. gadā nomērītais piesārņoto nogulumu slāņa biezums Liepājas Karostā sasniedz 2,2 metrus, ar maksimālo biezumu Tosmares/Karostas kanāla krustojumā. Kopējais tīrāmo nogulumu apjoms ~ 690 000 m³. Visi nogulumi ir būtiski piesārņoti ar naftas produktiem (max. 16400 mg/kg) un smagajiem metāliem, tāpēc apglabāt jūrā tos ir aizliegts.

2010. gadā veiktās kanāla izpētes rezultātā tika atrasti un lokalizēti lielgabarīta priekšmeti, apmēram 85 objekti (kuģu vraki, koka pāļu balsti, pel-došo piestātņu dz/b enkuri un citi) un sīkie ap 500 sīkie priekšmeti (troses, kabeļi, būvgruži, akumulatori).

3. attēls

**Lielgabarīta priekšmeti izcelti
no Liepājas Karostas piesārņotajiem nogulumiem 2010. gadā.**

Turklāt kanāls ir piesārņots ne tikai ar industriāliem, bet arī ar sprādzienbīstamiem priekšmetiem, nemarkētiem lādiņiem.

4. attēls

**Mazgabarīta priekšmeti, kas izcelti
no Liepājas Karostas piesārņotajiem nogulumiem 2010. gadā.**

Pamatojoties uz dokumentāli fiksēto informāciju un piesārņojuma izpētes rezultātiem, videi nodarītā zaudējuma izmaksas sastāda:

- 1) par piesārņoto nogulumu bagarēšanu un deponēšanu
 - Rīgas osta – 0,2 miljoni Ls,
 - Liepājas Karosta – 13,8 miljoni Ls;
- 2) par nogulumu piesārņošanu (Rīgas osta, Liepājas osta)
 - 5 miljoni Ls;
- 3) par ostu akvatoriju attīrīšanu no nogrimušajiem kuģiem
 - Rīgas osta – 0,3 miljoni Ls,
 - Liepājas Karosta – 1 miljons Ls.

Kopējā aprēķinātā zaudējuma summa ir **20,3 milj. Ls** (29 milj. EUR).

BALTIJAS JŪRĀ APGLABĀTIE LĀDIŅI

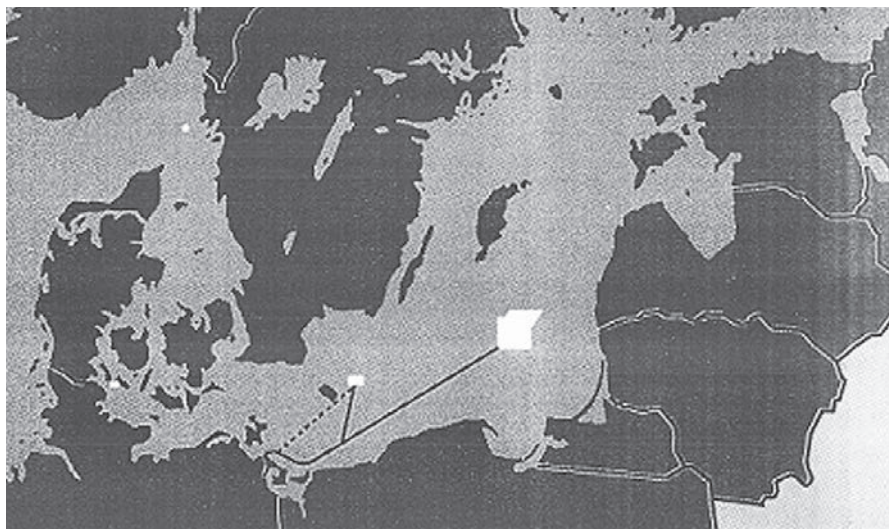
Pieejamās dokumentu kopijas no Krievijas Ārlietu ministrijas arhīva liecina, ka Padomju Savienība iznīcinājusi Vācijas ķīmisko ieroču krājumus

saskaņā ar Anti – Hitleriskās Koalīcijas kontroles komisijas lēmumiem, un tādējādi tas nav bijis PSRS vienpusējs lēmums, un šī vides kaitējuma sekas nevar tieši attiecināt uz bijušās PSRS bruņoto spēku darbību. Saskaņā ar šiem dokumentiem Padomju Savienība 1948. gadā nogremdēja Vācijas ķīmiskos ieročus sekojošos Baltijas jūras poligonos – 70 jūras jūdzes uz dienvidrietumiem no Liepājas 100 – 105 m dziļumā un 4700 km² laukumā – 5 000 tonnas; un 14 jūras jūdzes uz austrumiem no Kristhansas salas – Bornholmas salas rajonā 100 – 105 m dziļumā 1500 km² teritorijā – 30 000 tonnas.

Pēc 2. pasaules kara Baltijas jūrā tika nogremdēti 2. pasaules karā neizmantotie PSRS un Vācijas ķīmiskie lādiņi. Lādiņu izgāšana tika veikta uz dienvidaustrumiem no Gotlandes salas, tai skaitā Latvijas EEZ. Apglabāšanas rajona koordinātes ir 56°16,0'N 18°39,0'E, 56°16,0'N 18°51,0'E, 56°20,0'N 18°55,0'E, 56°20,0'N 19°31,0'E, 56°07,0'N 19°15,0'E, 55°56,0'N 18°39,0'E (skat. attēlu Nr. 1).

5. ttēls

Ķīmisko lādiņu apglabāšanas poligoni Baltijas jūrā

----- transportēšanas ceļi

Šīs vielas galvenokārt ir iprīts, adamzīts, hloracetofenons. Lādiņos esošais arsēns nav ķīmiskā kaujas viela.

Aplabāto lādiņu tipi un saturs

1. tabula

Tips	Iprīts	Arsēnu saturoši	Adamzīts	Hloracetofenons	Citas vielas	Kopā
Aviācijas bumbas	512	78	51	41	-	682
Artilērijas lādiņi	58	-	5	3	-	66
Sprādzienbīstamas bumbas	27	-	-	-	-	27
Mīnas	4	-	-	-	-	4
Aptveres	7	18	60	-	6	91
Dūmu granātas	-	-	6	-	-	6
Konteineri	-	80	-	-	-	80
Mucas	-	-	2	-	-	2
Kopā	608	176	124	44	6	958

Ķīmiskās kaujas vielas pēc iedarbības uz cilvēku iedalāmas sekojoši:

- Iprīts – ādu kairinoša gāze (sinepju gāze)
- Hloracetofenons – maņu orgānus redzi/gļotādas kairinoša gāze (asaru gāze)
- Adamzīts – elpošanas orgānus kairinoša gāze (šķavu gāze/smacējošā gāze).

Aplabāto ķīmisko vielu stāvoklis jūras vidē

Hloracetofenons ļoti slikti sadalās un šķīst ūdenī, taču tā ķīmiskā struktūra pieļauj šīs vielas biodegradāciju. Pēc tam, kad hlora atomu skaits vielā samazinājas, rodas netoksiski galaprodukti, kuri pilnībā sadalās jūras vidē.

Adamzīts gandrīz nešķīst ūdenī vai šķīst ļoti nelielos daudzumos. Tas ļoti lēnām hidrolizējas un veido fenarsēncinka oksīdu un sālsskābi. Ņemot vērā tā sliktu hidrolizēšanos, tas ilgstoši saglabā savas ķīmiskās īpašības un ir toksisks. Pat, ja tas pilnībā degradējas, rodas neorganisks arsēns, kurš saglabā toksiskumu un nedegradējas.

Iprīta hidrolizācija jūras ūdenī notiek divās stadijās. Rezultātā veidojas tioldiglikols un sālsskābe, no kuriem pirmais ir netoksisks, bet otrs – neitralizējas jūras ūdenī. Iprīta degradēšanās atkarībā no ūdens temperatūras, sāļuma u.c. apstākļiem var notikt dažu nedēļu vai vairāku gadu laikā.

Pavisam savādāk jūras vidē uzvedas *viskoza is iprīts*, kuram pievienotas sabiezīnāšanas piedevas. Tas izskatās un uzvedās savādāk nekā parastā iprīta gāze. Apmēram 20% no iprīta gāzes tika apstrādāti ar biezinātājiem, piemēram,

polistirēnu. Ūdenī nešķīstošie biezinātāji pilnībā maina iprīta degradēšanās iespējas jūras vidē, iekonservējot tos. Tāpēc nepieciešams ļoti ilgs laika periods tā degradācijai, un iprīta gabali pārvietojas pa jūras dibenu samērā bieži tiek izskaloti krastā, piemēram, Liepājas piekrastē.

Literatūras saraksts

1. Projekta tehniski ekonomiskais pamatojums – galīgā versija. LR Vides ministrijas un valsts SIA “Vides Projekti” līgums Nr. 36. Liepājas Karaostas kanāla piesārņojuma likvidācijas projekta izstrādāšana. “Vides Projekti”, Rīgā 2006. gada 10. jūlijā.
2. Liepājas Karaostas kanāls. Attīrīšanas projekts. 2006 LV ENV REH. 1. posms. Noslēguma ziņojums. JASPERS, 2007. gada jūnijs.
3. COWI/Baltic, 1995: “Liepājas osta, Vides pētījums, I posma ziņojums, PHARE līgums Nr. 94-0920, Nogulumu kvalitātes izpēte un novērtējums, galvenais ziņojums, sastādīts Eiropas Kopienu Komisijai, PHARE programmai un Latvijas valdībai.
4. COWI/Baltic, 1995: “Liepājas osta, Vides pētījums, I posma ziņojums, PHARE līgums Nr. 94-0920, Nogulumu kvalitātes izpēte un novērtējums, pielikuma ziņojums, sastādīts Eiropas Kopienu Komisijai, PHARE programmai un Latvijas valdībai.
5. „Ekovest” Zinātniski tehniskā firma, 2002./ Zaudējuma, kurš nodarīts ūdens vides bioloģiskajiem resursiem un valstij, veicot remonta gultnes padziļināšanas darbus Rīgas ostas Bolderājas Ziemas ostas akvatorijā aprēķins. Rīga
6. „Ekovest” Zinātniski tehniskā firma, 1999./ Zaudējuma, kurš nodarīts ūdens vides bioloģiskajiem resursiem un valstij, veicot remonta gultnes padziļināšanas darbus Liepājas ostas Tosmāres kanāla akvatorijā aprēķins. Rīga
7. „Ekovest” Zinātniski tehniskā firma, 2002./ Zaudējuma, kurš nodarīts ūdens vides bioloģiskajiem resursiem un valstij, veicot remonta gultnes padziļināšanas darbus Liepājas ostas akvatorijā aprēķins. Rīga
8. „Ekovest” Zinātniski tehniskā firma, 1993./ Zaudējuma, kurš nodarīts ūdens vides bioloģiskajiem resursiem un valstij, veicot remonta gultnes padziļināšanas darbus Rīgas ostas Daugavgrīvas ostas DG-1 un DG-2 akvatorijā aprēķins. Rīga
9. „Ekovest” Zinātniski tehniskā firma, 1997./ Zaudējuma, kurš nodarīts ūdens vides bioloģiskajiem resursiem un valstij, veicot remonta gultnes padziļināšanas darbus Rīgas ostas Daugavgrīvas ostas DG-1 un DG-2 akvatorijā aprēķins. Rīga
10. „Ekovest” Zinātniski tehniskā firma, 1996./ Atskaite par Rīgas ostas gultnes padziļināšanas darbu gaitā izņemtās grunts izgāztuves vietas izvēli un Rīgas līča piegrīvas zonas piesārņojuma novērtējumu.
11. Report on Dumped Chemical Munitions in the Baltic Sea, 1996 – 2007, Helcom annual publication.

Oļģerts Aleksāns

SIA „Venteko” zinātniskais direktors

LIELVĀRDES BIJUŠĀS PSRS GAISA SPĒKU BĀZES VĒSTURISKI PIESĀRŅOTĀS TERITORIJAS SANĀCIJAS METODES UN REZULTĀTI

Ņemot vērā, ka PSRS armijas apsaimniekotajos objektos, kurus pārņēma Latvijas Nacionālie bruņotie spēki, faktiski netika veikta vides kvalitātes kontrole, apsekošana un analīze bija jāveic visos objektos, jo tur potenciāli varēja būt piesārņojums. Ģeoloģiskās analīzes, kas tika veiktas vienā no šādiem objektiem – bijušajā PSRS gaisa spēku lidlaukā Lielvārdē – uzrādīja augstu vēsturiskā piesārņojuma līmeni augsnē un starpslāņa ūdeņos ap dzelzceļa estakādi, pie agrākā naftas produktu pārkraušanas un uzglabāšanas termināļa. Latvijā spēkā esošā likumdošana nosaka, ka šādos gadījumos nekavējoties jāuzsāk vietas sanācijas darbi.

Latvijas Republikas Nacionālo bruņoto spēku atbildīgās iestādes nolēma piesārņojuma seku likvidācijas darbu izpildi uzticēt pieredzējušajiem SIA „VentEko” speciālistiem. Informācija, kas bija pieejama par piesārņojumu ap dzelzceļa estakādi pie agrākā naftas produktu pārkraušanas un uzglabāšanas termināļa, ļāva secināt [4, 5] šādus faktus (sk. 1. attēla A un B bildi):

1. Vietā, kur jāveic sanācijas darbi – pie dzelzceļa cisternu uzpildīšanas estakādes – hidroģeoloģiskā griezumā augšējā daļā atsevišķās vietās ir konstatējams pat 2-3m biezs uzraktas vai jaunatvestas zemes augsnes slānis. Tālāk, apmēram 3-4m dziļumā ir atrodami Latvijai raksturīgi pleistocēna morēnas nogulumu un sanesas, kā arī dažāda lieluma frakciju smilts, kas veido salīdzinoši viendabīgu interglaciālo slāni apmēram 2-3m biezumā visā teritorijā.
2. Naftas produktu kārtā, kas peld virs starpslāņu ūdeņiem un atsevišķās vietās sasniedz līdz 3m biezumu, savienojas ar smilšu nogulsniem, veidojot morēnu nogulšņu masā nelielus konusveida veidojumus. Kopē-

- jā platība, kurā ir konstatēts brīvās fāzes šķidrums slānis ir aptuveni 1,6 ha, bet tā tilpums ir apmēram 1300-1400 m³.
3. Gruntsūdeņi ir spēcīgi piesārņoti, it īpaši zem peldošo naftas produktu kārtas. Veicot analīzes laboratorijā, ir konstatēts, ka sastāvdaļu saturs vairākkārt pārsniedz Latvijas Republikas likumdošanā pieļautās normas.
 4. Naftas piesārņotās grunts tilpums ir apmēram 25800 m³, bet piesārņotie starpslāņu ūdeņi plešas 5 ha platībā.
 5. Teritorijā atrodamais starpslāņu gruntsūdens atrodas zem spiediena, kā rezultātā akā atsedzas smilšu slāņa horizonts, ar kuru ir saistīti gruntsūdeņi un virs tiem esošā naftas produktu kārtā. Akās tika novērota būtiska līmeņa celšanās līdz pat 2 m.
 6. Augsni un gruntsūdeņus piesārņojošais peldošo naftas produktu slānis pamatā sastāv no aviācijas degvielas frakcijām.

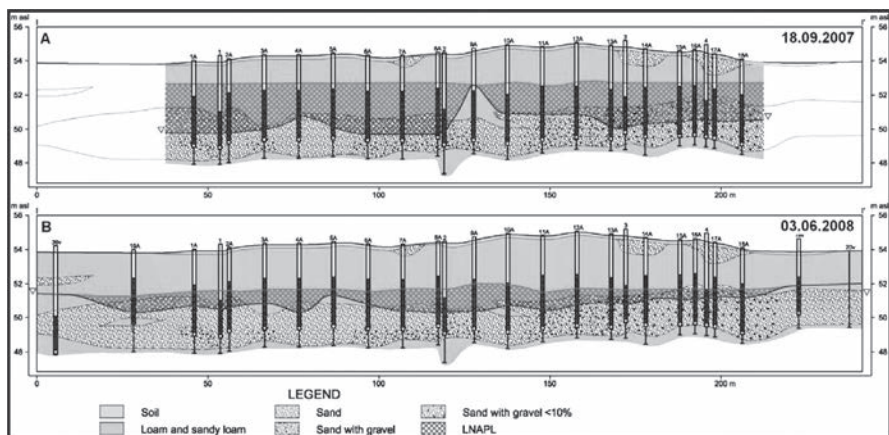
Analizējot agrākajos apsekojumos [4, 5] iegūtos datus, kļuva skaidrs, ka galvenā sanācības darbu daļa būs saistīta ar brīvās fāzes šķidrums slāņa likvidēšanu. Pamatojoties uz ilgstošu pieredzi šāda tipa piesārņojuma sanācijā, tika nolemts naftas produktu slāņa likvidēšanu veikt ar izsūkņēšanas metodi, izmantojot īpašus „AutoPump® AP” (sk. 2. attēlu) separatora tipa pneimatiskos sūkņus un peldošo pašplūsmas sūkni, kas konstruēts tieši brīvās fāzes naftas produktu atsūkņēšanai.

Novērtējot piesārņojuma izplatības areālu un brīvās fāzes šķidrums slāņa biezumu, tika nolemts uzstādīt separatora tipa pneimatisko sūkņu sistēmu ar 32 akām (sk. 3. attēlu). Galvenā atsūkņēšanas aku kārtā (4. attēls) tika izvietota piesārņotā rajona centrālajā daļā.

Piesārņotajā teritorijā 2007. gadā uzstādītā atsūkņēšanas sistēma faktiski darbojās autonomā režīmā, t.i. tās darbināšana neprasīja cilvēka klātbūtni, izņemot gadījumus, kad jāveic regulāra tehniskā apkope vai apskate un jānoregulē darbības režīms. Ņemot vērā, ka sistēmas ekspluatācijas rezultātā bija iespējams iegūt gandrīz pilnībā atdalījušos naftas produktus, process varēja noritēt bez pārtraukumiem visa gada garumā, arī ziemas laikā.

1. attēls (A un B bilde)

Ģeoloģiskais griezum

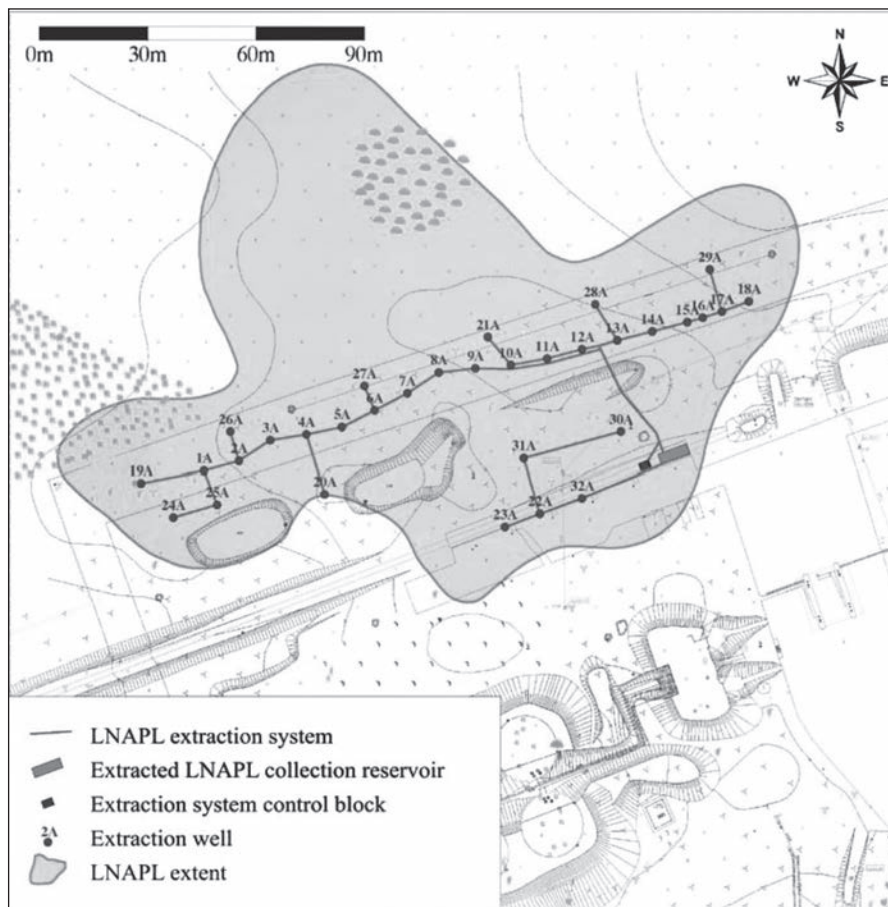

Lai izvairītos no pārmērīgu ūdens masu pārsūkņēšanas uz uzkrāšanai paredzētajiem rezervuāriem, pamatojoties uz eksperimentālā ceļā gūtajiem datiem, sūkņi tika noregulēti ekspluatācijai tādā dziļumā, kas ļāva atsūkņēt praktiski „tīru” reaktīvo degvielu (petroleju). Izsūkņēšana no akām tika pārtraukta, kad naftas produkta kārtas biezums noplaka līdz dažiem centimetriem. Pēc apmēram stundu ilga pārtraukuma, kamēr naftas produktu slāņa biezums atjaunojās un tika piekoriģēts iekārtas ekspluatācijas dziļums, sūkņi tika iedarbināti no jauna.

Tālākas ekspluatācijas gaitā, izmantojot īpašu „Interface Probe” portatīvo nesajaucošos šķidrums saskares virsmas detektoru, ik dienu tika veikti gruntsūdeņu līmeņa un peldošo naftas produktu slāņa biezuma mērījumi. Iegūtie rādījumi ļāva koriģēt sūkņa ieņemto dziļumu.

Ekoloģiskā stāvokļa dinamika tika fiksēta gan pirms sanācijas darbu uzsākšanas, gan to veikšanas laikā. Regulāri tika veikti spēkā esošajiem normatīvajiem un administratīvajiem aktiem atbilstoši gruntsūdeņu līmeņa un peldošo naftas produktu slāņa biezuma mērījumi, laboratorijā tika veiktas paņemto grunts, gruntsūdeņu un virszemes ūdeņu paraugu analīzes, kā arī piesārņojuma novērtējums.

Atsūkņšanas sistēmas novietojums iecirknī,
kur atrodas brīvās fāzes šķidrums slānis

Sanācijas darbu sākotnējā posmā caur sistēmu tika sūkņēti gandrīz „tīri” naftas produkti un sūkņšanas ātrums sasniedza 3-4 m³/dienā. Vēlāk, piesārņojuma apjomam samazinoties, sūkņu darbības jauda kritās līdz apmēram 0,5 m³/dienā.

15 mēnešus ilgo sanācijas darbu gaitā no grunts tika izsūkņēti vairāk kā 400 m³ gandrīz „tīras” reaktīvās degvielas. Neskatoties uz to, ka

izsūkņēšanas darbi noritēja veiksmīgi, gruntī joprojām atrodas kopumā apmēram 900-1000 m³ liels peldošu naftas produktu slānis. Sanācijas darbi ļāva samazināt vidējo peldošā naftas produktu slāņa biezumu līdz apmēram 1,2m, t.i., salīdzinot ar sākotnēji fiksēto biezumu, tika panākta slāņa samazināšana par 1,1m.

4. attēls

Brīvās fāzes šķidrums slāņa atsūkņēšanas aku kārta

Paveiktie sanācijas darbi – brīvās fāzes šķidrums slāņa likvidācija – ir tikai pirmais solis teritorijas ekoloģiskā stāvokļa uzlabošanā, kas prasa turpmāku darbu vairāku gadu garumā.

Izmantotā literatūra:

1. ASV Naftas ķīmijas institūts (API American Petroleum institute)
<http://www.api.gov>
2. Dimitrijevs E., Atskaite par sanācijas pasākumiem NBS NP 2. Reģionālā nodrošinājuma centra teritorijā (Lielvārdes lidlaukā). SIA „VentEko”, Rīga. 2008.

3. Ginters G., Darbu programma sanācības pasākumiem un vides kvalitātes izpētei un monitoringam šo darbu gaitā Nacionālo bruņoto spēku (NBS) Nodrošinājuma pavēlniecības (NP) 2. Reģionālā nodrošinājuma centra teritorijā (Lielvārdes lidlaukā)” SIA „VentEko”, Rīga. 2007.
4. Mūrnieks A., Gilucis A., Karpovičs K., Pārskats par grunts pirmssanācības izpēti NBS Nodrošinājuma pavēlniecības 2. Reģionālā nodrošinājuma centra teritorijā (Lielvārdes lidlaukā). Valsts ģeoloģijas fonds, Rīga. 2006.
5. Mūrnieks A., Gilucis A., Karpovičs K., Pārskats par ģeoeoloģisko izpēti un monitoringa urbumu ierīkošanu NBS Nodrošinājuma pavēlniecības 2. Reģionālā nodrošinājuma centra teritorijā (Lielvārdes lidlaukā). Valsts ģeoloģijas fonds, Rīga. 2005.
6. Mūrnieks A., Lācis A., Pārskats par Lielvārdes lidlauka skrejceļa zonas un tās tuvākās apkārtnes ģeoloģisko, inženierģeoloģisko un ģeoeoloģisko izpēti. Valsts ģeoloģijas fonds, Rīga. 2004.
7. Sičovs G., Atskaite par radiolokācijas pētījumiem Nacionālo bruņoto spēku Nodrošinājuma pavēlniecības 2. Reģionālā nodrošinājuma centra teritorijā (Lielvārdes lidlaukā). SIA „Baltijas Zemes Resursi”, Rīga. 2008.

STARPTAUTISKĀS KONFERENCES „Padomju Savienības nodarītie zaudējumi Baltijā” REZOLŪCIJA

Konferences dalībnieki no Igaunijas, Krievijas, Gruzijas, Latvijas, Lietuvas, Polijas un Vācijas kopumā vienojās par sekojošo:

1. Kaut pagājuši jau 20 gadi kopš PSRS sabrukuma, totalitārā komunistiskā okupācijas režīma sekas joprojām nav pilnvērtīgi apzinātas un novērtētas.
2. PSRS totalitārais okupācijas režīms ir nesis milzīgus zaudējumus katrā no šīm valstīm tautsaimniecībā, vides aizsardzībā, demogrāfijā un citās jomās, tā radot šo valstu atpalcību salīdzinājumā ar neatkarīgām valstīm Eiropā un pasaulē.
3. Joprojām PSRS režīma radītie zaudējumi jūtami katrā no šīm valstīm gan sociālā sfērā, gan ekonomikā, prasot no valsts un pašvaldību budžetiem lielus papildlīdzekļus šo seku pārvarēšanai un likvidēšanai, tādējādi kavējot šo valstu attīstību.
4. Šodienas Krievijai kā PSRS tiesību un pienākumu pārmantotājai ir pienākums atvainoties par PSRS režīma pastrādātajiem noziegumiem pret cilvēci, kā arī izskatīt iespēju atlīdzināt PSRS režīma radītos zaudējumus, kā to izdarījusi Vācija un dažādas koloniālvalstis.
5. Patiesa, zinātnieku vidē aprobēta informācija par šiem faktiem nepieciešama visiem Baltijas, bijušās PSRS un Eiropas iedzīvotājiem, lai veidotu vienotu izpratni par pagātni, tagadni un par kopīgu mūsu valstu nākotni vienotā Eiropas vērtību telpā, kas balstās uz cilvēktiesību ievērošanu.
6. Ir jāturpina darbs, lai īstenotos konferences moto „Patiesa vēstures izpratne – kopīgai nākotnei”.

Konferences organizatori:

Eiropas Parlamenta deputāte – *Inese Vaidere*,
LOIB biedre un Konsultatīvās padomes vadītāja

Latvijas Okupācijas izpētes biedrības (LOIB) valdes priekšsēdētāja – *Ruta Pazdere*

Latvijas Okupācijas izpētes biedrība (LOIB)

ir sabiedriskā labuma organizācija, kuru izveidoja „*PSRS totalitārā komunistiskā okupācijas režīma upuru skaita un masu kapu vietu noteikšanai, informācijas par represijām un masveida deportācijām apkopošanai un Latvijas valstij un tās iedzīvotājiem nodarīto zaudējumu aprēķināšanai*” Ministru Kabineta komisijas locekļi un pētnieciskajā darbā iesaistītie zinātnieki pēc tam, kad 2009.gadā krīzes dēļ pēkšņi tika apturēta šīs komisijas darbība. Tāpēc - lai turpinātu iesāktu darbu un pietuvinātos iecerētajiem rezultātiem, biedrība nolēma iespēju robežās turpināt pētījumus par sociālo un ekonomisko procesu norisi Latvijā okupāciju laikā. Tiek apzināti zaudējumi, ko nesušas okupāciju varas pēc 1940.gada, kā arī to radītās negatīvās sekas, ko Latvijas tauta jūt šodien un jutīs vēl ilgu laiku. Bez valsts finansējuma, balstoties tikai uz biedru naudām, ziedojumiem un ES līdzfinansējumu, LOIB ir izdevies paveikt ļoti daudz: izdot vairākas jaunas grāmatas, noorganizēt starptautiskas konferences un informatīvus pasākumus, pārstāvēt Latviju starptautisku organizāciju rīkotos pasākumos utt.

Šobrīd biedrībā darbojas 40 personas: zinātnieki, eksperti, ierēdņi, politiķi, sabiedrisko organizāciju pārstāvji. Kā LOIB struktūrvienība darbojas 24 ekspertu Konsultatīvā padome, kuru vada prof. Dr. oec. Inese Vaidere.

LOIB sadarbojas ar Eiropas parlamenta institūcijām, Latvijas Zinātņu akadēmiju, ministrijām, Latvijas Universitāti, Centrālo statistikas pārvaldi, Latvijas Okupācijas muzeju u.c. 2011.gadā LOIB kļuva par vienu no Eiropas Atmiņas un sirdsapziņas platformas dibinātājorganizāciju. Šajā platformā šobrīd darbojas jau ~ 40 organizācijas no 18 pasaules valstīm ar mērķi - veidot kopīgu Eiropas valstu izpratni par totalitārismu un to, ko nozīmēja Padomju Savienības un nacistiskās Vācijas okupācijas. Biedrība sadarbojas ar pētniekiem no 12 valstīm, kuri ir uzstājušies arī LOIB organizētās starptautiskās konferencēs.

Tuvāk par LOIB - www.loib.lv